

Ανωνύμου του Έλληνος, Ελληνική Νομαρχία· ήτοι λόγος περί¹ Ελευθερίας (1806)- Ένα επαναστατικό κείμενο κόλαφος, για τον παρασιτικό, κατάπτυστο και προδοτικό ρόλο της ελληνικής Εκκλησίας σε βάρος των σκλαβωμένων Ελλήνων

Η «Ελληνική Νομαρχία» είναι μια επαναστατική και ιδεολογική προκήρυξη και αποτέλεσε μεγάλο σταθμό για την εθνική αφύπνιση των σκλαβωμένων Ελλήνων και στο ξετύλιγμα της νεοελληνικής σκέψης και λογοτεχνίας αλλά και της εθνικοαπελευθερωτικής επαναστατικής οργάνωσης. Γράφτηκε γύρω στα 1806 και τυπώθηκε τον ίδιο χρόνο πιθανόν στη Μπολόνια της Ιταλίας.

Η ταυτότητα του συγγραφέα της «Ελληνικής Νομαρχίας» παραμένει μέχρι σήμερα ένας αξεδιάλυτος γρίφος. Ο πλήρης τίτλος του έργου είναι «Ανωνύμου του Έλληνος, Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί Ελευθερίας». Μάλιστα ο «Ανώνυμος» είναι γραμμένος ανορθόγραφα στο πρωτοσέλιδο (Ανόνυμος), με τρόπο που προκαλεί επιπλέον ερωτηματικά στους μελετητές. Έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί πολλές υποθέσεις για την αποκρυπτογράφηση του ψευδώνυμου «Ανώνυμος ο Έλλην». Πρώτος ο Α. Π. Βρεττός το 1857 απέδωσε στον έμπορο Σπυρίδωνα Σπάχο από τα Γιάννενα το έργο, με την παρατήρηση μάλιστα ότι τυπώθηκε στο Άμστερνταμ και όχι στην Ιταλία. Σε λίγα χρόνια επαναλαμβάνει την ίδια υπόθεση ο Κ. Ν. Σάθας (1868). Τον επόμενο χρόνο ο Σάθας αλλάζει άποψη και υποδεικνύει ως συγγραφέα της «Ελληνικής Νομαρχίας» τον Ιωάννη Κωλέττη, ενώ ως τόπο έκδοσης εντοπίζει την Πίζα της Ιταλίας. Από τότε έχουν μεσολαβήσει πάμπολλες προσπάθειες ερευνητών να καταλήξουν σε μια οριστική λύση του γρίφου, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Έχουν υποδειχθεί ακόμα ο Χριστόφορος Περραιβός, ο Αθανάσιος Ψαλίδας, ο Δημήτριος Γουζέλης, ο Φορέστης, ο

Ταγιαπέρας, ο Κορίνθιος γιατροφιλόσοφος Γεώργιος Καλαρά και τέλος, ο Βαλέτας που το 1949 βγάζει το συμπέρασμα ότι συγγραφέας είναι ο Ηπειρώτης γιατροφιλόσοφος Ιωάννης Πασχάλης Δονάς. Στις 20/4/1978 παρουσιάστηκε στην Ακαδημία Αθηνών η άποψη της Μαρίας Μαντουβάλου ότι συγγραφέας της «Ελληνικής Νομαρχίας» ήταν ο ίδιος ο Κοραής. Αυτή την άποψη αντέκρουσε το 1985 ο N.B. Τωμαδάκης. Η πιο πρόσφατη σχετική μονογραφία είναι του Κώστα Παπαχρήστου («Ποιος έγραψε την Ελληνική Νομαρχία», Εστία, Αθήνα 1987), ο οποίος υποδεικνύει ως συγγραφέα τον Κορίνθιο Γεώργιο Καλαρά.

Είναι όμως και πολύ πιθανό το βιβλίο -αφιερωμένο στον Ρήγα- να γράφτηκε από ολόκληρη συντροφιά επαναστάτες και φίλους του Θεσσαλού εθνομάρτυρα που είχαν καταφύγει στο Λιβόρνο της Ιταλίας -σοβαρό επαναστατικό κέντρο της εποχής εκείνης. Άλλωστε δεν έχει τόση σημασία ποιος είναι ο συγγραφέας. Ίσως καλύτερα που είναι ανώνυμος. Γιατί έτσι συμβολίζει πιο καλά τον «ανώνυμο Έλληνα», τον κάθε Έλληνα που πονούσε για την κατάντια του τόπου του, ονειρευόταν και πάλευε για την απελευθέρωσή του. Η ψυχή του άγνωστου συγγραφέα είναι γεμάτη Ελληνισμό, ανθρωπιά και αγωνιστικό πνεύμα.

«ΝΟΜΑΡΧΙΑ» είναι, κατά τον συγγραφέα, η φιλόνομη πολιτεία η οποία, έλεγε, για να συσταθεί, πρέπει να προηγηθεί η απόκτηση της ελευθερίας. «Ιδού, λοιπόν, πόσον αναγκαία είναι η ελευθερία εις τον άνθρωπον, διά να γνωρίσει το είναι του. Ο δούλος, αδελφοί μου, δεν γίνεται ποτέ ελεύθερος, αν δεν γνωρίσει τι εστί η ελευθερία, και όστις αγνοεί την ελευθερία, αγνοεί το είναι του. Ο δούλος ποτέ δεν στοχάζεται ότι είναι όμοιος με τον κύριόν του, αλλά είναι σχεδόν βέβαιος ότι αυτός πρέπει να είναι δούλος και εκείνος κύριος», γράφει. Βλέπει, τοποθετεί και λύνει το πρόβλημα της επανάστασης και της απελευθέρωσης με τον πιο ρεαλιστικό και θετικό τρόπο. Θεωρεί ότι ο καιρός έχει ωριμάσει (και πραγματικά το 1806 οι συνθήκες, ντόπιες και διεθνείς, για μια εξέγερση είναι ακόμη και από το 1821 πιο ευνοϊκές). Καθορίζει τις κινητήριες δυνάμεις της επανάστασης και ξεκαθαρίζει ότι η εξέγερση του Ελληνισμού μπορεί και πρέπει να στηριχτεί στις δικές του αποκλειστικά δυνάμεις και να μην υπολογίζει στους ξένους, όπως υπολόγιζε κυρίως ο Κοραής -στους Γάλλους- και ίσαμ' ένα βαθμό και ο Ρήγας. Επίσης ξεσκεπάζει και μαστιγώνει αλύπητα τους εχθρούς της επανάστασης, τους εκμεταλλευτές του λαού, τον κλήρο, τους Φαναριώτες, τους κοτζαμπάσηδες και πολλούς ξενιτεμένους Έλληνες -εμπόρους, δάσκαλους κλπ. Απ' αρχής μέχρι τέλους το βιβλίο είναι ποτισμένο από πόνο και αγάπη για το βασανισμένο λαό, μίσος για τους τυράννους και αγανάχτηση γι' αυτούς, που συμμαχώντας με τους Τούρκους,

εμπόδιζαν την επανάσταση.

Πρώτη φορά η νεοελληνική σκέψη έβγαλε ένα δημιουργικό έργο, γεμάτο πνοή και δημοκρατισμό, που δεν εξηγεί μόνο το νεοελληνικό κατάντημα της εποχής εκείνης, αλλά φωτίζει και το σωστό δρόμο για μια επαναστατική αλλαγή. Και πολλά κομμάτια του βιβλίου αυτού στέκονται ακόμη και σήμερα, σαν αθάνατα μνημεία της νεοελληνικής σκέψης και τέχνης του λόγου.

Για την Εκκλησία και τους «κύκλους» της, η «Ελληνική Νομαρχία», είναι έργο του «πράκτορα του Ναπολέοντα, Κοραή, κατά της Ρωμηοσύνης», ενώ εκφράζεται και η...απορία «Πώς προκύψαμε από Ρωμηού: “Έλληνες”;». Το κείμενο θεωρείται «ρατσιστικό», γεμάτο «φανατισμό, ύβρεις και υπερβολές και δεν βοήθησε στην Επανάσταση, που την έκανε ο ελληνικός λαός με τους...ποιμένες του»(!!!) και τα περί «εθελοδουλείας», μυθεύματα και «χυδαιότητες» που προσπάθησαν να μολύνουν τον λαό του Θεού,(...) συρρικνώνοντας «όσο δεν παίρνει άλλο την Ρωμηοσύνη. Την χαντάκωσαν». Κι όλα αυτά, όταν κοινό μυστικό αποτελεί το γεγονός ότι οι ρασιφόροι καταπίεζαν αγρίως τους Έλληνες από κοινού με τους Τούρκους και τους κοτζαμπάσηδες (τους «χριστιανούς πασάδες» όπως του αποκαλούσε ο λαός) και επέβαλαν άγρια φορολογία. Ο κάθε χριστιανός ήταν υποχρεωμένος να δίνει το 1/3 του εισοδήματός του (!) στην Εκκλησία, η δε κατοχή άνω του 1/3 περίπου της υποδουλωμένης γης από το Πατριαρχείο και τα μοναστήρια, είχε μετατρέψει κατ' ουσία τους περισσότερους Έλληνες σε δουλοπάροικους αυτών των, για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο του επαναστάτη της Άνδρου Δημήτρη Μπαλή, «τουρκαρχόντων». Αυτή η άγρια ληστεία θεωρείτο βεβαίως «τακτική» ή «κανονική» ή «χρονιάτικη», διότι η τρομερή αλήθεια είναι πως υπήρχαν συχνά-πυκνά και «έκτακτες» τέτοιες. Στην «κανονική» φορολογία, προστίθεντο απανωτές «αρπαχτές» των ρασιφόρων, όπως τα περιβόητα «εμβατίκια», «φιλότιμα», «ζητείαι», «συνοικέσια», «δίσκοι», «λειτουργικά», «παρρησίαι», «προθέσεις», «ψυχομερίδια» και άλλα ανάλογα, που επιπροσθέτως συμπληρώνονταν συχνά από τις λεγόμενες «απανταχούσες» για έκτακτη οικονομική ενίσχυση («παραμυθία των χρεών» κατά την εκκλησιαστική ορολογία) των δεσποτάδων και των λοιπών στελεχών του μαύρου εσμού.

Υπό αυτά τα δεδομένα, γίνεται βεβαίως ευκόλως κατανοητό το γιατί οι ρασιφόροι εξαρχής στάθηκαν εχθρικοί απέναντι στην όποια προσπάθεια εθνικής απελευθέρωσης. Μη θέλοντας να διακινδυνεύσει αυτή η τρομακτική ασυδοσία τους, ιδίως υπό την απειλή των αντικληρικαλιστικών και γιακωβίνικων ιδεών που τότε κυριαρχούσαν στους επαναστατικούς κύκλους της Ευρώπης, οι πονηροί

ρασοφόροι εκτός του ότι κατεδίωκαν συλλήβδην ως «άθεο» όποιον χρησιμοποιούσε απλώς την λέξη «Ελευθερία» (βλ. σχετική αναφορά στην «Ελληνική Νομαρχία»), συνιστούσαν στους αγράμματους πιστούς πάντα τυφλή πίστη στον Χριστό και υποταγή στον Σουλτάνο, συχνά μάλιστα με απίθανα θρασείς παραινέσεις όπως η παρακάτω που διασώζεται στην «Ελληνική Νομαρχία»:

«Ο Θεός αδελφοί, μας έδωσεν την τυραννίαν εξ αμαρτιών μας, και πρέπει, αδελφοί, να την υποφέρωμεν με καλήν καρδίαν και χωρίς γογγυσμόν και να ευχαριστηθώμεν εις ό, τι κάμνει ο Θεός...».

Σ' αυτό το σημείο, ίσως είναι χρήσιμο να γίνει αναφορά και στον Αθανάσιο τον Πάριο (πραγματικό όνομα Αθανάσιος Τούλιος, το οποίο αντικατέστησε αρχικά με το ψευδώνυμο «Ναθαναήλ Νεοκαισαρεύς» και αργότερα κατέληξε στο «καλλιτεχνικό» ψευδώνυμο «Πάριος», 1722-1813), ο οποίος κήρυττε πάνω απ' όλα την άρνηση κάθε αντίστασης στον κατακτητή και έδινε θεολογικό υπόβαθρο στη γνωστή ρήση «σφάξε με αγά μου ν' αγιάσω». Το πρώτο του σχετικό πόνημα ήταν ένας λίβελος κατά του Ρήγα Φεραίου («Ο Νέος Ραψάκης») που έμεινε ανέκδοτο, ενώ σε άλλο βιβλίο που κυκλοφόρησε σε τρεις διαδοχικές εκδόσεις (1798, 1800, 1805) ολοκλήρωσε την πολεμική του κατά του Διαφωτισμού, από τη σκοπιά της ορθόδοξης θεολογίας («Απολογία Χριστιανική»). Εκεί υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι «ούτε γεννώνται ούτε είναι ελεύθεροι» στην κοινωνία, ενώ θεωρούσε ότι η κοσμική ελευθερία είναι απαράδεκτη, εφόσον αναγκαία προϋπόθεσή της είναι η αθεϊσμός. Μάλιστα εκφράζει τη λύπη του επειδή «ο νόμος της χάριτος δεν συγχωρεί θάνατον την σήμερον» σε όσους κήρυτταν την «πολυθρύλητον και πολυτάραχον ελευθερίαν των δημοκρατικών» και σε όσους «εις τάς σημαίας υψηλά επιγράφουσιν ελευθερία, ισότης [...] προς στασιασμούς και δημεγερσίας κατά των κρειττόνων». Ωστόσο, τον παρηγορούσε η δυνατότητα ότι «ημπορεί [...] η ποινή να γίνηται εις τα μιαρά εκείνων συγγράμματα, ήτοι να κατακρίνωνται, να στηλιτεύωνται και να καίωνται». Φυσικά, ο Αθανάσιος ο Πάριος (σε αντιδιαστολή με έναν άλλο Αθανάσιο, τον Διάκο), σε ανταμοιβή των αντεθνικών του ιδεών κι ως ένας από τους πιο μαχητικούς εκφραστές του «Αντιδιαφωτισμού», από το 1995 έχει ανακηρυχτεί «άγιος» της Ορθόδοξης Εκκλησίας με απόφαση του Πατριαρχείου και της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Το απίστευτο ανθελληνικό αίσχος των ρασοφόρων του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως συνεχίζονταν ακόμη και εν έτει 1828, όταν πια δηλαδή η Επανάσταση είχε τελειώσει και η Ελλάδα είχε κανονικό κυβερνήτη, στέλνοντας

στον Πόρο 4 μητροπολίτες και τον Μεγάλο Πρωτοσύγκελλο των Πατριαρχείων για να συστήσουν με διάφορες απειλές... υποταγή στον Σουλτάνο(!). Κι όπως ο Αδαμάντιος Κοραής διέγνωσε λίγο αργότερα: «Η ταλαίπωρος Ελλάς δεν ανεστήθη αληθώς, αλλά τάφον μόνον ήλλαξε, και επέρασεν από νεκροθαπτών Τούρκων χείρας εις χριστιανούς νεκροθάπτας...» (1830) .

Περισσότερα για τον «αφυπνιστικό» και «εθνικό» ρόλο της Εκκλησίας, μπορείτε να διαβάσετε εδώ, εδώ, εδώ κι εδώ.

Το βιβλίο χωρίζεται σε 5 μέρη.

Στο Α΄ μέρος, αφού μιλάει για την ανθρώπινη ευτυχία, επηρεασμένος από τους διαφωτιστές του 18ου αιώνα – υμνεί τα ελεύθερα πολιτεύματα και στιγματίζει τα καθεστώτα της δουλείας. Τονίζει επίσης την ανάγκη για τους Έλληνες να μάθουν την πολεμική τέχνη, την «επιστήμη των αρμάτων», όπως την ονομάζει. Περιγράφει ύστερα τις ιδιότητες, που πρέπει να 'ναι προϊκισμένος ένας αρχιστράτηγος, δεν παραλείπει να αναφέρει προβλήματα ταχτικής και τέλος σκορπίζει την πεποίθηση στην ικανότητα των Ελλήνων να αποτινάξουν τον ξένο ζυγό (ας σημειωθεί εδώ ότι πρώτος ο «Ανώνυμος» χρησιμοποιεί συνειδητά τον όρο «Έλληνες»).

Στο Β΄ μέρος - «Τύραννοι και δούλοι», ξετινάζει τα μοναρχικά καθεστώτα, εξευτελίζοντας και γελοιοποιώντας τους μονάρχες. Ψάχνει να βρει τις αιτίες των «άδικων», όπως τους λέει, πολέμων, -σε αντίθεση με τους «δίκαιους».

Στο Γ΄ μέρος - «Η Ελλάδα στα δεσμά της», περιγράφει πολύ παραστατικά την εκμετάλλευση της αγροτιάς, των χειροτεχνών, των νοικοκυρέων και των πραματευτών.

Το Δ΄ μέρος αρχίζει με τα αίτια, που συντηρούνε τη σκλαβιά και που είναι: «το αμαθές ιερατείον και η απουσία των αρίστων συμπολιτών» που ζούνε στο εξωτερικό. Συνεχίζει με επίθεση στους πλούσιους: «Διατί ο πλούσιος να τρώγη, να πίνη, να κοιμάται, να ξεφαντώνη, να μην κοπιάζη και να ορίζη, ο δε πτωχός να υπόκειται, να κοπιάζη, να δουλεύη πάντοτε, να κοιμάται κατά γης, να διψά και να πεινά;». Αμείλιχτος είναι για τους κληρικούς -εξαιρώντας βέβαια τους τίμιους και αγνούς, που κατά τον «Ανώνυμο» είναι λίγοι. Τους κατηγορεί ότι είναι κύριοι υπεύθυνοι για τη διαιώνιση της σκλαβιάς επειδή διδάσκαν στο λαό ότι «ο Θεός μας έδωσεν την τυραννίαν εξ αμαρτιών μας και πρέπει, αδελφοί, να την υποφέρωμεν με καλήν καρδίαν και χωρίς γογγυσμόν, και να ευχαριστηθώμεν εις ό,τι κάμνει ο Θεός», γιατί «όν αγαπά Κύριος παιδεύει». Και ρωτάει ο συγγραφέας

αγαναχτισμένος: «Πως θέλεις, λοιπόν, να εξυπνήσουν οι Ελληνες από την ομίχλη της τυραννίας;» και συνεχίζοντας ξεσκεπάζει και ξετινάζει τη θαυματοκαπηλεία, τη λειψανοκαπηλεία, τη συναλλαγή και τη ληστεία των καλογέρων σε βάρος του λαού. Τους καλόγερους τους υπολογίζει σε 100.000!

Ύστερα έρχεται στη δεύτερη αιτία της σκλαβιάς, τον ξενιτεμό, και κατηγορεί πολλούς ξενιτεμένους ότι ξέχασαν ή πρόδωσαν την Ελλάδα, τονίζει ότι η απουσία τους αφανίζει την Ελλάδα και τους καλεί όλους, με λόγια συγκινητικά, να γυρίσουν στην Ελλάδα: «Υπάγετε εις την Ελλάδα και εις ολίγον καιρόν θέλετε αισθανθεί την διαφοράν οπού θέλει προξενήσει η παρουσία σας εις την κατάστασίν της». Και τους βάζει τέλος το πρόβλημα της ξένης βιόθειας: «Ίσως προσμένετε να μας δώση την ελευθερίαν κανένας από τους αλλογενείς δυνάστας; Γιατί, αδελφοί μου, να θέλωμεν να αλλάξωμεν κύριον, όταν μόνοι μας ημπορούμεν να ελευθερωθώμεν;».

Στο Ε΄ βιβλίο - «Η ανάσταση του γένους», αποδείχνει ότι είναι δυνατή η απελευθέρωση με μόνες τις δυνάμεις του Εθνους. Αφού χτυπάει τη μικροψυχία των Φαναριωτών, αναφέρει τις αιτίες που κάνουν δυνατή την εθνική αντίσταση. Πρώτη είναι ο φωτισμός, η διαφωτιστική αναγέννηση, που πρέπει να γίνει πάνω σε λαϊκές και όχι σε σχολαστικές, καλογερίστικες, βάσεις, που εμποδίζουν την αποτίναξη του ζυγού. «Ω, πόσον ταχύτερα και ευκολότερα ήθελε φωτισθώσιν οι παίδες των Ελλήνων, αν οι παραδόσεις των επιστημών εγίνοντο εις την απλήν μας διάλεκτον!». Και αγαναχτεί γιατί χάνουμε 3-4 χρόνους στη σπουδή της αρχαίας Ελληνικής. Εδώ αξίζει να σημειώσουμε ότι ο «Ανώνυμος» γράφει πως η απελευθέρωση του Ελληνισμού θα φέρει και την αναγέννησή του και όχι η αναγέννηση την απελευθέρωση, όπως πίστευε ο Κοραής. Επίσης πρέπει να τονιστεί ότι απουσιάζει ο Μεγαλοϊδεατισμός και καταδικάζεται ο βυζαντινός σκοταδισμός. Δεύτερη πηγή δύναμης για την επανάσταση: Οι Κλέφτες, που το ήθος και η πολεμική τους αξιωσύνη είναι αξεπέραστα. Τρίτο, η κλίση του λαού στ' άρματα. Τέταρτο, η ασύγκριτη ηθική υπεροχή μας απέναντι στους εχθρούς μας. «Μη σας φοβίσουν τα μέσα, ό, τι λογής και αν είναι». «Η τυραννία των Οθωμανών αύξησεν τόσον, οπού μόνη της προδεικνύει τον αφανισμόν της». «Το τέλος των τυράννων, είναι, αδελφοί μου, πασίδηλον». «Ω, Ελληνες! Οι ποταμοί αίματος των συγγενών και φίλων μας, εχύθησαν από το οθωμανικόν σπαθί, ζητούσιν εκδίκησιν». «...Κάθε μικρά αναβολή είναι επιζήμιος καταπολλά ...». Και τελειώνει με λόγια γεμάτα πίστη, αισιοδοξία και πρόσκληση στον αγώνα.

Η «Ελληνική Νομαρχία» δεν είναι μόνο πολιτικό-επαναστατικό και ιστορικό βιβλίο.

Είναι συγχρόνως και λογοτεχνικό. Το ύφος του σε πολλά μέρη είναι σφιχτοδεμένο, συναρπαστικό, ιδιότυπο, προσωπικό, όλο ζωντάνια. Άλλού πάλι είναι πλαδαρό, κάπως άτονο. Και αυτό ενισχύει την άποψη ότι ο συγγραφέας δεν είναι ένας, αλλά περισσότεροι.

Η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο «Ανώνυμος» μοιάζει αρκετά με του Κοραή, και έχει αρκετούς μακαρονισμούς, αλλά έχει και πολλούς δημοτικούς τύπους και εκφράσεις. Γενικά, όμως, τη διακρίνει παραστατικότητα και ζωντάνια -αν βέβαια λογαριάσει κανείς πόσο αδύνατα ήσαν, γλωσσικά, τα γραφτά δημοτικά κείμενα της εποχής εκείνης. Ο συγγραφέας είναι και δημιουργικός γλωσσοπλάστης. Λέει «μαυροφορεμένους» και «γιδοκέφαλους» τους κληρικούς. Λαοκλέπτες, τους άρχοντες. Χρησιμοποιεί πλήθος επίσης καινούργιες για τότε, λέξεις, όπως: Λαοπλάνος, μοναρχολάτρης, χρυσολάτρης, αδιήγητος, αρετοδοχείον, αρχαγγελόπουλο, βρωμοάρχων, αυτόματος και πλήθος άλλες.

Δεν ξέρουμε αν η «Νομαρχία» κυκλοφόρησε πλατιά στην εποχή της και διαβάστηκε από τους σκλαβωμένους Έλληνες, είτε απ' αυτούς που ζούσαν στο εξωτερικό. Ο «Ανώνυμος» στο τέταρτο βιβλίο του γράφει αυτά τα προφητικά λόγια: «Ω, πόσον ταχέως θέλει ρίψουσιν εις το πυρ τούτο μου το βιβλιάριον όσοι φοβούνται το φως της αληθείας!». Και φυσικά ήταν επόμενο να καταδιωχθεί και να καεί ένα τόσο προοδευτικό, επαναστατικό βιβλίο όχι μόνο από τους αντιδραστικούς της εποχής του, αλλά και από τους τοκογλύφο-κοτζαμπάσηδες, που κυβέρνησαν και μετά το '21 την Ελλάδα. Γι' αυτό και ένα τόσο άξιο μνημείο της νεοελληνικής ιστορίας και φιλολογίας καταχωνιάστηκε και έμεινε ανέκδοτο ως το 1949 ενώ εκδόθηκαν τόσες και τόσες ασήμαντες φυλλάδες. Και οι σπουδαιοφανείς αστοί ιστορικοί της Νεοελληνικής λογοτεχνίας στις Ιστορίες τους αφιερώνουν μόνο λίγες σειρές για τη «Νομαρχία».

Φαίνεται όμως ότι στην εποχή του το βιβλίο εξάσκησε μεγάλη επίδραση και ίσως στάθηκε ο βασικός εμπνευστής και καθοδηγητής της Φιλικής Εταιρείας, που έκανε δικές της τις ιδέες της «Νομαρχίας» και στήριξε την απελευθέρωση της Ελλάδας στις λαϊκές δυνάμεις του έθνους. Πολλοί επίσης υποστηρίζουν ότι το βιβλίο αυτό βοήθησε αρκετά τον Κάλβο, το Σολωμό και άλλους. Γενικά στους Έλληνες του εξωτερικού η επίδρασή του πρέπει να ήταν τότε πολύ μεγάλη. Και σήμερα χρειάζεται μια νέα έκδοση, απλή, μ' ένα σύντομο πρόλογο και χωρίς μερικά ανιαρά πια για την εποχή μας κομμάτια του.

Ακολουθεί ολόκληρο το κείμενο...

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΑΡΧΙΑ

”Ητοι Λόγος περὶ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Δι’ οὗ ἀποδεικνύεται, πόσον εῖναι καλλιωτέρα ἡ Νομαρχικὴ Διοίκησις ἀπὸ τὰς λοιπάς, ὅτι εἰς αὐτὴν μόνον φυλάττεται ἡ Ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, τί ἐστὶ Ἐλευθερία, ὅπόσων μεγάλων κατορθωμάτων εῖναι πρόξενος, ὅτι τάχιστα ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ συντρίψῃ τὰς ἀλύσους της, ποῖαι ἐστάθησαν αἱ αἰτίαι ὅποὺ μέχρι τῆς σήμερον τὴν ἔφύλαξαν δούλην, καὶ ὅποῖαι εἶναι ἔκειναι, ὅποὺ μέλλει νὰ τὴν ἔλευθερώσωσι.

Συντεθείς τε καὶ τύποις ἐκδοθεὶς ἴδιοις ἀναλώμασι πρὸς ὠφέλειαν τῶν Ἑλλήνων
ΠΑΡΑ ΑΝΩΝΥΜΟΥ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΣ

Ἐν Ἰταλίᾳ. 1806.

ΣΤΟΧΑΣΟΥ, ΚΑΙ ΑΡΚΕΙ

ὝΩ Ἀναγνῶστα!

Ἐπειδὴ ὁ λόγος μου δὲν εῖναι ἄλλο, παρὰ μία διεξοδικὴ Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Ἑλληνας· ἐπειδὴ τὰς ἀντιρρήσεις ἔκείνων ὅποὺ κατὰ συνήθειαν, καὶ χωρὶς αἰτίαν κάμνουσι, ὡς οὐδὲν κρίνω· ἐπειδὴ οἱ λεξιολάτραι, καὶ ὅσοι μὲ τὸ συντακτικὸν τοῦ Γαζῆ εἰς τὸ χέρι ἥθελαν κατακρίνει τοῦτο τὸ ἐγχειρίδιον, εἰς οὐδὲν μὲ βλάπτουσι· ἐπειδὴ νομίζω ἄχρηστον νὰ ἀποκριθῶ εἰς ὅσους ἥθελαν ἐρωτήσει, διατί κράζομαι ἀνώνυμος· καὶ ἐπειδὴ τέλος πάντων προσμένω μὲ πόθον νὰ λάβω καμμίαν ὄρθην ἔρμηνείαν, καὶ διόρθωσιν εἰς κανένα σφάλμα μου ἀκούσιον: διὰ τοῦτο, εἰς ἄλλο τι δὲν χρησιμεύει ἡ παροῦσα μου ξεχωριστὴ Ἐπιστολή, εἰμὴ μόνον διὰ νὰ σὲ εἰδοποιήσω, ὅτι, ἀνίσως ὁμοιάζεις ἔκείνους ὅποὺ προφέρουσι τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος χωρὶς νὰ ἀναστενάζωσι, νὰ μὴν χάσης τὸν καιρόν σου ματαίως εἰς τὸ νὰ ἀναγνώσης τὸ πονημάτιόν μου τοῦτο.

Ἐρρωσο.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΤΥΜΒΟΝ
τοῦ μεγάλου καὶ ἀειμνήτου Ἑλληνος
ΡΗΓΑ
τοῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς Ἑλλάδος ἐσφαγιασθέντος,
χάριν εύγνωμοσύνης ὁ συγγραφεὺς τὸ

πονημάτιον τόδε ώς δῶρον ἀνατίθησι.

Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor(*)
Virg.

Εἰς ποῖον ἄλλον ἔπρεπε νὰ ἀναθέσω ἐγὼ τὸ παρόν μου πονημάτιον, ὡς ἀξιάγαστε
Ἡρως, παρὰ εὶς ἐσὲ ὅποὺ ἐστάθης ὁ πρόδρομος μιᾶς ταχέας ἐλευθερώσεως τῆς
κοινῆς πατρίδος μας Ἑλλάδος, καὶ ἐθυσίασες τὴν ζωήν σου δι’ ἀγάπην της; Δέξαι
το λοιπὸν μὲ τὸ συνηθισμένον σου ἐλληνικόν, Ἰλαρὸν καὶ καταδεκτικὸν βλέμμα, καὶ
δέξαι το πρὸς τούτοις ώς ἀρραβῶνα ἐκδικήσεως τοῦ λαμπροῦ αἵματός σου κατὰ
τῶν τυράννων τῆς Ἑλλάδος. Ἡ δὲ Ἑλλὰς ἅπασα θέλει δοξάσει διὰ παντὸς τὸ
ἀθάνατον ὄνομά σου, συναριθμοῦσα αὐτὸ εὶς τὸν κατάλογον τῶν Ἐπαμεινώντων,
Λεωνίδων, Θεμιστοκλέων, καὶ Θρασυβούλων.

(*) Ἀναφανῆναι τις ἐκ τῶν ὄστέων ἡμῶν ἔκδικος. Βιργίλιος

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΑΡΧΙΑ ἡτοι Λόγος περὶ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Ἐσεῖς, ὡς ἀθάνατοι ψυχαὶ τῶν ἐλευθέρων προγόνων μου! ἐνδυναμώσατε τώρα τὸν
ζῆλον μου μὲ τὰ ἡρωϊκά σας ἐντάλματα, διὰ νὰ ἐκφράσω, καθὼς πρέπει, τὰ τῆς
ἐλευθερίας κάλλη εἰς τοὺς ἀπογόνους σας. Καὶ σύ, Ἱερὰ Πατρίς, ἐγκαρδίωσον καὶ
στερέωσον τὴν πρὸς σὲ ἀγάπην μου, μὲ τὴν ἐνθύμησιν τῶν παλαιῶν
τερατουργημάτων σου, διὰ νὰ παραστήσω μὲ σαφήνειαν εἰς τὰ τέκνα σου τὰς
φοιβερὰς χρείας σου, καὶ νὰ ἐνθουσιάσω τὰς ἐλληνικάς των καρδίας μὲ τὸν θεῖον
σου ἔρωτα.

Ναί, φιλτάτοι μου Ἑλληνες, τὸ ἐπιχείρημα εἶναι δύσκολον δι’ ἔμε, ἀλλ’ ἡ Πατρὶς
τὸ ζητεῖ, τὸ χρέος μου μὲ βιάζει, καὶ μόνον ἡ ἀλήθεια τῶν λόγων μου μοῦ
προμηνύει καλὴν ἔκβασιν. Ἄντὶ ρητορικῶν φράσεων, θέλει καλλωπίσει τὸν λόγον
μου ἡ διήγησις τῶν θαυμαστῶν ἔργων τῶν πάλαι Ἡρώων, ἡ μεγαλειότης δὲ τοῦ
θέματος καὶ τὸ κοινὸν ὄφελος μοῦ τάζουσι τὴν παρ’ ἔμοῦ ποθουμένην ἀνταμοιβήν,
λέγω τὴν κατάπεισιν τῶν ὁμογενῶν μου Ἑλλήνων.

Ἄμποτες, λοιπόν, νὰ ἀξιωθῶ νὰ ἀποδεῖξω ἐμπράκτως τὰ ὅσα, κατὰ τὸ παρόν, διὰ
λόγου ἀπεφάσισα νὰ σᾶς κοινοποιήσω, τὸ ὅποιον ἐπεύχομαι εἰς ὅλους τοὺς

ἀγαπητούς μοι Ἐλληνας καὶ ὅλους τοὺς ἀληθεῖς φιλοπάτριδας.

***

Ἀναγκαῖον πρᾶγμα εἶναι εἰς ὅποιον ἀποφασίσει νὰ ἔξετάσῃ τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων, συχνάκις νὰ δυσπιστῇ εἰς τὸν ἕδιον ἐαυτόν του, καὶ χωρὶς νὰ εἶναι εὔκολόπιστος εἰς τοὺς ἄλλους, νὰ καταπείθεται μόνον εἰς τὴν ἀναμφιβολίαν. Όσαν δόποὺ πολλάκις ἀμελῶντας τινὰς μίαν παραμικρὰν ἔρευναν, καὶ δίδοντας πίστιν εἰς ὅσα ἀκροάζεται ἀπὸ ἄλλους, εὐκόλως ἡμπορεῖ νὰ ἀπατηθῇ, καὶ τότε λαμβάνει μίαν περίληψιν ἀκατάστατον εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅποὺ ζητεῖ, καὶ ἔξακολούθως οὕτε αὐτὸς ἡμπορεῖ νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν, οὕτε ἄλλοι παρ' αὐτοῦ νὰ τὴν ἔννοησωσι.

Όταν ὅμως ἔξετάζῃ τὴν ὑπόθεσιν μὲ προσοχήν, συγκρίνει ἀδιαφόρως τοὺς περὶ αὐτῆς ὁμιλήσαντας, ἔρευνῶντας πρὸς τούτοις τὰς αἰτίας, ὅποὺ τὸν καθένα ἐπαρακίνησαν νὰ ὁμιλήσῃ· ὅταν, λέγω, ἐκλέγει τὸ πιθανὸν ἀπὸ τὸ ἀδύνατον καὶ τὸ δύσκολον ἀπὸ τὸ ἀμφίβολον, τότε προχωρεῖ βαθμηδόν, καὶ φθάνει τέλος πάντων εἰς τὴν ἀλήθειαν, καὶ εὑρίσκει τὴν ἀνταμοιβὴν εἰς τοὺς κόπους του μὲ τὴν ἀκριβήν της ἀπόκτησιν. Τότε, λέγω, πρέπει καθεὶς νὰ καταπείθεται, καὶ ἀνοητότατος ἥθελεν εἶναι ὁ ἀκατάπειστος.

***

Πολλοί, μέχρι τῆς σήμερον, ἔστάθησαν οἱ πολυπράγμονες τῆς ἀνθρωπίνης εὔδαιμονίας, πολλὰ ὄλιγοι ὅμως διετήρησαν τοὺς προλεχθέντας κανόνας, καὶ ὄλιγότατοι ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ των· καὶ διὰ τοῦτο ἄλλος μὲν ἥλπισε νὰ τὴν εὕρῃ εἰς τὰ πλούτη, ἄλλος εἰς τὴν μάθησιν, ἄλλος εἰς τὴν πτωχείαν, ἄλλος εἰς τὴν φιλαυτίαν· μερικοὶ πάλιν, ἔξετάζοντες τὰ ἀνθρώπινα περιστατικά, καὶ ἀπαντοῦντες πανταχόθεν ἐμπόδια καὶ δυσκολίας, εἴπον ὅτι ὁ ἀνθρωπος δὲν ἡμπορεῖ νὰ εἶναι εὔτυχης κατ' οὐδένα τρόπον· ἄλλοι δέ, ὅποὺ δὲν ἔλαβον ἐπιμέλειαν νὰ ἔρευνήσωσι ὅσον ἔχρειάζετο τὴν ὑπόθεσιν, ἀπεφάσισαν εὐθὺς εὐθύς, ὅτι ὅλοι οἱ ἀνθρωποι εἶναι εὔτυχεῖς.

Ἀνάμεσα, λοιπόν, εἰς τοιοῦτον λαβύρινθον τοσούτων στοχασμῶν, ἄλλο, βέβαια, δὲν ἡμπορεῖ τινὰς νὰ καταλάβῃ, εἰμὴ μόνον ὅτι ἡ εὔτυχία τοῦ ἀνθρώπου στέκεται εἰς τὸ νὰ εἶναι εὐχαριστημένος, καὶ ἔξακολούθως, μὴν ἡμπορῶντας νὰ εἶναι κατὰ πάντα εὐχαριστημένος, οὕτε κατὰ πάντα εὐτυχὴς ἡμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ.

Οθεν, διὰ νὰ εὔτυχήσῃ ὁ ἀνθρωπος ὅσον περισσότερον εἶναι δυνατόν, πρέπει πρότερον νὰ ἔξαλείψῃ ὅσας αἰτίας τῆς δυσαρεσκείας του ἡμπορέσῃ, δηλ. νὰ

ύπακούη εἰς τὴν θέλησίν του. Ἄλλ' ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουσιν ὅλοι τὰς αὐτὰς θελήσεις, εἶναι ἀναγκαῖον οἱ ὀλιγότεροι νὰ ὑπακούουν εἰς τὴν θέλησιν τῶν περισσοτέρων καὶ μὴν ὅντας δυνατὸν νὰ εἶναι ὅλοι εὔτυχεῖς, κανὸν νὰ εἶναι οἱ περισσότεροι.

Ἡ εὔτυχία μας λοιπὸν κρέμαται ἀπὸ τὴν διοίκησιν, ἡ ὅποια ἡμπορεῖ νὰ μᾶς καταστήσῃ εὔτυχεῖς μόνον τότε, ὅταν ἀρέσκῃ τῶν περισσοτέρων. Διὰ τοῦτο ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἔξετάσητε μαζί μου, ἀνάμεσα εἰς τὰς τόσας διοικήσεις, ὅποὺ τὴν σήμερον ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι, ποία εἶναι ἡ καλλιοτέρα, τὸ ὅποῖον δὲν θέλει σᾶς φανῆ δύσκολον, ἐπειδὴ ἡξεύρετε τὸν τρόπον, ὅποὺ σᾶς προεῖπον, τῆς δοκιμῆς της. Ἀφοῦ δὲ εὔρομεν τὴν καλλιοτέραν διοίκησιν, τότε θέλομεν καταλάβει καὶ τί ἔστι ἐλευθερία, περὶ ᾧς ὁ λόγος, καὶ πόσων ἀξίων κατορθωμάτων καὶ ἀρετῶν εἶναι πρόξενος, καὶ τέλος πάντων εἰς τί συνίσταται ἡ ὄμοιότης καὶ ἡ ὄμονοια· ὅποὺ βεβαιωθέντες εἰς αὐτά, νὰ προσπαθήσωμεν νὰ τὰ ξαναποκτήσωμεν, καὶ νὰ ἀναλαμπρύνωμεν τὸ Γένος μας, τὸ ὅποῖον ἡ τυραννία τόσον ἡμαύρωσεν.

***

Ο ἄνθρωπος εἶναι πεπροικισμένος ἀπὸ τὴν φύσιν μὲ τὸ λογικόν, διὰ μέσου τοῦ ὅποίου συγκρίνει τὰ πράγματα ἀναμεταξύ των, καὶ προκρίνει ἀπὸ αὐτὰ ὅποιον τὸν ὥφελεῖ περισσότερον, ἔχει δὲ μίαν κλίσιν πρὸς τὸ βελτίον, ὅποὺ πάντοτε τὸν παρακινεῖ, εἰς ὅποιανδήποτε κατάστασιν ἥθελεν εἶναι, νὰ ζητῇ μίαν καλλιοτέραν· ὁ πρῶτος του λοιπὸν καὶ ἀναγκαιότερος στοχασμὸς εἶναι τὸ νὰ διαφυλάξῃ τὴν ζωήν του καὶ νὰ τὴν διαυθεντεύσῃ ὅσον ἡμπορεῖ ἀπὸ κάθε ἐναντίον.

Ἐως ὅποὺ ὁ ἄνθρωπος ἡμπόρεσε νὰ τραφῇ καὶ νὰ διαυθεντευθῇ μόνος του, ἔως τότε ἐσώθῃ ἡ φυσικὴ ζωή, καὶ βέβαια ἡ εὔτυχεστέρα διὰ ἡμᾶς τοὺς θητούς. Ἀφοῦ ὅμως ὁ ἔνας ἔκραξεν πρὸς βοήθειάν του τὸν ἄλλον, τὸ φυσικὸν σύστημα ἐτελείωσεν, καὶ εὐθὺς ἤρχισεν, διὰ νὰ εἰπῶ ἔτζι, τὸ ἐλεεινὸν θέατρον τῶν ἀνθρωπίνων περιστάσεων.

Ίσως τινὰς ἥθελεν ἐρωτήσει, πόθεν προῆλθεν ἡ ἀνάγκη, ὅποὺ ἐβίασεν τὸν ἄνθρωπον νὰ ζητήσῃ βοήθειαν παρ' ἄλλου· ἀλλὰ ἥθελεν εἶναι τὸ ἔδιον νὰ ἐρωτοῦσε τινάς, διὰ ποῖον τέλος καὶ διὰ τί τὸ ὑπέρτατον "Ον ἔκτισε τὴν οἰκουμένην. Ἡ μεγαλειτέρα ἀμάθεια εἶναι, ἀδελφοί μου, τὸ νὰ θέλῃ τινὰς νὰ μάθῃ ἐκεῖνα ὅποὺ δὲν ἡμπορεῖ νὰ καταλάβῃ. Ὁθεν, ὅποιος γνωρίζει τὰ ὅσα δὲν δύναται νὰ ἔννοήσῃ καὶ τὰ παραιτεῖ, εἶναι ὁ σοφώτερος τῶν ἀνθρώπων.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἔπαυσεν, ὡς εἶπον, τὸ πρῶτον σύστημα τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὸ ὅποῖον

ἡ φύσις ἦτον ἀντὶ τῶν νόμων, ἡ γῆ ὅλη ἀντὶ τῶν πολιτειῶν, καὶ ἡ θέλησις καθενὸς ἀντὶ τῶν ἡθῶν, ἀφοῦ, λέγω, ὁ ἄνθρωπος δὲν ἡθέλησεν νὰ εὔχαριστηθῇ μὲ τὴν σημερινὴν τροφήν, ἀλλ' ἐζήτησε νὰ προητοιμάσῃ καὶ διὰ τὴν αὔριον, καὶ ἀφοῦ τέλος πάντων ἀπεφάσισε νὰ ζήσῃ μαζὶ μὲ ἄλλους, ἔχασε τὴν ἀληθῆ εὐτυχίαν, καὶ ἔγινε δοῦλος ὅχι μόνον τοῦ ἑαυτοῦ του, καὶ ἄλλων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἰδίων ἀψύχων πραγμάτων.

Πρώτη λοιπὸν ἐστάθη, ἡ ἀναρχία νὰ φανερωθῇ ἀνάμεσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Εὐθὺς ὁ δυνατότερος ἄρχισε νὰ δῶσῃ νόμον τοῦ ἀδυνάτου, καὶ οἱ περισσότεροι νὰ ἀρπάζωσι τὸ δίκαιον ἀπὸ τοὺς ὄλιγοτέρους: ἐκεῖ φόνοι, ἐκεῖ ἀδικίαι, ἐκεῖ τέλος πάντων μύρια ἀναγκαῖα πλημμελήματα ἔως τότε ἀγνώριστα. Εἶδεν ἡ ἀνθρωπότης τὸ καλὸν ὅποὺ ἔχασεν, ἀλλὰ δὲν τῆς ἦτον πλέον δυνατὸν νὰ τὸ ξαναποκτήσῃ, καὶ ἀναγκαίως ἔχρειάσθη νὰ βασανισθῇ ὅχι ὄλιγον καιρόν, ἔως ὅποὺ ἡ σκιὰ τοῦ θρόνου ἥρχισε νὰ ἀπομωράνῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἵδοὺ ἡ μοναρχία ἐμφανίσθη, ἡ ὁποία ὡς πρόξενος καὶ γεννήτρια τῆς πολιτικῆς ἀνομοιότητος τῶν ἀνθρώπων, μετ' οὐ πολλοῦ μεταβληθεῖσα εἰς τυραννίαν, ἔφερεν εἰς τὴν γῆν ὅλα τὰ κακὰ ὅποὺ ἡμποροῦσεν νὰ δοκιμάσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Ἴδοὺ ὁ τύραννος, ὡς ἡμίθεος, νὰ δίδῃ τὸν θάνατον εἰς τοὺς ἄλλους, καὶ νὰ χαρίζῃ τὴν ζωὴν ὅσων δὲν θανατώνει. Ἴδοὺ τὰ ἐλαττώματα, ὅχι πλέον μισητά, ἀλλὰ ἐπαινετά, καὶ ἐπιθυμητά. Ἴδοὺ ἡ ἀδικία μὲ τὸ ξίφος εἰς τὴν δεξιάν, νὰ καταπατῇ τὴν ἀρετήν, καὶ νὰ διώκῃ τὴν δικαιοσύνην. Ἴδού...

Ἄλλα, τέλος πάντων, αὐτὰ τὰ ἴδια κακά, καὶ ἀνυπόφοροι δυστυχίαι ἐδίδαξαν τὴν ἀνθρωπότητα νὰ εὕρῃ μίαν διοίκησιν, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀνάπαυσίν της καὶ τὴν εὐτυχίαν της· αὐτὴ εἶναι λοιπὸν ἐκείνη ἡ διοίκησις, ὅποὺ ἐγὼ θέλω νὰ τὴν ὄνομάσω Νομαρχίαν, ἡ ὁποία, ὅσον περισσότερον οἱ ἀνθρώποι ἀγαπῶσι τὴν εὐτυχίαν των, τόσον αὐτὴ στερεοῦται καὶ φυλάττεται ἀμετάτρεπτος, οὗσα ἡ ὑστερινὴ μεταμόρφωσις, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, τῶν διαφόρων διοικήσεων, καὶ ἡ μόνη πρόξενος τῆς ἀρετῆς, τῆς ὁμοιότητος, καὶ τῆς ἐλευθερίας.

Πολλάκις βλέπομεν, νὰ μὴν ἀκολουθοῦν τὸν εἰρημένον κανόνα εἰς τὰς μεταβολάς των αἱ διοικήσεις, αὐτὸ δῆμως προέρχεται ἀπὸ διαφόρους αἰτίας, ὅποὺ τὸ παρὸν θέμα δὲν συγχωρεῖ τὴν ἐκτεταμένην των διήγησιν. Φθάνει μόνον νὰ ἡξεύρῃ καθείς, ὅτι ὁποιαδήποτε διοίκησις πρέπει νὰ εἶναι μία ἀπὸ τὰς εἰρημένας τέσσαρας, τὰς ὁποίας ὡς γενικὰς κρίνω, καὶ ὅτι ἡ ὑστερινὴ εἶναι ἡ καλλιοτέρα καὶ ἀρμοδιωτέρα πρὸς τὸ ἡμέτερον εὖ ζῆν.

Αύτὴν λοιπὸν ἄς ἔξετάσωμεν ὅσον δυνηθῶμεν ἀκριβέστερα· καὶ βέβαια εἰς αὐτὴν θέλομεν εὔρει τὴν ἐλευθερίαν διασωσμένην, καὶ ἔξακολούθως, τὴν εῖσοδον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην εύδαιμονίαν. Ἡ νομαρχία, ἀδελφοί μου, εύρισκεται τόσον εἰς τὴν δημοκρατίαν, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν, αἱ ὁποῖαι εἰς ἄλλο δὲν διαφέρουσι, εἴμῃ μόνον, ὅτι ἡ μὲν δημοκρατία κλίνει εἰς τὴν ἀναρχίαν, ἡ δὲ ἀριστοκρατία εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν, ἡ ὁποία πολλάκις εἶναι χειροτέρα καὶ ἀπὸ τὴν ἴδιαν τυραννίαν. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς διοικήσεις σώζεται ἡ Ἐλευθερία, ἀδιάφορος εἶναι ἡ ἐκλογή. Ὁθεν, κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ, καὶ κατὰ τὸ κλῖμα, ποτὲ μὲν προτιμᾶται ἡ μία, ποτὲ δὲ ἡ ἄλλη.

Ἄλλὰ τί ἔστι ἐλευθερία; Εἰς τὴν ἀναρχίαν, ὡς Ἐλληνες, ἐλεύθεροι εἶναι μόνον οἱ ἰσχυρότεροι, εἰς μὲν εἰς τὴν μοναρχίαν, οὐδεὶς δὲ εἰς τὴν τυραννίαν, καὶ ὅλοι εἰς τὴν νομαρχίαν. Ὁθεν, κατὰ μὲν τοὺς πρώτους ἡ ἐλευθερία ἄλλο δὲν εἶναι, εἴμῃ ἡ ἐκτέλεσις τῆς θελήσεως τοῦ καθενός, ἐπειδή, εύρισκόμενοι χωρὶς νόμους, καὶ χωρὶς κριτάς, ὁ μὲν ἄρπαξ ὄνομάζει τὰς ἄρπαγάς του ἀποτέλεσμα τῆς ἐλευθερίας του, ὅμοίως δὲ καὶ ὁ ἄσωτος τὰς ἄσωτίας του, καὶ ὁ κακὸς τὰς κακίας του.

Κατὰ δὲ τοὺς δευτέρους, ὡσὰν ὅποὺ ἐπώλησαν τὴν ἐλευθερίαν τους ἐνός, ἄλλο δὲν ἔννοοῦσι μὲ αὐτὴν τὴν λέξιν, εἴμῃ τὰς προσταγὰς τοῦ κυρίου των, καὶ εἶναι μόνον ἐλεύθεροι διὰ νὰ τὸν ὑπακούωσι. Ο τύραννος δὲ καὶ οἱ δοῦλοι του ἀγνοοῦσι παντάπασιν τοιαύτην λέξιν, ἐπειδὴ ποτὲ δὲν τὴν ἐδοκίμασαν, διὰ νὰ ἔχουν ἴδεαν περὶ αὐτῆς.

Ὑπὸ τῆς νομαρχίας, τέλος πάντων, ἡ ἐλευθερία εύρισκεται εἰς ὅλους, ὡσὰν ὅποὺ ὅλοι κοινῶς τὴν ἀφιέρωσαν εἰς τοὺς νόμους, τοὺς ὅποίους διέταξαν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, καὶ ὑπακούοντάς τους καθεὶς ὑπακούει εἰς τὴν θέλησίν του, καὶ εἶναι ἐλεύθερος. Ἰδοὺ λοιπόν, ὅποὺ κατ' αὐτοὺς ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ ὑπακοὴ εἰς τοὺς νόμους, καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἄλλο δὲν εἶναι ἡ ἐλευθερία παρὰ ἡ αὐτὴ νομαρχία. Αὐτὴ εἶναι, ἀγαπητοί μου, ἐκείνη ἡ ἐλευθερία, ὅποὺ ἄλλοι μὲν ἀστοχάστως ἐνόμιζον τὴν ἀπώλειαν, ἄλλοι δὲ παραφρόνως τὴν ἀπείθειαν, καὶ ἄλλοι ἄλλως, ὡς ἡ ἀπαιδευσία ἐδίδασκε τὸν καθένα, ἄφευκτα ἀποτελέσματα τῆς δουλείας, ἡ ὁποία ἐβαρβάρωσεν τοὺς ἀνθρώπους, κατέφθειρεν τὰ ἥθη, καὶ ἐξ αἰτίας της ἡμεῖς διαφέρομεν τόσον ἀπὸ τοὺς προγόνους μας, ὅποὺ εἰς μερικοὺς φαινόμεθα ἀλλοτρίου γένους.

Φεῦ! ποῦ εῖσαι, ἐλευθερία Ἱερά! ποῦ νόμοι! ποῦ νομοδόται! Ὅσον γνωρίζομεν τὴν ἀληθῆ σημασίαν σου, τόσον αὐξάνει ὁ πόθος μας εἰς τὸ νὰ σὲ ἀπολαύσωμεν. Ἐσὺ εῖσαι ἡ μήτηρ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, σὺ ὁ στῦλος τῆς δικαιοσύνης, σὺ ἡ πηγὴ τῆς εύτυχίας. Ἔ, πόσον καλὸν λείπει ἐκείνων, ὅποὺ σὲ ὑστεροῦνται! Πόσον θέλουν

κλαύσει ὅσοι μέχρι τοῦδε δὲν σὲ ἔγνώριζον!

Ἡμεῖς δέ, ναὶ Ἱερὰ Ἐλευθερία, μὲ τοὺς ὄδόντας μας θέλομεν συντρίψει τὰς ἀλύσους μας, διὰ νὰ τρέξωμεν πρὸς ἀπάντησίν σου. Εἶναι ἀδύνατον αἱ ἐλληνικαὶ ψυχαὶ νὰ κοιμηθοῦν πλέον εἰς τὴν ληθαργίαν τῆς τυραννίας! Ο λαμπρὸς ἥχος τῶν ἀρμάτων των πάλιν θέλει ἀκουσθῆ πρὸς κατατρόπωσιν τῶν τυράννων των, καὶ ταχέως.

Ἄλλα, πρὶν εἰσέλθω εἰς τὴν ἐπαρίθμησιν τῶν καλῶν τῆς αὐτῆς νομαρχίας, κρίνω ἀναγκαῖον νὰ σᾶς φανερώσω τι προλαβόντως περὶ τῆς ὁμοιότητος τῶν ἀνθρώπων, καὶ τοῦτο διὰ νὰ μὴν ἀπατηθῶσιν ὅσοι ἥθελαν νομίσει νὰ εὕρωσιν εἰς αὐτὴν τὴν διοίκησιν μίαν ἀπόλυτον ὁμοιότητα.

***

Τρεῖς εἶναι λοιπὸν αἱ αἰτίαι τῆς ἀνομοιότητος τῶν ἀνθρώπων, ἀδελφοί μου, ἀγκαλὰ καὶ αὐτοὶ νὰ διαφέρωσι κατὰ πολλοὺς τρόπους. Ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτὰς εἶναι ἡ ἴδια φύσις, ἡ ὁποία ἄλλους μὲν ἔκαμεν δυνατῆς κράσεως, καὶ ἄλλους ἀδυνάτου, ἔχαρισε μερικῶν περισσότερον πνεῦμα, καὶ ἄλλων τινῶν ὀλιγότερον, καὶ οὕτως οἱ ἄνθρωποι διαφέρουσιν ἐν πρώτοις ἀναμεταξύ των κατὰ φυσικὸν τρόπον.

Ἡ δὲ δευτέρα εἶναι ἡ ἀνατροφή, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾶ τὰς ἀρετὰς καὶ τὴν σοφίαν, ἥτοι τὰ καλὰ ἥθη. Ὅθεν, οἱ ἄνθρωποι διαφέρουσιν ἀκόμη καὶ κατὰ τὰ ἥθη.

Ἡ τρίτη, τέλος πάντων, εἶναι ἡ τύχη, καὶ οὕτως ὁ πτωχὸς διαφέρει ἀπὸ τὸν πλούσιον.

Ἡ ἀναρχία, λοιπόν, κατέστησε κατ' ἀρχὰς τὴν ἀπλῆν φυσικὴν ἀνομοιότητα ἀνυπόφορον, καὶ ἔξακολούθως ἡ μοναρχία, καὶ μετ' αὐτῆς ἡ τυραννία, ἥθελησαν νὰ μετριάσουν ὁπωσοῦν τὴν φυσικὴν ἀνομοιότητα, καὶ αἴφνιδίως ἐπροξένησαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν ἀκατάστατον καὶ φοβερὰν ἀνομοιότητα τῶν ἥθῶν τε καὶ τῆς τύχης, ὃποὺ θεωρῶντας τὴν σήμερον τινὰς τοὺς ἀνθρώπους, πρέπει νὰ ἀνατριχιάζῃ ἀπὸ τοιοῦτον ἐλεεινὸν θέαμα, εὔρισκοντας πολλὰ μεγαλειτέραν διαφορὰν ἀπὸ ἕνα ἄνθρωπον εἰς ἄλλον, παρὰ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον εἰς ἕνα ζῶον^[1].

Ἄλλο μέσον δὲν ἔτον λοιπὸν νὰ παρηγορήσῃ τὴν ἀνθρωπότητα, εἰς τόσον κακὴν κατάστασιν εὔρισκομένην, παρὰ μία καλὴ διοίκησις, καὶ διὰ τοῦτο ἡ νομαρχία, χωρὶς νὰ θελήσῃ ματαίως νὰ κάμη ὅλους δυνατούς, ὅλους πεπαιδευμένους, ὅλους

πλουσίους, ἢ τούναντίον, ἐμετρίασε μόνον μὲ τοὺς νόμους τὴν φυσικὴν ἀνομοιότητα, καὶ τόσον καλῶς ἔξισωσε τὰς λοιπάς, ὥστε ὅποὐ ἔκαμε νὰ χαίρωνται οἱ ἄνθρωποι μίαν ἐντελῆ ὁμοιότητα, ἀγκαλὰ καὶ κατὰ φύσιν ἀνόμοιοι. Αὕτη ἔδωσεν εὔθὺς τόπον τῶν δυνατῶν, νὰ διαυθεντεύσουν τὴν πατρίδα των, ἐπαρηγόρησεν τοὺς ἀδυνάτους, μὲ τὸ σκῆπτρον τῆς δικαιοσύνης, ἐδίδαξε τοὺς ἀτάκτους νὰ εῦρωσι τὴν εύτυχίαν των εἰς τὴν χρηστοήθειαν, ἐβράβευσεν τοὺς καλοηθεῖς, καὶ τέλος πάντων, χωρὶς νὰ ἐμποδίσῃ τὸ ἀκατάστατον τοῦ συμβεβηκότος, ἐτίμησε μόνον τὴν ἀξιότητα τοῦ ὑποκειμένου, καὶ οὕτως μὴ καταφρονοῦσα τὸν πτωχόν, ἀπεδίωξε ἀπὸ τὸν πλούσιον τὴν λύσσαν τῶν χρημάτων.

Καὶ ἵδού, πάρανθα, ὁ στρατιώτης νὰ γίνηται ἥρως, ὁ πολίτης νὰ κερδίζῃ τὴν ζωοτροφίαν του, χωρὶς νὰ ζημιώσῃ τὸν ἀδελφόν του, ὁ πτωχὸς νὰ μὴν βλέπῃ τὴν πτωχείαν του ὡς ἀτιμίαν, καὶ ὁ πλούσιος νὰ μὴν στοχάζεται πλέον τὰ πλούτη του ὡς ἀρετοδοχεῖον, ἀλλ᾽ ἀπαξάπαντες νὰ εύρισκωσι τὴν εὐχαρίστησίν των χωρὶς τὸν παραμικρὸν κόπον, καὶ νὰ εύτυχῶσι.

Διότι, εἶναι φανερόν, ὅποὺ ὅταν ὁ ἀδύνατος δὲν βλάπτεται ἀπὸ τὸν δυνατόν, δὲν τὸν θλίβει ἡ ἀδυναμία του, ὁ πτωχὸς δέ, βλέποντας τὴν ἀδιαφορίαν τῶν λοιπῶν εἰς τὰ τυχηρὰ ἀποκτήματα, δὲν τὸν λυπεῖ ἡ ὑστέρησίς των, καὶ οὕτως ὅλοι εύρισκονται εὐχαριστημένοι, συνζῶσι ὅμοιοι, καὶ ἐλεύθεροι, ὡς ἀδελφοί τινες εἰς τὸν πατρικόν των οἶκον, καὶ καθὼς τοῦτοι διαυθεντεύουσι τοὺς γονεῖς των καὶ τοὺς ἀγαπῶσι, οὕτως καὶ ἐκεῖνοι χύουσι τὸ αἷμα των διὰ τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος των καὶ διὰ τὴν φύλαξιν τῶν νόμων των.

Οἱ νόμοι, διὰ μέσου τῶν ὅποίων εἰς τὴν νομαρχίαν χαίρονται οἱ ἄνθρωποι μίαν ἀπόλυτον πολιτικὴν ὁμοιότητα, ἀγαπητοί μου, εἶναι εἰς τὴν διοίκησιν, ὡς ἡ ψυχὴ εἰς τὸ σῶμα· αὐτοὶ δίδουσιν τὴν κίνησιν εἰς τὰ πολιτικὰ σώματα, καὶ ὁ καλὸς νομοδότης εἶναι ὁ ἀξιώτερος καὶ τιμιώτερος τῶν ἀνθρώπων.

Διὰ τῶν καλῶν νόμων ἀποκαταστῶνται χρηστὰ τὰ ἥθη τῶν πολιτῶν, καὶ ὅσον περισσότερον εἶναι καλοηθῆς ὁ λαός, τόσον εὔκολοτέρως ὑπακούονται οἱ νόμοι. Αὐτοὶ ἐνώνοσι μὲ θαυμασίαν τέχνην, τὴν μερικὴν μὲ τὴν κοινὴν ὠφέλειαν, καὶ προετοιμάζουσι τοὺς πολίτας εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ εἰς τὴν δόξαν, ἀπὸ τὴν πλέον τρυφερὰν ἡλικίαν των, διὰ μέσου μιᾶς ἀνατροφῆς, ἀληθοῦς καὶ γλυκείας.

Ἡ ἀνατροφὴ τῶν νέων εἶναι ὁ κυριώτερος στοχασμὸς τῶν νομοδότων. Ὁ θαυμασιώτερος καὶ νουνεχέστερος νομοδότης, ὅποὺ μέχρι τῆς σήμερον ἐφάνη εἰς

τὸν κόσμον κατὰ πάντα τρόπον, ἐστάθη βέβαια ὁ μέγας Λυκοῦργος, ὁ ὅποῖος δὲν ἡπατήθη νὰ στοχασθῇ τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς ἔπειρε νὰ ἥτον, ἀλλὰ γνωρίζοντάς τους ὅποιας λογῆς εἶναι, τοὺς ἀπεκατέστησε, ὅσον ἥτον τὸ δυνατόν, καλλιοτέρους.

Ἡ ἀνατροφή, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, εἶναι μία δευτέρα φύσις εἰς τὸν ἄνθρωπον, καί, διὰ τοῦτο, πρέπει νὰ ἀρχίσῃ μαζὶ μὲ τὴν ζωήν του. Ἡ Ἑλλὰς μᾶς παρασταίνει μύρια παραδείγματα τῆς καλῆς ἀνατροφῆς τῶν προγόνων μας. Τὰ γυμναστήρια ἥτον ἀνοικτὰ εἰς ὅλους, κοινῶς καὶ ἀδιαφόρως, πρὸς φωτισμὸν τῶν ὅλων.

Ἄλλὰ πῶς, ἵσως τινὰς ἥθελεν ἐρωτήσει, ἡμπορεῖ ἔνας πτωχὸς πατὴρ νὰ δώσῃ τῶν τέκνων του μίαν τοιαύτην ἀνατροφήν; Ἔ! τοιαύτη ἐρώτησις ἥξεύρω ἀπὸ ποίους θέλει ἀρχίσει. Βέβαια, οἱ τοιοῦτοι εἶναι ὑπὸ τυραννίας.

Ἄς μάθουν λοιπὸν ὅλοι οἱ πτωχοὶ πατέρες, ὅτι ὑπὸ τῆς νομαρχίας καθεὶς ἡμπορεῖ νὰ ζήσῃ καλά, καὶ χωρὶς νὰ εἶναι πλούσιος. Οἱ νόμοι προβλέπουν εἰς τοὺς μὴ ἔχοντας. Τὰ τέκνα ὅλων εἶναι τῆς πατρίδος τέκνα, καὶ αὐτὴ τὰ ἀνατρέφει, τὰ γυμνάζει, καὶ τὰ προκόπτει, διὰ τοῦτο καὶ αὐτὰ τὴν ἀγαπῶσι διὰ εὐγνωμοσύνην, καὶ διὰ τοῦτο, τέλος πάντων, προτιμᾶται αὐτὴ ἡ διοίκησις, ἡ ὅποια ὅχι μόνον δὲν ἔχει τὰ κακά, ὅποὺ φυλάττουσιν αἱ ἄλλαι, ἀλλὰ καὶ πλημμερεῖ ἀπὸ καλά, καλὰ ἐπιθυμητά, ὠφέλιμα, καὶ ἀναγκαῖα.

Ποῖος δὲν καταλαμβάνει τώρα, ἀδελφοί μου, ὅτι εἰς τὴν νομαρχίαν μόνον εὔρισκεται ἡ εύτυχία μας, καὶ ὅτι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ὁμοιότης εἶναι τὰ πρῶτα καὶ κύρια μέσα τῆς ἀνθρωπίνης εύδαιμονίας; Βέβαια, ούδείς. Πολλοὶ ὅμως, ἀν καὶ καταλαμβάνουσι, ὅτι καλὸν πρᾶγμα εἶναι ἡ ἐλευθερία, δὲν ἡμποροῦσι νὰ καταλάβωσι, μὲ τὴν ἴδιαν εύκολίαν, πόσον ἀναγκαία εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον. Καὶ διὰ τοῦτο, σᾶς παρακαλῶ νὰ μὲ ἀκροασθῆτε.

***

Ο Ζεύς, λέγει ὁ φιλόσοφος ποιητὴς Ὄμηρος, ὑστερεῖ τὸ ἥμισυ τοῦ λογικοῦ ἀπὸ ἔνα λαὸν ὑποδουλωμένον, εἰς τρόπον ὅποὺ φαίνεται φανερῶς, ὅτι ἐνόμιζεν τοὺς διούλους νὰ εἶναι μιᾶς διαφορετικῆς φύσεως, καὶ πολλὰ κατωτέρας ἱκανότητος ἀπὸ τοὺς ἐλευθέρους. Τόσον δὲ ἀναγκαίαν τὴν ἐλευθερίαν ἔκρινε εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅποὺ χωρὶς αὐτὴν δὲν μποροῦσε νὰ ὀνομασθῇ ἄνθρωπος.

Ἡ ἐλευθερία λοιπόν, ὡς Ἑλληνες, εἰς ἡμᾶς εἶναι, ὡς ἡ ὅρασις εἰς τοὺς ὀφθαλμούς. Ἀν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐλεύθερος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίσῃ τὴν διαφοράν

του ἀπὸ τὸν δοῦλον, καὶ ἔξακολούθως εἶναι ἀναγκαῖον πρᾶγμα εἰς τὸν δοῦλον νὰ γνωρίσῃ τὴν ἐλευθερίαν, διὰ νὰ μισήσῃ τὴν δουλείαν, καὶ νὰ τὴν ἀποστραφῇ.

Ἄς μὴν σᾶς φανῆ λοιπὸν παράξενον, ἂν ὁ σκλάβος δὲν γνωρίζει παραχρῆμα τὴν ἡδύτητα τῆς ἐλευθέρας ζωῆς. Αὐτός, ἡμπορεῖ νὰ παρομοιασθῇ εἰς ἔνα ἄρρωστον, ὁ ὅποῖος ἀποστρέφεται κάθε νόστιμον φαγητόν, ὡσὰν νὰ μὴν ᾧτο πλέον συνθεμένον ἀπὸ τὰ ἕδια πράγματα, ὃποὺ πρότερον τοῦ ἥρεσκον. Ἀναγκαία λοιπὸν τοῦ εἶναι ἡ ὑγιεία.

Ἡ ἐλευθερία εἶναι περισσότερον ἀναγκαία εἰς τὸν δοῦλον, ὃποὺ ἀσθενεῖ κατὰ τὴν ψυχήν, καὶ μὴν γνωρίζοντας εἰς τί συνίσταται αὐτὴ ἡ πρόσκαιρος ζωή, ζῆ διὰ νὰ τρώγῃ, καὶ εἶναι ὡσὰν νὰ μὴν εἶναι.

Στοχασθῆτε, ἀγαπητοί μου, ὅτι, ὅποιας καταστάσεως καὶ ἂν εἶναι ὁ δοῦλος, πρέπει ἔξ ἀνάγκης νὰ εἶναι δυστυχής. Εἰ μὲν πλούσιος, φοβεῖται νὰ μὴν πτωχύνῃ, εἰ δὲ πτωχός, λυπεῖται, ὅτι νὰ μὴν εἶναι πλούσιος.

Οἱ ἐνάρετος ὑπὸ τῆς δουλείας χλευάζεται, ὁ φιλαλήθης δὲν εἰσακούεται, ἐκεῖ ἡ τιμὴ συνοδεύει μὲ τὴν πτωχείαν, ἡ ἀρετὴ μὲ τὴν ἀδιαφορίαν· ἡ δυσπιστία, ὁ φθόνος καὶ τὸ μῖσος εἶναι ἄφευκτα γεννήματα τῆς δουλείας, καὶ ἀποκαταστῶσι εἰς τὸν νοῦν τῶν δούλων τὴν ἐμπιστοσύνην, τὴν φιλίαν, καὶ αὐτὴν τὴν φιλανθρωπότητα, πάντως ἀνωφελῆ, καὶ πολλάκις ἐπιζήμια.

Πῶς λοιπόν, εἶναι δυνατὸν ὁ ταλαίπωρος δοῦλος, ὁ ὅποῖος, ἀφ' οὗ ἐγεννήθη μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του, ἄλλο δὲν ἔμαθε, παρὰ νὰ ὑποτάσσηται εἰς ἔναν ἄλλον, πῶς, λέγω, ἡμπορεῖ νὰ καταλάβῃ, ὅτι ἡ φύσις μᾶς ἔκαμεν ὅλους ὁμοίους, καὶ ὅτι οἱ νόμοι πρέπει νὰ βλέπωσιν ἀδιαφόρως ὅλους τοὺς πολίτας; Πῶς εἶναι δυνατὸν ἐκεῖνος ὁ σκληροτράχηλος τύραννος νὰ στοχασθῇ ποτέ, καὶ νὰ καταπεισθῇ, ὅτι ὅποιος νομίζει νὰ ἀνέβῃ εἰς τὸν θρόνον, διὰ νὰ γίνη μεγαλείτερος τῶν ἄλλων, ἀποκαταστεῖται ὑποδεέστερος;

Πῶς, τέλος πάντων, εἶναι δυνατόν, ἀγαπητοί μου, – ἔ! ταλαίπωρος ἀνθρωπότης! – πῶς εἶναι δυνατόν, λέγω, ἐκεῖνος ὁ σκλάβος, ὃποὺ πάντοτε τύπτεται, καὶ γυμνός, πεινασμένος, καὶ ἀδικημένος, ὑπακούει, ὡς οἱ βόες τῷ γεωργῷ, κατὰ χρέος καὶ κατὰ συνήθειαν, συχνάκις δὲ ὁ κύριος εἶναι ποταπότερος τοῦ δούλου, πῶς, λέγω, εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίσῃ αὐτός, ὅτι αὐτὸς ὁ ἕδιος πρέπει νὰ εἶναι ἐν μέρος τοῦ ὅλου, καὶ ὅτι ἡ ζωή του χρησιμεύει εἰς ὅλους, καὶ ὅτι ὁ θάνατός του;... πῶς, ἐν ἐνὶ λόγῳ, νὰ ἀγαπήσῃ τὴν ἐλευθερίαν, ὅντας δοῦλος, καὶ νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀποκτήσεώς της;

Φεῦ! αύτὸς βέβαια, νομίζει, καὶ ἀφεύκτως νομίζει, ὅτι ἐγεννήθη σκλάβος, καὶ οὕτε τολμεῖ κὰν νὰ κακοτυχήσῃ τὴν γένναν του. Ὡ, πῶς ἥθελε μείνει ἐκστατικὸς ὁ τοιοῦτος, ἀν ἔνας ἐλεύθερος ἥθελε τοῦ εἰπεῖ: τυφλὲ καὶ ἀνόητε ἄνθρωπε, μάθε ὅτι ἡ φύσις εἶναι μία, καὶ ὅτι δὲν διαφέρει εἰς οὐδὲν ὁ τύραννός σου ἀπὸ ἐσένα. Τὰ περιστατικὰ καὶ ἡ κακὴ διοίκησις μόνον σὲ κατέστησαν τόσον διαφορετικόν, ὅποὺ σχεδόν, ὅσον διαφέρει ὁ χαλκὸς ἀπὸ τὸν ἄργυρον, τόσον καὶ σὺ διαφέρεις ἀπὸ τὸν κύριόν σου· ἄνοιξον τοὺς ὄφθαλμοὺς τοῦ νοός σου, δύστυχε θητέ, ἵδε ὅτι ὁ οὐρανὸς βρέχει διὰ ὅλους, ἡ γῆ βλαστάνει διὰ ὅλους, τὰ φυσικὰ χαρίσματα εἶναι κοινά, καὶ σύ, ταλαίπωρε, νὰ νομίζῃς ἔναν ἄλλον ὅμοιόν σου ὡς ἔνα θεόν, νὰ τρέμης ἔμπροσθέν του, καὶ νὰ τοῦ πωλήσῃς τὸ ἀξιώτερον δῶρον τῆς φύσεως, τὴν ἐλευθερίαν σου! Πῶς ἥμπορεῖς.... καὶ ἄλλα τοιαῦτα.

Τί στοχάζεσθε νὰ ἥθελε τοῦ ἀποκριθῆ ὁ σκλάβος, ὡς ἀγαπητοί; Βέβαια, ἡ ἥθελε τὸν νομίσει τρελλόν, ἡ δὲν ἥθελε καταλάβει τίποτες· καὶ πῶς ἥμποροῦσεν, ἀν διὰ μίαν στιγμὴν ἥθελε γνωρίσει τὴν ἀλήθειαν, νὰ ὑποφέρῃ τὰς ἀλύσους του; Πῶς ἥτον δυνατὸν νὰ ἴδῃ ὁ φυλακωμένος ἀνοικτὴν τὴν θύραν τῆς φυλακῆς του, καὶ νὰ μὴν φύγῃ; Ἀδύνατον, βέβαια, ἥθελεν εἶναι ἔνα παρόμοιον.

Ίδοὺ λοιπόν, πόσον ἀναγκαία εἶναι ἡ ἐλευθερία εἰς τὸν ἄνθρωπον, διὰ νὰ γνωρίσῃ τὸ εἶναι του. Ὁ δοῦλος, ἀδελφοί μου, δὲν γίνεται ποτὲ ἐλεύθερος, ἀν δὲν γνωρίσῃ τί ἔστι ἐλευθερία, καὶ ὅστις ἀγνοεῖ τὴν ἐλευθερίαν, ἀγνοεῖ τὸ εἶναι του. Ὁ δοῦλος, πιστεύσατέ μοι το ἀδελφοί, ποτὲ δὲν στοχάζεται, ὅτι εἶναι ὅμοιος μὲ τὸν κύριόν του, ἀλλὰ εἶναι σχεδὸν βέβαιος, ὅτι αύτὸς πρέπει νὰ εἶναι δοῦλος, καὶ ἐκεῖνος κύριος. Βαβαί!

Πῶς φλογίζεται ὅμως ἡ καρδία ἐκείνων, ὅποὺ γνωρίζουσι τὴν ἐλευθερίαν, καὶ δὲν τὴν ἔχουσι. Ἐκεῖνοι ἀληθῶς τυραννοῦνται, καὶ ἔξακολούθως ἐκεῖνοι μόνον γνωρίζουσιν ἐντελῶς τὴν ἀνάγκην τοιούτου καλοῦ. Εἰς αὐτὸὺς πρέπει νὰ ἐλπίζωσιν οἱ ὑπόδουλοι λαοί, ἐπειδὴ αὐτοὶ τρόπον τινὰ μετριάζουν τὴν ἀσχημότητά των, ὡς μερικὰ κτίρια μίαν καταδαφισμένην πόλιν στολίζουσι.

Αὔτοὶ λοιπόν, ἀς διδάξουσι τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἀς καταπείσωσι μίαν φορὰν τοὺς ἀγαπητούς μου Ἑλληνας νὰ γνωρίσωσιν, ὅτι μόνη ἡ δουλεία εἶναι πρόξενος τῶν ὅσων κακῶν αύτοὶ πάσχουσι, καὶ ἀς καταλάβουν πόσον τοὺς εἶναι ἀναγκαία ἡ ἐλευθερία, διὰ νὰ ζήσωσι ὅσον τὸ δυνατὸν εύτυχεῖς, ἐπειδὴ χωρὶς αὐτὴν δὲν ἥμποροῦν νὰ ἔχουσι οὕτε δικαιοσύνην, οὕτε ὄμοιότητα, οὕτε ἀγάπην, καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ οὐδεμίᾳν ἀρετήν. Τούναντίον δέ, εἰς τὴν ἐλευθέραν ζωὴν ἡ ἀξιότης τιμᾶται, ἔκαστος συμπολίτης εύρισκει τὸ καλόν του εἰς τὸ καλὸν τῶν ἄλλων. Ἐκεῖ, καθεὶς

εῖναι μέρος τοῦ ὄλου, ἐκεῖ ἡ ἀρετὴ δοξασμένη, ἐκεῖ ἡ ἀνδρεία γνωρισμένη, ἐκεῖ ἡ ἀγαθότης ἐνεργημένη, ἐκεῖ ἡ φιλία φυλαττομένη, ἐκεῖ ἡ τιμὴ ἀξιοτίμητος, ὁ κριτὴς ἀπροσωπόληπτος, ὁ κρινόμενος μόνος, νόμοι οἱ διαυθεντευταί, νόμοι οἱ δικασταί, ἡ ἀθωότης ἀπτόητος, ἡ τιμωρία δικαία, ἡ ἀντίμειψις κοινή, καὶ μύρια ἄλλα χρηστὰ κατορθώματα, ὅποὺ χάριν συντομίας δὲν ἀναφέρω.

Καὶ ποῖος δὲν βλέπει πόσον εῖναι ἀναγκαία ἡ ἐλευθερία; Ὁ ἐνάρετος θέλει γνωρίσει τὴν ἀνάγκην καὶ θέλει προκρίνει τὴν ἐλευθέραν ζωήν, ὅποὺ βλέπει νὰ εῖναι ἡ ἀρετὴ τιμημένη καὶ δοξασμένοι οἱ ἐνάρετοι. Ὁ γενναῖος τῇ ψυχῇ, καὶ αὐτὸς δὲν θέλει εὕρει δισταγμόν, βλέποντας τοὺς ἐλευθέρους λαοὺς νὰ αἰωνιάζωσι τὰ ὄντα τῶν γενναίων ἀνδρῶν, καὶ τῶν ἡρώων.

Ποῖος, ὁποιασδήποτε καταστάσεως, τέλος πάντων, δὲν θέλει γνωρίσει τὸ μέγα ὄφελος τῆς ἐλευθέρας ζωῆς; Εἰς αὐτὴν ὁ πραγματευτὴς εὔρισκει ἀσφάλειαν εἰς τὸ ἔχειν του· ὁ τεχνίτης ἔπαινον εἰς τὰ ἔργα του καὶ ποιήματά του· ὁ ὑπανδρευμένος βεβαιότητα εἰς τὴν τιμήν του· ὁ νέος εὔρυχωρον ὁδὸν εἰς τὸ νὰ διευθύνῃ τὴν φυσικὴν κλίσιν του, καὶ νὰ δείξῃ τὴν ἀγχίνοιάν του· ὁ στρατιώτης ἔχει ἀναμφίβολον τὴν εὔρεγεσίαν εἰς τὰς ἡρωϊκὰς πράξεις του· ὁ πτωχὸς δὲν φοβεῖται ἀτιμίαν, ἀλλ᾽ εὔρισκει συμπάθειαν καὶ βοήθειαν εἰς τὰς δυστυχίας του, καὶ οὐχὶ ὕβρεις καὶ ἀνυποληψίαν· τέλος πάντων, κάθε καλὸς ἄνθρωπος βλέπει φανερὰ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐλευθέρας ζωῆς, καὶ μόνον ὁ κακὸς θέλει προκρίνει τὴν ὑπόδουλον· αὐτὸς εἶναι φανερόν, ἀδελφοί μου, καὶ ἐσεῖς πολλὰ καλὰ πρέπει νὰ τὸ καταλάβητε.

Ὦντας φανερὸν λοιπόν, ὅτι μόνον ἡ ἐλευθερία ἀποκαταστεῖ τοὺς ἀνθρώπους ἐναρέτους, καὶ ἐμφυτεύει εἰς τὰς καρδίας ὄλων τῶν πολιτῶν τὴν ἄμιλλαν πρὸς τὸ εὖ πράττειν, διὰ τοῦτο εἰς μόνον τὰς ἐλευθέρας πολιτείας γεννῶνται τὰ μεγάλα ὑποκείμενα, καὶ ἵδοὺ τὸ πῶς ἡ ἐλευθερία εἶναι πρόξενος τῶν μεγάλων κατορθωμάτων.

Καὶ καθὼς ἐν ἄνθος εὐῶδες, ὅταν γεννᾶται ἀνάμεσα εἰς τὰ δάση, ὅπου κανεὶς δὲν τὸ βλέπει, ἢ καταβιβρώσκεται ἀπὸ τὰ θηρία, ἢ κατασήπεται ἀπὸ τὸν καιρόν, τοιούτης λογῆς ἀκολουθεῖ καὶ εἰς τὰς ὑποδουλωμένας πόλεις, εἰς τὰς ὅποιας, ὅταν εὔρισκεται κανένα ἄξιον ὑποκείμενον, μὴν ἔχοντας τὸν τρόπον νὰ ἐμφανισθῇ, ἀποθνήσκει, χωρὶς τινὰς νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀξιότητά του.

Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἴστορία παντελῶς σχεδόν, ἢ πολλὰ σπανίως μᾶς ἀναμνήει ὑποκείμενα ἄξια, ὑπὸ τῆς δουλείας, τούναντίον δὲ πλουσιοπαρόχως ἔξιστορεῖ μύρια ὄντα μεγάλων ἀνδρῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν, ὡσὰν ὅποὺ μία ἐλευθέρα

πολιτεία είναι πρὸς τὰ ἄξια ύποκείμενά της, ὡς ἐν καλλιεργημένον περιβόλεον πρὸς τὰ ἄνθη του, τὰ ὅποια καὶ γνωρίζονται, καὶ χρησιμεύουσι, καὶ ἐπαινῶνται.

Άλλα, πόσας φορὰς πρέπει νὰ ἔκφωνήσω, ὅτι ἡ ἐλευθερία είναι ἀναγκαιότερα καὶ ἀπὸ τὴν ἴδιαν ὑπαρξίν εἰς τὸν ἄνθρωπον! Αὐτὴ γὰρ ἀποκαταστεῖ γλυκεῖαν τὴν ζωήν, αὐτὴ γεννᾷ διαυθεντευτὰς τῆς πατρίδος, αὐτὴ νομοδότας, αὐτὴ ἐναρέτους, αὐτὴ σοφούς, αὐτὴ τεχνίτας, καὶ αὐτὴ μόνον, τέλος πάντων, τιμᾶ τὴν ἄνθρωπότητα.

Πόσοι, ἄραγε, ἄνδρες ἄξιοι γεννῶνται εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καθὼς γεννῶνται, οὕτως καὶ ἀποθνήσκουν, μὴν ἔχοντες τὰ ἀναγκαῖα μέσα εἰς τὸ νὰ κατορθώσουν μεγάλα πράγματα^[2].

὾ Ήλληνες! οἱ ἐλεύθεροι λαοὶ τιμοῦσι τοὺς ἄξιους ἄνθρωπους, καὶ ζῶντας καὶ μετὰ θάνατον, ζῶντας μὲν, μὲ τὸ κοινὸν σέβας, μὲ τοὺς ἀληθεῖς ἐπαίνους, μὲ γενναῖα βραβεῖα, μὲ ἐνδόξους στεφάνους, ὅποὺ προσφέρουσιν εἰς αὐτούς, θανόντας δέ, μὲ τὴν αἰώνιον μνήμην.

Εἰς τοὺς ναούς, εἰς πυραμίδας, εἰς στύλους, εύρισκεται ἐγκεχαραγμένον τὸ ὄνομά των, καὶ καθεὶς βλέπει πάντοτε τὸν θανόντα ἥρωα, ἢ ζωγραφισμένον, ἢ εἰς ἄγαλμα, καὶ βλέποντάς τον, εύκόλως παρακινεῖται εἰς τὸ νὰ δουλεύσῃ πιστῶς τὴν πατρίδα του, καὶ μετὰ πάσης χαρᾶς νὰ θυσιάσῃ τὴν ζωήν του διὰ τὴν σωτηρίαν της. Κάθε συμπολίτης θεωρῶντας τὴν μορφὴν τοῦ θανόντος ἥρωος, λέγει εἰς τὸν ἔαυτόν του: ἔ! ἄμποτες νὰ ἀποκατασταθῶ καὶ ἐγὼ ἄξιος τοιαύτης δόξης, καὶ νὰ ἀθανατίσω τὸ ὄνομά μου.

Άλλ' εἰς τὴν νομαρχίαν φθάνει μόνον ὁ πόθος πρὸς τὸ εὖ πράττειν, καὶ μύρια είναι τὰ μέσα τῆς ἐπιδόσεως, καὶ ἀναμφίβολα. Ποῦ νὰ εῦρῃ τινὰς τοιαύτην ἄμιλλαν ὑπὸ δουλείας; Πῶς νὰ ἀποκτήσῃ δόξαν ὁ ἐνάρετος, ἐκεῖ ὅποὺ ἡ ἀρετὴ καταφρονεῖται καὶ ἀτιμάζεται; Πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τούτων καὶ πρὸς κατάπεισιν, παρακαλῶ τοὺς ἀναγνώστας νὰ λάβωσιν μόνον εἰς τὰς χεῖρας των τὴν ἴστορίαν τῶν προγόνων μας. Αὐτὴ είναι ἔνας καθρέπτης ἀψευδῆς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Δι' αὐτῆς φωτίζεται ὁ ἀμαθής, καὶ ὁ στοχαστικὸς δι' αὐτῆς προβλέπει σχεδὸν τὰ μέλλοντα, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι ὅταν εύρισκωνται εἰς τὰς ἴδιας περιστάσεις, πάντοτε ὅλοι κάμνουσι τὰ ἕδια πράγματα.

Ἄς λάβῃ ἐπὶ χεῖρας λοιπὸν ὁ δύσπιστος τὸν ἄξιάγαστον Πλούταρχον, καὶ Ξενοφῶντα τὸν ἡδύτατον, διὰ νὰ μάθῃ πόσα ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἤμπορεῖ νὰ πράξῃ

είς ἔλευθέραν πολιτείαν, καὶ νὰ ἰδῇ ἐν ταύτῳ, ὅτι ὅσα φαίνονται ἀδύνατα εἰς τοὺς δούλους, μόλις εἴναι δύσκολα εἰς τοὺς ἔλευθέρους καὶ μεγαλοψύχους ἄνδρας.

Ἡ Ἰστορία, ἀδελφοί μου, πάλιν σᾶς τὸ ξαναλέγω, εἴναι τὸ εὔκολώτερον μέσον εἰς τὸ νὰ καταλάβητε πόσων μεγάλων κατορθωμάτων εἴναι πρόξενος ἡ ἔλευθερία. Αὐτή, τέλος πάντων, ἡ Ἰστορία εἴναι ὁ πλέον σοφὸς διδάσκαλος εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὃποὺ ἀγαπῶσι νὰ μάθωσι τὴν ἀλήθειαν, καὶ μάλιστα οἱ νῦν Ἕλληνες, ὃποὺ τοσαύτην ἔχουσι χρείαν.

***

Ἀνάμεσα εἰς πολλὰ ἄλλα ἀποτελέσματα τῆς ἔλευθερίας, ὃποὺ θέλουσι σᾶς προξενήσει θαυμασμόν, ὡς ἀδελφοί μου, ὅταν ἀναγνώσετε τὰς νίκας τῶν προγόνων μας, καὶ συγκρίνετε τὴν ποσότητά των μὲ τὴν ποσότητα τῶν ἔχθρῶν των, βέβαια θέλετε μείνει ἔκθαμβοι, καὶ ἵσως ἵσως τινὲς θέλει ἀμφιβάλλουσι. Ἀφήνοντας λοιπὸν κατὰ μέρος τὰ ὅσα ἄλλα, ὃποὺ θέλει σᾶς φανοῦσι παράξενα, ἀγαπῶ μόνον νὰ σᾶς εἰπῶ τι προλαβόντως περὶ τοῦ πολέμου, ἀγκαλὰ καὶ νὰ μὴν εἴναι ὁ τόπος τοιαύτης ὁμιλίας εἰς τὸν παρόντα λόγον, οὕτε ἐγὼ ἴκανὸς ὅσον χρειάζεται εἰς τὸ νὰ τὴν ἐκφράσω, μ' ὅλον τοῦτο ἐλπίζω νὰ μὴ σᾶς δυσαρέσῃ.

Ο πόλεμος ποτὲ μὲν εἴναι δίκαιος, ποτὲ δὲ ἄδικος, καὶ αὐτὸ κρίνεται ἀπὸ τὰς αἰτίας, ὃποὺ τὸν προξενοῦν. Εἴναι δίκαιος, παραδείγματος χάριν, ὅταν κινεῖται πρὸς διαυθέντευσιν τῆς ἴδιας ζωῆς καὶ ἔλευθερίας, ἄδικος δέ, ὅταν ἔνας φθονερὸς καὶ ἄρπαξ, συναθροίζοντας μαζί του, ἢ διὰ χρημάτων, ἢ διά τινων ἄλλων ούτιδανῶν μέσων, τινὰς κακοτρόπους καὶ κακοήθεις ἄνδρας, ὅρμεῖ ἐναντίον τῶν ἴδιων του συμπατριώτων, κλέπτει, ἄρπάζει, λεηλατεύει καὶ ἀσπλάγχνως καταφθείρει τὸ πᾶν, διὰ νὰ χορτάσῃ τὴν λύσσαν τῆς φιλαργυρίας του, ἢ τῆς κενοδοξίας του.

Ἄν θελήσωμεν νὰ ἀνέβωμεν εἰς τὴν παλαιότητα τῶν ἀπελθόντων αἰώνων, καὶ νὰ ἔξετάσωμεν μὲ ἀκρίβειαν τὰ συμβεβηκότα τῶν ἀνθρώπων, θέλομεν εὗρει βέβαια τὸν πόλεμον τόσον παλαιόν, ὅσον τὴν αὐτὴν ἀνθρωπότητα, καὶ θέλομεν ἴδει, ὅτι διὰ πολλοὺς αἰῶνας ἔχρησίμευσεν διὰ νόμος, ἐπειδὴ ὁ καθεὶς ἐκδικεῖτο μόνος του, καὶ οὕτως, ἀπὸ τὸν πόλεμον ἄδικον, τοῦ ὅρμήσαντος, ἐγεννήθη ὁ πόλεμος δίκαιος, τῆς διαυθεντεύσεως.

Εἴναι ὅμως ἀναντίρρητον, ὅτι, ὑποθέτοντας τρεῖς ἄνδρας τῆς αὐτῆς δυνάμεως, καὶ εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, οἱ δύο ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ νικήσουν τὸν ἔνα. Αὐτὴ ἡ ἀνάγκη λοιπὸν ἐδίδαξε εἰς τοὺς ὀλιγοτέρους μυρίους τρόπους καὶ τέχνας πρὸς

διαυθέντευσίν των ἐναντίον τῶν περισσοτέρων.

Ἄλλ' ἔπειδὴ ἡ ζωὴ τῶν τεχνῶν, διὰ νὰ εἴπω οὕτως, εἶναι μεγάλη καταπολλά, διὰ τοῦτο καὶ ἡ νηπιότης αὐτῶν εἶναι μακρά· ὅθεν ἔχρειάσθησαν πολλοὶ αἰῶνες, ἵνα τὸν καιρὸν τῶν Αἰγυπτίων, Περσῶν, καὶ τέλος πάντων τῶν ἀξίων προγόνων μας Ἑλλήνων, εἰς τὸν ὅποῖον ἡ τέχνη τῆς διαυθεντεύσεως σμικρύνουσα τὸν φόβον εἰς τοὺς ὄλιγοτέρους, καὶ αὐξάνουσα τὰς δυσκολίας εἰς τοὺς περισσοτέρους, ἐσύστησεν, τρόπον τινὰ ἀφ' ἔαυτοῦ της, τὴν θαυμασίαν ἐπιστήμην ἡ τέχνη τῆς τακτικῆς. Διὰ μέσον δὲ τῶν κανόνων αὐτῆς καὶ ἐνασχολήσεως μερικῶν ἀξιολόγων ὑποκειμένων ἀπεκατεστάθη τόσον ἐντελής εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅποὺ διὰ πολλοὺς αἰῶνας ἐνίκησαν ἔχθροὺς δεκαπλασίως μεγαλειτέρας ποσότητος κατὰ τὸν ἀριθμόν, καὶ ἔξακολούθως ἐτρόμασαν σχεδὸν ὅλην τὴν οἰκουμένην.

Αἱ νίκαι τῶν ὄλιγοτέρων ἐναντίον τῶν περισσοτέρων, ἡμποροῦν νὰ παρομοιασθῶσι εἰς τὰ πειράματα τῆς μηχανικῆς, εἰς τὰ ὅποια ἐκεῖνος ὁ θεατής, ὅποὺ ἀγνοεῖ τὰς αἰτίας, μένει ἔκθαμβος. Ποῖος ἀπὸ αὐτοὺς θέλει πιστεύσει τὸν μηχανικόν, ὅποὺ λέγει ὅτι μὲ ἐν βάρος ἔως δέκα, σηκώνει ἐν ἄλλο ὥς δέκα χιλιάδες^[3]; Ἀναγκαῖον, λοιπόν, εἶναι νὰ τοὺς καταπείσῃ μὲ παραδείγματα καὶ ἀποδείξεις· οὕτως καὶ εἰς τὴν τακτικήν, λέγοντας ἔνας ἀρχιστράτηγος, ὅτι οἱ δέκα πολλάκις νικοῦσι τοὺς ἑκατόν, δυσκόλως θέλουν πιστεύσει οἱ ἀγνοοῦντες τὴν αὐτὴν τέχνην· πλὴν φέροντας αὐτῶν χίλια παραδείγματα τόσον τῶν παλαιῶν, καθὼς καὶ τῶν νέων, ἀναμφιβόλως πρέπει νὰ καταπεισθῶσι^[4].

Ἐγὼ ὅμως παραιτῶ τὰ περισσότερα χάριν συντομίας, μάλιστα ὅποὺ παρεμπρὸς θέλει παρησιασθῶσι διάφοροι αἰτίαι εἰς τὸ νὰ ἀποδείξω τὴν διαφορὰν τῶν ἐλευθέρων στρατευμάτων ἀπὸ τῶν ὑποδουλωμένων, καὶ μόνον τὸ παράδειγμα τοῦ Λεωνίδα θέλω ἀναφέρει, τὸ ὅποῖον ἀρκετῶς ἀποδεικνύει τὴν γενναιότητα καὶ μεγαλοψυχίαν, ὅποὺ ἡ ἐλευθέρα ζωὴ ἐμφυτεύει εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων, οὓσαι αὐταὶ αἱ δύο ἀρεταὶ ἡ πρώτη καὶ ἀναγκαιοτέρα βάσις τῆς πολεμικῆς ἐπιστήμης.

Αὔτος, λοιπόν, ὁ μέγας Λεωνίδας, εὑρισκόμενος μὲ δύο χιλιάδας εἰς τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν, καὶ βλέποντας τὸ πλῆθος τῶν ἔχθρῶν του Περσῶν νὰ πλησιάσῃ, εὔθὺς ἀπεφάσισε νὰ θυσιασθῇ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς Ἑλλάδος πατρίδος του, καὶ οὕτως ἐκλέξας μόνον τριακοσίους Σπαρτιάτας, ἀνέπεμψεν τοὺς λοιποὺς εἰς τὰ ὄπίσω, ἔπειτα ἔστρεψεν πρὸς τοὺς τριακοσίους καὶ τοὺς εἶπεν:

«Δεῦτε, ἀδελφοί μου! ἡ ἐλευθερία τῆς πατρίδος μας κρέμαται σήμερον ἀπὸ τὴν

ἀνδρείαν μας. Ἄς μὴν δειλιάσῃ τινὰς ἔμπροσθεν τόσων ἔχθρῶν· αὐτοί, ἂν εἴναι πολλοί, εἴναι ὅμως ἄνανδροι καὶ θηλυμανεῖς. Οἱ βάρβαροι θέλουν τρομάξει, ἀφοῦ ἴδοῦν τοὺς Ἔλληνας νὰ ὄρμήσουν ἐναντίον των. Ἄς ὑπάγωμεν λοιπόν. Ἡ δόξα τοιαύτης ἐπιχειρήσεως δὲν εἴναι καθημερινή, ἀλλὰ σπανίως συμβαίνει· ἃς μὴν χάσωμεν τοιαύτην τιμήν, ἃς αἰωνιάσωμεν τὰ ὄνόματά μας, καὶ ἃς εὔφημίσωμεν τὴν πατρίδα μας. Ἐγὼ ἔχω χρέος νὰ θυσιασθῶ δι' αὐτήν, καὶ ἐσεῖς εἴσθε συμπατριῶται μου, οὕτε ἀλλέως ἡμπορεῖτε νὰ στοχασθῆτε, οὕτε διαφορετικῶς ἀπὸ ἔμένα. Ἡ ζωὴ τοῦ ἀληθοῦς πολίτου πρέπει νὰ τελειώνῃ ἢ διὰ τὴν ἐλευθερίαν του, ἢ μὲ τὴν ἐλευθερίαν του». Ἀλλὰ πῶς νὰ ἐκφράσω τὸν ἐνθουσιασμὸν ἐκείνου τοῦ ἥρωος, καὶ τὸν ἐνθερμὸν ζῆλον τῶν ἐπακολούθων αὐτοῦ; Τὰ τοιαῦτα, ὡς Ἔλληνες, δὲν γράφονται, οὕτε διηγοῦνται, ἀλλὰ μόνον αἰσθάνονται.

Οὐθεν, μόλις οἱ λοιποὶ τὸν ἄφησαν νὰ τελειώσῃ τὸν λόγον του, καὶ λαμβάνοντας καθεὶς τὰ ἵδια ἄρματα, ὁμοθυμαδὸν καὶ μὲ ἀνήκουστον ἀνδρείαν, ὕρμησαν κατὰ τῶν ἔχθρῶν των. Οὕτε ἄλλο ἔβλεπον παρὰ τὴν δόξαν τῆς νίκης, τὴν χαρὰν τῶν συμπατριῶτων των, τὴν ἄνανδρίαν τῶν ἔχθρῶν των, καὶ τὴν ἀθανασίαν τοῦ ὄνόματός των. Καὶ ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ ἀπέκτεινον πλῆθος βαρβάρων, καὶ φονευθέντες μὲ τὰ ἄρματα εἰς τὰς χεῖρας ἔως εἰς τὸν ὕστερον, ἡτοίμασαν εἰς τοὺς συμπατριῶτας των τὴν ἐντελῆ νίκην κατὰ τῶν ἔχθρῶν των, οἵτινες φοβηθέντες ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τόσων ὀλίγων Ἔλλήνων, μόλις ἐτόλμησαν νὰ δοκιμάσουν τὴν ἀνδρείαν τῶν λοιπῶν.

Οὕτως δὲ ἡ γενναία ἀπόφασις τοῦ ἀειμνήτου Λεωνίδα ἔγινεν πρόξενος τῆς καθολικῆς ἐλευθερίας τῆς Ἔλλάδος καὶ ἀνυποφόρου ἐντροπῆς τῶν βαρβάρων. Ὡς τῆς μεγαλοψυχίας σου, θαυμάσιε Λεωνίδα, ὡς τῆς λαμπρᾶς σου τύχης, πανολβία Ἑλλάς! Ἰδοὺ ὁ καρπὸς τῶν καθημεριῶν ἀγώνων τῶν τέκνων σου. Ἰδοὺ τὰ θαυμαστὰ ἀποτελέσματα τῶν φοβερῶν νόμων τοῦ μεγάλου Λυκούργου. Ἰδού, τέλος πάντων, ὁ σκοπὸς τῶν γυμνάσεων, διὰ μέσου τῶν ὅποιων οἱ πολῖται διὰ παντὸς εὐρίσκοντο εἰς ἔνα πόλεμον, ὁ ὅποιος, ἀγκαλὰ καὶ πλαστός, ἐδίδασκε ὅμως μὲ μεγάλην εὐκολίαν τὰ ἀναγκαιότερα μαθήματα τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, ἥ όποια ἐνωμένη μὲ τὴν μεγαλοψυχίαν ἔφερεν εἰς τέλος καὶ ἐπίτευξιν τὰ πλέον δύσκολα ἐπιχειρήματα.

Ἡ τακτικὴ εἰς τὸ στράτευμα, ὡς ἀδελφοί μου, εἴναι ὡς ἡ ψυχὴ εἰς τὸ σῶμα, καὶ εἴναι βεβαιωμένον ἀπ' ὅλους τοὺς μεγάλους πολεμάρχους, ὅτι δέκα χιλιάδες στρατιῶται καλῶς γυμνασμένοι καὶ ὀδηγούμενοι ἀπὸ ἀρχιστράτηγον ἄξιον, ἡμποροῦν νὰ νικήσουν εῖκοσι χιλιάδας ἔχθρούς, καὶ περισσοτέρους τῆς ἴδιας ἀνδρείας, πλὴν ἀμοίρους τῆς τακτικῆς.

Ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀρμάτων δὲν εἶναι, βέβαια, τόσον εὔκολος, ὅσον τινὲς ἵσως νομίζουσι, ἀλλὰ μάλιστα μία ἀπὸ τὰς πλέον δυσκολωτέρας. Ὡ, πόσον οἱ προπάτορές μας ἡγωνίζοντο, ἐκ νεαρᾶς των ἡλικίας, διὰ νὰ μάθωσιν τὴν πολεμικὴν τέχνην! Διὰ μέσου λοιπὸν αὐτῆς οἱ ὀλιγότεροι νικῶσι τοὺς περισσοτέρους, ἡ σπανιότης ὅμως τῶν μεγάλων ἀρχιστρατήγων ἀρκετῶς ἀποδεικνύει τὴν δυσκολίαν εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσῃ τινὰς ἀξίως τοιοῦτον ὄνομα, καὶ ἀκούσατε τὴν αἰτίαν.

***

Ο ἀληθὴς ἀρχιστράτηγος πρέπει νὰ ἔνώσῃ εἰς πολλὰ φυσικὰ χαρίσματα πολλὰς ἀρετὰς καὶ μαθήσεις. Πρέπει, λέγω, ἐν πρώτοις νὰ ἔχῃ τὴν καρδίαν σταθερὰν καὶ ἄφοβον, διὰ νὰ μὴ δειλιάσῃ εἰς ὅποιονδήποτε κίνδυνον ἥθελεν εύρεθῆ, καὶ νὰ μὴν ἀφῆσῃ εἰς τὴν τύχην, ὅσα ἡμπορεῖ νὰ ἐκτελέσῃ ὁ Ἰδιος· νὰ εἶναι ἀγχίνους, διὰ νὰ προβλέπῃ ἐν καιρῷ τῷ δέοντι τὰ ἐπιτηδεύματα καὶ βουλὰς τοῦ ἔχθροῦ· νὰ εἶναι ἄοκνος, διὰ νὰ προλαμβάνῃ κάθε εύκαιρίαν, καὶ ἔως τὴν παραμικράν, αἱ ὅποιαι εἰς τὸν πόλεμον συχνάκις συμβαίνουν, καὶ αἱ παραμικραὶ ἀμέλειαι, πολλάκις, προξενοῦν μεγάλας καταστροφάς.

Νὰ εἶναι δίκαιος καὶ φιλαλήθης, διὰ νὰ ἀπολαύσῃ τὸ θάρρος καὶ ἀγάπην τῶν στρατιώτων του. Πρέπει νὰ τιμᾷ καὶ νὰ βραβεύῃ τὴν ἀξιότητα, εἰς ὅποιον ὑποκείμενον ἥθελεν τὴν ἐπιτύχει, διὰ νὰ παρακινήσῃ τοιουτοτρόπως εἰς τὴν ὁδὸν τῆς δόξης καὶ τοὺς παραμικρούς.

Νὰ παιδεύῃ κατὰ τοὺς νόμους, καὶ ἄνευ προσωποληψίας τινὸς τὸν πταίστην, ὅποιος καὶ ἀν εἶναι, διὰ νὰ ἀποδιώξῃ τὸν πρὸς τὸ κακὸν στοχασμὸν ἀπὸ αὐτούς. Νὰ ἀκροάζεται τὰς γνώμας ὅλων, καὶ νὰ διορθώνῃ τὰ ἴδια σφάλματα, διὰ νὰ λατρεύεται, νὰ εἴπω ὁὕτως, ἀπὸ τοὺς πιστούς του στρατιῶτας^[5], καὶ τέλος πάντων νὰ γνωρίζῃ τὸν τόπον τοῦ πολεμικοῦ θεάτρου, ὡς τὸ Ἱδιόν του ὁσπίτιον, διὰ νὰ ἀποφεύγῃ κάθε ἔνεδραν τοῦ ἔχθροῦ, καὶ νὰ ἀπατᾷ τοὺς στοχασμούς του.

Ο ἐντελὴς ἀρχιστράτηγος πρέπει ἀκόμη νὰ γνωρίζῃ τὴν γλῶσσαν τῶν ἔχθρῶν του, καὶ τὰς φυσικὰς κλίσεις των, νὰ γνωρίζῃ κατὰ μέρος τὸν ἀρχιστράτηγον αὐτῶν, καὶ τὴν ἀξιότητά του, ἐν ἐνὶ λόγῳ ὅλας τὰς στρατιωτικὰς γυμνάσεις, τῆς τε ἴππικῆς καὶ τοῦ πεζοῦ στρατεύματος, καὶ τοῦτο διὰ νὰ προστάζῃ ὁρθῶς, καὶ νὰ ὑπακούεται εύθύς. Ὁσὰν ὅποιος ἀρχιστράτηγος ἡ ὅποιουδήποτε ἄλλου μεγάλου ἐπαγγέλματος ἄνθρωπος, δὲν ὑπακούεται, τὰς περισσοτέρας φορὰς τὸ σφάλμα εἶναι ἔδικόν του, ἐπειδὴ ὅποιος ἡξεύρει νὰ προστάζῃ, ἀναμφιβόλως καὶ

ύπακούεται^[6].

Τοιαῦται γυμνάσεις καὶ μαθήσεις, μὲ πολλὰς ἄλλας, ὅποὺ χάριν συντομίας δὲν ἀναφέρω, ἐνεργοῦντο μὲ πᾶσαν προσοχὴν καὶ τελειότητα παρὰ τῶν προγόνων μας, καὶ αὐταὶ ἐσύνθετον τὴν τέχνην τοῦ πολέμου, ἥτοι τὴν τακτικήν.

Περὶ δὲ τῶν στρατιωτῶν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γνωρίζουν, διὰ τῆς πράξεως, ἐντελῶς, τὴν γύμνασιν τῶν ἀρμάτων, καὶ νὰ βαδίζουν τακτικῶς, νὰ ὑπακούουν εὐθὺς εἰς τὰς προσταγὰς τῶν ἀρχηγῶν, αἱ ὅποιαι πρέπει νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατὸν βραχύλογοι.

Τέλος πάντων, πρέπει νὰ εἶναι συνηθισμένοι εἰς τὸ νὰ ὑποφέρουν κάθε κόπον, ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα διὰ μέσον τῆς καλῆς διοικήσεως μόνον ἀποκτῶνται, καὶ μόνη ἡ ἔλευθερία εἶναι πρόξενος καὶ πρώτη αἰτία τῶν μεγάλων κατορθωμάτων.

Ἡ τακτικὴ ὅμως δὲν συνίσταται μόνον εἰς τὸ νὰ ἡξεύρῃ τινὰς πῶς νὰ πολεμήσῃ εἰς ἀνοικτὴν πεδιάδα, ἐπειδὴ ἥθελεν ἀποκατασταθῆ καθ' ὅλου ἀνωφελής, ὅταν ὁ ἔχθρὸς ἥθελεν εύρεθῇ περισφαλισμένος εἰς ἕνα κάστρον, ἢ περιφυλαγμένος μέσα εἰς δύσβατα ὅρη καὶ δάση. Ὅθεν, ἡ τακτικὴ περιέχει τὰ τοῦ πολέμου ἄπαντα, καὶ μᾶλλον τὰ περὶ τῆς διαυθεντεύσεως, εἰς τὴν ὅποιαν χρεία εἶναι ἡ τέχνη μόνη νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν τῆς δυνάμεως, ἢ καὶ νὰ τὴν ὑπερέβῃ.

Ἡ διαυθέντευσις εἶναι, λοιπόν, τὸ δυσκολώτερον μάθημα τῆς τακτικῆς, καὶ διὰ μέσου τῆς καλῆς διαυθεντεύσεως, συχνάκις οἱ ἐκατὸν δὲν νικῶνται ἀπὸ τοὺς χιλίους. Ἡ νίκη στέκεται, ὡς καθεὶς τὸ ἐννοεῖ, εἰς τὸ νὰ θέσῃ τινὰς ἀπέναντι τοῦ δυνατοῦ τὸ δυνατότερον, ἀλλ' ἡ τέχνη μόνη διδάσκει τὸν ἀρχιστράτηγον νὰ τὰ γνωρίσῃ.

Δι' ὃ τῶν ἀρμάτων ἡ ἐπιστήμη εἶναι διεξοδικωτάτη, καὶ χρειάζεται ἐν πόνημα ὅχι μικρὸν περὶ αὐτῆς, διὰ τὸ ὅποιον οἱ νῦν Ἕλληνες μεγάλην χρείαν ἔχουσι καὶ ἅμποτες κανένας φιλογενῆς νὰ τὸ κατορθώσῃ, διὰ νὰ μάθωσιν ὅλοι, πόσον ἡ τέχνη τοῦ πολέμου εἶναι μεγάλη, καὶ νὰ κλαύσουν πικρῶς, βλέποντες τοὺς ἐτεροφύλους, οἵτινες ἔδανείσθησαν τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας ἀπὸ τοὺς προγόνους μας, νὰ μᾶς καταφρονῶσι τόσον καὶ ἀψηφίζωσι. Ἀλλὰ δι' ὀλίγον θέλουσι χαρῆ εἰς τὴν ἀγνωμοσύνην των, ἔλπίζω.

Ἡ διαυθέντευσις τῶν Σουλιώτων κατὰ τοῦ τῆς Ἡπείρου τυράννου, ἀρκετῶς θέλει τοὺς ἀποδείξει, ὅτι ἡ Ἕλλὰς γεννᾷ ἀκόμη Λεωνίδας καὶ Θεμιστοκλεῖς. Ὡ, πόσον θέλουν μείνει ἔκθαμβοι, ὅταν ἀναγνώσουν τὰ θαυμαστὰ κατορθώματα τοῦ

μεγάλου Φώτου, ἔκείνου, λέγω, τοῦ ἥρωος τοῦ Σούλιου καὶ ὅλων τῶν Σουλιώτων, τῶν ὁποίων ἡ ἀνδρεία, ἡ μεγαλοψυχία, καὶ ὁ ζῆλος περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος των, ἀθανάτισαν τὸ ὄνομά των, καὶ ἔφερον εἰς ἀπελπισμὸν χίλιας φορὰς τὸν ἔχθρόν τους τύραννον, τὸν ἀχρειέστατον λέγω Ἀλῆ!

Ἡ Ἑλλάς, οὐχί! οὐχί! δὲν εἶναι πάντως ὑστερημένη ἀπὸ μεγάλους ἀνθρώπους· ἡ διαυθέντευσίς των διὰ δεκαπέντε χρόνους, περιέχει τοσαύτας καὶ τοιαύτας ἥρωϊκὰς πράξεις, ὡστε παράδοξον ἥθελε φανῆ καὶ εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, ἀν δὲν εἴμεθα μάρτυρες αὐτόπται τῶν κατορθωμάτων των. Αύτοὶ ἡτον μόνον χίλιοι καὶ διὰ τόσους χρόνους καθημερινῶς σχεδὸν συνεκρότουν πολέμους μετὰ τοῦ τυράννου ἔχθροῦ των, ὁ ὅποῖς, διὰ πολλὰς φοράς, ἔκινήθη ἐναντίον των μὲν ἔως δεκαπέντε χιλιάδας στρατεύματα, καὶ πάντοτε ἐνικήθη.

Ἐπρεπε, βέβαια, νὰ ἔζη ὁ Θουκυδίδης ἢ ὁ Ξενοφῶν, διὰ νὰ γράψῃ τὴν ἴστορίαν αὐτῶν τῶν πολέμων καὶ τὰς κακίας αὐτοῦ τοῦ αἰμοβόρου τέρατος, ὅπού, ἔως ἀπὸ τοὺς 1787 μέχρι τῆς σήμερον, δὲν ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ νὰ τυραννῇ τοὺς ταλαιπώρους Ἡπειρώτας καὶ Θετταλούς, σκληρῶς καὶ ἀσπλάγχνως. Αύτος, ἀφοῦ ἥρπασε μὲ διάφορα πονηρὰ μέσα τὸ ἀνεξάρτητον κράτος τῆς Ἡπείρου καὶ Θετταλίας, καὶ γνωρίζοντας κατὰ πρᾶξιν τὰ πρὸς τὴν τυραννίαν δέοντα, ἐσκεπάσθη κατ' ἀρχὰς μὲ τὸ ἔνδυμα τῆς ὑποκρίσεως, καὶ οὕτως, πλανῶντας μὲ ψευδεῖς ἐπαίνους καὶ πλουσιοπάροχα ταξίματα τοὺς ἄρχοντας καὶ προεστούς, ἥπατησεν σχεδὸν ὅλους, καὶ καθεὶς ἐνόμισε διὰ ὀλίγον καιρόν, νὰ εὔρηκεν εἰς αὐτὸν ἡ εὔκαρπος γῆ τῆς Ἡπείρου καὶ Θετταλίας καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἔνα διαυθεντευτὴν καὶ ἔνα πατέρα.

Ἄλλ' ἀφοῦ ὁ ἀσπλαγχνος καὶ σκληρὸς τύραννος ἐστερέωσε τὴν δυναστείαν του, ἔρριψεν εύθὺς τὴν σκέπην τῆς προσποιήσεως, καὶ παραχρῆμα ἔξατμήθη ὅλη ἡ δυσωδία τῆς τυραννίας του. Τότε οἱ Ἡπειρῶται ἄνοιξαν τοὺς ὄφθαλμούς των, ἀλλά, φεῦ! δὲν εἶδον ἄλλο, εἴμη τὸν φοβερὸν θρόνον τοῦ τυράννου ἐπάνω εἰς τὰς κεφαλάς των. Κεχαυνωμένοι οὖν ἀπὸ τὴν τυραννικὴν μέθην, δὲν ἀπεφάσισαν ἐν καιρῷ νὰ συντρίψουν τοσοῦτον ζυγόν· ὅθεν καὶ ηὕξησεν βαθμηδὸν καὶ ἐστερεώθη τόσον, ὡστε ὅποὺ ὁ ἵδιος τύραννος θαυμάζει διὰ τὴν ἀναισθησίαν τῶν δούλων του^[7]. Οὕτε εἰς τὴν γενικὴν ἴστορίαν εὔρισκεται παρόμοιός του. "Ω, τῆς ταλαιπωρίας σου ἀνθρωπότης! Ὁ, ἀνυπόφορος ἐντροπή! Ὁ, θέαμα ἐλεεινόν.

Ἀνάμεσα ὅμως εἰς τὰς τυραννικάς του ψευδεῖς δόξας, ἵσως ἐνόμιζεν ὁ ὠμότατος τύραννος νὰ εἶναι ἀνίκητος, οὕτε νὰ ἐσώζετο πλέον εἰς τὴν γῆν τῆς δυναστείας του τινάς, ὅπού νὰ ἥθελεν τοῦ ἐναντιωθῆ. Ἄλλ' ἵδιο, τῆς ἐλευθερίας τὸ ξίφος, εἰς τὴν ἰδίαν αὐτὴν γῆν, τοῦ ἀποδεικνύει τὴν φυσικὴν μικρότητα τῆς τυραννίας, καὶ

τὸν ἀποκαταστεῖ ποταπότερον τοῦ ἴδιου του τυραννικοῦ ὄνόματος. Δὲν τοῦ χρησιμεύουν πλέον, αἱ συνηθισμέναι του ἀπάται, οὕτε χρήματα, οὕτε δόλοι, διὰ μέσου τῶν ὅποίων διὰ παντὸς ἐνίκησεν καὶ κατέφθειρε τοὺς ἀνάνδρους καὶ ἀνοήτους ἔχθρούς του.

Ἐν μικρὸν χωρίον, τὸ προειρημένον λέγω θαυμαστὸν Σοῦλι, ἔφερεν εἰς φῶς τὴν ἀλήθειαν, ὅποὺ οἱ ὑπὸ τῆς δουλείας ἀγνοοῦσι, ἦτοι τὴν μεγαλειότητα τῶν κατορθωμάτων τῆς ἐλευθερίας. Οἱ Σουλιῶτες, ἄνδρες συνηθισμένοι εἰς τὸν θεληματικὸν κόπον μιᾶς ἡσύχου ζωῆς, ἀνυπόδουλοι, ἐξ ἀρχῆς τῆς κατοικήσεώς των εἰς ἔκεινα τὰ ὑψηλὰ βουνά, ἔζουν εὔτυχεῖς μακρὰ ἀπὸ τὴν πολυτέλειαν καὶ κακοήθειαν τῶν διεφθαρμένων πολιτειῶν, ἀνδρεῖοι ὡς ἐλεύθεροι, φιλόξενοι ὡς Ἐλληνες, καὶ στρατιῶται ὡς διαυθεντευταὶ τῆς πατρίδος των. Αὐτοί, λέγω, οἱ ἥρωες, ἡ τιμὴ τῆς ὑποδουλωμένης Ἐλλάδος, καὶ βεβαίᾳ ἀρχή τε καὶ πρόξενος τῆς πλησίον ἐλευθερώσεώς της, παρακινούμενοι ἀπὸ τὸν θεῖον ἔρωτα τῆς ἐλευθερίας καὶ πατρίδος των, ἔταπείνωσαν τὴν αὐθάδειαν τοῦ τυράννου, πολεμοῦντες τὸν ἀδιακόπως καὶ νικοῦντες τον, καὶ οὕτως ἐδιαυθέντευσαν διὰ δεκαπέντε χρόνους τὴν πατρίδα των, μὲ ἀνήκουστον θάρρος καὶ μεγαλοψυχίαν.

Τίς ἄλλη, παρακαλῶ, ἡμποροῦσε νὰ ἥτον ἡ αἰτία, εἰμὴ ὁ ἔρως τῆς ἐλευθέρας ζωῆς; Μήπως δὲν ἥτον καὶ ἄλλα χωρία εἰς τὴν Ἡπειρον, ἄξια νὰ ἐναντιωθῶσι τοῦ τυράννου; Διατί τάχατες ὅλα κλίνουν τὸν αὐχένα; Δὲν ἥτον, ίσως καὶ μεγαλείτερα, καὶ εἰς ἴδιαν καλὴν τοποθεσίαν, καθὼς τὸ Σοῦλι; Ἔ! φανερὰ εἶναι, ἀδελφοί μου, ἡ αἰτία: ὅσα ὑποδουλώθησαν παρ' αὐτοῦ, ἥτον καὶ πρότερον ὑποδουλωμένα, καὶ μόνον ἄλλαξαν τύραννον. Τὸ Σοῦλι ὅμως, μόνον τὸ Σοῦλι, δὲν ὑποτάσσεται, ἀλλ' ἀψηφεῖ τὸν τύραννον· ὅσον ἀγαπᾷ τὴν ἐλευθερίαν του, τὸν πολεμεῖ, τὸν νικᾷ, καὶ τὸν καταπατεῖ μὲ τοὺς πόδας του.

Εἰς αὐτὸ λοιπόν, ἀς στρέψουν τοὺς ὄφθαλμούς των οἱ δοῦλοι, διὰ νὰ καταπεισθοῦν εἰς τὰ τερατουργήματα τῆς ἐλευθερίας. Εἰς αὐτὸ θέλουν ἰδεῖ ἐνθουσιασμένους ἀπὸ τὸν θεῖον ἔρωτα τῆς πατρίδος, οὐ μόνον τοὺς ἄνδρας καὶ νέους, ἀλλὰ καὶ τοὺς γέροντας, καὶ τὰ παιδία καὶ αὐτὰς τὰς ἴδιας γυναικας. Θέλουν ἀκούσει τὴν φοβερὰν φωνὴν τῆς θαυμαστῆς Μόσχως, ἡ ὅποια, ἀνάμεσα εἰς τὸν πολεμικὸν θόρυβον, πολεμοῦσα καὶ τρέχουσα, βλέπει ἔμπροσθέν της φονευμένον τὸν υἱόν της, καὶ ἐγκαλιάζουσα μὲ ἐνθερμον ἀγάπην τὸ νεκρὸν σῶμα του: «καλότυχε, λέγει, σύ, ὡς υἱέ μου, ὅποὺ τόσον τιμίως ἀπέθανες. Τὸ ὄνομά σου ἐγράφη εἰς τὸν κατάλογον τῆς ἀθανασίας». Ἀσπάζουσα δὲ τὸ αἷματωμένον ἥρωϊκόν του πρόσωπον, χαίρεται διὰ τοιοῦτον διαυθεντευτὴν τῆς πατρίδος, ὅποὺ ἐγέννησε, καὶ λαβοῦσα τὸ Ἱδιόν του σπαθί, ὄρμεῖ κατὰ τῶν δειλῶν καὶ μισθωτῶν δούλων τοῦ

τυράννου, καὶ ἐκδικεῖ τὸν θάνατόν του μόνη της.

Ἄς ίδοῦν τὸν ἄλλον ἥρωα, ὃποὺ διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος του παραδίδεται ἔκουσίως εἰς τὸν τύραννον διὰ ἐνέχυρον τῶν συνθήκων των μετ' αὐτοῦ, καὶ ὕστερον ἀπ' ὀλίγον καιρόν, θέλοντας ὁ ἀπιστος τύραννος νὰ τὸν ξαρματώσῃ, αὐτὸς φονεύεται μόνος του.

Καί, τέλος πάντων, βλέποντες ἐν τόσον μικρὸν χωρίον, ἀπὸ μόνον χιλίους διαυθεντευτάς, χωρίς τινα μάθησιν, οὕτε προητοιμασίαν, νὰ φυλάττεται σῶον διὰ τόσους χρόνους, ἐναντίον ἐνὸς τυράννου τόσον μεγάλου, ἃς συλλογισθοῦν προσεκτικῶς, ὃποιων μεγάλων κατορθωμάτων εἴναι πρόξενος ἡ ἐλευθερία, καὶ ἃς βεβαιωθῶσι πλέον, ὅτι μόνον τὸ ὄνομα τῆς ἐλευθερίας φθάνει, διὰ νὰ δειλιάσῃ τὰς ἀνάνδρους καρδίας ὅλων τῶν μιαρῶν τυράννων τῆς γῆς.

***

Ἐ! πόσον ἥθελε τὸ ἀποδείξει ἐμπράκτως, ὁ ἀείμνητος Ἑλλην, ὁ Ἡρως, ὁ μέγας, λέγω, καὶ θαυμαστὸς Ρήγας, ἀν μία ἀνέλπιστος προδοσία δὲν ἥθελε τὸν θανατώσει! Αὐτὸς ὁ ἀξιάγαστος ἀνὴρ ἦτον ἐστολισμένος ἀπὸ τὴν φύσιν μὲ ὅλας τὰς χάριτας τῶν μεγάλων ὑποκειμένων, εὔφυής, ἀγχίους, καὶ ἄοκνος, ὥραιος τῷ σώματι, καὶ ὥραιότερος τῷ πνεύματι, δίκαιος, καὶ ἔξακολούθως, ἀληθῆς φιλέλλην καὶ φιλόπατρις. Ἐξ ἀρχῆς οὖν ἐπιχειρίσθη τὸ ἐμπορικὸν ἐπάγγελμα εἰς ἀλλοτρίαν γῆν, ἀλλ' ὁ θεῖος ἔρως τῆς πατρίδος του Ἑλλάδος, τὴν ὅποιαν ἔβλεπεν ὑπὸ δουλείας, τοσοῦτον ἀδίκως βασανιζομένην, μὴν συγχωρῶντας, εἰς τοιοῦτον ἄνδρα τοιαύτας μικρὰς ἀσχολίας, ἀνεβίβαζε τὰς ἐλπίδας του εἰς ἄκρον, καὶ ἔως ἀπὸ τὴν νεαρὰν ἡλικίαν του προεμελέτει κατορθώματα ἥρωϊκά, καὶ μόνον ἀνέμενε τὴν ποθουμένην εὔκαιρίαν, διὰ νὰ τὰ βάλῃ εἰς ἔργον.

Οθεν, γνωρίζοντας τὴν χρείαν τῆς μαθήσεως, δὲν ἐπαυσεν ἀπὸ τὸ νὰ ἀγωνισθῇ, ὡς οὐδεὶς ἄλλος, εἰς τὰς ἐπιστήμας, καὶ εἰς ὀλίγον καιρὸν ἔμαθεν ἐντελῶς τὰς χρησιμωτέρας. Τότε λοιπόν, ἥρχισε νὰ βάλῃ θεμέλιον εἰς τὸ μεγάλον κτίριον, ὃποὺ ἡτοίμαζε. Καὶ κατ' ἀρχὰς ἐσύνθεσε εἰς τὴν ἡμετέραν διάλεκτον, μὲ ἀκροτάτην σαφήνειαν, τοὺς δώδεκα Γεωγραφικοὺς Πίνακας τῆς Ἑλλάδος, καὶ διάφορα ἄλλα ἐπωφελῆ πονήματα ἔδωσεν εἰς φῶς, ἵδιοις ἀναλώμασι, πρὸς φωτισμὸν τῶν συναδελφῶν του Ἑλλήνων. Ἔπειτα δέ, συλλέγοντας τὸ ἔχειν του ὅλον, καὶ συνδρομητὰς ἐπιτυχῶν καὶ συνεργούς, ἡτοίμασε, κηδεμόνως καὶ μετὰ πάσης τῆς καλῆς τάξεως, ὅλα τὰ ἀναγκαῖα, καὶ εἰς ἀκμὴν ἔφερεν βεβαίας ἐπιδόσεως.

Άλλά, φεῦ, τῆς βασκάνου καὶ φθονερᾶς τύχης τῶν Ἑλλήνων! Ὄτε ὁ τῆς Ἑλλάδος ἐλευθερωτὴς ἥτον ἔτοιμος διὰ νὰ μισεύσῃ πρὸς κατατρόπωσιν τῶν τυράννων αὐτῆς, καὶ νὰ συνθλάσῃ τὰς ἀλύσους, ὅποὺ τὴν φυλάττουσιν ὑπὸ τῆς δουλείας, μὲ μίαν γενικὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐπανόρθωσιν τῶν ταλαιπώρων συμπατριώτων του, ὅταν λέγω ὁ ἄξιος Ρήγας βλέποντας τὰ πάντα ἔτοιμα, ὡς ἐβούλετο, ἐκαλοτύχιζε τὸν ἔαυτόν του, διὰ μίαν τόσον τιμίαν καὶ μεγάλην ἐπιχείρησιν, καὶ ἐπρόσμενε νὰ ἴδῃ ὄγλήγορα ἐλευθέραν τὴν Ἑλλάδα ἄπασαν, ἐξαλειμμένον δὲ τὸ ὄθωμανικὸν κράτος· ὅταν, τέλος πάντων, σχεδὸν βέβαιος διὰ τὸ καλὸν τέλος τοῦ ἔργου του, ἐστοχάζετο εἰς τὴν μέλλουσαν εὔτυχίαν τῆς πατρίδος του, καὶ εὐφραίνετο, τότε ἔνας προδότης, ὁ οὐτιδανώτερος τῶν ἀνθρώπων, ὁ πλέον μιαρὸς σκλάβος τῆς γῆς, ἀναιτίως καὶ παραλόγως, τὸν παραδίδει εἰς χεῖρας τῶν τυράννων, καὶ ἡ Ἑλλὰς χάνει εἰς αὐτὸν ἕνα ἀντιλήπτορα καὶ σωτῆρα της.

Άλλ' ἂν ἡ φθονερὰ τύχη ἔκλεψεν τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν ζωὴν τοιούτου Ἡρωος, δὲν ἡμπόρεσεν ὅμως νὰ ἐμποδίσῃ τὸν ἀναγκαῖον καὶ φοβερὸν κρότον, ὅποὺ ἡ φήμη τοιαύτης ἐπιχειρήσεως ἀνέπεμψεν εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν Ἑλλήνων, οὕτε ἡμπόρεσε, λέγω, νὰ ἔκλείψῃ εἰς τὴν ὅρασίν των τὴν λαμπρότητα τοιούτου ἔργου. Τὸ ἀθῶν αἷμα τοῦ Ρήγα προετοίμασε τὴν ταχεῖαν ἐξάλειψιν τῶν βαρβάρων τυράννων, καὶ ὄγλήγορα θέλουσιν ἐμφανισθῆ, βέβαια, οἱ ὄπαδοί του. Τότε δὲ θέλομεν ἀποδείξει ἐμπράκτως τὴν πρὸς αὐτὸν εὔγνωμοσύνην μας, ὑψώνοντες εἰς τὸ κέντρον τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος στεφάνους δόξης καὶ θριάμβους εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἀνδρός, ὡς ἀρχηγοῦ καὶ πρώτου συνεργοῦ εἰς τὴν τῆς Ἑλλάδος ἐλευθέρωσιν.

Ίσως, τινὲς τῶν Ἑλλήνων, μὴν στοχαζόμενοι εἰς βάθος τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, νομίζουσιν, εἰς τὸν ἔαυτόν των, ὡς μάταιον τὸν σκοπὸν αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Ἀφήνοντας λοιπὸν κατὰ μέρος ὅλους ἐκείνους τοὺς δισχυρογνώμονας, οἵτινες δὲν καταπείθονται, εἴμην εἰς τοὺς ἴδιους των στοχασμούς, καί, ἐξακολούθως, μὴν ἐξετάζοντας τὰς ἐτέρων γνώμας, μένουν πάντοτε σταθεροὶ εἰς τὴν ἀμάθειάν των, παρακαλῶ, ὅσους τὴν ἀλήθειαν ἀγαπῶσι νὰ μάθωσι, καὶ νὰ κρίνωσι δικαίως, νὰ συλλογισθοῦν ὅτι ἡ τύχη εἰς τοιαύτας ἐπιχειρήσεις ἔχει ἄκραν δύναμιν, ὡσὰν ὅποὺ τὸ παραμικρὸν συμβὰν εἰς τὰς μεγάλας ὑποθέσεις δύναται πολλάκις νὰ ἀνατρέψῃ τὸ πᾶν, καὶ κανένα ἄλλο παράδειγμα δὲν μᾶς τὸ βεβαιοῦ περισσότερον, ὅσον τὸ θλιβερὸν συμβεβηκὸς τοῦ Ρήγα.

Αὐτὸς ὁ ἄξιάγαστος ἀνήρ, γνωρίζοντας ἀρκετῶς τὴν ποταπότητα καὶ δειλίαν τοῦ μιαροῦ συντρόφου του, τοῦ ἀχρειεστάτου, λέγω, προδότου Οἰκονόμου, μὲ τοσαύτην ἐπιμέλειαν ἔκρυψεν εἰς αὐτὸν τὰ προμελετήματά του, ὅποὺ καθόλου ὁ

χυδαιότατος δὲν ύπωψίαζεν.

Άλλά, φεῦ, τῆς ἀτυχίας! Όλιγας ἡμέρας ὕστερον ἀπὸ τὸν μισευμὸν τοῦ Ρήγα, ἔφθασεν μία γραφή του, καὶ ἐπεσεν εἰς χεῖρας αὐτοῦ τοῦ προδότου του, ὁ ὅποῖος, ἀνοίγοντάς την, ἀνέγνωσεν εἰς αὐτὴν σχεδὸν τὰ πάντα, καὶ παραχρῆμα τρέχει καὶ τὸν προδίδει.

Ίδοὺ λοιπόν, ὃποὺ ἡ τύχη, ἥγουν μερικὰ ἀναγκαῖα συμβεβηκότα, ὃποὺ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δὲν δύναται νὰ προϊδῃ, ἀνέτρεψε καὶ ἡφάνισε ὅλα τὰ προμελετήματα καὶ κατορθώματα τοῦ μεγάλου Ρήγα, καὶ ἐξακολούθως εἶναι βέβαιον, ὅτι ὅσον ἄξιος καὶ ἂν εἶναι ὁ ἀνθρωπος, δὲν ἡμπορεῖ ποτὲ νὰ προϊδῃ τὰ πάντα, μάλιστα δὲ εἰς τοιαύτας ἐπιχειρήσεις ἡ τύχη ἔχει μεγάλον μέρος, ὡς προεῖπον, καθὼς ὁ ἐσφαγιασμὸς τοῦ μεγάλου Ρήγα μᾶς τὸ βεβαιοῦ.

Ἐπειδή, ἀγκαλὰ καὶ ἡ φρόνησίς του νὰ ἔσταθη μεγάλη, ἡ καταδρομὴ τῆς τύχης μόνον ἔφθασε, νὰ ἀφανίσῃ τὸν σκοπόν του, καὶ νὰ ἀφήσῃ τὴν Ἑλλάδα μέχρι τῆς σήμερον ὑπὸ τῆς δουλείας. Ταχέως ὅμως, ἡ σάλπιγξ τῆς ἐλευθερίας θέλει ἀντιβοήσει εἰς τὴν ἑλληνικὴν γῆν, καὶ ἀφεύκτως, καθὼς κατωτέρω δειχθῆσεται.

***

Ίδοὺ λοιπὸν ὃποὺ ἀπεδείχθη, ἀγκαλὰ καὶ συντόμως, πλὴν μὲ σαφήνειαν καὶ ἀλήθειαν, τί ἔστι ἐλευθερία, ὃπόσον εἶναι ἀναγκαία εἰς τὴν ἀνθρώπινον εὔδαιμονίαν, καὶ ὃπόσων μεγάλων κατορθωμάτων πρόξενος. Τώρα δὲ φανερὸν ἀποκαθίσταται τὸ ἀμέτρητον χρέος, ὃποὺ ἔχουσιν οἱ ἐλεύθεροι λαοί, εἰς τὸ νὰ τὴν διαυθεντεύωσι μὲ τὸ ἕδιον αἷμα των, καὶ τοιοῦτον χρέος, ὡς προερχόμενον ἀπὸ εὐγνωμοσύνην, διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐκπληροῦσι παντοτινὰ καὶ μὲ ἄκραν εὔχαριστησιν.

Ἡ εὐγνωμοσύνη, ὡς Ἐλληνες, εἶναι τόσον γλυκεῖα ἀρετή, ὃποὺ μισητότερον πρᾶγμα ἀπὸ τὸν ἀγνῶμονα δὲν εἶναι εἰς τὸν κόσμον, καὶ τόσον εἶναι φυσικὴ αὐτὴ ἡ ἀρετή, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, ὃποὺ τὰ ἕδια ζῶα τὴν διατηρῶσι μὲ ἄκραν ἀκρίβειαν. Εἶναι δὲ ἐν χρέος τοῦ εὐεργετηθέντος ἡ εὐγνωμοσύνη, καὶ οὕτως εὐκόλως γεννᾶται εἰς τὰς καρδίας ὅλων τῶν ἐλευθέρων ἀνδρῶν, ὡσὰν ὃποὺ μύριαι εἶναι αἱ χάριτες, ὃποὺ παρὰ τῆς πατρίδος τῆς χορηγοῦνται. Άλλα, διὰ νὰ καταλάβητε ὡς Ἐλληνες, εὔκολώτερα, τὴν μεγαλειότητα τοιούτου χρέους, καὶ τὴν ζέσιν μὲ τὴν ὅποιαν οἱ ἐλεύθεροι λαοὶ τὸ ἐκπληροῦσι, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ μάθητε πρότερον τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῆς λέξεως «Πατρίς», καὶ τότε θέλετε καταλάβει, πόσον ἀναγκαία ἐξακολούθησις εἶναι ὁ πρὸς αὐτὴν ἔρως, καὶ τὰ ἔξ αὐτοῦ παραγόμενα θαυμάσια

έργα.

Πατρὶς εἶναι μία λέξις, διὰ τῆς ὅποίας ὅλοι κοινῶς ἐννοοῦσι τὴν γῆν, εἰς ᾧ ἔγεννήθησαν, οἱ μόνον ἐλεύθεροι ὅμως δύνανται νὰ καταλάβωσι τὴν μεγάλην αὐτῆς σημασίαν, καὶ διὰ τοῦτο οἱ δοῦλοι ἀδιαφόρως προφέρουσι τοιοῦτον ὄνομα. Ὡ! πόσον διαφέρομεν ἀπὸ τοὺς προγόνους μας οἱ ταλαιπωροι! Ἐκεῖνοι, ὅταν ὥμνυσον εἰς τὴν πατρίδα τῶν, ἔτρεμον, καὶ ἐφύλαττον τοιοῦτον ὅρκον μέχρι θανάτου, ἡμεῖς δὲ οὕτε κὰν διὰ ὅρκον νομίζομεν τοιαύτην λέξιν, καὶ αὐτό, ἀδελφοί μου, προέρχεται ἀπὸ τὴν δουλείαν, ἡ ὅποία οὖσα ἀντικειμένη καθ' ὅλα εἰς τὴν ἐλευθερίαν, ὅσα ἔργα εἰς τὴν μίαν δοξάζονται, εἰς τὴν ἄλλην καταφρονῶνται, καὶ ὅσα εἰς ἐκείνην πολλὰ εὐλαβοῦνται, εἰς ἔτούτην ὡς οὐδὲν λογίζονται.

Τὰ ὄνόματα, ἀγαπητοί μου, λαμβάνουν τὴν σημασίαν ἀπὸ τὴν ἰδιότητα τῶν πραγμάτων, εἰς τὰ ὅποια ἀναφέρονται. Ὅθεν, ἀν τινὰς δὲν γνωρίζει τὸ πρᾶγμα, εἰς οὐδὲν τοῦ χρησιμεύει ἡ ὄνομασία του. Καὶ καθὼς ὁ ἐκ γενετῆς ἀόμματος, προφέροντας τὰ ὄνόματα ὅλων τῶν χρωμάτων, οὐδὲν ἐννοεῖ, ἐπειδὴ δὲν εἴδε ποτὲ τὰ χρώματα, οὕτως καὶ οἱ νῦν Ἑλληνες μὲ τὸ «Πατρὶς» ἄλλο δὲν ἐννοοῦσι, εἰμὴ τὴν γῆν εἰς τὴν ὅποίαν ἔγεννήθησαν, ἐπειδὴ τοὺς λείπει ἡ ἐλευθερία.

Ἡ λέξις «Πατρὶς» ἔρεθιζε εἰς τὴν ἐνθύμησιν τῶν προγόνων μας ὅλας τὰς ἴδεας τῶν καλῶν τῆς ἐλευθερίας, καὶ ὅλην τὴν εὔδαιμονίαν τῆς ζωῆς των^[8]. Καὶ διὰ τοῦτο, ὅλοι ὁμοῦ, εἰς τὴν πατρίδα τῶν μόνον εὗρισκον τὴν εύτυχίαν των, καὶ δι' αὐτὴν μόνον ἐφύλαττον τὴν ζωήν των, τὴν ὅποίαν ἐθυσίαζον εἰς κάθε της χρείαν. Θαυμάζουν οἱ δοῦλοι, βλέποντες τοὺς ἐλευθέρους στρατιῶτας νὰ ἀψηφῶσι τοσοῦτον τὸν θάνατον, καὶ νὰ ὄρμῶσι μὲ ἀνέκφραστον θάρρος εἰς ἀπάντησίν του.

***

Δὲν μοῦ φαίνεται, λοιπόν, ἄχρηστον, νὰ σᾶς φανερώσω ἐν συντόμῳ τὰς αἰτίας, μάλιστα νομίζω, νὰ εἶναι ἀναγκαιότατον, διὰ νὰ μάθωσιν ὅσοι τὸ ἀγνοοῦσιν, ὅτι ὁ ἐλεύθερος ἀγαπᾶ τὴν ζωήν του, ὡς καὶ ὁ δοῦλος, καὶ περισσότερον. Ἄν δέ, εἰς διαυθέντευσιν τῆς πατρίδος του, μὲ τόσην ἀδιαφορίαν τὴν θυσιάζει καὶ μὲ εὐχαρίστησιν, αὐτὸ ἀκολουθεῖ μὲ τὸ νὰ ἀγαπᾶ περισσότερον τὴν πατρίδα του ἀπὸ τὴν ζωήν του, ἢ διὰ νὰ εἰπῶ καλλίτερα, μὲ τὸ νὰ μὴν ξεχωρίζῃ τὴν πατρίδα του ἀπὸ τὴν ζωήν του, τὸ ὅποῖον εἰς τοὺς δούλους δὲν εύρισκεται.

Ἡ ὑπαρξις, βέβαια, εἶναι κατὰ πολλὰ γλυκεῖα, καὶ ἡ ζωὴ εἶναι τὸ τιμιώτερον πρᾶγμα εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἀνόητος, λοιπόν, ἥθελεν εἶναι ὅποιος δὲν τὴν νομίζει

τοιαύτην. Άλλα, πῶς τοσοῦτοι, διὰ μικρόν τι, κινδυνεύουν αὐτὴν τὴν ζωήν των, καὶ οὐκ ὄλιγοι αὐτόκτονοι ἀποκαθίστανται; Ὅθεν, εἶναι φανερόν, ὅτι ἂν καὶ ἡ ζωή, εἶναι τὸ τιμιώτερον πρᾶγμα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ εὔτυχία ὅμως καὶ τὸ καλῶς ἔχειν του εἶναι πολλὰ περισσοτέρας τιμῆς ἄξια καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἴδιαν του ζωήν.

Ἡ ὑπαρξίας εὐφραίνει, ὅταν ὁ ἀνθρωπος ζῆι εὐχαριστημένος, καὶ ὅταν χωρὶς θλίψεις καὶ βάσανα, ἀπερνᾶ τὸν καιρὸν τῆς ὑπάρξεώς του ἐλευθέρως, μὲν ἡσυχίαν, χωρὶς κυρίους οὕτε τῶν ἔργων του, οὕτε τῶν λόγων του, τέλος πάντων, ὅταν ζῆι εὔτυχής. Άλλ' ὅποιαν ἡδύτητα ἡμπορεῖ νὰ εὔρῃ ὁ ταλαίπωρος δοῦλος εἰς αὐτὴν τὴν ζωή του, ὅταν οὕτε νὰ ὅμιλήσῃ, οὕτε κὰν νὰ στοχασθῇ ἡμπορεῖ, ὡς βούλεται;

Διὰ νὰ φυλαχθῇ ὅμως τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τοσαύτας δυστυχίας, καὶ διὰ νὰ μὴν αὐτοφονευθοῦν οἱ περισσότεροι, ὅντες ὑπὸ τῆς δουλείας, τὸ ὑπέρτατον Ὁν ἔμφύτευσεν εἰς τὰς καρδίας ὅλων τῶν ἀνθρώπων μίαν κλίσιν πρὸς τὸ βελτίον, δηλαδὴ τὴν ἐλπίδα, ἐπειδὴ μοῦ φαίνεται ἀδύνατον, ὡς Ἑλληνες, νὰ ἡμποροῦσε νὰ ζήσῃ ὁ δυστυχής, καὶ μᾶλλον ὁ δοῦλος οὕτε μίαν ἡμέραν, ἂν αὐτὸ τὸ φυσικὸν δῶρον, αὐτή, λέγω, ἡ ἐλπὶς δὲν ἥθελε τὸν παρηγορῆ διηνεκῶς, καὶ δὲν ἥθελε τοῦ βαστᾶ, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, τὴν θανατηφόρον μάχαιραν, τόσας φοράς, ὀσάκις ἡ δυστυχία του τὸν βιάζει, νὰ τὴν κινήσῃ ἐναντίον του.

Ὅταν ὅμως ἡ δυστυχία ὑπερβαίνῃ τὰς δυνάμεις τοῦ πάσχοντος, τότε ἡ ἐλπὶς παύει, καὶ ὁ πάσχων θανατοῦται. Μία ἀσθένεια, παραδείγματος χάριν, ἀνίατος καὶ πολυχρόνιος καὶ ἀνυπόφορος, ἀποκαταστεῖ αὐτόκτονα τὸν ἄρρωστον, καθὼς φονεύει ἔνα γεννήτορα μία βεβαία καὶ μεγάλη ἔνδεια, ἡ ὅποια ὑστερεῖ τὴν ζωτροφίαν τῶν τέκνων του καὶ τῆς συζύγου του. Τὰ πάθη, πρὸς τούτοις, τῆς ψυχῆς, μὲ τὰ ὅποια εἶναι πεπροικισμένος ὁ ἀνθρωπος, ἔχουν τὴν ἴδιαν δύναμιν, καὶ συχνάκις πολλὰ μεγαλειτέραν, ἀπὸ τὰς καθ' αὐτὸ χρείας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ διὰ τοῦτο βλέπομεν πολλάκις ἔνα ἐραστὴν νὰ φονεύεται διὰ τὴν ἀπιστίαν τῆς φίλης του, καθὼς καὶ ἔνας φιλάργυρος θανατοῦται, ὅταν τοῦ κλεφθῇ ὁ θησαυρός του, καὶ οὕτως καθεξῆς.

Φανερὸν εἶναι λοιπόν, ὅτι τὰ πάθη καὶ αἱ δυστυχίαι, ὅταν αὐξάνουσι περισσότερον ἀπὸ τὰς δυνάμεις τοῦ πάσχοντος, τότε ἡ ἐλπὶς ἀφανίζεται, καὶ ἔξακολούθως ὁ πάσχων φονεύεται. Άλλα, τὰ πάθη καὶ αἱ φυσικαὶ κλίσεις καὶ διαθέσεις τῶν ἀνθρώπων εἶναι διάφοροι καὶ πολυποίκιλοι, διὰ τοῦτο, ἄλλος μὲν τρέχει μὲ θάρρος καὶ χωρὶς φόβον ἐναντίον δέκα ἔχθρῶν, εὑρισκόμενος δὲ αὐτὸς ὁ ἵδιος εἰς ταξίδιον διὰ θαλάσσης, τρέμει εἰς κάθε παραμικρὸν αὐξημα τοῦ ἀνέμου, καὶ ὁ ναύκληρος, ἔξ ἐναντίας, ὅποὺ τόσον μεγαλοψύχως πολεμεῖ μὲ τὰς τρικυμίας,

φοβεῖται νὰ ἀπαντήσῃ ἔνα ἔχθρὸν καὶ νὰ πολεμήσῃ.

Ποῖος, μὲ ἄκραν ἡσυχίαν καὶ ἀδιαφορίαν, μονομάχεται συχνά, καὶ θεωρεῖ μὲ ὅμμα ἀπτόητον τὸν θάνατόν του εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ἀντικειμένου ἄρματος, ἀλλὰ φεύγει ἀπὸ τὸ στρατιωτικὸν σῶμα ἀπέναντι τοῦ ἔχθροῦ. Καὶ οὕτως, καθεὶς διαφέρει τοῦ ἄλλου.

Ἀνάμεσα ὅμως εἰς τὰ ἀνθρώπινα πάθη, τὸ μόνον ὅποὺ νὰ παρακινῇ ὅλους ὁμοίως, καὶ τὸ ἀνώτερον, εἶναι ἡ φιλοδοξία. Διὰ μέσον τῆς ἀληθοῦς φιλοδοξίας, ἀποκαθίστανται ἥρωες οἱ ἐλεύθεροι, τῶν ὅποίων ὅλη ἡ δόξα συνίσταται εἰς τὴν διαυθέντευσιν τῆς πατρίδος των καὶ τῆς ἐλευθερίας των.

Τῇ ἀληθείᾳ προξενεῖ θαυμασμόν, εἰς ὅποιον στοχάζεται τὰ ὅσα βλέπει νὰ ἀκολουθοῦν, καὶ τὰ ὅσα οἱ ἴστορικοὶ διηγοῦνται νὰ ἡκολούθησαν, νὰ βλέπῃ, λέγω, νὰ πολεμοῦν δοῦλοι μὲ δούλους, ἐλεύθεροι μὲ ἐλευθέρους, καὶ δοῦλοι μ' ἐλευθέρους, νὰ φονεύωνται ἀλλήλων των τόσον ἀσπλάγχνως, καί, τὰς περισσοτέρας φοράς, χωρὶς μεγάλας αἰτίας. Τί, ἄραγε, νὰ τοὺς παρακινῇ εἰς αὐτὸν τὸν ἀμοιβαῖον ἀφανισμόν, ὡς Ἔλληνες;

Διὰ μὲν τοὺς ἐλευθέρους, λοιπόν, θέλει παύσει ὁ θαυμασμός σας, ἀφοῦ ἐνθυμηθῆτε τὰ ἄνω ρηθέντα περὶ αὐτῶν, ἀφοῦ, λέγω, στοχασθῆτε, ὅτι ὁ ἐλεύθερος εἶναι παρακινημένος ἀπὸ τὴν δόξαν. Αὐτὸς φονεύεται διὰ νὰ διαυθεντεύσῃ τὴν πατρίδα του, θυσιάζεται διὰ νὰ διαφυλάξῃ τοὺς νόμους του, καὶ πολεμεῖ διὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του. Ο ἐλεύθερος, ὡς Ἔλληνες, δὲν ἡξεύρει νὰ ζήσῃ ἀλλεωτρόπως, εἰμὴ ἐλευθέρως· λοιπόν, ἀγοράζει τὴν ζωήν του, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, μὲ τὸν θάνατόν του, οὕτε κὰν ἀμφιβάλλει, ὅτι ἄνευ ἐλευθερίας εἶναι ζωὴ δι' αὐτόν.

Ο ἐλεύθερος λαός, ὡς ἀγαπητοί μου, ἥμπορεῖ νὰ παρομοιασθῇ εἰς μίαν φαμίλιαν. Οἱ νόμοι εἰς τοὺς πολίτας εἶναι ὡς οἱ γεννήτορες εἰς τὰ ἴδια των τέκνα, καὶ καθὼς αὐτὰ ἔλαβον ἀπὸ τὴν ἴδιαν φύσιν τὸ ἀπαραίτητον χρέος εἰς τὸ νὰ διαυθεντεύσουν τοὺς γονεῖς των, οὕτως καὶ οἱ συμπολῖται διὰ μέσον τῆς ἐλευθερίας χρέος ἔχουσι νὰ διαυθεντεύσωσι τοὺς νόμους τῆς πατρίδος των. Ἀλλὰ ποῖος δὲν διαυθεντεύει τὴν μητέρα του; Ἐγὼ νομίζω, νὰ μὴν ἀτιμάζῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ νὰ εὑρίσκεται ἐν τόσῳ μισητὸν τέρας ἐπάνω εἰς τὴν γῆν. Οὕτως λοιπόν, ἂν ὁ ἐλεύθερος διαυθεντεύῃ τὴν πατρίδα του, μὲ τὸ ἴδιόν του αἷμα, κάμνει τὸ χρέος του.

Καί, καθὼς ἄν, νυκτός, εἰσέλθουν κλέπται εἰς οἴκον τινά, τὰ δὲ τέκνα διαυθεντεύοντας τοὺς γεννήτοράς των καὶ τὴν περιουσίαν των, ἥθελαν φονευθῆ

ὅλα, καθεὶς χωρὶς ποσῶς νὰ θαυμάσῃ, ἥθελεν ἐπαινέσει μόνον τὴν ἀξιότητα καὶ εὔγνωμοσύνην τῶν τέκνων, πολλὰ περισσότερον δὲν πρέπει νὰ θαυμάσῃ τινάς, ὅταν θεωρῇ τους ἐλευθέρους νὰ ὄρμῶσι κατὰ τῶν ἔχθρῶν των, διότι αὐτοὶ διαυθεντεύουσι τὴν πατρίδα των, ἀπὸ τὴν ὁποίαν πάντοτε ἀγαπήθησαν, εἰς αὐτὴν ἀνετράφησαν, ἀπὸ τοὺς νόμους της ἐδικαιώθησαν, καὶ εἰς αὐτὴν μόνον χαίρονται τὴν ἀληθῆ ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν.

Πῶς ἡμπορεῖ ὁ ἐλεύθερος, ὡς Ἔλληνες, νὰ ἀκούσῃ τὸν πολεμικὸν ἥχον τῆς σάλπιγγος καὶ νὰ μείνῃ ἀκίνητος; Πῶς, λέγω, νὰ μὴν ὄρμήσῃ ὁ υἱὸς ἐναντίον τοῦ ἔχθροῦ, διόπου μέλλει νὰ φονεύσῃ τὴν μητέρα του; Ποῦ μένει τόπος τῆς φιλοζωΐας, ὅπου εἰσέρχεται ὁ θεῖος καὶ ἡρωϊκὸς ἐνθουσιασμὸς τῆς ἐλευθερίας; Ποῦ στοχάζεται τὸν θάνατον ὁ ἐλεύθερος, ὅταν βλέπῃ νὰ πλησιάζουν εἰς τὴν πατρίδα του αἱ φοβεραὶ ἀλύσοι τῆς δουλείας; Ἔ! ἀδύνατον εἶναι, ὅμογενεῖς μου ἀγαπητοί, ἀδύνατον βέβαια εἶναι νὰ περιγραφθοῦν ὅσον αἰσθάνονται, ἐκείνη ἡ μεγαλοψυχία, τὸ θάρρος, ἡ ἀνδρεία, καὶ ἡ χαρά, ὅποὺ μόνον εἰς τοὺς ἐλευθέρους φαίνονται, ὅταν ὁ ἀρχιστράτηγος κράζῃ: ἄγωμεν, συμπολῖται, κατὰ τῶν ἔχθρῶν! ἀς ὑπάγωμεν νὰ διαυθεντεύσωμεν τὴν γλυκυτάτην μας πατρίδα, ἀς δειχθῶμεν εὐγνώμονες εἰς τὰς καθημερινὰς χάριτας, ὅποὺ μὲ τὴν ἐλευθερίαν μᾶς δίδει, καὶ ἀς ἐκτελέσωμεν τὸ χρέος μας.

Ο πατὴρ χαίρεται, βλέποντας τὴν προθυμίαν τοῦ υἱοῦ του, εἰς τὸ νὰ λάβῃ τὰ ἄρματά του, καὶ νὰ τρέξῃ κατὰ τῶν ἔχθρῶν, ὁ νέος αἰσθάνεται εἰς τὴν καρδίαν του βαθμηδὸν νὰ αὐξάνῃ ὁ πατριωτικὸς καὶ τῆς δόξης ἔρως, θεωρῶντας τὸν πατέρα του νὰ ἡτοιμάζεται, αἱ μητέρες καὶ ἀδελφαί, μὲ ἀμίμητον ἡδονήν, βλέπουσι τὸν ἔνθερμον ζῆλον τῶν υἱῶν των καὶ ἀδελφῶν των εἰς τὸ νὰ διαυθεντεύσουν τὴν κοινὴν μητέρα των. Τὰ παιδία καὶ οἱ γέροντες, μὲ εὐχὰς καὶ φωνὰς ἀγαλλιάσεως, δεικνύουσι τὴν εὐχαρίστησίν των.

὾! Θέατρον εύφροσύνης, ὡς καλότυχοι, ὅποὺ εἶναι οἱ ἐλεύθεροι! Ἐκεῖνοι οἱ θαυμαστοὶ Σπαρτιάτες, ὡς Ἔλληνες, εἶχον ἄμιλλαν ἀναμεταξύ των, εἰς τὸ νὰ προπορευθῶσι κατὰ τῶν ἔχθρῶν, καὶ καθεὶς ἐποθοῦσε νὰ πρωτοχύσῃ τὸ αἷμα του διὰ τὴν πατρίδα, ἐκεῖνοι λέγω οἱ ὄλιγοι, ἀλλ' ἐλεύθεροι Σπαρτιάτες, ἔκαμαν νὰ τρομάξουν ὅλοι οἱ ἔχθροί των, καὶ ὅλα τὰ πλήθη τῶν βαρβάρων, καὶ οὕτως ἐφύλαξαν τὴν ἐλευθερίαν τους διὰ πολλοὺς αἰῶνας.

Ἐκεῖνοι οἱ ἡρωες, ὅταν ἐκπορεύοντο πρὸς ἀπάντησιν τῶν ἔχθρῶν των, αἱ ἔδιαι μητέρες ἔδιδαν αὐτῶν τὰς περικεφαλαίας, καὶ τῶν ἐλεγον, «ἢ ἐπιστρέψετε μὲ αὐτὰς εἰς τὴν κεφαλήν, ἢ ἐπάνω εἰς αὐτάς», ἐπειδὴ ἐσυνήθιζον τοὺς ἐν πολέμῳ

θανόντας, νὰ φέρωσιν ἐπάνω εἰς τὰς Ἰδίας των περικεφαλαίας, καὶ κανεὶς ἔτι ζῶν δὲν ἥδυνατο νὰ παραιτήσῃ τὰ ἄρματά του, διὰ τὴν ἄκραν ἀτιμίαν, ὃποὺ μία τοιαύτη δειλία ἐπροξενοῦσεν εἰς ὅποιον ἥθελε τὴν κάμει.

Τὸ κοινὸν χρέος ὑποχρεοῦ τοὺς ἐλευθέρους ἄνδρας, ἢ νὰ νικήσουν, ἢ νὰ ἀπεθάνουν. Ἀλλοίμονον, ὡς Ἐλληνες, εἰς τοὺς λιποτάκτας καὶ αὐτομόλους! Αὔτοὶ εἰς τοὺς προγόνους μας δὲν ἥμποροῦσαν πλέον νὰ χαροῦν οὐδένα ἀπὸ τὰ νόμιμα δίκαια τῶν συμπολιτῶν, αὐτοὶ ἐμισοῦντο, ὅχι μόνον ἀπὸ τοὺς λοιποὺς συμπατριῶτας των, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Ἰδίους των γεννήτορας. Οἱ συγγενεῖς των ἐντρέποντο, ὅταν ἥκουον τὰ ὄνόματά των, εἰ μὲν ἦτον ἄγαμοι, κανεὶς δὲν τοὺς ἔδιδε τὴν θυγατέρα του διὰ γυναῖκα, καὶ ἀν ἦτον ὑπανδρευμένοι, ἐβδελύττοντο ἀπὸ τὰς Ἰδίας των συζύγους καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἴδια τέκνα των.

Πῶς, λοιπόν, νὰ μὴν προκρίνῃ ὁ ἐλεύθερος χίλιας φορὰς καλλιότερα τὸν θάνατον, ἀπὸ μίαν τοιαύτην ἀτιμίαν ζωῆν, καὶ νὰ φύγῃ; Μήπως τοῦ ἔμνησκεν ἵσως ἐλπίδα νὰ σμικρύνῃ τὴν ἀτιμίαν του, διὰ μέσου τῶν προγόνων του; Ἔ! τὰ τοιαῦτα ούτιδανὰ μέσα, ὃποὺ ὑπὸ τῆς δουλείας ἀνθίζουν, ὡς οὐδὲν λογίζονται εἰς τὰς ἐλευθέρας πολιτείας, καὶ ὅχι μόνον ὁ δειλὸς ἐκατάσταινε τὸν ἔαυτόν του τόσον ἀτιμον, ἀλλὰ διεδίδετο τοιαύτη ἀτιμία καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους του, εἰς τρόπον, ὃποὺ τὰ τέκνα του τὸν ἀναθεμάτιζον καὶ ἐντρέποντο νὰ κράζωνται υἱοί του, ἔως ὃποὺ ἀφ' ἔαυτοῦ των, μὲ κανένα ἄξιον ἔργον, ἥθελαν ἥμπορέσει νὰ ξαναλάβουν τὴν χαμένην των δόξαν καὶ κοινὴν ὑπόληψιν. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ὁ ἐλεύθερος, παρακινημένος ἀπὸ τὸ ἐν μέρος ἀπὸ τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος του καὶ ἀπὸ τὴν πρὸς αὐτὴν εὔγνωμοσύνην του, ἀπὸ τὸ ἄλλο δὲ πεφοβισμένος ἀπὸ τὴν ἄφευκτον ἀτιμίαν καὶ κοινὴν καταφρόνησιν, δὲν αἰσθάνετο ποσῶς τὰ ἀνάξια κεντήματα τῆς δειλίας, οὕτε ἐστοχάζετο κὰν εἰς τὴν ζωῆν του, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν δόξαν τῆς νίκης καὶ εἰς τὸ χρέος τὸ πατριωτικόν.

Ίδού, ὃποὺ παύει ὁ θαυμασμός, ὡς Ἐλληνες, ὡς πρὸς τοὺς ἐλευθέρους, ἀν μὲ τόσην ἀφθονίαν ἐκχύουσι τὸ αἷμα των. Πόσον ὅμως πρέπει νὰ θαυμάζῃ τινάς, ὅταν βλέπῃ, καὶ καθημερινῶς τὸ βλέπει, τοὺς δούλους νὰ φονεύωνται εἰς τοὺς πολέμους, χωρὶς νὰ ἡξεύρουν τὸ διατί, ἐκείνους, λέγω, τοὺς ταλαιπώρους στρατιῶτας, οἱ ὅποιοι μὲ βίαν καὶ δυναστείαν ἀρπάζονται διὰ προσταγῆς τῶν σκληρῶν τυράννων των ἀπὸ τὰς πτωχικάς των οἰκίας, καὶ ἀκουσίως βαδίζουν εἰς ἄφευκτον ἐσφαγιασμόν, ἐκείνους τοὺς ἀθλίους, λέγω, καὶ μισθωτοὺς αἰχμαλώτους καὶ ἐπὶ ζωῆς των ἀνελευθέρους, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τὴν νεότητά των μέχρι τοῦ ἐσχάτου γήρατός των τυραννοῦνται καὶ βασανίζονται, κακῶς ἐνδυμένοι, καὶ συχνῶς ραβδισμένοι, οὕσα ἡ τροφή των πολλὰ χειροτέρα ἀπὸ ἐκείνην τῶν Ἰδίων ἀλόγων

ζώων, χωρὶς ποτὲ νὰ ἀπίζουν, βεβαίως, βραβεῖα εἰς τὰ ἄξια κατορθώματά των, χωρὶς νὰ εἶναι κύριοι τοῦ ἔαυτοῦ των, ὅχι εἰς τὸ νὰ πράξουν κατὰ τὴν θέλησίν των, ἀλλ’ οὕτε κὰν νὰ ὄμιλήσουν, πάντοτε ὑβρισμένοι καὶ καταφρονημένοι, ὑποφέροντες μίαν ἄδικον καὶ βιαστικὴν παρθενίαν, καὶ γηράζοντες, χωρὶς νὰ ἥμποροῦν νὰ εἴποῦν ὅτι ἔζησαν.

Τόσον πλῆθος, λέγω, ταλαιπώρων θνητῶν, ὅποὺ τὰ ἄφευκτα ἐλαττώματα μιᾶς ζωῆς, παντάπασιν ὄκνηρᾶς, φθείρουν τὰ ἥθη τόσον πολιτῶν, οἱ ὅποῖοι εἰς ἐλευθέραν πολιτείαν ἥθελον ἥτον οἱ τιμιώτεροι καὶ ἐνδοξότεροι πάντων, τέλος πάντων, τόσους δούλους, οἱ ὅποῖοι δὲν γνωρίζουν, οὕτε ἔχουν πατρίδα. Πότε, παραδείγματος χάριν, ὁ ἀθῶος ἐφυλάχθη ἀπὸ τοὺς νόμους; Πότε ἐτόλμησεν κανεὶς ἀπὸ αὐτοὺς νὰ φωνάξῃ μὲ θάρρος ἔμπροσθεν ὅλων τῶν ἔχθρῶν του: «Οὐχί! δὲν σᾶς φοβοῦμαι, ἔγὼ εἶμαι διαυθεντευμένος ἀπὸ τοὺς νόμους, οἱ ὅποῖοι θέλει σᾶς τιμωρήσουν διὰ τὴν συκοφαντίαν σας»;

Οὔδέποτε, ἀγαπητοί μου. Αύτοὶ δὲν εἴδον κὰν τὸ πρόσωπον τοῦ κυρίου των, καὶ τρέμουσι εἰς κάθε προσταγήν του, χωρὶς νὰ γνωρίσωσι τὴν αἰτίαν. Αύτοὶ λοιπόν, οἱ τόσον βδελυκτοὶ ἄνθρωποι, καὶ ἐνταυτῷ τόσον ἄξιοι συμπονέσεως, φονεύονται καὶ αὐτοί, καὶ ὄρμοῦσι κατὰ τῶν ἔχθρῶν. Βέβαια, μεγάλη εἶναι ἡ ἀναισθησία αὐτῶν τῶν δούλων, καὶ ὠφέλιμον εἶναι νὰ ἐρευνήσωμεν τὰς αἰτίας, διὰ νὰ μὴν θαυμάζωμεν πλέον οὕτε δι’ αὐτούς.

Ἄπεδείχθη ἀνωτέρω, ὅτι ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος φονεύεται εἰς τὸν πόλεμον ἔκουσίως διὰ δύο ἀφορμάς, διὰ εὐγνωμοσύνην δηλαδὴ πρὸς τὴν πατρίδα του, καὶ διὰ τιμὴν καὶ δόξαν τοῦ γένους του, ἥτοι τοῦ ἔαυτοῦ του. Ἀλλὰ εἰς τοὺς δούλους ἀμφότερα δὲν ἔχουν τὸν τόπον τους, ἐπειδὴ οὕτε πατρίδα, οὕτε τιμὴν ἔχουσιν οἱ ταλαιπωροι. Τὴν πατρίδα των τὴν ἐπώλησαν τῆς Ἰδίας ἀτιμίας, ὅποὺ εἰς τὸν θρόνον εὔρισκεται, καὶ ἔξακολούθως αὐτοί, ὡς Ἐλληνες, δὲν ἥμποροῦσι νὰ ἔχωσι τὴν ἀληθῆ τιμήν, ἡ ὅποια συνίσταται εἰς τὴν κύρωσιν τῶν νόμων καὶ τῶν λοιπῶν συμπολιτῶν εἰς τὰς κατὰ μέρος πράξεις τοῦ καθενός· εἰς αὐτοὺς φθάνει ἡ κύρωσις μόνο τοῦ τυράννου, διὰ νὰ καταστήσῃ χρηστὰ τὰ πλέον βδελυκτὰ ἔργα.

Ἄλλη, λοιπόν, δὲν εἶναι ἡ αἰτία, ὅποὺ τοὺς παρακινεῖ νὰ θυσιάζωνται τόσον ἀνοήτως, εἰμὴ ὁ φόβος. Ἡ φύσις, ἀδελφοί μου, ὅποὺ ἐμφύτευσεν εἰς τὰς καρδίας μας τὴν κλίσιν πρὸς τὸ βελτίον, ἥτοι τὴν ἐλπίδα, διὰ νὰ μᾶς φυλάξῃ ἀπὸ ἕνα ἄφευκτον καὶ γενικὸν ἀφανισμόν, ὡς ἄνωθεν εἴπον, μετὰ τῆς ἐλπίδος, ἡ Ἰδία φύσις, διὰ νὰ μὴν μᾶς ἀποκαταστήσῃ παντάπασιν ἀναισθήτους, μᾶς ἔδωσεν τὴν ὑποψίαν πρὸς τὸ χεῖρον, ἥτοι τὸν φόβον.

Ό μὲν ἔλευθερος, λοιπόν, οὕτε ἔλπίζει, οὕτε φοβεῖται εἰς τὸ ὅ, τι μέλλει νὰ πράξῃ, διότι εἶναι βέβαιος, καὶ πολλὰ βέβαιος, ὅτι, ἀν πράττη καλῶς, ἥτοι κατὰ τὰς νομικὰς διαταγάς, βραβεύεται, καὶ ἀν πράττη ἐναντίον αὐτῶν, παιδεύεται. Ἀλλ' ὁ δοῦλος ἔξ ἐναντίας, ἀπὸ μίαν ὥραν εἰς ἄλλην, ἀπερνᾶ ἀπὸ μεγάλας ἔλπιδας εἰς ἄκρον φόβον, ὅντας βέβαιος καὶ αὐτός, καὶ πολλὰ βέβαιος, ὅτι ἡ καλῶς, ἡ κακῶς πράξη, ποτὲ μὲν βραβεύεται, ποτὲ δὲ θανατοῦται, ὡσὰν ὅποὺ εἶναι ἀδύνατον νὰ προϊδῇ τοῦ τυράννου τὴν θέλησιν, ἡ ὁποία μεταβάλλεται κάθε στιγμήν.

Καθὼς οὖν ἡ ἔλευθερία ἀποκαταστεῖ τὸν ἄνθρωπον γενναῖον, ἐνάρετον καὶ φιλοπάτριδα, οὕτως καὶ ἡ τυραννία τὸν ἀποκαταστεῖ οὐτιδανώτερον τῶν ἴδιων ἀλόγων ζώων, καθὼς κατωτέρω δειχθήσεται, καὶ τοσοῦτον οἱ δοῦλοι χάνουν τὸ ἄνθρωπινον λογικόν, ὅποὺ πάντοτε φοβοῦνται τὸ ὅ, τι δὲν ἤμπορεῖ νὰ τοὺς φοβίσῃ. Πλήν, ἡ ἀναισθησία των τοὺς κρύπτει τὴν ἀλήθειαν.

Ο τύραννος τρέμει, ἐπειδὴ αὐτὸς μόνον γνωρίζει τὴν καθαυτὸ ἀδυναμίαν μιᾶς ἀπολελυμένης ἀρχῆς, καὶ κάθε φορὰν ὅποὺ βλέπει τοὺς τυφλοὺς δούλους του, βλέπει ἐνταυτῷ τὴν βρωμερὰν ζωήν του νὰ κρέμαται ἀπὸ ἐν πτενὸν ράμα, καὶ πάντοτε λέγει εἰς τὸν ἑαυτόν του: «Ἐ! ἀν αὐτὸὶ προφέρουν μίαν φορὰν τὸ ὅχι, ἡ δύναμίς μου τελειοῦται.» Πλήν, ματαίως καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτὰ τὰ τωρινὰ τέρατα φοβοῦνται, ὡσὰν ὅποὺ οἱ δοῦλοι τους εἶναι τόσον κεχαυνωμένοι καὶ πεφοβισμένοι, ὅποὺ οὕτε κἄν γνωρίζουν πῶς ὑπόκεινται.

Αὐτός, λοιπόν, ὁ φόβος, ὁ στερεώτερος στῦλος τῆς τυραννίας, αὐτός, ὡς Ἐλληνες, ὁδηγεῖ τοὺς δούλους εἰς τὸν πόλεμον. Καί, ἐπειδὴ ὅλοι οἱ δοῦλοι εἰς αὐτὸν παρομοίως ὑπόκεινται, οὕτως ὁ δεύτερος ἀκολουθεῖ τὰ βήματα τοῦ πρώτου, καὶ ὁ τρίτος τοῦ δευτέρου μέχρι τοῦ ἐσχάτου. Ὑπάγουν, πολεμοῦσι, κοπιάζουν, φονεύονται, τέλος πάντων, χωρὶς νὰ ἡξεύρουν οὕτε διατί ἐπῆγαν, οὕτε διατί δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπάγουν.

Ἄν δημαρχὸς ἡ ἀναισθησία των καὶ ὁ φόβος τοὺς φέρῃ εἰς τὸν πόλεμον, ἡ δειλία, ὡς ἀναγκαία ἔξακολούθησις τῆς δουλείας, εὔθὺς ξεσκεπάζει τὸν χαρακτῆρα των, καὶ οὕτως πάντοτε βλέπομεν πολυάριθμα στρατεύματα δούλων, ὅταν εὑρίσκουσιν ἀνθίστασιν, εἰ καὶ παραμικράν, εὔθὺς νὰ φεύγουν. Οἱ δοῦλοι δὲν κάμνουσιν ἄλλην φοράν, βέβαια, τὸ χρέος των καλλιότερα, παρὰ ὅταν φεύγουν. Καὶ διατί νὰ μὴν φύγουν οἱ ταλαίπωροι; Ἰσως διὰ τοὺς τρεῖς, ἥτις τέσσαρες ὄβιολούς, ὅποὺ ὁ τύραννός των τοὺς δίδει διὰ μισθόν; ἥ διὰ τὸν φόβον τῆς ἀτιμίας; Αὐτοί, καὶ νικηταὶ καὶ νικημένοι, τὸν μισθόν τους θέλουν τὸν ἔχει, καὶ νικηταὶ καὶ νικημένοι ἀτιμίαν δὲν φοβοῦνται, οὕτε τιμὴν ἔχουν. Ἡ μήπως ἔχουν, τέλος πάντων, συγγενεῖς, φίλους

καὶ πατρίδα, ὅποὺ νὰ τοὺς παρακινήσουν; Αύτοὶ οἱ δυστυχεῖς εἶναι ἀγορασμένοι ἀπὸ τὸν τύραννόν τους, ὡσὰν τόσα βόδια ἡ ἄλογα.

Φεῦ! Ὡ̄ ἀνυπόφορος ἐντροπὴ τῆς ἀνθρωπότητος! Ἔως πότε ἡ φωνὴ τῆς φιλοσοφίας θέλει λαλεῖ τὴν ἀλήθειαν ματαίως! Ἔως πότε οἱ ἀνθρωποι νὰ ἀτιμάζουν τὴν ἀνθρωπότητα! Οἱ δοῦλοι, ὡ̄ Ἑλληνες, φυλάττουσιν εἰς τὴν φυσιογνωμίαν των τὰ χαρακτηριστικὰ σημεῖα τῆς δουλείας των, καὶ κάθε ἔλευθερος μὲ μεγάλην εὔκολίαν γνωρίζει τὸν δοῦλον. Ἡ δειλία εἶναι τὸ πρῶτον καὶ ἄφευκτον σημεῖον εἰς αὐτούς, ἡ ὁποία αὐξάνει εἰς τὰς ἴδεας των κάθε παραμικρὸν κίνδυνον, καὶ κάθε δύσκολον ἐπιχείρημα δι’ αὐτοὺς εἶναι ἀδύνατον.

Διὰ τοῦτο, καὶ ὁ θαυμαστὸς τῶν Ἀθηνῶν ἀρχιστράτηγος, γνωρίζοντας νὰ εὑρίσκοντο μερικοὶ ξένοι δοῦλοι, καὶ δειλοί, ἀνάμεσα εἰς τοὺς ἔλευθερους στρατιῶτας του, καὶ μέλλοντας νὰ συγκροτήσῃ τὴν μάχην μετὰ τῶν ἔχθρῶν, ἥθελησεν νὰ ἐβγάλῃ αὐτὰ τὰ ἐμπόδια ἀπὸ τὸ στράτευμά του, καὶ ἐπιχειρίσθη τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Ὄποιος ἀπὸ ἐσᾶς», τοὺς λέγει, «ὦ στρατιῶται, κατὰ τύχην ἀλησμόνησε κανένα πρᾶγμα του εἰς τὴν πόλιν, ἃς ὑπάγῃ νὰ τὸ πάρῃ, καὶ ἔπειτα ἃς ξαναγυρίσῃ», εἰς τρόπον ὅποὺ ὅλοι οἱ δειλοὶ μὲ αὐτὴν τὴν πρόφασιν ἀνεχώρησαν. Καὶ τότε αὐτὸς ἐφώναξεν: «Ιδού, συμπολῖται μου, ὅποὺ εἴμεθα ἔλευθεροι ἀπὸ αὐτὰ τὰ βάρη. Οἱ ἄνανδροι ἔφυγον, καὶ ἡ νίκη εἶναι βεβαία διὰ ἡμᾶς». Καθὼς καὶ ἡκολούθησεν.

Ἄν κανένας ἀρχιστράτηγος δούλων ἤθελε κάμει τοιαύτην δοκιμὴν εἰς τοὺς στρατιῶτας του, βέβαια δὲν ἤθελεν ἐκχυθῆ αἷμα μὲ τελειότητα, ὡσὰν ὅποὺ ὅλοι ἤθελαν ἐπιστρέψει εἰς τὴν πολιτείαν. Ὁ ἔλευθερος ὅμως, ὡ̄ Ἑλληνες, λέγει: «Ἄν ἔγὼ δὲν διαυθεντεύσω τὴν πατρίδα μου, ποῖος θέλει διαυθεντεύσει ἐμένα; Ἐγὼ εἰς αὐτὴν ἐλπίζω τὴν εύτυχίαν μου. Ἐγὼ εἰς τὸν ναόν της ὠρκίσθην, ἐνώπιον ὅλων μου τῶν ἀδελφῶν, νὰ ἀπεθάνω δι’ αὐτήν, πῶς νὰ γίνω ἐπίορκος; Ἐγὼ εἰς τὴν γῆν της ἔχυσα τοὺς ἰδρῶτας μου, πῶς νὰ ἀφήσω τοὺς καρπούς της εἰς χεῖρας ἀλλοτρίων; Ἐγώ, τέλος πάντων, εἴμαι ἐν μέρος τοῦ ὅλου, πῶς νὰ τὸ ἀσχημίσω μὲ τὴν ἔλλειψίν μου; Τὸ χρέος μου εἶναι ἄπειρον πρὸς αὐτήν, οἱ φίλοι μου μὲ κράζουν, οἱ συγγενεῖς μου μὲ βιάζουν, τὰ τέκνα μου μὲ παρακαλοῦν, ἡ ἔλευθερία μ’ ἔγκαρδιώνει. Καὶ ἔγώ, νὰ μείνω ἀμέτοχος τῶν βραβείων, ὅποὺ τυχαίνουν εἰς τοὺς νικητάς; Νὰ χάσω ἔγὼ τὸν στέφανον τῆς δόξης διὰ δειλίαν καὶ ἄτιμον φιλοζωίαν; Τί εἶναι, τέλος πάντων, αὐτὸς ὁ θάνατος, εἴμη ἡ ὑστέρησις τῆς ζωῆς; Ἀλλά, πῶς ἡμπορῶ ἔγὼ νὰ ζήσω, χωρὶς πατρίδα; Ἰσως εἶναι ἡ λύπη δι’ αὐτὴν τὴν ὑστέρησιν; Ἀλλ’ ἤθελεν εἶναι ἀνοησία, νὰ λυπῆται τινὰς διὰ ἔνα κακόν, ὅποὺ ἀκόμη δὲν ἤθελε τοῦ συνέβη, καὶ ὅταν τοῦ συμβαίνῃ ὁ θάνατος, τότε δὲν εἶναι πλέον εἰς καιρὸν νὰ

λυπηθῆ. Ὄθεν, ἐκατὸν φορὰς προκρίνω νὰ ἔκχύσω τὸ αἷμα μου εἰς τὴν ὁδὸν τῆς δόξης καὶ εἰς διαυθέντευσιν τῆς πατρίδος μου, παρὰ νὰ τελειώσω τὴν ζωήν μου εἰς τὸ κρεββάτι, ὅποὺ ἀποθνήσκει τινάς, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, πρὶν χάσῃ τὴν ζωήν του. Ἔ! αὐτὴ ἡ ζωή μου εἶναι ἐν δῶρον της. Ἐγὼ ἔζησα ὑποκάτω εἰς τοὺς νόμους της, ἔπια τὰ ὕδατά της, ἔφαγα τοὺς καρπούς της. Πρέπει, λοιπόν, νὰ τὴν διαυθεντεύσω, καὶ ὡς θνητός, πλὴν ἀληθῆς συμπολίτης, νὰ ἀποκαταστήσω ἐπωφελῆ καὶ τὸ ἴδιον τέλος τῆς ζωῆς μου. Ἡ νίκη, ἡ ὁ θάνατος ἀς μὲ στέψωσιν, καὶ ἀς φύγη μακρόθεν ἀπὸ ἐμὲ κάθε δειλὸς στοχασμός. Ναί, πατρίς μου Ἱερά, ἐγὼ τρέχω πρὸς διαυθέντευσίν σου, ἅμποτες νὰ ἀποδειχθῶ εὔγνώμων εἰς τὰς χάριτάς σου καὶ νὰ συναριθμηθῶ εἰς τὸν κατάλογον τῶν διαυθεντευτῶν σου».

***

Τοιουτοτρόπως, ἀδελφοί μου, ὅμιλεῖ ὁ ἔλευθερος, ὅταν εύρισκεται ἀρματωμένος πρὸς διαυθέντευσιν τῆς πατρίδος του, καὶ τοιουτοτρόπως ἐκπληροῦσιν οἱ ἔλευθεροι τὸ χρέος των πρὸς τοὺς συμπολίτας των, πρὸς τὴν πατρίδα των, πρὸς τοὺς συγγενεῖς των, καὶ πρὸς τοὺς φίλους των. Λέγω πρὸς τοὺς φίλους των, ἐπειδὴ ἡ φιλία, ὑπὸ τῆς νομαρχίας, εἶναι ἐνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα μέσα τῆς ἀνθρωπίνης εύδαιμονίας.

Ἡ τυραννία, ὡς Ἐλληνες, ἀνάμεσα εἰς τὰ τόσα καλά, ὅποὺ ὑστερεῖ τῆς ἀνθρωπότητος, κατασταίνει πρὸς τούτοις καὶ τὴν φιλίαν ἐν κτῆμα ἐπικίνδυνον. Ἡ φιλία, ἀδελφοί μου, γεννᾶται ἀπὸ τὴν ὄμοιότητα τῶν ἡθῶν τε καὶ ἰδεῶν δύο ὑποκειμένων, καὶ αὐτὸ ἀκολουθεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, εἰς τρόπον ὅποὺ θέλοντας ὁ ἐνας ὅτι θέλει καὶ ὁ ἄλλος, ἀγαπῶνται ἀμοιβαίως, καὶ τοιαύτην ἀγάπην ούδεν μέσον εἶναι ἱκανὸν νὰ τὴν διαλύσῃ, οὕτε ἡ ἴδια τυραννία δύναται νὰ σμικρύνῃ τὴν δύναμίν της, ἀλλ' ἐξεναντίας, καὶ ὁ καιρὸς καὶ ἡ ἀπουσία περισσότερον τὴν στερεοῦσι, καὶ ἀσφαλεστέραν τὴν ἀποκαθιστῶσι.

Αἱ δυστυχίαι τοῦ ἐνὸς φίλου λογιάζονται ὡς ἵδιαι παρὰ τοῦ ἄλλου, καὶ ἀμφότεροι χαίρονται εἰς τὰς ξεχωριστάς των εύτυχίας. Ὁ ἐνας κινδυνεύει τὴν ζωήν του, διὰ νὰ ἔλευθερώσῃ ἐκείνην τοῦ φίλου του, ὁ ἄλλος ἔξοδεύει ὅλην τὴν περιουσίαν του, διὰ νὰ φυλάξῃ τὸν φίλον του, καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ, εἰς δύο ἀληθεῖς φίλους τὰ πάντα εῖναι κοινά, κατὰ τὸ ρητὸν τοῦ μεγάλου Πυθαγόρα.

὾, πόσα παραδείγματα μᾶς παρασταίνει ἡ ἱστορία πρὸς τιμὴν τῆς φιλίας, ἀπὸ τὰ ὅποῖα δὲν ἡμπορῶ νὰ σιωπήσω τὸ ἀκόλουθον. Βασιλεύοντος Διονυσίου τοῦ Τυράννου εἰς Συρακούζην, ἐσυκοφαντήθη πρὸς αὐτὸν παρά τινος προδότου ἐνας

ένάρετος ἄνθρωπος, ἔνωμένος μὲ τοὺς ἡδυτάτους δεσμοὺς μιᾶς εἰλικρινεστάτης φιλίας. Ό τύραννος οὗν, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἐπὶ θρόνου καθημένων, καταδικάζει τὸν ἀθῶν εἰς θάνατον, καὶ δὲν καταδέχεται οὕτε κὰν νὰ τὸν ἰδῃ, ὅχι δὲ νὰ τὸν ἀκούσῃ. Μανθάνει ό ἀθῶος τὴν ἀπόφασιν, χωρὶς ἔκπληξιν, ὡσὰν ὅποὐ ἔγνωριζε, ὅτι οἱ δοῦλοι ὑπόκεινται εἰς τὸ νὰ χάσουν τὴν ζωὴν των εἰς κάθε στιγμήν, καὶ κατὰ τὴν ὥρεξιν τοῦ τυράννου. Δὲν λυπεῖται δι' ἄλλο τι, εἴμη μόνον, ὅτι ἄφηνε τὰς ὑποθέσεις του εἰς ἄκραν ἀταξίαν. Διὸ τρέχει πρὸς τὸν τύραννον, καὶ μετὰ δακρύων τὸν παρακαλεῖ, νὰ ἀναβάλῃ τὸν καιρὸν τοῦ θανάτου του διὰ ὀλίγας ἡμέρας, καὶ νὰ τοῦ δώσῃ τὴν ἄδειαν νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν πατρίδα του, διὰ νὰ διορθώσῃ τὰς ὑποθέσεις τοῦ ὁσπιτίου του, καὶ ἔπειτα μὲ ὅρκον τοῦ τάζει νὰ ξαναγυρίσῃ, διὰ νὰ λάβῃ τὸν θάνατον. Ό τύραννος, λοιπόν, τοῦ ἀπεκρίθη, ὅτι ἥθελε τοῦ κάμει τοιαύτην χάριν, πλὴν ὑπωψίαζε, μήπως δὲν ἥθελεν ἐπιστρέψει, καὶ διὰ τοῦτο ἀν ἥθελε τοῦ προσφέρει ἔνα ἔγγυητὴν – τὸν ὅποῖον νὰ ἥθελε θυσιάσει, ἀν αὐτὸς ἥθελε τὸν ἡπατήσει – τότε ἥθελε τοῦ δώσει τὴν ἄδειαν. Ἀκούσας δὲ ό φίλος του αὐτά, εὔθὺς τρέχει πρὸς τὸν τύραννον, καὶ μετὰ χαρᾶς τοῦ λέγει, δεικνύοντας τὸν ἔαυτόν του: «Ιδοὺ ό ἔγγυητής του. Ἐγὼ μένω εἰς φυλακήν, ἔως εἰς τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ φίλου μου, καὶ εἶμαι ἔτοιμος νὰ θυσιασθῶ εἰς ἔλλειψίν του».

Τότε ό τύραννος ἐπροσδιώρισεν τὴν ἡμέραν, ἔως εἰς τὴν ὄποιαν ἥθελε τὸν προσμείνει, καὶ παραχρῆμα ό μὲν πρῶτος ἀνεχώρησεν, ό δ' ἄλλος ἐβάλθη εἰς φυλακήν. Καθεὶς ἡμπορεῖ νὰ ἵδεασθῇ τὴν χαρὰν τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τῆς εὐπραξίας, όποὺ ἀμφότεροι αἰσθάνθησαν. Ἐπῆγεν, λοιπόν, εἰς τὸ ὁσπίτιόν του καὶ μετὰ πάσης σπουδῆς ἐδιώρθωσε τὰς ὑποθέσεις του, δίδοντας δὲ τὸν ὑστερινὸν ἀσπασμὸν εἰς τὴν σύζυγόν του καὶ τέκνα του, ταχέως ἐπέστρεφεν πρὸς τὸν τύραννον, καὶ ἔφθασεν πρὶν τοῦ τέλους τῆς προσδιωρισμένης ἡμέρας. Ἄλλ' ό τύραννος, βλέποντας τοσαύτην ἐμπιστοσύνην, τρόπον τινὰ ἐκινήθη εἰς σπλάγχνος καὶ τοὺς ἥλευθέρωσεν ἀμφοτέρους.

Ίδού, ὡς ἀγαπητοί μου, πόσον δύναται νὰ πράξῃ ἡ φιλία, ὅταν εὑρίσκεται ὅντως ριζωμένη εἰς τὰς καρδίας δύο ὑποκειμένων. Στοχάζεσθε, ίσως, νὰ εἶχον αὐτοὶ οἱ δύο φίλοι καρδίας δούλων; Ούχι, ὡς Ἐλληνες! Αύτοὶ ἐφρονοῦσαν ἐλευθέρως, καὶ μόνον ὑπόκειντο εἰς τὸν τύραννον, καθὼς τὴν σήμερον ἀκολουθεῖ εἰς τοὺς περισσοτέρους τοῦ γένους μας. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνθίσῃ τοιαύτη φιλία εἰς σκλαβωμένας καὶ δούλας ψυχάς; Οἱ δοῦλοι, ὡς Ἐλληνες, ἀν καὶ κατὰ συμβεβηκὸς συμφωνήσουν εἰς μερικὰς ἴδεας των, δὲν ἡμποροῦν ποτὲ νὰ συμφωνήσουν εἰς τὸν κυριώτερον σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς εὔτυχίας των, ὡσὰν

όποù καθεὶς ἀπὸ αὐτούς, εὔρισκόμενος εἰς μίαν παντοτινὴν ἀβεβαιότητα, φυλάττει καθεὶς ξεχωριστὸν τρόπον εἰς τὸ νὰ ζῇ, καὶ ἔξακολούθως προσπαθεῖ διηνεκῶς νὰ διαφθείρῃ τὴν διαγωγήν του, καὶ νὰ τὴν παρομοιάζῃ μὲ τὴν θέλησιν τοῦ τυράννου, ἐπειδὴ τὸ πᾶν κρέμαται ἀπὸ αὐτὸ τὸ βρωμερὸν τέρας.

Ὄθεν, ὅποιος εύτυχεῖ, ἀγνοεῖ τὸ αἴτιον, καθὼς καὶ ὅποιος δυστυχεῖ. Οὐχὶ δὲ ὑπὸ τῆς νομαρχίας ἀκολουθεῖ οὕτως. Ἀλλ᾽ ἀπαξάπαντες ποθοῦσι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἥγουν τὴν ἀκριβῆ διατήρησιν τῶν νόμων, ἐξ ὡν πηγάζει ἡ εύτυχία πάντων, καὶ διὰ τοῦτο, ἀν διαφέρουσι εἰς ἄλλας των ἰδέας, εἰς τὸν ἀναγκαιότερον ὅμως σκοπὸν ὁμογνωμοῦσιν ἄπαντες. Ἐς ἐπανέλθωμεν λοιπὸν εἰς τὸ προκείμενον.

Ἐχοντες ὅλοι οἱ ἐλεύθεροι ἄνθρωποι τὴν ἰδίαν ζέσιν καὶ ἀγάπην εἰς τὴν διοίκησίν τους, ὅταν ἡ χρεία τὸ καλῆ, ὅλοι ὁμοθυμαδὸν τρέχουσι εἰς διαυθέντευσιν τῆς πατρίδος των, ἥτοι τῶν νόμων των καὶ τῆς εύτυχίας των. Οἱ δοῦλοι δὲ εὔρισκόμενοι πάντοτε ἀσύμφωνοι, κανεὶς δὲν ἤμπορεῖ νὰ διαυθεντεύσῃ τὴν πατρίδα του, ἔκουσίως καὶ μὲ πόθον, νομίζοντές την ἐν ἀλλότριον κτῆμα, καὶ διὰ τοῦτο πάντοτε νικῶνται. Εἰς αὐτούς, ἀγαπητοί μου, λείπει τὸ κυριώτερον μέσον διὰ τὴν νίκην, τοὺς λείπει, λέγω, ἡ ὁμόνοια, ἐπειδή, ὡς προεῖπον, δὲν ἔχουν ὅλοι τὸν ἴδιον σκοπόν, καὶ ἐν καιρῷ βίας, ὁ δοῦλος δὲν στοχάζεται δι’ ἄλλο, εἰμὴ μόνον καὶ μόνον διὰ τὸν ἔαυτόν του, καὶ εἰς τὸν ἔαυτόν του μόνον εὔρισκει καὶ πατρίδα, καὶ συγγενεῖς, καὶ φίλους, καὶ τέλος πάντων τὴν εύτυχίαν του. Καὶ μὴν ἤμπορῶντας νὰ ἐλπίζῃ εἰς ἄλλο τι, οὕτε δι’ ἄλλο τι τὸν μέλει, παρὰ διὰ τὸν ἔαυτόν του, καὶ οὕτως ἀκολουθεῖ: ὅπου δοῦλοι, ἐκεῖ καὶ ἀσυμφωνία, ὅπου δὲ ἀσυμφωνία, ἐκεῖ καὶ ὅλεθρος.

Οἱ τύραννοι, ὡς Ἔλληνες, μὲ τὸ νὰ γνωρίζουν τὴν ἀφ’ ἔαυτῶν των ἀδυναμίαν, πάντοτε ἐπροσπάθησαν διὰ μέσου τῆς ἀσυμφωνίας, νὰ κυριεύουν καὶ τυραννοῦν τὴν ταλαίπωρον ἀνθρωπότητα, καὶ πάντοτε διὰ μέσου αὐτῆς ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ των. Ἡ ἀσυμφωνία, βέβαια, εἶναι ἔνα ἀλάνθαστον προγνωστικὸν σημεῖον δουλείας. Πολλὰ εὔκόλως, ὡς Ἔλληνες, νικεῖται ἔνας ἀσύμφωνος ἔχθρος. Ὅσον δυνατὸς καὶ νὰ εἶναι, ἐπειδὴ αὐτὴ τὸν διαμοιράζει, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, εἰς τόσους μικροὺς ἔχθρούς, καὶ ἡ δύναμίς του ἔξακολούθως ἐλαττοῦται. Καθὼς ἐπὶ παραδείγματι οἱ δάκτυλοι τῆς χειρός, οἱ ὁποῖοι κινούμενοι ὅλοι μαζί, ἔχουσιν ἀσυγκρίτως μεγαλειτέραν δύναμιν, παρὰ ἀπ’ ὅτι ἥθελεν ἔχει ὁ καθεὶς κατὰ μέρος.

Ἡ ὁμόνοια, λοιπόν, εἶναι καὶ αὐτὴ μία ἔξακολούθησις τῆς ἐλευθερίας, καθὼς καὶ ὁ ἔρως τῆς πατρίδος, καὶ πάντα τὰ θαυμάσια καὶ χρηστὰ ἔργα. Πρὸς τούτοις, εἰς τὰς ἐλευθέρας πολιτείας, μόνον, φυλάττεται σώα ἡ ἀληθής καὶ γλυκεῖα εἰκὼν τοῦ

γάμου, ἡ ὅποια εἰς τὴν φυσικὴν ζωὴν ἔλειπε, καὶ εἰς τὴν δουλείαν κατεστάθη τὸ ἀχρειέστερον πρᾶγμα τοῦ κόσμου. Οἱ πατέρες ἀμφιβάλλουν διὰ τὰ ἴδιά των τέκνα, καὶ αὐτὰ ἀγνοοῦσι τοὺς ἀληθεῖς γεννήτοράς των. Ποὺ ἀναισχύντως αἱ γυναῖκες προστάζουσι τοὺς ἄνδρας, καὶ ποὺ ἀσπλάγχνως οἱ ἄνδρες τυραννοῦσι τὰς συζύγους των, ποὺ ὁ γάμος ἐκτελεῖται ὁ ὕστερος, καὶ ποὺ συζεύγονται δύο, ὅποὺ ποτὲ δὲν ὥμιλησαν μαζί.

Ἄλλα, ποτὲ δὲν ἥθελα τελειώσει, ἀν ἥθελα περιγράψει καταλεπτῶς τῶν διαφόρων ὑποδουλωμένων λαῶν τὰς ἀσελγείας καὶ κακὰς πράξεις, αἱ ὅποιαι διαφέρουσι ἀλλήλων, ὡς καὶ αἱ τυραννίαι διάφοροι ἀποκαθίστανται ἀπὸ τὰς περιστάσεις, δηλαδὴ ἀπὸ τὰ πρῶτα ἥθη τοῦ ὑποδουλωθέντος λαοῦ, ἀπὸ τὸ κλῖμα, ἀπὸ τὴν ποσότητα τῶν κατοίκων, ἀπὸ τὴν μεγαλειότητα τῆς ἐπικρατείας, καὶ ἀπὸ μύρια ἄλλα αἴτια, ὅποὺ δὲν ἀναφέρω, χάριν συντομίας. Οἱ δοῦλοι, ὡστόσον, ἢ ἀπὸ μίαν ἄκραν ἀδιαφορίαν, ἢ ἀπὸ ἄτιμον σκοπόν, ἢ ἀπὸ βίαν, ἢ ἀπὸ φιλαργυρίαν, ἢ ἀπὸ μόνην φιλαυτίαν, παρακινοῦνται καὶ ὑπανδρεύονται, καὶ βέβαια, κανεὶς ἀπὸ αὐτοὺς δὲν λαμβάνει γυναῖκα, μὲ τὸ ἴδιον τέλος, ὅποὺ οἱ προπάτορές μας τὸ ἔκαμνον.

Οἱ ἔλεύθεροι γονεῖς ἐπρόσμεναν μὲ χαρὰν νὰ ἀποκαταστήσουν ἐντελῆ τὴν εὔτυχίαν τῶν τέκνων των, καὶ οἱ νέοι ἐλάμβανον τὰς νέας διὰ συζύγους των, εἰς τὴν ἡλικίαν, ὅποὺ ἡ ἴδια φύσις προσδιορίζει. Ἄλλὰ φεῦ! ὁ δοῦλος, ὁ ἔξηκοντούτης λέγω δοῦλος, λαμβάνει διὰ γυναῖκα μίαν δεκαπενταετῆ κόρην, ἢ μία γραῖα ὑπανδρεύεται ἔνα νέον, καὶ οὕτως ἀρχινᾶ ἢ δυστυχία των καὶ τὰ βάσανά των, ἀπὸ τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου, μέχρι τέλους τῆς ζωῆς των. Οἱ Ἕλληνες, εἰς τοὺς ἀπερασμένους αἰῶνας, ἐπροσπαθοῦσαν νὰ ἐπιτύχουν, εἰς τοὺς νυμφίους, συμφώνως τοὺς στοχασμούς των, τὰς ἴδεας των, τὰ ἴδιώματά των, καὶ τὴν ἡλικίαν των, οἱ Ἕλληνες δὲ τῶν παρόντων αἰῶνων, εἰς τὰ χρήματα μόνον ἀτενίζουσιν ἢ μόνον εἰς τὰ κάλλη, καὶ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἰς ἀλλοτρίαν γῆν, καὶ ἀλλογενεῖς λαμβάνουν διὰ γυναῖκας – περὶ ὃν κατωτέρω ρηθήσεται. Τότε τὰ τέκνα ἥτον γλυκεῖα ἐλπὶς τῶν γεννητόρων, νῦν δὲ πρόξενος βασάνων καὶ ἀδημονιῶν^[9]. Μάλιστα δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅποὺ οἱ νέοι μόλις φθάνουν εἰς τὴν ποθουμένην ἡλικίαν τῆς νεότητος, εἰς τὴν ὅποιαν ἡμποροῦν νὰ ὠφελήσουν τοὺς γονεῖς των, καὶ νὰ τοὺς ἀνταμείψωσι διὰ τὰς χάριτας, ὅποὺ παρ' αὐτῶν ἔλαβον, ἡ ἀνάγκη εύθὺς τοὺς ξεχωρίζει, καὶ πολλάκις διὰ παντός, ἀπὸ τοὺς γεννήτοράς των, τοὺς συγγενεῖς των καὶ τοὺς φίλους των, διὰ νὰ τοὺς ἐκθέσῃ εἰς τὰς καταδρομὰς τῆς τύχης, εἰς τοὺς ἐλέγχους τῶν βαρβάρων, καὶ τέλος πάντων εἰς ἀνυπόφορον κακὸν γῆρας εἰς ἀλλοτρίαν γῆν.

Ίδού, ίδοù λοιπόν, ὃ Ἐλληνες, εἰς τί μᾶς ἔφερεν ἡ δουλεία, καὶ εἰς ὅποιαν ἀθλίαν κατάστασιν ἐκαταντήσαμεν. Εὔκόλως ἡμπορεῖτε νὰ καταλάβητε τώρα, ὃ Ἐλληνες, πόσον εἶναι τὸ χρέος τῶν ἐλευθέρων λαῶν εἰς τὸ νὰ διαυθεντεύσωσι τὴν πατρίδα των, καὶ ἔξακολούθως πόσον εὐχαρίστως τὸ ἐκπληροῦσι. Ἀφοῦ ὅμως συντρίψετε τὰς ἀλύσους σας, τότε θέλετε αἰσθανθῆ, ἀγαπητοί μου, καὶ εὔκολώτερα καὶ καλλιότερα, τὴν δύναμιν, ὅποὺ ἔχει ἡ ἐλευθερία εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Ἔγὼ δέ, σιωπῶντας κάθε ἀποδεικτικὴν διήγησιν, τελειώνω μὲ τὸ ἀκόλουθον παράδειγμα.

Εύρισκόμενος ἔνας στρατιώτης, λέγει ὁ ἀξιάγαστος Πλούταρχος, εἰς τὴν μάχην, καὶ ἀφοῦ ἐνίκησαν τὸν ἔχθρον, ἔτρεξεν νὰ ἐμποδίσῃ τὸ πλοιάριον εἰς ἔνα ποταμόν, ὅπου ἥθελε νὰ διέλθῃ ὁ ἀρχιστράτηγος τῶν ἀντικειμένων, καὶ φθάνοντάς το τὸ ἥρπασε μὲ τὴν δεξιάν του χεῖρα, διὰ νὰ τὸ βαστάξῃ, ἔως νὰ ἔλθουν οἱ συμπολῖται του, ἀλλ' οἱ ἔχθροὶ ἀπὸ τὸ πλοῖον τοῦ τὴν ἐσύντριψαν, αὐτὸς δὲ παραχρῆμα ἐκτείνει τὴν ἀριστερὰν καὶ ἔπαθε τὸ Ἅδιον. Τότε, ὡς λέων, ὥρμησε μὲ τοὺς ὄδόντας νὰ τὸ ἀρπάσῃ, καὶ εὐθὺς τὸν ἀποκεφάλισαν. Ὡ! πόσον, πόσον ζῆλον ἡ πατρὶς εἶχεν ἐμφυτεύσει εἰς τὴν καρδίαν ἐκείνου τοῦ ἥρωος! Καὶ πόσον ἀπέδειξεν ἐμπράκτως τὴν εὐγνωμοσύνην του πρὸς αὐτήν!

ΒΙΒΛΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΤΥΡΑΝΝΟΙ ΚΑΙ ΔΟΥΛΟΙ

Ἀναγκαῖον μοι φαίνεται, ἀγαπητοί μου, τώρα, ὅποὺ ἐκαταλάβητε τὸ πόσον χρέος ἔχει ὁ ἐλεύθερος νὰ διαυθεντεύῃ τὴν πατρίδα του, καὶ πόσον εὐχαρίστως τὸ ἐκτελεῖ, νὰ σᾶς φανερώσω ἐν συντόμῳ, τίνι τρόπῳ καὶ οἱ ἐλεύθεροι λαοὶ ὑποδουλώνονται, καὶ πόσον δύσκολος εἶναι ἡ ἐπανόρθωσις τινῶν, πόσον δὲ εὔκολος ἄλλων. Ἄλλα, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ὑπόθεσιν καλλιότερα, ἀς ἐρευνήσωμεν πρότερον τὰς αἰτίας τοιαύτης μεταβολῆς, καὶ βέβαια, θέλει μᾶς εὔκολυνθῇ ἡ κατάληψίς της.

Βέβαια, φαίνεται νὰ εἶναι μία ἀναγκαία ἔξακολούθησις τῆς ὑπάρξεως τοῦ παντὸς αὐτὴ ἡ παντοτινὴ μεταβολὴ καὶ ἀκαταστασία ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων, ἡ ὅποια μᾶς ἀποδεικνύει τὴν ἀτελειότητά μας, καὶ εἶναι φανερὰ ἡ αἰτία! Πῶς δύναται νὰ ἔβγη ἐκ τοῦ ἀτελοῦς τὸ ἐντελές; Πῶς ἡμπορεῖ ὁ ἀδύνατος καὶ περιωρισμένος μας νοῦς, νὰ ἔφεύρῃ καὶ νὰ κατορθώσῃ πράγματα σταθερὰ καὶ ἐντελῆ; Ἀφευκτος, λοιπόν, εἶναι ἡ ἀτελειότης καὶ ἀκαταστασία εἰς τὰ ἀνθρώπινα

πράγματα, διὰ τοῦτο, ὡς πρὸς ἡμᾶς, ὅσα ὀλιγοτέραν ἀτελειότητα φυλάττουσι, ὡς ἐντελῆ νομίζονται, καὶ ἔξ ἐναντίας, μὴν ὄντας ἐντελὲς οὐδέν, δὲν εὔρισκεται ἔξακολούθως πρᾶγμα, ὅσον καλὸν καὶ ἀν εἶναι, ὅποὺ νὰ μὴν ὑποθέτεται ἐν καλλιότερον ἀπὸ αὐτό, καὶ ὅσον ἐντελὲς νὰ φαίνεται, νὰ μὴν εὔρισκῃ τινὰς εἰς αὐτὸ διαφόρους ἀτελειότητας.

Ἡ νομαρχία λοιπόν, ἀγκαλὰ καὶ νὰ εἶναι, ὡς ἀπεδείχθη, ἡ καλλιοτέρα διοίκησις, καὶ μόνη πρόξενος τῆς εύτυχίας μας, μ' ὅλον τοῦτο, καὶ αὐτὴ ἔχει τὰ ἐλαττώματά της, ὡς ἔργον ἀτελοῦς ποιήματος, δηλαδὴ ὡς ἀνθρώπινον ἔργον, καὶ οὕτως, ἀφοῦ διέλθῃ τὴν νηπιότητα, τὴν νεότητα, τὴν ἀνδρότητα, τέλος πάντων γηράζει καὶ ἀπεθαίνει. Αὕτη ἡ διοίκησις ἡμπορεῖ νὰ παρομοιασθῇ εἰς ἐνα πύργον ὑψηλὸν καὶ περίφημον, ὁ ὅποιος, ὅταν κτισθῇ ἀπὸ ἀρχιτέκτονα ἄξιον βέβαια, βαστᾶται καὶ μένει σῶος διὰ πολλοὺς αἰῶνας, ἀλλὰ πρέπει καὶ αὐτὸς νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ἄφευκτον νόμον τοῦ καιροῦ, καὶ πρέπει ἀφ' ἐαυτοῦ του νὰ γκρεμνισθῇ. Ἀλλά, πολλάκις, τὸ συμβεβηκὸς προλαμβάνει. Ἐνας σεισμός, παραδείγματος χάριν, ἐν ροπῇ ὀφθαλμοῦ καταδαφίζει αἰφνιδίως τὸ πλέον στερεὸν κτίριον! Ἡ τὸ πέσιμον ἄλλου τινὸς πύργου, γκρεμνίζει καὶ αὐτόν, Ἡ τέλος πάντων ἡ πυρκαϊά. Οὕτως, ἀδελφοί μου, καὶ ἡ νομαρχία ὑποδουλώνεται ἀπὸ τοὺς γείτονάς της, ὅταν αὐτοὶ πρῶτον ὑποδουλωθῶσι, Ἡ ἀπὸ κανένα τύραννον, ὅποὺ νὰ ἔλθῃ μὲ μεγάλας δυνάμεις νὰ τὴν κυριεύσῃ. Τότε, ἀγαπητοί μου, καθὼς ὁ πύργος γίνεται ἐνας σωρὸς ἀπὸ καταχαλάσματα, οὕτως καὶ ἡ νομαρχία μεταβάλλεται εἰς μοναρχίαν, ἥτοι τυραννίαν^[10].

Τώρα λοιπόν, ὅποὺ ἐβεβαιώθημεν διὰ τὴν ἄφευκτον μεταβολὴν τῶν διοικήσεων, ἀκούσατε πρῶτον, παρακαλῶ, πότε εἶναι δύσκολος ἡ ἐπανόρθωσις μιᾶς ὑποδουλωμένης νομαρχίας, καὶ ἔπειτα θέλω σᾶς φανερώσει τὸ πότε εἶναι εὔκολος.

Τὸ πρῶτον θανατηφόρον σύμπτωμα, διὰ νὰ εἴπω οὕτως, μιᾶς ἐλευθέρας πολιτείας, ὅποὺ πλησιάζει εἰς τὸ τέλος της, ἥτοι εἰς τὴν δουλείαν, ἀπὸ τὴν ὅποιαν δυσκόλως ἡμπορεῖ νὰ ξανέβγῃ, εἶναι ἡ διαφθορὰ τῶν ἡθῶν, ἀφοῦ, λέγω, ὁ καιρὸς καὶ ἡ πολυτέλεια ἀδυνατίσουν τὴν ἐνέργειαν τῶν νόμων, τότε ἀρχίζει τὸ μέγα κτίριον νὰ τρέμῃ, καὶ ἡ πολιτεία βαδίζει πρὸς θάνατον.

Παύει, παραχρῆμα, ἐκείνη ἡ ἀδελφικὴ ἀγάπη, ὅποὺ πρότερον ἐνωνε εἰς ἐν ὅλους τοὺς συμπολίτας, καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸν τόπον της ἡ διχόνοια, μία ἀλλεπάλληλος δυσπιστία, ὁ φόβος τέλος πάντων. Εύθὺς γεννᾶται εἰς τὰς ψυχὰς τῶν συμπολιτῶν μία γενικὴ ἐπιθυμία ἀρχῆς. Οὕτε πλέον στοχάζονται πατρίδα, οὕτε δόξαν, οὕτε τιμήν, ἀλλὰ καθεὶς φοβούμενος νὰ μὴν εἶναι δυναστευμένος, θέλει νὰ δυναστεύσῃ,

καὶ τότε οἱ ἀρχηγοί, ἀρπάζοντες τοὺς νόμους εἰς τὰς χεῖρας των, ἵσως χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουν, παραχρῆμα ὁ λαὸς γίνεται δοῦλος, καὶ αὐτοὶ τύραννοι. Καὶ ἵδοὺ ἡ ὀλιγαρχία. Ἀλλ' ἀνάμεσα εἰς αὐτοὺς τοὺς ἄρχοντας εὔθὺς εὑρίσκεται ἔνας, ὁ πονηρότερος, ὁ ὄποιος, δυναστεύοντας τοὺς λοιπούς, ὑψώνεται εἰς τὸν θρόνον καὶ γίνεται μονάρχης, ἥτοι τύραννος, καὶ ἵδοὺ ἡ μοναρχία, ἥτοι τυραννία.

Ἡ τυραννία, ἀγαπητοί μου, ἄλλο δὲν εἶναι, παρὰ μία ἀνεξάρτητος καὶ ἀπολελυμένη ἀρχὴ ἐνὸς πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ διὰ τοῦτο εἰς οὐδὲν διαφέρει ἡ μοναρχία ἀπὸ τὴν τυραννίαν. Ἀλλά, τὴν σήμερον, ὅποὺ τὰ ἐννέα δέκατα τῆς οἰκουμένης εἶναι δοῦλα, καὶ ὑπὸ τυραννίας βασανίζονται, δὲν κρίνω τόσον ἀναγκαῖον νὰ περιγράψω καταλεπτῶς τὴν ἴδιότητά της, μάλιστα εἰς ἐσᾶς, ὡς Ἐλληνες, ὅποὺ ἐντὸς ὀλίγου περὶ τῶν ὄθωμανῶν θέλω ὀμιλήσει. Ὁθεν, μόνον ἐν συντόμῳ, θέλω ἀναφέρει τι δι' αὐτούς, ὅποὺ τὴν σήμερον ὄνομάζουν βασιλέας ἐναρέτους καὶ πεπολισμένους.

Αὐτοί, ὡς Ἐλληνες, διὰ μέσου τῆς θρησκείας καὶ τῶν νόμων, ἐκτελοῦσι τὰ ὅσα ἡ κακία τους τοὺς διδάσκει, καὶ εἰς ἄλλο δὲν διαφέρουσιν ἀπὸ τὴν ὄθωμανικὴν τυραννίαν, εἴμὴ μόνον ὅτι προσποιοῦνται. Αὐτοί, ἀδελφοί μου, ἀδικοῦσι, κλέπτουσι, ἀρπάζουσι, καὶ θανατώνοσι, πλὴν τὰ πάντα ἀναφέρουσιν εἰς τοὺς νόμους, τοὺς ὄποίους αὐτοὶ μόνοι τους συνθέτουσι, αὐτοὶ ἐνεργοῦσι, καὶ αὐτοὶ δὲν ὑπακούουσι. Ω, πόσον εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ ἀνεξάρτητος ἔξουσία ἀφανίζει καὶ τὸν πλέον ἐνάρετον ἄνδρα^[11]!

Ἄν, κατὰ συμβεβηκός, ἀγαπητοί μου, εὔρεθῇ καὶ κανένας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς βασιλεῖς, δὲν λέγω δίκαιος καὶ ἐνάρετος, ἐπειδὴ ἥθελεν κατέβη παρευθὺς ἀπὸ τὸν θρόνον, ἀλλ' ὁπωσοῦν καλῆς διαθέσεως, ἀφοῦ δι' ὀλίγον καιρὸν δὲν ἀπαντήσῃ ἀνθίστασιν εἰς τὰ προστάγματά του, ἀποκαθίσταται καὶ αὐτὸς ὅμοιος τοῖς λοιποῖς. Ο θρόνος, ἀδελφοί μου, ἀλλάζει τὴν φύσιν, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, τοῦ ἐπ' αὐτὸν καθημένου, καὶ ἐνθυμηθῆτε το, ὅτι ὅποιος δὲν ἀκούει ποτὲ τὸ ὄχι, σπανίως τοῦ τυχαίνει τὸ ναί. Καὶ κάθε τύραννος νομίζει διὰ χρέος ἀπαραίτητον τῶν διούλων του τὸ νὰ ὑπακούεται.

Ἡ ἱστορία, καλλιότερα ἀπὸ κάθε ἄλλον, μᾶς παρασταίνει τὸ τί εἶναι οἱ τύραννοι. Ο Διονύσιος, τύραννος τῆς Συρακούζης, ἐφόνευσεν ἔνα πολίτην, διὰ νὰ εἴδεν εἰς τὸ ὄνειρόν του, ὅτι εἶχε σκοπὸν νὰ φονεύσῃ τὸν τύραννον, οἱ νῦν δὲ τύραννοι, οἱ λεγόμενοι βασιλεῖς, θανατώνοσιν ἐκείνους, τῶν ὄποιων ἡ φυσιογνωμία δὲν ἥθελεν τοὺς ἀρέσει! Ἄς μὴν θαυμάσουν εἰς αὐτὸ μερικοί, ὅποὺ ἀγαποῦσι νὰ τοὺς διαυθεντεύωσι, ἀλλ' ἄς είδοποι ηθῶσι πρότερον, διὰ τὰ ὅσα κάθε στιγμὴν ἀκολουθοῦν εἰς τὰς βασιλικὰς αὐλάς, καὶ ἔπειτα, ἄς ἀμφιβάλλουν, ἀν ἡμποροῦν,

εἰς τὰ πλημμελήματα καὶ ἀδικίας αὐτῶν τῶν τεράτων.

Αύτοί, διὰ παραμικρὰς αἴτιας, καὶ συχνάκις διὰ μίαν βάρβαρον ὅρεξίν τους, ἀποφασίζουν τὸν θάνατον τόσων χιλιάδων ὑπηκόων, κηρύττοντες τὸν πόλεμον ἀναμεταξύ των. Αύτοὶ δὲν ψηφοῦσι οὔτε φιλίαν, οὔτε συγγένειαν, καὶ σπανίως ἔνας βασιλεὺς ἀνεβαίνει εἰς τὸν θρόνον, χωρὶς νὰ πατήσῃ πρότερον τὰ λείψανα τῶν συγγενῶν του ἢ τῶν προγόνων του^[12].

὾, πόσον ἥθελε τρομάξει κάθε αἰσθαντικὸς ἄνθρωπος, ὅποὺ βλέπει τὰ βασιλικὰ παλάτια, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὸ ἔξω μέρος φαίνονται τόσον λαμπρὰ καὶ ζωγραφισμένα, ἂν ἥθελεν ἵδεῖ μὲ τὴν ἴδιαν εὔκολίαν ἐκείνους, ὅποὺ τὰ κατοικοῦσι, εἰς τὴν ἀληθῆ στάσιν τῆς καρδίας των καὶ τῆς διαθέσεώς των. ὾, πόσον ἥθελεν κλαύσει διὰ τὴν δυστυχίαν τοῦ ἄνθρωπίνου γένους, βλέποντας τόσα πλήθη ἄνθρώπων, νὰ προσμένωσι τὴν εύτυχίαν των ἀπὸ μερικὰ τέρατα, ὅποὺ εἰς ἄλλο δὲν ἐπιμελοῦνται, εἰμὴ μόνον εἰς τὸ νὰ εύχαριστήσουν τὰς σαρκικάς των ἐπιθυμίας καὶ ἀλόγους ὀρέξεις των! Πόσον ἥθελαν μετανοήσει, ὅσοι νομίζουσιν, ὅτι οἱ βασιλεῖς ἐπιμελοῦνται διὰ τὸ καλῶς ἔχειν τῶν λαῶν των, θεωρῶντες τους δεδοσμένους εἰς παντοτινὰς τρυφάς!

Διατί δὲν στοχάζονται οἱ μοναρχολάτραι, ὅτι καὶ κατὰ φυσικὸν τρόπον δὲν εἶναι δυνατὸν ἔνας βασιλεὺς νὰ ἡμπορέσῃ κατὰ χρέος νὰ ὀδηγήσῃ τὰ πάντα; Πῶς, ἀγαπητοί μου, ἔνας ἀμαθῆς καὶ ὀκνηρὸς νὰ ἐκτελέσῃ ὅλα ἐκεῖνα, ὅποὺ εἰς τὰς ἐλευθέρας πολιτείας τόσοι ἐνάρετοι καὶ ἄξιοι πολῖται, προσπαθοῦντες ὅλοι μαζὶ διὰ τὸ κοινὸν ὅφελος, καὶ διὰ τὴν ἀκριβῆ διατήρησιν τῶν νόμων, ὅχι ὀλίγας φορὰς σφάλλουσι; Πῶς νὰ ὑπακούσῃ εἰς τοὺς νόμους ἐκεῖνος, ὅποὺ ὁρίζει, πρὶν γεννηθῆ; Καὶ πῶς νὰ διοικήσῃ ὁρθῶς ὁ παραβάτης τῶν νόμων; Πῶς νὰ γνωρίσῃ τὸ χρέος του ἐκεῖνος, ὅποὺ ἀνετράφη εἰς τὸν κόλπον τῆς ὀκνηρίας καὶ τῆς κολακείας; Ποῦ περισσεύει καιρὸς τοῦ μονάρχου, νὰ στοχασθῇ διὰ τὴν εύτυχίαν τοῦ λαοῦ του^[13];

Πῶς λοιπόν, πῶς τάχατες νὰ διοικῇ αὐτός, ὅποὺ ποτὲ δὲν στοχάζεται εἰς τὴν διοίκησιν; Ἔ, πολλὰ εύκόλως, ἀδελφοί μου. Αύτὸς ἐκλέγει, ἢ εύρισκει ἐκλεγμένον ἔναν ἄλλον παράσιτον κόλακα, τοῦ ὅποίου δίδει ὅλην τὴν ἔξουσίαν. Ἄλλὰ καὶ αὐτός, ἔχοντας διπλᾶ τὰ ἐλαττώματα, ὡς δοῦλος δηλαδὴ καὶ ὡς κύριος, δὲν ἡμπορεῖ οὔτε αὐτὸς νὰ διοικῇ μόνος του. Ὅθεν, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ κυρίου του, ἐκλέγει καὶ αὐτὸς ἐδικούς του ὑποδιακόνους, καὶ οὕτως ἡ ἀρχὴ διαμοιράζεται εἰς τόσους δούλους μισθωτούς, οἱ ὅποιοι, διὰ νὰ κερδίσουν τὰ ἄτακτα καὶ ἀναρίθμητα ἔξοδα, ὅποὺ τοὺς χρειάζονται, πωλῶσι τὴν δικαιοσύνην, καὶ

τυραννοῦσι τὸν ταλαίπωρον λαόν, ὅσον περισσότερον δύνανται.

Εἶναι ἀδύνατον, λοιπόν, ἔνας λαὸς νὰ ἀγαπήσῃ ποτὲ τὸν τύραννόν του, ἀλλ' ὁ τύραννος, ἀδελφοί μου, ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ μισῇ τοὺς δούλους του, ἐπειδὴ γνωρίζει ἀρκετῶς, ὅτι οἱ δοῦλοι δὲν ἡμποροῦν νὰ ἀγαπήσουν τὸν κλέπτην, τὸν φανερὸν ἄρπαγα τῆς ἐλευθερίας των. Ἀλλὰ διατί, καὶ πῶς ἔνας μόνον ἄνθρωπος, πολλάκις ἀμαθέστατος καὶ ἀναξιώτατος, πάντοτε δὲ θηριώδης, ἀσπλαγχνος, καὶ σκληρός, καθὼς εἶναι ὁ τύραννος, νὰ βαστᾷ ὑπὸ τῆς θελήσεώς του, τόσας χιλιάδας ἄνθρωπων, χωρὶς ἄλλην δύναμιν, οὕτε ἄρματα ἄλλα, εἰμὴ μόνον ἐκεῖνα τῆς τυραννίας, καὶ τόσον πλῆθος ὑπηκόων, ὅποὺ τὸν μισεῖ, ἐπιθυμεῖ τὸν θάνατόν του, καὶ εἶναι τέλος πάντων ἔχθρός του, νὰ ὑπόκειται, νὰ ὑπακούῃ, καὶ ἀναισθήτως νὰ ἀγωνίζεται, διὰ νὰ αὔξῃση τὴν σκλαβιάν του, χωρὶς νὰ τολμῇ κανεῖς, νὰ φονεύσῃ ἐν τέρας, ἔνα μωρόν, ἄνανδρον καὶ οὐτιδανώτατον ἄνθρωπον, καθὼς, ἐξ ἀνάγκης, πρέπει νὰ εἶναι ὁ τύραννος; Διατί, τέλος πάντων, δὲν σείουν τὸν βαρύτατον ζυγὸν τῆς δουλείας των;

Ἐ, Ἔλληνες! ἡ ἴδια βαρύτης εἶναι τὸ αἴτιον τῆς ἀδυναμίας των, καὶ ἀλλοίμονον εἰς ἐκεῖνον τὸν λαόν, ὅποὺ ἥθελεν εὑρεθῆ ὑπὸ τοιαύτης τυραννίας. Αύτὸς κεχαυνώνεται τόσον, ὅποὺ χάνει τὴν δύναμιν τοῦ στοχασμοῦ. Ὅθεν, καὶ δυσκόλως ἐλευθερώνεται, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζει τὴν δυστυχίαν του, καὶ μόνον ὁ καιρὸς ἡμπορεῖ νὰ τοὺς ἔτοιμάσῃ τὴν ἐλευθερίαν τους.

Τοιοῦτοι λαοί, ἀδελφοί μου, ἂν κατὰ τύχην ἐκβάλλουν ἔνα, εἰς ἄλλον τύραννον ὑπόκεινται, καὶ πάντοτε μένουν δοῦλοι. Αύταὶ αἱ τυραννίαι, ὡς Ἔλληνες, εἶναι συνθεμέναι ἀπὸ θεοκρατίαν καὶ ὀλιγαρχίαν. Ο τύραννος εἶναι ἔνα ἄγαλμα ἀπνουν καὶ ἀργόν, ὃ δὲ λαὸς δὲν τὸν ἐνθυμεῖται, παρὰ ὅταν ζητῇ τοὺς ἀξιωτέρους καὶ δικαιοτέρους συμπολίτας του, καὶ δὲν τοὺς εύρισκῃ. Ἡ ὀλιγαρχία μὲν συνίσταται εἰς τὸν ἀντιτύραννον καὶ ὀπαδούς του, μαζὶ μὲ μίαν κλάσιν μερικῶν ἀναιδεστάτων καὶ ἀμαθεστάτων ὑποκειμένων, ὅποὺ διὰ τὴν ὀκνηρίαν καὶ ἀργίαν, εἰς τὰς ὅποιας ζῶσι, καὶ μὲ τὸ νὰ τρέφωνται ἀπὸ ξένους ἵδρωτας καὶ ἀναστεναγμούς, ἥθελησαν νὰ ὄνομασθοῦν εὐγενεῖς. Ἡ δὲ θεοκρατία εἶναι ὁ κλῆρος^[14].

Οἱ Ἱερεῖς, ἀγαπητοί μου, φυλάττοντες ἔνα σκοπὸν καθόλου διάφορον, ἀπὸ τοὺς λοιποὺς συμπολίτας, πάντοτε ἐπροσπάθησαν, μὲ τὸ μέσον τῆς θεότητος, νὰ καταδυναστεύσουν τοὺς συμπολίτας των, καθὼς μέχρι τῆς σήμερον, μὲ τὴν ἀμάθειαν καὶ κακομάθησιν ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ των. Αύτοί, καλύπτοντες μὲ τίτλον ἀγιότητος τὰ πλέον φανερὰ ψεύματα, ἐγέμισαν τοὺς ἀδυνάτους νόας τοῦ λαοῦ ἀπὸ μίαν τοσαύτην δεισιδαιμονίαν, ὥστε ὅπού, ἀντὶ νὰ ὄνομάσουν ψεῦμα τὸ

ἀδύνατον, τὸ ὄνομάζουν ἄγιον, καὶ οὕτως ἀδιστάκτως πιστεύουσιν εἰς κάθε τους λόγον, οὕτε τολμοῦσι νὰ ἔξετάσωσι τὸ παραμικρόν, μάλιστα δὲ τοὺς εἶναι ἐμποδισμένον.

Ὅσα ἔπρεπεν ὅμως νὰ εἴπῃ τινὰς δι’ αὐτὴν τὴν κλάσιν, ἡ συντομία τοῦ παρόντος μου λόγου μοῦ τὰ ἐμποδίζει. Καὶ μόνον ἀφήνω νὰ στοχασθῇ καθείς, ὅτι τόσον πλῆθος ἀργῶν καὶ ἀμαθῶν ἀνθρώπων, ὅποὺ ζῶσι, τρυφοῦσι, καὶ πλουτίζουσι ἀπὸ τοὺς κόπους τῶν λοιπῶν, πόσον μεγαλείτερον εἶναι, ἀπ’ ὅλα τὰ βάρη μιᾶς ὑποδουλωμένης πολιτείας, καὶ πόσον βοηθεῖ τὴν τυραννίαν τοιαύτη κλάσις, οὗσαι καὶ αἱ δύο δυνάμεις ἴδεαστικαὶ καὶ ἀνύπαρκτοι.

Ἀλλά, τί νὰ σᾶς εἴπω διὰ τὴν ἄλλην κλάσιν, τῶν ὀλιγάρχων λέγω, τῶν λεγομένων εὔγενῶν; Αύτοὶ νομίζουσι τὸν ἔαυτόν τους τόσον διαφορετικὸν ἀπὸ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους, ὅποὺ μόλις καταδέχονται νὰ τοὺς ἀκούουν, χωρὶς νὰ τοὺς ἀποκρίνωνται, οὕτε ποτὲ νὰ τοὺς συναναστρέφωνται. Αύτοί, ὡς Ἔλληνες, κατέχουσιν εἰς τὰς χεῖρας των ὅλα τὰ καθολικὰ καὶ ἀληθῆ πλούτη τῆς ἐπικρατείας, ἥτοι τὰ χωράφια, ἀμπέλια, καὶ ὀλόκληρα χωρία, τὰ ὅποια ἔνοικιάζουσι πρὸς τὸν λαόν, εἰς τρόπον, ὅποὺ ὁ λαὸς εἶναι σχεδὸν δοῦλος μισθωτὸς ἀπὸ αὐτούς, καὶ δουλεύει διὰ τὸ κέρδος αὐτῶν.

Ἄφήνοντας κατὰ μέρος τὸ πλῆθος τῶν ἐλαττωμάτων, ὅποὺ χαρακτηρίζει αὐτὴν τὴν μιαρὰν κλάσιν, ἡ σκληρότης, βέβαια, εἰς αὐτοὺς εἶναι γενική, τὴν ὅποιαν κληρονομοῦσιν κατὰ γενεαλογίαν, διὰ νὰ εἴπω ἔτζι, καθὼς τοὺς τίτλους των. Εἶναι αὐτόματοι εἰς τὸ ἄκρον, καὶ τοὺς δούλους των ψηφοῦσι πολλὰ ὀλιγότερον ἀπὸ τὰ ἔδια ζῶα των^[15].

Ἀλλὰ εἰς τί συνίσταται αὐτὴ ἡ εὔγένεια, στοχάζεσθε, ὡς Ἔλληνες; Ἰσως εἰς τὰ χρηστὰ ἥθη; Εἰς τὰ μεγάλα κατορθώματα, εἰς τὴν ἀξιότητα. Ἰσως εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ εἰς τὴν δικαιοσύνην, καθὼς οἱ πρόγονοί μας ἐστοχάζοντο; Ἔ, οὐχί, οὐχί! Οἱ νῦν δοῦλοι κράζουν εὔγενεῖς τοὺς υἱοὺς τῶν πλουσίων, καὶ τόσον ἐβαρβαρώθησαν ἀπὸ τὴν σκλαβιάν, ὅποὺ εἰς πολλὰ μέρη πωλεῖται ὁ τίτλος τῆς εὔγενείας, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀγοράζεται ἀπὸ τοὺς πλέον ἀναισθήτους τῶν πολιτῶν. Εἶναι ἀπερίγραπτος, ἀγαπητοί μου, ἡ ἀναισθησία καὶ ἡ ἀμάθεια αὐτῶν τῶν ψευδοευγενῶν, καὶ ὅταν εὑρεθῇ ἀνάμεσα εἰς χιλίους ἔνας ὀλίγον μέτοχος ἀνθρωπότητος, εἶναι βέβαια ἄξιον θαυμασμοῦ.

Πῶς ἡμποροῦν αὐτοὶ νὰ μελετήσουν καὶ νὰ μάθουν τὰ χρέη τοῦ ἀληθοῦς πολίτου; Πῶς νὰ τιμήσουν τὴν ἀρετήν; Οἱ γονεῖς των ἄλλην ἔννοιαν δὲν ἔλαβον, παρὰ νὰ

τοὺς διδάξουν τὸν τρόπον εἰς τὸ νὰ κολακεύωνται ἀναμεταξύ των καὶ τὸ πῶς νὰ ὑβρίζωνται μ' εὔμορφας λέξεις. Ἡ προσποίησις εἰς αὐτοὺς εἶναι τὸ πρῶτον καὶ ἀναγκαιότερον μάθημα^[16]. Ὡ! τῆς μωρίας των! Ὡ! ἐντροπὴ τοῦ ἀνθρωπίνου λογικοῦ, καὶ ἀφανισμὸς τοῦ κόσμου.

Τὰ καμώματα, ὡς Ἐλληνες, αὐτῆς τῆς κλάσεως εἶναι τόσον παιδαριώδη καὶ χαμερά, ὅπού, βέβαια, δὲν πρέπει νὰ ἔχουν τόπον εἰς τὸ παρὸν θέμα, καὶ οὕτε ἐγὼ πλέον θέλω τὰ ἀναφέρει, ἀλλὰ τελειώνω μὲ τὸ ρητὸν τοῦ Πλουτάρχου, ὅστις λέγει: «κρεῖσσον γίνεσθαι λαμπρόν, ἢ γεννᾶσθαι», καὶ πάλιν «εὔγένεια καλὸν μέν, προγόνων δὲ ἀγαθόν».

Ὅταν, λοιπόν, ὡς Ἐλληνες, μία ἐλευθέρα πολιτεία, καταντήσῃ εἰς δουλείαν ἀφ' ἔαυτοῦ της, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν διαφθορὰν τῶν ἡθῶν, καὶ κατὰ τὸν τρόπον ὅποὺ ἐδιηγήθην, τότε, ἀγαπητοί μου, εἶναι πολλὰ δύσκολον νὰ ξαναλάβῃ μόνη της τὴν ἐλευθερίαν της, καθὼς φανερὰ μᾶς τὸ παρασταίνει ἡ ποτὲ θαυμαστὴ Ρώμη, ἡ ὅποία διὰ τόσους αἰῶνας εύρισκεται σιδηροδέσμιος ὑποκάτω εἰς ἀνήκουστον τυραννικὴν θεοκρατίαν, καὶ βέβαια διὰ πολλοὺς ἄλλους αἰῶνας ἀκόμη θέλει μείνει. Ὅταν δημοσία μία ἐλευθέρα πόλις χάσῃ τὴν ἐλευθερίαν της ἀπὸ τὴν κυρίευσιν κανενὸς τυράννου, τότε, ὅχι μόνον δὲν εἶναι δύσκολον νὰ τὴν ξαναλάβῃ, ἀλλὰ πολλὰ εὔκολον, καὶ μάλιστα ἀναγκαῖον. Αὐτὸ δὲ ἀκολουθεῖ, ἐπειδὴ τὰ ἥθη μένουν τὰ αὐτά, καὶ ἡ πολιτεία ὑπόκειται μόνον εἰς τὴν δύναμιν, καὶ ἔξακολούθως ἡ ἐλευθερία εύρισκεται πάντοτε εἰς μάχην μὲ τὴν τυραννίαν.

Ο τοιοῦτος λαὸς ἡμπορεῖ νὰ παρομοιασθῇ εἰς ἔνα ἀετόν, ὃταν εύρισκεται δεδεμένος, ὁ ὅποιος, εύθὺς ὅποὺ συνθλάσῃ τοὺς δεσμούς του, ὅντας ἀφ' ἔαυτοῦ του σῶος, παραχρῆμα ἀπετῶντας φεύγει, καὶ μένει ὡς καὶ πρότερον. Οὕτως, ἀδελφοί μου, εύρισκεται καὶ ἡ Ἐλλὰς τὴν σήμερον, ἡ ὅποία ἀν ἀκόμη δὲν ἐσύντριψε τὰς ἀλύσους της, πολλὰ εἶναι τὰ αἴτια, καθὼς κατωτέρω δειχθήσεται. Αὐτὸ μᾶς τὸ βεβαιοῦ ἡ ἴστορία μὲ τὴν διήγησιν πολλῶν ὁμοίων συμβάντων. Διάφοροι μικραὶ πόλεις ἐλευθέραι ἔχρειάσθη νὰ ὑποκύψουν εἰς ἀνωτέρας τυραννικὰς δυνάμεις, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐσύντριψαν τοὺς δεσμοὺς τῆς δουλείας, καὶ ἔμεινον ἐλευθέραι, ὡς καὶ πρότερον.

Ἡ Ἀθήνα, λέγει ὁ ἴστορικὸς Ἐλλην, ἀφοῦ ἐνικήθη ἀπὸ τοὺς Λάκωνας, τὴν ὑποχρέωσαν νὰ δεχθῇ διὰ κυβερνῆτας της τριάκοντα πολίτας, ὅποὺ αὐτοὶ ἥθελαν ἐκλέξει. Καὶ οὕτως ἡκολούθησεν. Ἄλλ' αὐτοὶ οἱ τριάκοντα κυβερνῆται, εἰς μικρὸν διάστημα καιροῦ, ἐκαταστήθησαν τριάκοντα τύραννοι, ἀπὸ τοὺς πλέον σκληροὺς καὶ αἷμοβόρους, ὥστε ὅποὺ εἰς ὀκτὼ μῆνας μόνον, ὅποὺ ἐδυνάστευσαν, ἐφόνευσαν

ἔως χιλίους πεντακοσίους πολίτας, τοὺς πλέον δικαίους καὶ ἐναρέτους. Ἄλλ' εἰς ὁκτὸ μῆνας, βέβαια, μία ἐλευθέρα πολιτεία δὲν γίνεται δούλη. Καὶ ἂν αὐτοὶ οἱ Τριάκοντα Τύραννοι ἐνόμιζον νὰ ἔξιλοθρεύσουν ὅλους τοὺς ἐναρέτους καὶ ἐλευθέρους, δὲν ἔπρεπε νὰ ἀφήσουν ζωντανὸν οὐδένα. Τέλος πάντων, ὁ ἀναγκαῖος ἀφανισμός των προητοίμαζεν τὴν δόξαν τοῦ μεγάλου Θρασυβούλου.

Αὔτὸς ὁ ἥρως, βλέποντας τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῆς πατρίδος του, καὶ προβλέποντας τὸν μέλλοντα αὐτῆς ἀφανισμόν, ἀπεφάσισεν νὰ θυσιασθῇ διὰ τὴν σωτηρίαν της, καὶ οὕτως φεύγει ἀπὸ τὴν πατρίδα του, περιφέρεται δι' ὄλιγον καιρὸν ἐνθεν κακεῖθεν, ζητεῖ συμβοηθοὺς καὶ συνδρομητάς, καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ, εἰς ὄλιγον καιρὸν προητοίμαζει τὰ πάντα. Εἰσέρχεται, νυκτός, εἰς τὴν ἀγαπητήν του πατρίδα μὲ τὰ ἄρματα τῆς νίκης καὶ τῆς ἐκδικήσεως, ἔξυπνᾶ τοὺς συμπατριῶτας του ἀπὸ τὴν ληθαργίαν τῆς τυραννίας, φωνάζει εἰς τοὺς κεκωφωμένους ἡδη ἀπὸ τὴν δουλείαν: «Δεῦτε, συμπολῖται, δεῦτε, ἀδελφοί μου, νὰ διαυθεντεύσωμεν τὴν προτέραν μας εύτυχίαν. Ὄλοι οἱ θεοὶ εἶναι πρὸς βοήθειάν μας! Ἄς ἐκβάλωμεν τὴν θανατηφόρον νόσον τῆς κυριότητος, ἀς γίνωμεν ἄξιοι τοῦ ὄνοματός μας, ἀς δειχθῶμεν ἀληθεῖς ἄνθρωποι, καὶ ἀς ἀποβάλωμεν τοὺς τυράννους».

Τότε, ὅλοι σχεδόν, ἐπανερχόμενοι εἰς τὸν ἔαυτόν των ὡς ἀπὸ μεγάλην μέθην, εἴδον τὴν ἀθλίαν τους κατάστασιν, ἐγνώρισαν τὸ χρέος των, καὶ λαβόντες τὰ ἄρματα τῆς δικαιοσύνης, ὥρμησαν ὡς λέοντες κατὰ τῶν ἔχθρῶν των, τοὺς ὅποίους ἐν ροπῇ ὀφθαλμοῦ κατετρόπωσαν, καὶ οὕτως ἡλευθέρωσαν τὴν πατρίδα τους ἀπὸ τὴν δυναστείαν τῶν τριάκοντα ἐκείνων τυράννων, οἱ ὅποιοι, ἀφοῦ ἤκουσαν τὸ Ἱερὸν ὄνομα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πατρίδος, τρέμοντες ἔρριπτον τὰ ἀνάξια ἄρματά των ἔμπροσθεν τῶν ἡρώων, καὶ μὲ τὴν συνηθισμένην των δειλίαν καὶ οὐτιδανότητα γονυκλιτῶς ἐζητοῦσαν ἔλεος. Ὡς τῆς ἀναισθησίας σας, βάρβαροι καὶ μωροὶ ἄνθρωποι! Αὔτοί, ἀδελφοί μου, εἶναι τοιοῦτοι, ὅποὺ θέλουν νὰ εἶναι ἔξι ἀποφάσεως, ἢ τύραννοι ἢ δούλοι.

Ίδού, λοιπόν, ὡς Ἔλληνες, πόσον εὔκόλως ξαναλαμβάνει τὴν ἐλευθερίαν της μία πολιτεία, ὅταν τὴν χάσῃ ἀπὸ ἀρπαγὴν κανενὸς τυράννου, καὶ ὅταν φυλάττῃ σῶα τὰ ἥθη της. Πῶς λοιπὸν ἡ Ἔλλὰς εύρισκεται μέχρι τῆς σήμερον εἰς δουλείαν; Δὲν ἔχασεν καὶ αὐτὴ ἵσως τὴν ἐλευθερίαν της ἀπὸ τὴν ἀρπαγὴν τῶν Ρωμαίων; Δὲν ἔφύλαξεν αὐτὴ ἵσως τὰ ἥθη της σῶα; Δὲν τὰ φυλάττει καὶ ἔως τὴν σήμερον; Διατί λοιπὸν εύρισκεται πάντοτε δούλη; Καὶ διατί δὲν ἐσύνθλασεν ἔως τώρα τὰς ἀλύσους, ὅποὺ τὴν κρατοῦσι ὑπὸ δουλείας τόσον ἀδίκως; Αὐτὴ ἡ ἔξέτασις, ὡς Ἔλληνες, εἶναι πολλὰ ἀναγκαία διὰ ἡμᾶς, πρῶτον μέν, διὰ νὰ ἔξαλείψωμεν τὰ ἔμπόδια, ἀφοῦ τὰ γνωρίσωμεν ὅποια εἶναι, καὶ δεύτερον, διὰ νὰ ἡμπορῇ καθεὶς ἀπὸ

ήμᾶς, νὰ ἀποδεικνύῃ εὔκόλως τῶν βαρβάρων καὶ ἀχαρίστων ἀλλογενῶν, ὅπου τόσον ὄλιγον μᾶς ψηφῶσι, ὅτι τὸ ἔλληνικὸν γένος δὲν ἐγεννήθη διὰ τὴν δουλείαν. Αὐτὰς λοιπὸν τὰς αἰτίας θέλω προσπαθήσει νὰ παραστήσω, ὅσον συντομώτερα μοῦ σταθῇ δυνατόν, καὶ ἔπειτα νὰ εἰσέλθω εἰς τὸ ἀναγκαιότερον μέρος τοῦ λόγου μου, διὰ νὰ ἀποδείξω, πόσον εὔκολον εἶναι νὰ ἐλευθερωθῆται τώρα, καὶ πῶς τάχιστα θέλει ἀκολουθήσει.

Ἡ Ἑλλάς, ὡς ἀγαπητοί μου, ὁκτακοσίους χρόνους πρὸ Χριστοῦ ἥκμαζε, καὶ ἦτον εἰς τὸν ἄκρον βαθμὸν τῆς εὐτυχίας της. Ἐφοῦ ὅμως εἰς τοὺς 375 πρὸ Χριστοῦ, Φίλιππος, ὁ πατὴρ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἔλαβε τὸ μακεδονικὸν σκῆπτρον, διὰ πρώτην φοράν, ἥρχισε, φεῦ! νὰ μιάνῃ τὴν ἐλευθέραν γῆν τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν ἀνεξάρτητον ἀρχήν του. Αὐτὸς ὅντας πολλὰ φιλόδοξος, καὶ ἐν αὐτῷ φιλομαθὴς καὶ δίκαιος, ὅταν δὲν ἦτον πρὸς ζημίαν του, ἢ διὰ νὰ εἰπὼ καλλίτερα ὅταν ἦτον πρὸς ὄφελός του, εἴλκυσε κατ' ὄλιγον ὄλιγον εἰς τὴν φιλίαν του τοὺς περισσοτέρους ἀρχηγοὺς τῶν τότε ἔλληνικῶν πόλεων, καὶ οὕτως προετοίμασεν εἰς μὲν τὸν υἱόν του μεγάλας νίκας, εἰς δὲ τὴν πατρίδα του καὶ ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἔνα ἐπικείμενον καὶ ἄφευκτον ἀφανισμόν. Ἐξ αἰτίας του, εὐθύς, ἥρχισεν ὁ πόλεμος ἀναμεταξύ των, αἱ διχόνοιαι ηὕξησαν, καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ὄλιγον κατ' ὄλιγον ἐφθείρετο, ἔως εἰς τοὺς 146 πρὸ Χριστοῦ, ὅποὺ παντελῶς ἥφανίσθη ὑπὸ τῆς ρωμαϊκῆς μεγαλειότητος.

Οἱ Ρωμαῖοι, κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρόν, ἥκμαζον. Αὐτοί, ἐξ ἀρχῆς, ἦτον ὄλιγοι φυγάδες, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, διδαχθέντες παρὰ τῶν Ἑλλήνων κάθε λογῆς ἐπιστήμας, καὶ νόμους παρ' αὐτῶν λαβόντες, κατεστήθησαν οἱ ἀξιώτεροι στρατιῶται καὶ συμπολῖται τοῦ κόσμου. Ἡ Ἑλλὰς δὲ ἐλλιπής, κατ' ἐκείνας τὰς ἐποχάς, ἀπὸ ἀξίους στρατιῶτας, ὅπού, ὡς προεῖπον, εἶχαν θυσιάσει ἡ ματαιότης Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου καὶ οἱ ἀναμεταξύ των πολέμοι, ὡσαύτως καὶ ἀπὸ ἀξια ὑποκείμενα, ὅποὺ ὁ φθόνος καὶ ἡ πολυτέλεια εἶχαν φθείρει, ἐπαρώξυνεν σφόδρα τὴν ἀχορτασίαν τῶν Ρωμαίων, οἱ ὅποιοι προσποιούμενοι νὰ βοηθήσουν τινὰς τῶν ἔλληνικῶν δυνάστων, ὥρμησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔφερον μαζί των τὸν καθ' αὐτὸ ἀφανισμόν της, ἀφοῦ ἐλεηλάτευσαν, ἀφοῦ κατέκαυσαν πόλεις, ἀφοῦ τέλος πάντων, τὸ ὅλον ἥφανισαν, ἐκήρυξαν τὴν Ἑλλάδα ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν.

Ἀπὸ τότε, λοιπόν, ἔως εἰς τοὺς 364 μετὰ Χριστόν, ὅποὺ διεμοιράσθη τὸ ρωμαϊκὸν βασίλειον εἰς ἀνατολικὸν καὶ δυτικόν, οἱ Ἑλληνες ὑπόκειντο εἰς φοβερὰν τυραννίαν, καὶ ἔπαθον ἀνήκουστα βάσανα καὶ ταλαιπωρίας ἀπὸ τοὺς διαφόρους σκληροτάτους ἴμπεράτορας, ὅποὺ ἡ Ρώμη τοὺς ἔπεμπεν. Δὲν ἐδύναντο νὰ ἐλευθερωθῶσι ἀπὸ τοιοῦτον ζυγόν - ἀγκαλὰ καὶ τὰ ἥθη των νὰ μὴν ἦτον

παντάπασιν διεφθαρμένα καὶ νὰ ὑπόκειντο εἰς ξένην ἀρχὴν – ἐπειδὴ ἡ ἐπικράτεια
ἥτον μεγαλωτάτη, καὶ δὲν ὑπέφερον ὅλοι ἔξισου τὰς δυστυχίας, καὶ ἔξακολούθως,
δὲν ἤμποροῦσαν νὰ ἔνωθοῦν ὅλοι μαζί, διὰ νὰ ἔξολοθρεύσουν τοὺς τυράννους των

[17]

Ἄπὸ τότε, λοιπόν, ὅποὺ ἐστερεώθη ὁ χριστιανισμός, ἔως εἰς τοὺς 1453, ἀντὶς νὰ
αὐξήσουν τὰ μέσα τῆς ἐλευθερώσεῶς των, φεῦ! ἐσμικρύνοντο. Ἡ δεισιδαιμονία καὶ
ὁ ψευδῆς τε καὶ μάταιος ζῆλος τῶν Ἱερέων καὶ πατριαρχῶν, κατεκυρίευσεν τὰς
ψυχὰς τῶν βασιλέων, οἵ ὄποιοι, ἀντὶς νὰ ἐπιμελοῦντο εἰς τὸ νὰ διοικῶσι τὸν λαόν,
καθὼς ἔπρεπε, ἄλλο δὲν ἐστοχάζοντο, παρὰ νὰ φιλονικῶσι, καὶ νὰ κτίζωσιν
ἐκκλησίας. Τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐφάνησαν τρεῖς κυριότητες· ἡ τυραννία, τὸ
ἱερατεῖον, καὶ ἡ εὐγένεια, αἱ ὄποιαι διὰ ἔνδεκα αἰῶνας σχεδόν, κατέφθειραν τοὺς
“Ἑλληνας καὶ κατερήμωσαν τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ματαιότης τῶν πατριαρχῶν, καὶ πάπων
ἐπροξένησεν τὸ σχίσμα ἀναμέσον ἡμῶν καὶ τῶν Λατίνων, καὶ ἡ δεισιδαιμονία
ἥνωσεν εἰς αὐτὸν ἐν μῖσος φοβερὸν μέχρι τῆς σήμερον.

Ἄφοῦ, λέγω, τὸ Ἱερατεῖον ἥθελησε νὰ ἔνωσῃ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐντάλματα μὲ τοὺς
πολιτικοὺς νόμους, διὰ νὰ τιμᾶται ἐν ταύτῳ καὶ νὰ ὄριζῃ χωρὶς δυσκολίαν,
ἐκατάλαβεν, ὅτι ἀναγκαῖον ἥτον πρότερον νὰ τυφλώσῃ τὸν λαὸν μὲ τὴν ἀμάθειαν,
διὰ νὰ στερεώσῃ καλλιότερα τὸν σκοπόν του, καὶ οὕτως ἐπροσπάθησεν νὰ ἐσβήσῃ
κάθε σπουδὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ὑπερασπίσθη τὴν ἀμάθειαν.

Αἱ ἐπιστῆμαι, ὅποὺ πρότερον ἦνθιζον, ἄρχισαν νὰ μαρανθῶσι, τὰ σχολεῖα
ἐσφαλίσθησαν, οἱ διδάσκαλοι ἐμωράνθησαν, καὶ ἡ ἀλήθεια μὲ τὴν φιλοσοφίαν
ἐξωρίσθησαν. Ἄλλο βιβλίον δὲν εύρισκετο, εἰμὴ τὰ πονήματα τῶν Ἱερέων. Κάθε
φιλόλογος ἄλλο δὲν ἤμποροῦσε νὰ ἀναγνώσῃ, εἰμὴ τὰ θαύματα καὶ τοὺς βίους τῶν
ἀγίων, καὶ οἱ ταλαίπωροι Ἑλληνες, ἀγκαλὰ καὶ φιλελεύθεροι, ὑστερημένοι ὅμως
ἀπὸ τὸ φῶς τῆς φιλοσοφίας, ἔγιναν σχεδὸν διοῦλοι κατὰ συνήθειαν, μεμεθυσμένοι
δὲ ἀπὸ τὴν ἀμάθειαν καὶ δεισιδαιμονίαν, ὑπήκουον καὶ ἐφοβοῦντο τοὺς τυράννους
των, χωρὶς νὰ ἡξεύρουν τὸ διατί. Ἔνας ἀφορισμὸς τοῦ ἀρχιερέως ἐτρόμαζεν τόσα
μιλλιούντα ἀνθρώπων. Ὡς δεισιδαιμονία, πόσον φοβερὰ εἴσαι ἀνάμεσα εἰς τὰ
ἀνθρώπινα πάθη, καὶ πόσον οὔτιδανώνεις τὴν ἀνθρωπότητα, ὅταν κυριεύσης τὰς
ψυχὰς τῶν ἀπλῶν καὶ ἀμαθῶν λαῶν, οἵ ὄποιοι τόσον ἀπομωρώνονται, ὅποὺ
τρέμουσιν εἰς τὴν ψευδῆ λαλιάν σου, καθὼς τὰ βρέφη φοβοῦνται ἔνα ὄφιν ξύλινον,
ἢ ἔνα χαλκοῦν λέοντα!

***

Είς τοιαύτην κατάστασιν, ἀδελφοί μου, εύρισκετο ἡ Ἑλλάς, ὅταν πρὸ 453 χρόνων ἀπὸ τὴν σήμερον, ἡ αὐτὴ δεισιδαιμονία καὶ ἡ ἀμάθεια εἶχεν ἀναβιβάσει εἰς ὑψηλὸν θρόνον ἔνα ἀχρεῖον Αἴθιοπα, ὁ ὅποιος ὥρμησε μὲ τὰ ἄρματα τοῦ ψεύδους καὶ τῆς πλάνης, καὶ ἐκυρίευσεν σχεδὸν τὸ τέταρτον μέρος τῆς γῆς. Ἡ Ἑλλὰς δὲν ἤμπορεσεν βέβαια νὰ ἀποφύγῃ τὸν ζυγόν του, οὕτως προητοιμασμένη. Ὅθεν, καὶ εἰς βραχύτατον διάστημα ἔκλινε τὸν αὐχένα εἰς τὴν τυραννικὴν ράβδον τοῦ Μωάμεθ. Ἡ εὔκαρπος γῆ τῆς Ἑλλάδος ἐγέμισεν ἀπὸ βαρβάρους ἀλλοτρίου ὁρίζοντος, καὶ τοιούτης λογῆς, ὁ οὐτιδανὸς καὶ ἀχρεῖος θρόνος τῶν ὀθωμανῶν ὑψώθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ εύρισκεται μέχρι τῆς σήμερον, ἀγκαλὰ καὶ νὰ εῖναι εἰς τὸ τέλος του πλησιέστατος.

὾! πόσον ἔκλαυσαν οἱ Ἐλληνες μετέπειτα! Ἀλλὰ ματαίως. Ὁ ἔχθρος των ἦτον μεγάλος. Αὔτοί, δὲν εἶχον στρατεύματα γυμνασμένα, οὕτε πόλεμον ἐδιδάσκοντο ἀπὸ τοὺς κυρίους των πλέον. Αὔτοί, ἐκυβερνοῦντο ἀπὸ σκιὰς καὶ φαντάσματα, καὶ ἀφοῦ ἀπέρασαν τὴν τυραννίαν τῶν Ρωμαίων καὶ ἐπειτα τῶν Ἱερέων, ἐκατήντησαν, τέλος πάντων, νὰ ὑποκύψουν εἰς τὴν πλέον σιχαμερὰν καὶ βάρβαρον κυριότητα, λέγω, εἰς τὴν τυραννίαν τῶν ὀθωμανῶν. Τὰ ἥθη των, ἀγκαλὰ καὶ νὰ μὴν ἦτον παντάπασιν διεφθαρμένα, δὲν ἤμπορεσαν ὅμως νὰ τοὺς ἐλευθερώσωσι ἀπὸ τὴν δυναστείαν τῶν Ρωμαίων, ἐπειδὴ οἱ ἔχθροί των ἦτον δυνατοί καὶ πολλοί, ἡ δεισιδαιμονία δὲ καὶ ἡ ἀμάθεια προητοίμασε διὰ πολλοὺς αἰῶνας τὴν δόξαν τοῦ ἀχρείου Μωάμεθ, καὶ οὕτως ἡ τυραννία τῶν ὀθωμανῶν, εἰς διάστημα τεσσάρων αἰώνων, ἔφερε τὴν Ἑλλάδα εἰς τόσον ἀθλίαν κατάστασιν, ὅποὺ κανείς, βέβαια, κανεὶς δὲν ἥθελε τὸ πιστεύσει, ἂν ὅλοι ἡμεῖς, ὡς Ἐλληνες, δὲν τὸ ἐγνωρίζαμεν, καθὼς τὸ γνωρίζομεν καὶ τὸ πάσχομεν καθημερινῶς.

Δύο αἵτια μὲ ἐμπόδισαν, ὡς ἀγαπητοί μου Ἐλληνες, ὅποὺ δὲν ἐδιηγήθην καταλεπτῶς τὰς αἰτίας, ὅποὺ ἔφερον τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν δουλείαν τῶν Ρωμαίων. Πρῶτον μέν, ὅτι τὸ ἐπιχείρημα ἔχρειάζετο μίαν διεξοδικωτάτην περιγραφήν, διὰ νὰ μὴν μείνῃ ἀτελές, καὶ δεύτερον, ἔχοντας σκοπὸν νὰ ὅμιλήσω πλατύτερα διὰ τὰς αἰτίας, ὅποὺ ἔως τὴν σήμερον τὴν φυλάττουσι δούλην ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν, ἐνόμισα, ὅτι αἱ αὐταὶ αἰτίαι, ἂν καὶ εἰς τὸ ὅλον δὲν ὅμοιάζουσι μὲ ἐκείνας, βέβαια, εἰς μέρος αὐτῶν, ἤμποροῦσι νὰ ἀναφέρωνται μετὰ πάσης τῆς ἴσοτητος, καὶ ὁ ἀναγνώστης εύκόλως ἤμπορεῖ νὰ προϊδῇ ἀπὸ τὰς παρούσας τὰς παρελθούσας.

Πρὶν ὅμως νὰ εἰσέλθω εἰς τοιαύτην ἔρευναν, ὡς ἀγαπητοί, κρίνω ἀναγκαῖον νὰ ἔξιστορήσω, ἐν συντόμῳ, τοῦ παρόντος αἰῶνος τὴν ἑλληνικὴν ἀθλίαν κατάστασιν, τὴν ὅποιαν, ἀναγινώσκοντες οἱ μεταγενέστεροι ὄμογενεῖς μου, νὰ ἀναστενάξουν καὶ νὰ κλαύσουν, οἱ δὲ νῦν νὰ ἔξυπνήσουν μίαν φορὰν ἀπὸ τὴν δουλικὴν ληθαργίαν, διὰ νὰ ἡμπορέσουν οἱ μέλλοντες νὰ τοὺς δοξάζωσι καὶ εὐχαριστῶσι μὲ τὰ δάκρυα τῆς χαρᾶς καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης.

Ἡ ὁθωμανικὴ διοίκησις εἶναι τυραννική. Οἱ νόμοι των εἶναι ἀτελεῖς, σκληροὶ καὶ ὀλίγοι. Ἡ πρώτη διαταγὴ τῶν νόμων των εἶναι, νὰ νομίζουν τοὺς λόγους τοῦ τυράννου ὡς νόμους ἀπαραβάτους. Ἡ θρησκεία των συνίσταται εἰς τὸ νὰ δοξάζουν ἔνα θεόν, καὶ ὀλίγους προφήτας, ἐξ ᾧν ὁ πρῶτος εἶναι ὁ Μωάμεθ. Εἶναι ὅμως πλήρεις δεισιδαιμονιῶν καὶ πιστεύουσι πολλὰ γελοιώδη πράγματα^[18]. Τὰ ἥθη των εἶναι βάρβαρα. Ὁ χαρακτήρ των σοβαρὸς καὶ ὑπερήφανος. Ἡ ἀμάθειά των ἄκρα καὶ γενική^[19].

Ο τύραννος εἶναι πάντη ἐλεύθερος ἀπὸ κάθε στοχασμὸν περὶ τῆς διοικήσεως, καὶ εἶναι ὡσὰν νὰ μὴν εἶναι· οἱ νόμοι των δέ, ἐπειδὴ τὸν ἀποθεώνοσι, διὰ τοῦτο δὲν τοῦ συγχωροῦσι νὰ λάβῃ γυναῖκα ὡς σύζυγον, ὡς πρᾶγμα ούτιδανὸν πρὸς τὴν μεγαλειότητά του^[20]. Ἐβγαίνει μίαν φορὰν τὴν ἑβδομάδα ἀπὸ τὸ παλάτιόν του καὶ ὑπάγει νὰ προσκυνήσῃ τὸν κτίστην τοῦ Παντὸς εἰς τὸν ναόν του.

Αὔτός, δὲν εἶναι εἰς χρέος νὰ ἡξεύρῃ ἄλλο, εἰμὴ νὰ τρώγῃ, νὰ κοιμᾶται καὶ νὰ στέκεται εἰς τὸ ἄλογον. Ὅσον μὲν διὰ τὰς ἐπιστήμας ἡ ξένας γλώσσας τοῦ εἶναι ἐμποδισμένη ἡ σπουδὴ των ἀπὸ τοὺς νόμους των, ἂν δὲ καὶ ἀπὸ τὴν ἴδιαν του γλῶσσαν δὲν ἡθελεν ἡξεύρει νὰ προφέρῃ εἰμὴ δέκα λέξεις, βέβαια ἡθελε τοῦ ἥτον ἀρκεταί, ὡσὰν ὅποὺ ποτὲ δὲν ἔχει χρείαν νὰ ὀμιλήσῃ, καὶ ὅταν ὀμιλῇ, μόνον προστάζει νὰ φονεύουν τὸν ἔνα καὶ τὸν ἄλλον. Ὁ λόγος του εἶναι νόμος ἀπαράβατος, καὶ οἱ σκλάβοι του νομίζουσι μεγαλείτερον ἀμάρτημα τὴν παρακοὴν πρὸς τὰ ἐντάλματά του, παρὰ ἐνεργοῦντες τα νὰ ἡθελαν ἐκτελέσει τὰς πλέον φοβερὰς ἀδικίας^[21]. Ὅθεν, δὲν εύρισκεται οὕτε ἔνας, ὅποὺ νὰ ζῇ βέβαιος ὑπὸ τῆς δυναστείας του, δὲν λέγω διὰ μίαν ἡμέραν, ἀλλ’ οὕτε διὰ μίαν ὥραν^[22].

Αὔτὸς προσέτι νομίζεται παρὰ τῶν ὁθωμανῶν ὡς καρδιογνώστης. Ὅθεν, εύθὺς ὅποὺ τινὸς ἡ φυσιογνωμία δὲν ἡθελεν τοῦ ἀρέσει, μὲ ἔνα νεῦμα τοῦ ρίπτει τὴν κεφαλὴν χαμαί. Ἐν ἐνὶ λόγῳ, αὐτὸς καταδικάζει εἰς θάνατον ὅποιον θελήσῃ, καὶ κανεὶς δὲν ἡμπορεῖ νὰ τοῦ ἀποκριθῇ. Τὸ «διατί;» εἶναι ἀμάρτημα τοιοῦτον ὡς

πρὸς αὐτόν, ὅποὺ ἂν ἥθελεν ἔχει ἐκεῖνος ὅποὺ ἥθελε τὸ προφέρει δέκα ζωάς, βέβαια ἥθελε τοῦ διοθῶσι δέκα θάνατοι^[23]. Δὲν εὔρίσκεται πρᾶγμα, ὅποὺ οἱ νόμοι νὰ ἐμποδίζουσι τοῦ τυράννου, ἐκτὸς τοῦ οἴνου. Ἄλλ' αὐτός, ὅποὺ εἶναι συνηθισμένος νὰ μὴν ὑπακούῃ, ὅταν ἐνθυμῆται αὐτὸν τὸν ὄρισμὸν τοῦ Μωάμεθ, ἀδημονεῖ, καὶ ἀλλέως δὲν ξεθυμώνει, παρὰ χύνοντας τὸ αἷμα τινῶν ὑπηκόων. Τοιοῦτος, λοιπόν, ὑπάρχει, ὡς ἀγαπητοί μου, ὁ τῶν Ἑλλήνων τύραννος, καὶ βέβαια πολλὰ χειρότερος ἀπ' ὅτι σᾶς τὸν ἐπερίγραψα, καθὼς ὅλοι σας τὸν γνωρίζετε.

Αὐτό, λοιπόν, τὸ ἄγαλμα τῆς μωρίας ἐκλέγει ἔναν ἀπὸ τοὺς προειρημένους δούλους τῆς ἀσωτείας του, καὶ βέβαια τὸν χειρότερον, καὶ τὸν κηρύττει ἐπίτροπόν του, ἥτοι ἀντιβασιλέα, καὶ δίδοντάς του τὴν σφραγῖδα τῆς κυριότητος, ὅσα κάμη, εἶναι καλὰ καμωμένα. Ιδοὺ ἄλλος τύραννος χείρων τοῦ πρώτου. Αὐτός, λοιπόν, εἶναι ἐκεῖνος, ὅποὺ βαστᾶ εἰς τὰς μιαρὰς χεῖρας του τοὺς βαρυτάτους χαλινοὺς τῆς διοικήσεως καὶ τῆς δικαιοσύνης, καὶ τόσα μιλλιούνια ὑπόκεινται εἰς τὴν θέλησιν ἐνὸς ἀμαθοῦς τέρατος, ὅποὺ γεννηθεὶς καὶ ἀνατραφεὶς εἰς τὸν κόλπον τῆς δουλείας καὶ τῆς ἀσωτείας, ὅχι μόνον δὲν εἶναι ἄξιος νὰ διοικήσῃ, ἀλλ' οὕτε ἄξιος ἥθελεν ἥτον νὰ εἶναι ὁ ὑποδεέστερος τῶν ὑπηκόων. "Ω! ἀλλοίμονον εἰς τοὺς Ἑλληνας, ὅποὺ τὸν ὑπακούοσι!

Ἄκούσετε τώρα τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὅποῖον αὐτὸς διοικεῖ. Ο πρῶτος, καὶ κυριώτερος, καὶ ἀπαράβατος νόμος εἶναι θέλησίς του. Ὅθεν, ἂν ἔξαιρέσωμεν μερικὰς ἐντολὰς τῆς θρησκείας των, κάθε ἄλλον νόμον ἀφανίζει τὸ κῦρος του. Ἡ ἀμάθειά του τὸν βιάζει νὰ ἐκλέξῃ ἔνα κριτήν, τοῦ ὅποίου δίδει τὸν τίτλον τοῦ Σοφωτάτου, ὁ ὅποῖος ἄλλο δὲν ἥξεύρει, εἰμὴ νὰ γράφῃ καὶ νὰ ἀναγινώσκῃ τὴν γλῶσσαν του, μαζὶ μὲ μερικὰ κεφαλαιώδη προστάγματα τοῦ Μωάμεθ, ὅποὺ νὰ τὰ ἀκούσῃ τινάς, τοῦ ἐρεθίζουν γέλωτα. Τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἐντάλματα ἀναφέρονται εἰς τὴν διατήρησιν τῆς θρησκείας καὶ μάλιστα εἰς τὴν διαφύλαξιν τῆς ἀμάθειας.

Ἡ ἀπόφασις αὐτοῦ τοῦ κριτοῦ εἶναι ἀναντίρρητος. Ο κῶδιξ τῶν τιμωριῶν του εἶναι βραχύτατος, καὶ δὲν περιέχει, εἰμὴ τρεῖς μόνον τιμωρίας – τὴν φυλακὴν λέγω, τὸ ράβδισμα, καὶ τὸν θάνατον, αἱ ὅποιαι εἶναι πάντοτε ἐνωμέναι μὲ τὴν χρηματικὴν παιδείαν. Ο τρόπος, μὲ τὸν ὅποῖον κρίνει καὶ ἀποφασίζει αὐτὸς ὁ μωροκριτής, εἶναι τόσον παιδαριώδης καὶ ἀνόητος, ὅποὺ δύο ψευδομάρτυρες καὶ ἔνας κακοῦργος, εἶναι ἵκανοὶ νὰ ἀφανίσουν τὸν πλέον ἐνάρετον πολίτην^[24]. Ο δὲ κριτής καθημερινῶς πολιτεύεται, καὶ ἀποφασίζει τοιουτοτρόπως, οὕτε ποτὲ τὸν τύπτει τὸ συνειδὸς διὰ τοιαύτας ἀνομίας^[25].

Διὰ τὴν φύλαξιν καὶ εὔταξίαν τῆς πόλεως, ὁ ἀντιβασιλεὺς δίδει ἀπόλυτον ἔξουσίαν ἐνὸς δούλου του, νὰ κάμνῃ ὅ, τι τοῦ φανῆ εὔλογον. Αύτός, μὴν ἡξεύροντας πῶς νὰ μεταχειρισθῇ τὸν καιρόν του, εἰς ἄλλο δὲν καταγίνεται, εἴμὴ εἰς τὸ νὰ γνωρίζῃ ὅλους τοὺς προδότας καὶ κακούργους τῆς πόλεως, καὶ νὰ ἐφευρίσκῃ τρόπους εἰς τὸ νὰ ἀδικῇ τὸν ἔνα ἥ τὸν ἄλλον^[26]. Ὄταν τινὰς ἥθελεν ἀποκριθῆ εἰς αὐτοὺς τὸν παραμικρὸν λόγον, εἶναι τὸ ἴδιον, ὡσὰν νὰ ἥθελεν ὑπογράψει τὴν ἀπόφασιν τοῦ θανάτου του, ἐπειδὴ εὐθὺς τὸν συκοφαντοῦσι, καὶ μὲ δύο ψευδομάρτυρας ἔμπροσθεν τοῦ κριτοῦ των βεβαιοῦσι, ὅτι τοὺς ὕβρισε τὴν θρησκείαν, καὶ παραχρῆμα τὸν θανατώνοσι^[27]. Ἰδού, ἀγαπητοί μου, πῶς διοικεῖται τὴν σήμερον ἥ ὀθωμανικὴ δυναστεία. Διοίκησις, ὅσον τυραννική, τόσον εὔκολος, καὶ τοιαύτη, ὅποὺ δὲν ἥμπορεῖ τινὰς νὰ ὑποθέσῃ μίαν χειροτέραν ἀπὸ αὐτήν.

Αύτός, λοιπόν, ὁ ἀντιβασιλεὺς ἔκλέγει πάντοτε ὅποιον θελήσῃ, τὰς περισσοτέρας φορὰς ὅμως δίδει αὐτὴν τὴν τιμήν, ἥ τοῦ μαγείρου του, ἥ τοῦ δούλου του, καὶ τὸν ψηφίζει κυβερνήτην καὶ ἀπόλυτον κύριον μᾶς πόλεως τῆς ἐπικρατείας, εἰς τρόπον ὅποὺ κάθε πόλις τῆς ὀθωμανικῆς ἔξουσίας διοικεῖται ἀπὸ ἔνα μάγειρα ἥ ἔνα δοῦλον^[28].

Ἡ ὀθωμανικὴ αὐλὴ δὲν φυλάττει μισθωτὰ στρατεύματα, καθὼς τὰ ἔτερογενῆ βασίλεια, ἐκτὸς ἀπ’ ὅσα διὰ τὴν κοινὴν εὔταξίαν ὑποθέτει ἀναγκαῖα εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Ὅθεν, ὅταν τῆς χρειασθοῦν, αὐτοὶ οἱ κυβερνηταὶ τῶν διαφόρων πόλεων εἶναι εἰς χρέος, νὰ εὕρουν στρατιῶτας καὶ νὰ τοὺς πληρώσουν ἐξ ἴδιων των, ὁ καθεὶς κατ’ ἀναλογίαν τῆς ἐπικρατείας του.

Ἡ πενιχρότης τῆς καταστάσεως αὐτῶν τῶν κυβερνητῶν, πρὶν λάβωσι τὸ σκῆπτρον τῆς δυνάμεως, ἀρκετῶς μᾶς δηλοποιεῖ τὴν πτωχείαν των, καὶ τὰς περισσοτέρας φοράς, ὅταν πηγαίνουν εἰς τὰς ἐπικρατείας των, εύρισκονται καταχρεωμένοι, διὰ τὰ χαρίσματα ὅποὺ εἶναι βιασμένοι νὰ κάμνωσι, καὶ διὰ τὴν ἄκραν πολυτέλειαν, ὅποὺ φυλάττουσι. Εὔθύς, λοιπόν, ὅποὺ λαμβάνει τὸ σκῆπτρον τῆς κυριότητος κανεὶς ἀπὸ αὐτούς, εἰσέρχεται εἰς ἐκείνην τὴν πόλιν, καὶ πρῶτος του στοχασμὸς εἶναι νὰ ἀρπάσῃ ὅσα περισσότερα ἥμπορέσῃ, διὰ νὰ πληρώσῃ τὸ χρέος του καὶ νὰ πλουτίσῃ^[29]. Ἀλλὰ μὲ ποῖον τρόπον ἄρα γε πλουτίζει; Ἔ, πολλὰ εὔκολος εἶναι δι’ αὐτόν. Εὔθύς, ὅποὺ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν, κράζει τοὺς πλουσιωτέρους πολίτας, καὶ τοὺς λέγει, ὅτι ὁ βασιλεὺς των ἔχει χρείαν ἀπὸ στρατεύματα, καὶ ὅτι αὐτὸς εἶναι εἰς χρέος νὰ προβλέψῃ ἀναλόγως εἰς τὴν δύναμίν του. Ὅθεν, ἔξακολουθεῖ, τοῦ εἶναι ἀναγκαῖα τόση ποσότης χρημάτων, καὶ

ὅτι εἰς δύο ἡμέρας νὰ τοῦ τὴν φέρωσι, ἀλλέως θέλουσι τιμωρηθῆ μὲ τὸν θάνατον.

Οἱ ταλαίπωροι χριστιανοί, ἂν ἀγαπῶσι τὴν ζωήν των, πρέπει νὰ ἔτοιμάσωσι καὶ πρωτύτερα καὶ περισσοτέραν τὴν ζητηθεῖσαν ποσότητα, ἂν δὲ κανένας ἀποκοτήσῃ νὰ εἰπῇ τὸ ὅχι, εὐθὺς θανατοῦται. Ἐπειτα προστάζει αὐτοὺς τοὺς ἰδίους, νὰ τοῦ ἔτοιμάζωσι, καθ' ἐκάστην, τόσην ποσότητα ἀπὸ κάθε εἶδος ζωοτροφίας, δι’ ὃσους ἔχει μαζί του καὶ διὰ φορέματά των ὁμοίως, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὅσα οἱ ὑπ’ αὐτοῦ μικροὶ τύραννοι ἀρπάζουσι καὶ κλέπτουσι ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους [30] καὶ οὕτως, εἰς ὄλιγον καιρόν, πλουτίζει μὲ χωρὶς δυσκολίαν οὕτε κίνδυνον.

Παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστην νὰ μὴν θαυμάσῃ διὰ τὴν τοιαύτην διήγησιν. Ἐγὼ τὴν ἔγραψα, ὅχι πῶς δὲν ἥξεύρω, ὅτι εἴναι πασίδηλος τοῖς ὁμογενέσι μου Ἕλλησι, ἀλλ’ ἂν κατὰ τύχην τὸ παρὸν βιβλιάριον ἐκπέσῃ εἰς τὴν ὄψιν τινῶν, ὅποὺ ἔχουσι τὴν αὐθάδειαν νὰ ὁμολογοῦσι, ὅτι σχεδὸν τοὺς ἀρέσκει ἡ ὀθωμανικὴ διοίκησις, νὰ καταλάβουν, ἂν εἴναι δυνατόν, μίαν φορὰν τὸ λάθος των, καὶ νὰ τρομάξουν εἰς τὴν ἀναισθησίαν των.

***

Τώρα, ἀγαπητοί μου, ὅποὺ ἐδιηγήθην τὸν ἀνυπόφορον τρόπον τῆς διοικήσεως τῶν τυράννων τῆς Ἑλλάδος, ὅχι βέβαια ὅσον ἐπρεπε διεξοδικῶς, ἀλλ’ ὅσον τὸ παρὸν θέμα καὶ ὁ σκοπός μου τὸ ἐσυγχώρησε, τώρα, λέγω, ὅποὺ ἡ μόνη διήγησις, ἀρκετῶς μᾶς ἀπέδειξε, πόσον εἴναι ὁ αὐτὸς τρόπος τυραννικὸς καὶ ἀνυπόφορος, μὲ τὴν αὐτὴν συντομίαν θέλω σᾶς ἐνθυμίσει μὲ πόσην στενοχωρίαν οἱ ταλαίπωροι Ἕλληνες ἀναπληροῦσι εἰς τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, καὶ πόσα βάρη ὑποφέρουσι. Μετὰ ταῦτα δὲ θέλω ἐρευνήσει τὰς αἰτίας τῆς μέχρι τοῦδε ἀναιδεστάτης μας ὑπομονῆς.

Διὰ περισσοτέραν σαφήνειαν ὅμως κρίνω ἀναγκαῖον νὰ ὁμιλήσω πρῶτον περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν τυράννων αὐτῶν. Ἀλλ’ ἐπειδή, ὡς ἀγαπητοί μου, τὰ περιστατικὰ μ’ ἐμπόδισαν ἀπὸ τὸ νὰ ἐκτελέσω τὴν θέλησίν μου, καὶ νὰ περιδιαβάσω τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅλην την ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν, διὰ τοῦτο συντρέχω εἰς τοὺς πλέον νέους καὶ πλέον ἀξιοπίστους γεωγράφους, νὰ ἀντλήσω κἄν ἀπ’ αὐτοὺς ἐκεῖνο, ὅποὺ μόνος μου δὲν ἐδυνήθην νὰ ἀπολαύσω.

Ἀφοῦ, λοιπόν, μὲ ἄκραν ἐπιμέλειαν ἔξέτασα πολλοὺς συγγραφεῖς, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὄποιους δὲν συμφωνοῦσιν ἀλλήλων των, καὶ σχεδὸν ὅλοι ἐκτείνονται εἰς

περιττολογίας καὶ ἀφήνουσι εἰς σκότος τὰ ἀναγκαιότερα πράγματα τῆς γεωγραφίας, εὗρον δι’ ἀληθεστέραν ἢ πλησιεστέραν εἰς τὴν ἀλήθειαν τὴν ἐπακόλουθον ἐπαρίθμησιν, εἰς τὴν ὅποιαν, βέβαια, οὕτε ἔγῳ δὲν τολμῶ νὰ καταπεισθῶ μὲ ἀναμφιβολίαν, ἀλλ’ οὕτε ἀπίστευτος καθόλου μοῦ φαίνεται. Ὅθεν, ἔγῳ μὲν τὴν ἐκθέτω, ὅποιος δὲ εἶναι βεβαιότερος, ἃς τὴν διορθώσῃ, καὶ θέλω τοῦ μείνει εὔχάριστος.

***

Τὸ ὄθωμανικὸν βασίλειον εἰς τὴν Εύρωπην διαιρεῖται εἰς τὰς ἀκολούθους δεκατρεῖς ἐπαρχίας, δηλαδὴ Βλαχίαν, Μολδαβίαν, Βουλγαρίαν, Σερβίαν, Μπόσναν, Δαλματίαν, Ἀλβανίαν, Ἡπειρον, Θεσσαλίαν, Λειβαδίαν, Πελοπόννησον, Μακεδονίαν καὶ Ρούμελην. Οἱ κάτοικοι δὲ εἶναι σχεδὸν δέκα ὁκτὼ μιλλιούνια, μαζί μὲ τοὺς νησιώτας τοῦ Ἀρχιπελάγους. Οἱ δὲ χριστιανοὶ ὡς πρὸς τοὺς ὄθωμανούς, εἶναι ὡς τὸ 115 πρὸς τὸ 29. Διὰ τοὺς ξένους, ὅποὺ κατοικοῦσι εἰς τὴν ὄθωμανικὴν ἐπικράτειαν, καὶ ἀλλογενεῖς, ὅντες κατὰ πολλὰ ὄλιγοι, δὲν τοὺς ἀναφέρω ^[31]. Τόσον πλῆθος Ἑλλήνων, ὡς ἀγαπητοί, πῶς ἄρα γε νὰ ζῇ; Αὐτὸ λοιπόν, θέλω ἔξετάσει τώρα καὶ ἀκούσετε.

Ἄς ὑποθέσωμεν, διὰ τὸ εύκολώτερον, τοὺς κατοίκους τοῦ ὄθωμανικοῦ κράτους εἰς τὴν Εύρωπην ὡς 100. Ἀναλόγως, λοιπόν, εἰς τὴν εἰρημένην ἐπαρίθμησιν, οἱ χριστιανοὶ πρέπει νὰ εἶναι ὡς 80, καὶ οἱ ὄθωμανοὶ ὡς 20. Ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἑκατόν, εἰς μὲν τὰς πόλεις ^[32] μόλις εὑρίσκονται τὰ 3/10, οἱ δὲ λοιποὶ κατοικοῦσιν εἰς τὰ χωρία ^[33]. Ἐκ τῶν ὄθωμανῶν οὖν οἱ περισσότεροι ζῶσιν ἀπὸ χρονικὰ εἰσοδήματα, ὅποὺ συναθροίζουσιν ἀπὸ τὰ πλήθη τῶν ὑποστατικῶν των, οἱ δὲ λοιποὶ διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ τεχνῶν, ὡς πάντως ἀσύδοτοι, κερδίζουσιν ἀρκετῶς, καὶ ζῶσιν κάλλιστα. Ἀλλ’ οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἑλλάδος, φεῦ! οἱ γλυκύτατοί μου ὄμογενεῖς καὶ ὁμόθρησκοι, εἶναι τὴν σήμερον τὸ πλέον θλιβερὸν θέαμα εἰς τὸ θέατρον τοῦ κόσμου.

Ἀρχινῶντας λοιπὸν ἀπὸ τοὺς γεωργούς, ἥτοι χωριάτας, φρίττει τὸ πνεῦμα μου, εἰς τὸ νὰ διηγηθῶ τὴν ζωήν τους. Αὐτοὶ οἱ τάλανες, ἀφοῦ κοπιάσουν δι’ ὅλον τὸν χρόνον καὶ ὑποφέρουν ἀνεκδιήγητα βάσανα, ποτὲ δὲν τοὺς περισσεύει ὁ καρπὸς τῶν ἴδρωτων των, διὰ νὰ ἀναπαυθῶσιν οὕτε μίαν ἡμέραν, καὶ σχεδὸν πάντοτε εὑρίσκονται στενοχωρημένοι νὰ πωλῶσι μέρος ἀπὸ τὰ φορέματά των, διὰ νὰ ζωτρέφωνται.

Τόσα μεγάλα είναι τὰ βάρη, ὅποὺ ὑποφέρουσι, καὶ τόσον μιαρὰ ἡ ψυχὴ τῶν ὄθωμανῶν ^[34]. Ὁ τρόπος δὲ τῆς συμφωνίας των μετὰ τῶν κυρίων τῶν ὑποστατικῶν, ἐκτὸς ὅποὺ είναι τυραννικώτατος, είναι, πρὸς τούτοις, καὶ ἀκατάστατος καὶ ἄνομος ^[35]. Πῶς οὖν ζῶσι; Ἐ! ἀδελφοί μου, φίλτατοί μου Ἑλληνες, ἐσεῖς τὸ ἡξεύρετε, χωρὶς νὰ σᾶς τὸ εἰπῶ. Οἱ γεωργοί, ἡ σεβασμιωτέρα κλάσις μιᾶς πολιτείας, ὁ σταθερώτερος στῦλος τῆς πολιτικῆς εὐτυχίας, ζῆ χειρότερα ἀπὸ τὰ ἴδια ζῶα. Βέβαια, ὁ πλούσιος ὄθωμανὸς τρέφει τὰ ἄλογά του μὲ πολλὰ καλλιότερα φαγητὰ ἀπὸ ἔκεινα, ὅποὺ φυλάττουσιν εἰς τὴν ζωὴν καὶ εἰς τὰς θλίψεις τὸν ἀθῶν καὶ δίκαιον χωριάτην.

Ἄλλα, μήπως τελειώνει εἰς αὐτὰ μόνον ἡ δυστυχία του; Αύτὸς ὁ ταλαίπωρος πρέπει πρὸς τούτοις – ὡς ἐντροπὴ ἀνυπόφορος! – πρέπει, λέγω, νὰ χορτάσῃ τὴν λύσσαν καὶ τοῦ ληστοῦ τῆς ἐκκλησίας, ἥτοι τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ὡς κατωτέρω ρηθῆσεται, εἰς τρόπον ὅποὺ οἱ χωριάτες, ἔξαιρῶντας ἔκεινους τοὺς προδότας καὶ κακοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι διὰ νὰ μὴν διψήσωσι, πίουσι τὸ αἷμα τῶν συναδελφῶν των, καὶ ἀποκαθίστανται συνεργοὶ τῶν τυραννικῶν προσταγμάτων, ἀφοῦ χάνουν τὰ ὅσα οἱ ὄθωμανοὶ τοὺς ἀρπάζουσι καὶ τὰ ὅσα δίδουσι τῶν καλογήρων, μόλις ἡμποροῦσι νὰ ζήσωσι ἀπ’ ὅσα τοὺς μένουσι ^[36].

Ἄλλα, πῶς νὰ παραιτήσω τὰς καθημερινὰς ἀγγαρείας ὅποὺ ὑποφέρουσι! Ὡς οὔρανέ, πῶς δὲν κατακαίεις μὲ τοὺς κεραυνούς σου τόσα βδελυρὰ τέρατα, ὅποὺ μιαίνουν καὶ ἀφανίζουν τὸ ἀνθρώπινον γένος! Δὲν είναι χωρίον, ὡς ἀγαπητοί, καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἐπικράτειαν τοῦ τυράννου τῶν Ἰωαννίνων, ὅποὺ καθ’ ἐκάστην νὰ μὴν πέμπῃ τὸ ἐν τρίτον τῶν κατοίκων του, διὰ νὰ δουλεύῃ εἰς τὰ ἀνωφελῆ καὶ πολυέξοδα κτίρια τοῦ τυράννου, χωρὶς ἄλλην ἀνταμοιβήν, εἰμὴ ραβδίσματα καὶ πολλάκις θάνατον ^[37]. Τοιαύτην λοιπὸν θλιβερὰν καὶ ἀνυπόφορον ζωὴν διάγουσιν οἱ χωριάτες τῆς ἐλληνικῆς γῆς, καί, βέβαια, πολλὰ χειροτέραν ἀπ’ ὅτι σᾶς τὴν παρέστησεν ἡ διήγησίς μου.

Ἄλλα, τί νὰ εἰπῶ, διὰ τοὺς πολίτας; Ἐ, αὐτοὶ χωρὶς νὰ ἔχουν ὀλιγοτέρους κόπους καὶ μόχθους ἀπὸ τοὺς χωριάτας, ἔχουν τὰ βάσανα, καὶ περισσότερα καὶ φοβερώτερα, ἀπὸ αὐτούς. Οἱ τεχνῖται, λοιπόν, δουλεύουν σχεδὸν 18 ὥρας τὸ ἡμερόνυκτον, καὶ ποτὲ δὲν ἡμποροῦν νὰ ἀναπληρώσουν τὰς ἀναγκαίας χρείας των. Οἱ προεστοὶ μὲ τὰ ἄδικα δοσίματα, ὅποὺ τοὺς ἐπιφορτώνοσι, τοὺς ἀρπάζουσιν, ἀπὸ τὸ ἐν μέρος, τὸν ὀλίγον καρπὸν τῶν ἰδρώτων των, τὸ πλῆθος τῶν ἔορτῶν καὶ αἱ ἀγγαρεῖαι τοὺς ἐμποδίζουσιν, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, κάθε

περισσότερον κέρδος, όποù ήθελαν ήμπορέσει νὰ κάμωσι, καὶ ἀνάμεσα εἰς τόσας χιλιάδας, ὅταν τινὰς φθάσῃ νὰ ἀναπληρώσῃ τὰς χρείας του μὲ δόσον κέρδος τοῦ μένει, νομίζεται πολλὰ εύτυχής.

Πρόσθες ἀκόμη τὰ ἀνυπόφορα κακά, όποù καθημερινῶς δοκιμάζουσιν ἀπὸ τοὺς ἀχρείους ἐπιστάτας τοῦ τυράννου, οἱ ὄποιοι, μὲ ἄκραν ἀσπλαγχνίαν, καὶ χωρὶς συνείδησιν, ἐπιφορτώνοσιν εἰς τοὺς ἄλλους τὰ βάρη τοῦ μέρους των, καὶ αὐτοὶ μένουν ἀσύδοτοι. Ἐκεῖνοι, λέγω, οἱ ἄφρονες καὶ μωροὶ ἀνθρωποι, όποù κράζονται προεστοὶ καὶ ἄρχοντες, οἵτινες, ἀπὸ τὴν βρωμερὰν συνήθειαν, ἔχασαν σχεδὸν καὶ τὴν ἐντροπὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, καὶ μὲ ἄκραν ἀναισχυντίαν δὲν διστάζουσιν ἀπὸ τὸ νὰ ἀρνῶνται, ποτὲ μέν, τὰς ποσότητας τῶν πληρωμῶν, ποτὲ δέ, νὰ ξαναζητῶσι ἐκεῖνο, όποù ἔλαβαν ἥδη, καὶ τὸ χειρότερον νὰ καυχῶνται, εἰς τὸ νὰ δεικνύωνται πιστοὶ ὄπαδοὶ καὶ δοῦλοι τοῦ τυράννου ἐκούσιοι. "Ε, σκληροὶ καὶ ἀναιδέστατοι ἀνθρωποι, ταχέως θέλετε μετανοήσει, ναί, θέλετε μετανοήσει καὶ θέλετε κλαύσει πικρῶς διὰ τὰς κακοεργίας σας.

Ποῦ νομίζετε, ὡ ἀγαπητοί μου Ἔλληνες, νὰ στέλνωσι, διὰ νὰ κατοικήσωσι, αὐτοὶ οἱ ἀπάνθρωποι καὶ ἀναιδέστατοι ἄρχοντες ἐκείνους τοὺς δυσώδεις καὶ βρωμεροὺς Ἀλβανίτας ἢ ἄλλης ἐπαρχίας ὁθωμανούς, όποù ὁ κάθε τύραννος βαστᾶ διὰ τὴν φύλαξίν του, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Θετταλίαν καὶ Ἡπειρον; Ἰσως εἰς ὁσπίτια καμωμένα ἔξεπίτηδες, Ἰσως εἰς τὰ εύρυχωρα μετόχια τῶν μοναστηρίων, Ἰσως εἰς τὰ μεγάλα παλάτια των, Ἰσως ἔξω ἀπὸ τὴν πόλιν, ἢ εἰς ἔρημά τινα κτίρια, ἢ, τέλος πάντων, εἰς τὰ μοναστήρια; Ούχι, ούχι, ἀγαπητοί μου, μὴν προσμένετε τόσην κρίσιν ἀπὸ τὸν μεμεθυσμένον τους δουλικὸν νοῦν· αὐτοὶ ἔκλεγουσι καὶ πέμπουσιν αὐτοὺς τοὺς αἴμοβόρους λύκους εἰς τὰ ὁσπίτια, ὅπου εύρισκονται γυναικες καὶ κοράσια.

Καθείς, ὡ ἀγαπητοί μου, καθεὶς ἀπὸ ἐσᾶς ἡμπορεῖ εὔκόλως νὰ καταλάβῃ τὰς φοβερὰς ἔξακολουθήσεις. Ἐγὼ δέ, ἀπὸ τὴν δικαίαν μου ἀγανάκτησιν, ἢ χείρ μου τρέμει καὶ ἡ ὅρασις μου ἔθαμπωσε, οὕτε πλέον ἡμπορῶ νὰ ἐπαριθμήσω τὰς δυστυχίας τῶν Ἰωαννίτων καὶ ὅλων τῶν Θετταλῶν, χωρὶς ἀπὸ τὸν θυμόν μου νὰ εἰπῶ, βέβαια, ὀλιγότερα ἀπ' ὅτι ἀνήκουσι ἐκείνων τῶν μωροαρχόντων ἀλλ' Ἰσως περισσότερα ἀπ' ὅτι ἡ χρηστοήθεια καὶ τὸ ὄμογενὲς μὲ διδάσκουσι.

"Ἄν ἐγώ, ὅμως, σιωπῶ, δὲν θέλουσι σιωπῆσει αἱ τρομασμέναι μητέρες, όποù μετὰ δακρύων καὶ γονυκλιτῶς ἔμπροσθεν αὐτῶν τῶν ἀχρείων τεράτων ματαίως δέονται καθ' ἐκάστην, σπανίως δὲ ἐκεῖνοι καταδέχονται νὰ τὰς ἀκροασθῶσι, καὶ πολλάκις, ἀντὶς νὰ τὰς παρηγορήσωσι, τὰς ἐπιπλήττουσι καὶ μὲ βίαν τὰς

ἐκβάλλουσιν ἔξω, χωρὶς ποτὲ νὰ τοὺς δώσωσι τὴν παραμικρὰν βοήθειαν^[38]. Ἀν ἔγὼ σιωπῶ, βέβαια, τὰ κρεμνισμένα ὄσπιτια τῶν ταλαιπώρων Θετταλῶν καὶ Ἕπειρωτῶν, τὰ ξεσχισμένα στολίδια τῶν ὄσπιτίων των, αἱ αἵματωμέναι ὅδοὶ καὶ τείχη τῶν πόλεων ἀρκετῶς ὄμιλοῦσι εἰς τὰς ὄράσεις, ὅχι μόνον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἰδίων ξένων. Ἀν ἔγὼ σιωπῶ, ἀκούονται ὅμως οἱ ἀναστεναγμοὶ τῶν δυστύχων πατέρων, οἵτινες, ἀφοῦ δὲν δύνανται νὰ κερδίσωσι τὴν ζωοτροφίαν των, οὕτε νὰ ἐνδυθῶσι μὲ τὸν καρπὸν τῶν ἰδρώτων των, εἴναι ἀναγκασμένοι νὰ ἀφήσουν εἰς τὴν φαμελίαν των δέκα ὄθωμανοὺς καὶ ἄλλα τόσα ἄλογα, καὶ αὐτὸὶ νὰ ὑπάγουν εἰς τὴν φυλακήν, καὶ ὅχι ὀλίγας φοράς, εἰς θάνατον. Ἀν ἔγὼ σιωπῶ, θέλει λαλήσουν τὰ ἀθῶα στόματα τῶν τρομασμένων κορασίδων καὶ πεφοβισμένων ἔφήβων. Καὶ ἂν ἔγώ, τέλος πάντων, δὲν τοὺς δηλοποιῶ τὸ τέλος των, τὰ παραδείγματα καὶ αἱ ἴστορίαι ὅλου τοῦ κόσμου μὲ μεγάλην σαφήνειαν τοὺς τὸ προλέγουσι, καὶ ἀρκετὰ ἡμποροῦσαν νὰ τὸ προϊδῶσι μόνοι των, ἂν ἄξιοι κρίσεως καὶ συλλογισμοῦ ἥτον τοιαῦτα τέρατα.

Ίδού, ὡς Ἔλληνες, οἱ τεχνῖται πῶς ζῶσι, καὶ μὴν νομίσετε ὅτι ἐννοῶ διὰ μόνον τοὺς Ἱωαννίτας. Αὔτοὶ δὲν εἴναι δυστυχέστεροι, εἰμὴ μόνον, ὅτι ὁ τύραννός των εἴναι κακοηθέστατος. Ἀλλὰ εἰς ὅλας τὰς πολιτείας τοῦ ὄθωμανικοῦ κράτους εὑρίσκεται ἡ αὐτὴ διοίκησις, ὁ αὐτὸς τρόπος, αἱ Ἰδίαι αἰτίαι, καὶ τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Ἄς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὴν κλάσιν τῶν πραγματευτῶν, λέγω, ἐκείνων, ὃποὺ πωλῶσι διάφορα εἶδη εἰς τὰ ἔργα στήριά των, διότι περὶ τῶν ταξιδευόντων περαιτέρω ρηθήσεται. Ἀλλὰ τί ἡμπορῶ νὰ εἰπῶ δι’ αὐτούς, χωρὶς νὰ ξαναειπῶ τὰ Ἰδια προλεχθέντα διὰ τοὺς τεχνίτας;

Αὔτοὶ βασανίζονται ἀπὸ τὴν Ἰδίαν κακὴν τύχην, μάλιστα δὲ αἱ δυστυχίαι των αὐξάνουσιν ἀναλόγως μὲ τὰς ὑποθέσεις των. Αὔτοὶ καθ’ ἐκάστην δίδοσι τῷ τυράννῳ τόσας ποσότητας ἀπὸ κάθε εἶδος πραγματείας, ὃποὺ ἔχουσι, αὔτοὶ πληρώνοσι βαρύτατα δοσίματα, αὔτοὶ ὑποφέρουσι μὲ μεγαλειτέρας ζημίας εἰς τὰ ὄσπιτιά των πάντοτε τοὺς βρωμεροὺς Ἀλβανίτας^[39]. Αὔτοὶ εἰς φυλακήν, αὔτοὶ εἰς ἀγγαρείας^[40]. Αὔτοὶ τέλος πάντων εἴναι ὑποκείμενοι εἰς ὅλα τὰ χειρότερα κακά, ὃποὺ ἡμπορεῖ τινὰς νὰ στοχασθῇ. Πολλάκις ἡ τύχη τοὺς κατατρέχει καὶ εἰς τὰς ἐμπορικάς των ἐπιχειρήσεις, καὶ πολλοὶ ἀπεθνήσκουν εἰς τὴν φυλακήν.

Ποῖος ἔμβαίνει εἰς μίαν πολιτείαν τῆς Ἑλλάδος, καὶ δὲν αἰσθάνεται μίαν ψυχρότητα εἰς τὴν καρδίαν του, ἀκούοντας πανταχόθεν νὰ ἔξερχεται τὸ ἔ καὶ τὸ ἀλλοίμονον! Τί ἄλλο ἀκροάζεται ἔνας ξένος, πάρεξ ἀναστεναγμούς; Τί ἄλλο βλέπει ὁ Ἔλλην, εἰμὴ δάκρυα; Τί ἄλλο εὑρίσκεται, τέλος πάντων, εἰς τοὺς Ἔλληνας, εἰμὴ

λύπη, φόβος, φυλακή καὶ θάνατος; Ὅταν γενικὸν μουρμούρισμα λύπης, μία σιωπὴ ἀπελπισίας κυριεύει ὅλων τὰς καρδίας. Καὶ πολλῶν ἡ ἀδυναμία μιᾶς δικαίας ἐκδικήσεως καὶ ἡ πολλὰ αἰσθαντική των καρδία φθείρει τὴν ζωὴν καὶ θνήσκουν ἀπελπισμένοι. Ἡ πτωχεία, τέλος πάντων, ως μία ἀδιάκοπος μικρὴ θέρμη, ἀδυνατίζει τὸ πλέον υγιὲς σῶμα. Οὕτως καταβάλλει τὴν γενναιότητα καὶ σταθερότητα τῶν δυστύχων πατέρων καὶ θαμπώνει τὸ πνεῦμα τῶν τέκνων.

Πῶς στοχάζεσαι τώρα, ὡς ἀναγνῶστα, νὰ ζῶσιν οἱ ἀγαπητοί μας Ἐλληνες, αὐτοὶ οἱ γλυκύτατοί μας ἀδελφοί; Ἰσως δὲν τὸ ἀγνοεῖς, καὶ ἵσως μαζύ μου συγκλαίεις καὶ ἔσυ τὰς κοινὰς ἑλληνικάς μας δυστυχίας. Πλήν, μ' ὅλον τοῦτο, δὲν θέλω σιωπήσει ἔγω, ξαναενθυμῶντας σου τὸν τρόπον τῆς δυστυχεστάτης καὶ πτωχικῆς ζωῆς τῶν Ἐλλήνων, ἀπὸ τὸ νὰ εὔφημίσω τὴν ἀγαθὴν καρδίαν καὶ τὴν φιλανθρωπότητα τῶν εὔεργέτων τῆς Ἐλλάδος.

***

Ἐξαιρῶντας, λοιπόν, ὅλους τοὺς προεστῶτας, ἡ μᾶλλον εἰπεῖν τοὺς προδότας, καὶ ὅλους ἔκείνους τοὺς ἀχρειεστάτους σκλάβους καὶ ὄπαδοὺς τῶν κατὰ μέρος τυράννων τῆς Ἐλλάδος, οἱ λοιποὶ σχεδὸν ἄπαντες ἀναπληροῦσι εἰς τὰς χρείας των ἀπὸ εὔεργεσίας ἔκείνων τῶν ὀλίγων Ἐλλήνων, οἵτινες καὶ ἐν τῇ πατρίδι, καὶ πόρρω αὐτῆς, ὅταν εύρισκωνται, δὲν παύοσι ἀπὸ τὸ νὰ βιηθῶσι καθ' ἐκάστην τοὺς συμπατριῶτας των, ἀπὸ τὸ νὰ τοὺς παρηγορῶσι μὲ ἔξαφνα χαρίσματα, καὶ τέλος πάντων, ἀπὸ τὸ νὰ τοὺς στολίζωσι τὸ πνεῦμα μὲ τὰ σχολεῖα, ὅποὺ ἔξιδιων των ἔκτισαν καὶ φυλάττουσι.

Συγχωρήσετέ με, ὡς ἄνδρες γενναιότατοι καὶ φιλεύσπλαγχνοι, ἀν μία μεγάλη αἰτία μ' ἐμποδίζῃ ἀπὸ τὸ νὰ ἐκθέσω εἰς τοῦτον μου τὸν λόγον τὰ ἔνδοξα ὄνόματά σας· ἡ εὔγνωμοσύνη μου ὅμως ως Ἐλλην, καὶ τὸ χρέος τῶν συναδελφῶν μας, ἐντὸς ὀλίγου θέλουν ἐνεργήσει, διὰ νὰ ἔγχαράξουν μὲ χρυσᾶ ψηφία τοιοῦτον κατάλογον εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Ἐλλάδος, καθὼς καὶ τώρα τὸν φυλάττουσι ἐγκεχαραγμένον εἰς τὰς καρδίας των. Δὲν μένει τώρα ἄλλη κλάσις, εἰμὴ τῶν ταξιδιώτων, ὅποὺ νὰ ζητῇ ἐξήγησιν, ἀλλὰ περὶ αὐτῶν, ως προεῖπον, θέλω ὁμιλήσει παρεμπρός, καὶ τελειώνω τοιαύτην θλιβερὰν διήγησιν μὲ μίαν γλυκεῖαν παρατήρησιν, ὅποὺ σᾶς παρακαλῶ νὰ κάμητε εἰς τὸ ἑλληνικὸν γένος, διὰ κοινήν μας χαράν.

Ἡ τυραννία, ὡς Ἐλληνες – καὶ ὅποια τυραννία! – δὲν ἔδυνήθη νὰ ἔξαλείψῃ ἀπὸ τὸ γένος μας τὰ χαρακτηριστικά του σημεῖα, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως. Ἡ σταθερότης καὶ ἡ φιλευσπλαγχνία σώζονται εἰς ὅλους τοὺς Ἐλληνας καὶ ἡ ἀρετὴ λάμπει ἀνάμεσα

είς τὸν βόρβορον τῆς τυραννίας^[41]. Ὡ άρετή, ὡ θεῖον καὶ Ἱερὸν δῶρον! Σύ, ὅποὺ καταπρααίνεις τὰ ἄλογα πάθη. Σύ, ὅποὺ συνοδεύεις διὰ παντὸς μὲ τὴν ψυχὴν εἰς μίαν ἥσυχον καὶ γαληνὴν ἀνάπαυσιν. Σύ, ὅποὺ καθιστᾶς τὸν ἄνθρωπον εὔτυχην, ἀποκαθιστῶντας του ὄλιγας τὰς χρείας· ὅποὺ τὸν ἀρματώνεις ἐναντίον εἰς τὰς καταδρομὰς τῆς τύχης, καὶ τὸν καθιστᾶς ἀδιάφορον εἰς τὰς εὔτυχίας. Σύ, ὅποὺ ὑψώνεις τὴν ἀνθρωπίνην οὐτιδανότητα καὶ κατασταίνεις τὸν ἄνθρωπον ἀνώτερον τοῦ εἶναι του. Σύ, ὅποὺ χαρακτηρίζεις καὶ καταστεῖς ἀμετάτρεπτον τὸν ἐνάρετον. Ναί, ὁ ναός σου δὲν εἶναι ἐσφαλισμένος εἰς τὴν ὑποδουλωμένην Ἑλλάδα! Σύ λατρεύεσαι ἀπὸ τοὺς εὔεργέτας τοῦ γένους.

Αὕτοὶ σὲ τιμοῦσι μὲ τὰ καθημερινὰ δῶρα, ὅποὺ προσφέρουσιν εἰς τοὺς Ἑλληνας, καὶ ἔγὼ τοὺς τὸ κοινοποιῶ διὰ δόξαν μας. Ἄλλ’ ἐσεῖς, ὡ εὔεργέται, νομίζετε νὰ ἔκπληροῦται τὸ χρέος σας διὰ τῶν εὔεργεσιῶν σας μόνον; Οὐχί, ἀγαπητοί μου, ἔγὼ δὲν εἴμαι κόλαξ, διὰ νὰ σιωπήσω τὸ τί πρέπει νὰ κάμετε, καὶ ἐσεῖς ἀγαπᾶτε ἀρκετῶς τὴν ἀρετὴν, διὰ νὰ σᾶς κακοφανῆ ἢ ἀλήθεια καὶ νὰ μείνητε εἰς τὸ λάθος σας. Ἡ ἀρετή, ὡ ἀδελφοί μου, τόσον διαφέρει ἀπὸ τὴν κακίαν, ὡς ἡ ζωὴ ἀπὸ τὸν θάνατον. Καθὼς λοιπὸν ἀνάμεσα ζωῆς καὶ θανάτου, δὲν εύρισκεται μέσος ὅρος, οὕτε ἀνάμεσα ἀρετῆς καὶ κακίας ἡμπορεῖ νὰ εύρεθῇ, καὶ ἔξακολούθως δὲν ἡμπορεῖ νὰ εἴπῃ τινάς, οὕτε ὅτι ὁ δεῖνας εἶναι περισσότερον ἀπεθαμένος ἀπὸ τὸν δεῖνα ἀπεθαμένον, οὕτε ὅτι ὁ ἔνας ἐναρετώτερος ἀπὸ τὸν ἄλλον ἐνάρετον^[42].

***

Ἐνάρετος, ὡ εὔεργέται τῆς Ἑλλάδος, εἶναι μόνον ἐκεῖνος, ὅποὺ θέλοντας νὰ ζήσῃ εἰς πολλούς – δηλαδὴ ὡφελῶντας τοὺς συναδέλφους του, νὰ ἀθανατίσῃ τὸ ὄνομά του, καὶ διὰ νὰ εἴπω οὕτως, νὰ ζῇ καὶ ἀποθαμένος – κάμνει ὅχι ὅσον θέλει, ἀλλ’ ὅσον πρέπει, καὶ ὅχι ἐκεῖνο ὅποὺ εἰς οὐδὲν τὸν ἐγγίζει^[43], ἀλλ’ ἐκεῖνο, ὅποὺ εἶναι ἀναγκαῖον, προκρίνοντας πάντοτε τὸ κοινὸν ὄφελος, χωρὶς νὰ στρέψῃ τοὺς ὄφθαλμούς του εἰς τὴν μικρὰν ἢ μεγάλην ζημίαν, ὅποὺ ἥθελε τοῦ προξενήσει ἐν ἔργον του ἐνάρετον.

Εἰς τὰς νομαρχικὰς διοικήσεις, εἰς τὰς ὅποίας ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ κυρία βάσις καὶ τὸ θεμέλιον ὅλης τῆς πολιτικῆς διαγωγῆς, ὁ ἐνάρετος κάμνει ὅσον πρέπει, καὶ ποτὲ δὲν ζημιοῦται, ἐπειδὴ ποτὲ δὲν συγχωρεῖ ἢ ὄρθὴ διοίκησις ξεχώρισιν ἀπὸ τὰς μερικὰς εἰς τὰς κοινὰς ὑποθέσεις, καθὼς εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος μου λόγου ἀρκετῶς ἀπεδείχθη. Καὶ ἔξακολούθως, ὁ ἐνάρετος κάμνοντας ὅτι τὸν διδάσκει ἡ ἀρετή, κάμνει πρῶτον μὲν τὸ χρέος του ὡς πολίτης, καὶ δεύτερον, ὡφελῶντας

τοὺς ἄλλους· ἡ ἔνωσις, ὅποù εύρισκεται ἀναμεταξὺ εἰς ὅλους τοὺς πολίτας, κάμνει νὰ ὠφελῆται καὶ ὁ Ἰδιος.

Πολλὰ διαφορετικὸν εἶναι ὅμως τὸ πρᾶγμα εἰς τὰς τυραννικὰς διοικήσεις, ὅταν καμμίαν φορὰν ἐμφανίζεται ἡ ἀρετή - τὸ ὅποῖον, ἀγκαλὰ καὶ σπανίως, πλὴν ἀκολουθεῖ, καὶ εἰς κάθε τόσον εύρισκονται μερικοὶ ἐνάρετοι διὰ τιμὴν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ διὰ μεγαλειτέραν ἐλπίδα μιᾶς ταχέας ἐπανορθώσεως ἐκείνου τοῦ γένους, ὅποù τυραννεῖται^[44] - ὡσὰν ὅποù ἡ τυραννία ἔχει διὰ βάσιν καὶ θεμέλιον τὴν ἀνομοιότητα καὶ τὴν ἀδικίαν. Ὅσοι δοῦλοι εἶναι, τόσαι διαιρέσεις εύρισκονται, καὶ εἰς τὸ λεξικὸν τῆς δεσποτείας ἡ λέξις «ἔνωσις» δὲν εύρισκεται. Ὅθεν, εἶναι φανερὸν, ὅτι ἔνας ἐνάρετος ὑπὸ τῆς δουλείας πρέπει ἔξ ἀνάγκης νὰ πάσχῃ, καὶ ἔξακολούθως, ὅποιος δὲν πάσχει ὑπὸ τῆς δουλείας, δὲν εἶναι ἐνάρετος.

Καλὸν ἥθελεν ἦτον, ὡς Ἐλληνες, ἂν οἱ ἐνάρετοι τῆς Ἑλλάδος δὲν ἥθελον ὑποφέρει, ἀλλά, κάμνοντες τὸ χρέος των, ἥθελον ὠφελήσει τοὺς ἄλλους καὶ τὸν ἔαυτόν τους. Πλὴν αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον νὰ θεωρηθῇ, ἔως ὅποù ἡ Ἑλλὰς εύρισκεται ὑπὸ τυραννίας. Ἄς ὑποφέρωσι λοιπὸν ὡς φιλογενεῖς καὶ φιλελεύθεροι, καὶ ἀς μάθωσιν ὅτι, ὅποιος ἡμπορῶντας νὰ ὠφελήσῃ περισσότερον, ὠφελεῖ ὀλιγότερον, δὲν εἶναι ἐνάρετος.

Ἐγὼ ἔλαβα τὴν εὔχαριστησιν νὰ γνωρίσω ἀρκετοὺς ἐναρέτους Ἐλληνας καὶ εὔεργέτας τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὅποίων ἡ φιλευσπλαγχνία καὶ ἡ καλὴ καρδία, δὲν μοῦ συγχωροῦσι νὰ τοὺς κράξω μὴ ἐναρέτους, ὅντας βέβαιος ὅτι, ἂν δὲν κάμνουσι εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅσον ἔπρεπε καὶ ὅσον ἡμποροῦσαν, ἡ μόνη αἰτία εἶναι, ὅποù δὲν γνωρίζουσι ἐκεῖνο, ὅποù ἔπρεπε νὰ κάμωσι, ἐπειδή, ὡς Ἐλληνες, δὲν εἶναι δύσκολον εἰς ἔνα καλὸν ἄνθρωπον νὰ κάμῃ ἐν καλὸν ἔργον τόσον, ὅσον εἶναι δύσκολον νὰ τὸ κάμῃ καλῶς καὶ καθῶς πρέπει. Ὅθεν, παρεμπρός, θέλω φανερώσει πρὸς τοὺς εὔεργέτας τῆς Ἑλλάδος τὸ τί πρέπει νὰ κάμωσι, καὶ ἐλπίζω ὡς ἐνάρετοι, ὅποù εἶναι, νὰ κάμωσι τὸ χρέος των, καθῶς τυχαίνει, διὰ νὰ ἀποκαθιστῶσι ἄξιοι τῆς ἀρετῆς.

Ἡ εὔεργεσία εἶναι ἀναντιρρήτως τὸ χρηστότερον ἔργον ἐνὸς ἐναρέτου πλουσίου, ἀλλά, ἀγαπητοί μου Ἐλληνες, ὅποῖον ὄφελος προξενεῖ εἰς τοὺς Ἐλληνας τὴν σήμερον; Ἀν μέχρι τοῦδε τοὺς ὠφέλησε, φεῦ! τώρα αὐτὸ τὸ χρηστὸν ἔργον, ἀντὶς νὰ ὠφελήσῃ, βλάπτει, καὶ ἄλλο δὲν προξενεῖ εἰς τοὺς Ἐλληνας, εἰμὴ μόνον μίαν ἐπιζήμιον παρηγορίαν καὶ τοὺς κάμνει νὰ μένουν πάντοτε ἀκίνητοι ὑπὸ τῆς τυραννίας. Οἱ χρείαν ἔχοντες, ἀφοῦ εὔεργετηθοῦν, ὑποφέρουν περισσότερον, καὶ ὅσον περισσότερον εὔεργετοῦνται, τόσον ὀλιγότερον τοὺς βαρύνει ἡ τυραννία.

Καὶ ἵδοù ὅτι ἔν καλόν, ὁποù γίνεται εἰς τόπον ἔνδος μεγαλειτέρου καλοῦ, προξενεῖ τὸ χειρότερον κακόν, ὁποù ἡμποροῦσε νὰ προξενήσῃ τῆς Ἑλλάδος^[45].

Οἱ εὔεργέται τῆς Ἑλλάδος, λοιπόν, ἀς μὴ νομίζωσι, ὅτι ὠφελοῦσιν, ὅσον πρέπει τὴν πατρίδα των, εὔεργετῶντας τινὰς Ἑλληνας. Η Ἑλλὰς βλάπτεται, ἡ κοινὴ ἐλπὶς ὀλιγοστεύει, καὶ ἀλλοίμονον εἰς τὸ ἑλληνικὸν γένος, ἢν οἱ εὔεργέται του δὲν ἀλλάξωσι σκοπόν, καὶ δὲν μεταχειρισθῶσιν εἰς ἄλλον τρόπον τὰς εὔεργεσίας των^[46]. Κάτωθι λοιπὸν θέλω ἀποδείξει, ὡς προεῖπον, τὸ τί πρέπει νὰ κάμωσι, διὰ νὰ ἔξαλείψουν τὰς χρείας ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας, καὶ νὰ ἀποκαταστήσουν ἀχρήστους τὰς εὔεργεσίας των μὲ τὴν ἴδιαν εἰλικρινότητα, ὁποὺ ἡ ἀγάπη τοῦ γένους μου καὶ ὁ θεῖος ἔρως τῆς πατρίδος μὲ διδάσκουσι.

ΒΙΒΛΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΟΙ ΤΗΣ ΤΥΡΑΝΝΙΑΣ

Δύο αἴτια εἶναι, ὡς Ἑλληνές μου ἀκριβοί, ὁποὺ μέχρι τῆς σήμερον μᾶς φυλάττουσι δεδεμένους εἰς τὰς ἀλύσους τῆς τυραννίας, εἶναι δὲ τὸ ἀμαθὲς Ἱερατεῖον καὶ ἡ ἀπουσία τῶν ἀρίστων συμπολιτῶν. Εἰς τὴν διήγησιν τῆς δευτέρας αἰτίας, εἰς τὴν ὁποίαν συγκαταλέγεται καὶ ἡ κλάσις τῶν εὔεργέτων τῆς Ἑλλάδος, θέλω φανερώσει τὸ χρέος των, ὡς ἔταξα. Τὰ δὲ προλεχθέντα περὶ τῆς ἀρετῆς αὐτῶν χρησιμεύουν ὡς προλογίδιον εἰς τὴν ἔξετασιν, ἐν ᾧ εἰσέρχομαι τώρα, διὰ νὰ ἀποδείξω, ὅτι δὲν εἶναι οὕτε δειλία, οὕτε ἀστοχασία τῶν Ἑλλήνων, ὁποὺ μέχρι τῆς σήμερον μᾶς φυλάττει ὑπὸ τῆς ὀθωμανικῆς τυραννίας, καὶ νὰ ἀποστομώσω τὰς φθονερὰς καὶ καταλάλους γλώσσας τῶν ἀλλοφύλων.

Άλλα, πόσον θέλει συγχύσει, ἡ ἀκόλουθος διήγησις τῆς πρώτης αἰτίας μερικοὺς ἀρχιεπισκόπους, ἡ ἄλλου τάγματος Ἱερεῖς, ἢν κατὰ τύχην τὸν παρόντα μου λόγον ἀναγνώσωσι – τὸ ὁποῖον μοῦ φαίνεται δύσκολον – βλέποντας ξεσκεπασμένας τὰς ψευδεῖς των ἀρετάς.

Ὦ, πόσον ταχέως θέλει ρίψουσιν εἰς τὸ πῦρ τοῦτο μου τὸ βιβλιάριον, ὅσοι φοβοῦνται τὸ φῶς τῆς ἀληθείας! Διὰ τοῦτο λοιπὸν κρίνω ἀναγκαῖον νὰ τοὺς προειδοποιήσω, ὅτι τὸ πατριωτικὸν χρέος μου μὲ προστάζει νὰ ὁμιλήσω τὴν ἀλήθειαν, καὶ δὲν φοβοῦμαι οὕτε τοὺς ἀμαθεῖς, οὕτε τοὺς σπουδαίους καὶ ἔναρέτους^[47]. Τοὺς μὲν πρώτους, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἄξιοι φόβου, τοὺς δὲ δευτέρους ἐπειδὴ ἡ ἀλήθεια δὲν ἐπιδέχεται κατάκρισιν. Μᾶλλον δὲ οἱ σπουδαῖοι θέλουν

ἐπικυρώσει τοὺς λόγους μου μὲ τὴν νουνεχῆ των ἐπιβεβαίωσιν, καὶ θέλουν προσπαθήσει, ὅσον ὁ γληγορώτερον δυνηθῶσι, νὰ διορθώσωσιν ὁπωσοῦν τὰς φοβερὰς καὶ ἐπιζημιώδεις καταχρήσεις αὐτοῦ τοῦ Ἱεροῦ τάγματος, διὰ νὰ ἀναλάβῃ ἡ Ἑλλὰς τὴν προτέραν της λάμψιν καὶ εύτυχίαν.

Διὰ τοῦτο, λοιπὸν, μετὰ δακρύων παρακαλῶ τοὺς σοφοὺς καὶ ἐναρέτους ἄνδρας, ὃποὺ φέρουσι τὸ σεβάσμιον ἔνδυμα τῆς Ἱερωσύνης, νὰ μὲ συγχωρήσουν, ἂν μὲ ἄκραν τόλμην ἀποφασίζω νὰ ἐλέγξω αὐστηρῶς τοὺς ἀναξίους καὶ ἀμαθεῖς καλογήρους, καὶ νὰ ἀποδείξω μὲ γεωμετρικὴν βεβαιότητα τὸ πόσον κακὸν προξενοῦσι τὴν σήμερον εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἄς μὴν μὲ νομίσουν ἀνευλαβῆ, ἂν ἀκούσωσι νὰ καταφρονῶ τὴν σημερινὴν καλογερικήν των σύστησιν καὶ διαγωγήν, ἀλλ’ ὡς ζηλωτὰὶ τῆς ἐπανορθώσεως καὶ δόξης τῆς κοινῆς πατρίδος μας Ἑλλάδος, νὰ στοχασθῶσι, ἂν εἴναι εὔκολον, νὰ ξαναλάβῃ τὸ γένος μας τὴν ἐλευθερίαν του, ἐν ὅσῳ σώζεται ὁ οἰκιακὸς ἔχθρος της, ἡ ἀμάθεια, λέγω, ἡ δεισιδαιμονία καὶ ἡ κατάχρησις τῆς θρησκείας, ἡ ὄποσην φθορὰν θέλει προξενήσει μία αἰφνίδιος ἀνάστασις, καὶ ἐπανόρθωσις εἰς ὅσους ἀδίκως καὶ ἀναισχύντως παρέβηκαν τὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ ἡθικὰς νομοθεσίας, ἂν ἐν καιρῷ δὲν θέλουσι διορθωθῆ.

Ὥ, πόσον αἰσθάνομαι τὴν φλόγαν τῆς ἀγανακτήσεως καὶ ἐντροπῆς εἰς τὴν καρδίαν μου, τώρα ὃποὺ τόσον καταφρονητικῶς θέλω λαλήσει διὰ τὴν πλέον τιμιωτέραν κλάσιν τῆς πολιτικῆς διαγωγῆς! Πόσον μὲ λυπεῖ, ὃπού, ἀντὶς νὰ ἐπαινέσω αὐτὸ τὸ Ἱερὸν τάγμα, ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ πατριωτικὸν χρέος μου μὲ βιάζουσι νὰ τὸ κατηγορήσω. Μεγάλον βέβαια εἴναι τὸ ἐπιχείρημά μου, ἀλλ’ ἐγὼ ἔταξα νὰ κάμω κάθε θυσίαν ἔμπροσθεν εἰς τὸ ἄγαλμα τῆς Ἐλευθερίας, καὶ δὲν θέλω παραιτήσει τὴν ἀναγκαιοτέραν.

Ὥ σὺ μιαρὰ Σύνοδος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τί ὄμοιάζεις, ἥθελα νὰ ἡξεύρω ἀπὸ ἐσὲ τώρα ὃποὺ σὲ ἐρωτῶ, εἰς τί, λέγω, ὄμοιάζεις τοὺς Ἱεροὺς καὶ θείους ἀποστόλους τοῦ λόγου τῆς σοφίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ; Ἱσως εἰς τὴν ἔνδειαν καὶ ἀφιλοκέρδειαν, ὃποὺ ἐκεῖνοι ἐκήρυξαν; Ἀλλ’ ἐσὺ εἶσαι γεμάτη ἀπὸ χρήματα, ὃποὺ καθημερινῶς κλέπτεις ἀπὸ τοὺς ταλαιπώρους χριστιανούς. Ἱσως εἰς τὴν ἐγκράτειαν καὶ χαλιναγωγίαν τῶν παθῶν; Ἀλλ’ εἰς ποῖον μεγάλον ξεφάντωμα δὲν εὑρίσκεται μέρος ἀπὸ τοὺς συγκλήτους σου, καὶ ποῖος ἀπὸ αὐτοὺς δὲν λατρεύει δύο καὶ τρεῖς ἀρχοντίσσας μὲ ἄκραν ἀναισχυντίαν καὶ σχεδὸν φανερά^[48];

Μήπως τοὺς ὄμοιάζεις κἀν εἰς τὴν εὐλάβειάν των πρὸς τὴν θρησκείαν; Ἀλλὰ ποῖος

δὲν γνωρίζει τὴν ἄκραν ἀνευλάβειάν σου καὶ ποῖος δὲν ἡξεύρει πόσον γελοιωδῶς καὶ χλευαστικῶς ἐκτελεῖς τὰς Ἱερουργίας^[49]; Εἰς τί λοιπὸν τοὺς ὁμοιάζεις; Εἰς τὴν φιλανθρωπότητα; Ἐσύ, τοὺς πτωχοὺς δὲν καταδέχεσαι οὕτε κὰν νὰ τοὺς Ἰδῆς, οὐχὶ δὲ νὰ τοὺς βοηθήσῃς. Ἡ λύσσα σου διὰ τὰ χρήματα εἶναι ἀπερίγραπτος^[50]. Τοὺς ὁμοιάζεις ἵσως εἰς τὴν φιλαδελφότητα, εἰς τὴν ὁμόνοιαν, εἰς τὴν ἐπάλληλον ἀγάπην; Ἄλλὰ ποῖος δὲν γνωρίζει πόσον προσπαθεῖ ὁ ἔνας νὰ βλάψῃ τὸν ἄλλον^[51]. Εἰς τί λοιπὸν τοὺς ὁμοιάζεις; Βέβαια εἰς οὐδέν. Ὡς τῆς δυστυχίας σας, ἄνθρωποι βάρβαροι καὶ μωροί. Ἐπρεπε νὰ ξαναγυρίσῃ ὁ Χριστός, διὰ νὰ σᾶς φωτίσῃ, ἐπειδὴ ἐσεῖς οὕτε κὰν στοχάζεσθε νὰ ἀνοίξητε ποτὲ ἐν βιβλίον, διὰ νὰ λαμπρύνητε τὸν ἐσκοτισμένον σας νοῦν.

Σύ, λοιπόν, ὡς Σύνοδος, ἀγκαλὰ καὶ νὰ φέρης τοὺς τίτλους τῆς ἀγιωσύνης καὶ τὰ σημεῖα τῆς ἀρετῆς, οὐχί, οὐχί, ποσῶς δὲν ὁμοιάζεις τὰ ὑποκείμενα, ὅποὺ προσπαθεῖς νὰ παρησιάσῃς. Σὺ εἶσαι μία μάνδρα λύκων, ὅποὺ δὲν ὑπακούεις τὸν ποιμένα σου καὶ κατατρώγεις τὰ ἀθῶα καὶ πολλὰ ἡμερα πρόβατα τῆς ὄρθιοδόξου ἐκκλησίας. Ὡς τοιαύτην λοιπὸν θέλω σὲ νομίσει εἰς τὸν παρόντα μου λόγον, καὶ ἀνὴρ ἀμάθεια τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ ἀπειρία αὐτῶν ἐφύλαξεν μέχρι τῆς σήμερον εἰς μακαριότητα τὸ ἀνυπόφορον κράτος σου, τὸ φῶς τῆς μαθήσεως καὶ ὁ ἥλιος τῆς ἀληθείας θέλουσι σᾶς ἀποδείξει εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ὅλων, ὅχι καθὼς προσποιεῖσθε νὰ εἴσθε, ἀλλὰ καθὼς εἴσθε τωόντι. Καὶ θέλουσι σᾶς διδάξει ἐνταυτῷ τὴν ἀληθῆ ὁδὸν τῆς ἀρετῆς καὶ Ἱερατικῆς διαγωγῆς.

***

Ἄκούσατε νῦν, ἀγαπητοί μου Ἑλληνες, ὅσοι ἀπὸ ἐσᾶς μέχρι τῆς σήμερον τὸ ἀγνοοῦσαν, ἀκούσατε τὴν θλιβερὰν διήγησιν τῆς σημερινῆς καταστάσεως τοῦ Ἱερατικοῦ τάγματος τῆς κοινῆς μας πατρίδος, καὶ ἵδατε εἰς τί καταντεῖ τοὺς ἀνθρώπους ἡ τυραννία. Στοχαστικώτατος καὶ μεγάλος ἄνθρωπος ἐστάθη βέβαια ὁ νομοδότης Λυκοῦργος, ὁ ὄποιος προβλέποντας τὰ ἄφευκτα κακά, ὅποὺ ἥθελε προξενήσει εἰς τοὺς συμπατριῶτας του ἡ μεταχείρισις τῶν χρημάτων, τὴν ἀπέβαλεν ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τὴν Σπάρτην, καὶ κατέστησεν ἐκεῖνον τὸν καλότυχον λαὸν τόσον εὔτυχην καὶ ἐνάρετον, ὥστε ὅποὺ θέλει δοξάζεται καὶ τιμεῖται, ἔως ὅποὺ ὑπάρχωσιν οἱ ἄνθρωποι. Ἐπειδή, λοιπόν, ὁ νῦν ἐλληνικὸς κλῆρος, διὰ βάσιν τοῦ συστήματός του καὶ διὰ γενικὸν ὅργανον τῆς διαγωγῆς του ἔχει μόνον καὶ μόνον τὸν χρυσόν, δὲν νομίζω περιττὸν, εἰ καὶ συντόμως, νὰ εἴπω τι περὶ τῆς χρήσεώς του καὶ τῆς αὐτοῦ καταχρήσεως.

Δὲν εῖναι ὅμως ὁ σκοπός μου νὰ καταπείσω τοὺς χρυσολάτρας, ὅτι ἀπατῶνται, ἐπειδὴ μοῦ φαίνεται τὸ ἵδιον, ἂν ἥθελα παραστήσει τί ἔστι μανία, διὰ νὰ καταπείσω ἔνα τρελλόν, ὅτι εἶναι τρελλός. Αὐτός, ἐν ὅσῳ εἶναι τρελλός, δὲν τὸ πιστεύει νὰ εἶναι, μάλιστα κρίνει τὸν ἔαυτόν του φρονιμώτερον ἀπὸ κάθε ἄλλον. Οὕτως καὶ οἱ χρυσολάτραι. Ἔως ὅποὺ μὲ τὸν χρυσὸν κάμνουσιν ὅτι θέλουσι, βέβαια δὲν νομίζουσι ἄτοπον τὴν λατρείαν των. Όθεν, ἀναγκαία εἶναι διὰ τοὺς πρώτους ἡ φρόνησις καὶ διὰ τοὺς ἄλλους ἡ καλὴ διοίκησις. Καὶ τότε ἡμποροῦν νὰ καταλάβουν ἐκεῖνοι ὅτι ἥτον λωλοί, καὶ ἐτοῦτοι ὅτι ἐβαστοῦσαν τόσον καπνὸν, ἐσφαλισμένον εἰς σιδερένια σεντούκια. Όμιλῶ μόνον, λοιπὸν, ἐπειδὴ ἡ ὑπόθεσις εἶναι ἀξία περιεργείας, καὶ ἐπειδὴ νομίζω νὰ μὴν δυσαρέσῃ κάθε ἐξέτασις πραγμάτων, ὅποὺ ἀναφέρονται εἰς τὸ κοινὸν καλῶς ἔχειν.

Τὰ χρήματα, ὡς Ἐλληνες, εἰς ἄλλο δὲν χρησιμεύουν, οὕτε δι’ ἄλλο τέλος ὁ ἐφευρέτης τὰ ἐμεταχειρίσθη, παρὰ μόνον διὰ σημεῖα ἀριθμητικά, ἥτοι διὰ μέτρον γενικὸν τῶν πραγμάτων καὶ δηλωτικὸν τῆς τιμῆς των. Οὕτως λοιπὸν ἐξ ἀρχῆς, διὰ νὰ διευκολύνουν τὰ δανείσματα καὶ ἀλλαγὰς τῶν διαφόρων ἀναγκαίων των πραγμάτων, οἱ ἀνθρωποι ἔκαμαν τόσας μονάδας χρυσᾶς ἢ χαλκίνους, διὰ τῶν ὅποίων τὰ ἐμετροῦσαν καὶ τὰ ἐμοίραζον ὄρθως. Αὐτὴ ἡ ἐφεύρεσις εἰς ὀλίγον καιρὸν εὔκολυνεν τὰς ἀμοιβαίας ἀλλαγάς, ὅχι μόνον ἀπὸ ἔνα ὑποκείμενον εἰς ἄλλον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πόλιν εἰς πόλιν, καὶ ἀπὸ γένος εἰς γένος^[52]. Αὔξανοντας λοιπὸν κατ’ ὀλίγον ὀλίγον αἱ χρυσαῖ μονάδες καὶ μὴν ἡμπορῶντας νὰ αὐξήσουν τὰ ἀναγκαῖα πράγματα, ἐφευρέθησαν τὰ μὴ ἀναγκαῖα. Καὶ οὕτως ἐγεννήθη ἡ πολυτέλεια εἰς τοὺς ἀνθρώπους^[53].

Ἡ πολυτέλεια δὲ ὡς γέννημα καὶ ἀποτέλεσμα σκιώδους καὶ φανταστικῆς δυνάμεως, καθὼς εἶναι ἡ μεταχείρισις τοῦ χρυσοῦ^[54], ἐφύλαξεν τὴν ἴδιαν δύναμιν καὶ αὐτή, καὶ οὕτως μὲ τὸ νὰ ἐπιδέχωνται τὰ μὴ ἀναγκαῖα εἴδη, τιμὴν ἰδεαστικὴν καὶ ἀόριστον, καὶ αὔξανοντας αἱ χρυσαῖ μονάδες ἀπὸ τὸ ἐν μέρος, καὶ τὰ διάφορα εἴδη ἀπὸ τὸ ἄλλον, τὴν σήμερον σχεδὸν τὰ τρία τέταρτα τῶν ἀνθρώπων ἐνασχολοῦνται ὅχι εἰς ἄλλο, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ δίδουν σήμερον τιμὰς ἰδεαστικὰς εἰς ἐν εἴδος, διαφορετικὰς ἀπὸ ἐκείνας, ὅποὺ εἶχεν χθές, εἰς τρόπον ὅπού, κάθε ἡμέραν ξεκάμνοντες τὰ ὅσα εἶχον καμωμένα, δὲν εύρισκονται ποτὲ ἀργοί. Αὐτὸς λοιπὸν τὸ φτιάσιμον καὶ ξεφτιάσιμον τὸ ὠνόμασαν ἐμπόριον^[55].

Τώρα, λοιπόν, ὅποὺ ἀπεδείχθη ὅτι ἡ ὑπόληψις, ὅποὺ τὴν σήμερον εύρισκεται εἰς τὰ χρήματα, εἶναι θετὴ καὶ ἰδεαστική, πολλὰ εὔκόλως ἡμποροῦσε νὰ ἐννοηθῇ, ὅτι καὶ

ἄχρηστος εἶναι, μᾶλλον δὲ ἐπιζήμιος, ὁμιλῶντας γενικῶς, ἢ ἐφεύρεσις καὶ μεταχείρισίς των. Ἀλλὰ διὰ περισσοτέραν σαφήνειαν, ἃς ὑποθέσωμεν δύο, ἐξ ᾧν ὁ εἷς νὰ διαυθεντεύῃ τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ χρυσοῦ, καὶ ὁ ἄλλος νὰ τοῦ εἶναι ἐναντίος, καὶ ἃς συγγράψωμεν τοὺς διαλόγους των.

***

Ο πρῶτος λοιπόν, μοῦ φαίνεται, ὅτι ἥθελεν εἰπεῖ: Ἡ ἐφεύρεσις τῶν χρημάτων εὔκόλυνεν τοὺς τρόπους τῆς ζωοτροφίας, ἔδωσεν ἐκεῖνα τὰ εἴδη εἰς ἐν γένος, ὅποὺ δὲν τὰ εἶχε, ηὕξησε τὰς ἰδέας τῶν ἀνθρώπων, αὐξάνοντας τὸν ἀριθμὸν τῶν πραγμάτων. Ἐγκαρδίωσεν τοὺς τεχνίτας, τιμῶντας καὶ ἀγοράζοντας τὰ τεχνουργήματά των, καί, τέλος πάντων, ἐτίμησε τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὴν κατέστησεν εὔγενη καὶ χρηστοηθῆ.

Ο ἄλλος, βέβαια, ἥθελεν ἀποκριθῆ: Ἡ ἐφεύρεσις τῶν χρημάτων ἡθέλησεν κατ' ἀρχὰς νὰ μετρήσῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα πράγματα, ἐπειτα ἐμέτρησεν καὶ τὰ μὴ ἀναγκαῖα, καὶ μετὰ ταῦτα ἔγινεν ἀνταμοιβὴ καὶ μέτρον τῆς ἀρετῆς. Ἀλλ' αὐξάνοντας περισσότερον τὰ μέτρα ἀπὸ τὰ μετρητά, ἐξ ἀνάγκης καὶ ἀφ' ἐαυτοῦ των τὰ μετρητὰ ἐμέτρησαν τὰ μέτρα, καὶ ἐξακολούθως τὴν σήμερον τὰ χρήματα μετρῶνται ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ οἱ ἡθικοὶ δρισμοὶ κατεστάθησαν μέτρα τοῦ χρυσοῦ [56]. Ἡ ἐφεύρεσις τῶν χρημάτων κατέστησεν τοὺς ἀνθρώπους ἔχθροὺς τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἐαυτοῦ των [57]. Ἡ ἐφεύρεσίς των κάμνει νὰ πιστεύουν οἱ περισσότεροι τῶν ἀνθρώπων, μεγαλείτερον τὸ μικρὸν ἀπὸ τὸ μεγάλον [58]. Ἡ ἐφεύρεσίς των ἔφθειρε τὰ ἥθη τῶν ἀνθρώπων, μὲ τὴν πολυτέλειαν [59], καί, τέλος πάντων, τὰ χρήματα ἔδωσαν ὕπαρξιν ἄλλων δύο γενῶν ἀνάμεσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ὅθεν, ἐκτὸς τοῦ ἀρσενικοῦ καὶ τοῦ θηλυκοῦ, τὴν σήμερον εύρισκεται τὸ τρίτον γένος, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, τῶν πλουσίων, καὶ τὸ τέταρτον, τῶν πτωχῶν.

Ποῖος ἔχοντας κρίσιν στοχασμοῦ δὲν φρίττει θεωρῶντας τοὺς ἐνενήντα ἐννέα νὰ μὴν ζῶσι, νὰ μὴν δουλεύωσι, νὰ μὴν κοπιάζωσι δι' ἄλλο τι, ἢ διὰ τὸν ἐαυτόν των, παρὰ μόνον καὶ μόνον διὰ τὸ καλῶς ἔχειν τοῦ ἐνός; Καὶ ποῖος, βλέποντάς το, δὲν καταλαμβάνει, ὅτι ἡ αἰτία εἶναι, ὅποὺ ὅχι μόνον τὰ φυσικὰ καὶ ἡθικὰ ὑποδουλώθησαν εἰς τὰ χρήματα, ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι ἀνθρωποι καταστάθησαν μέτρα τοῦ χρυσοῦ, καὶ ὅτι, ὅποιος ἔχει περισσοτέρας μονάδας χρυσίου, ἡμπορεῖ νὰ ἀγοράσῃ περισσότερους ἀνθρώπους; Χειρότερον πρᾶγμα γίνεται ἀπὸ αὐτὸ ἄραγε; Οἱ ἀνθρωποι νὰ ούτιδανωθῶσι τόσον, ὕστε ὅποὺ μὲ ἄκραν ἀδιαντροπίαν νὰ ἀκούῃ τινὰς τὸν ὄθωμανδὸν νὰ λέγῃ, ὁμοίως καὶ τὸν βρεττανόν, «σήμερον ἀγόρασα δέκα

άνθρωπους»!

Πῶς ἡμπορεῖ, ἐκεῖνος ὅποὺ τὰ στοχάζεται, νὰ ζήσῃ, καὶ νὰ ἡξεύρῃ, ὅτι, χωρὶς νὰ θέλῃ νὰ πωληθῇ ἔνας, τὸν ἀγοράζουν μὲ βίαν, καὶ μάλιστα νὰ εἶναι αὐτὸς ὁ ἕδιος ὑποχρεωμένος νὰ ἀγοράσῃ ἄλλους, καὶ νὰ γίνῃ κακός, θέλοντας καὶ μὴ θέλοντας; Ὁποίᾳ εἶναι ἡ καλωσύνη, ὅποὺ μᾶς ἥλθεν ἀπὸ τὴν ἐφεύρεσιν τῶν χρημάτων; Ἱσως ὅποὺ μᾶς εὔκόλυνεν τὰς ἀμοιβαίας διαλλαγάς; Ἀλλὰ ποίᾳ ἀνάγκη ἦτον, διὰ νὰ μᾶς τὰς εὔκολύνῃ; Καὶ πῶς ἐζοῦσαν οἱ ἄνθρωποι, πρὶν νὰ ἐφεύρουν τοὺς χρυσοῦς ἀριθμούς; Οἱ Ἀμερικάνοι πρὸ τεσσάρων αἰώνων δὲν ἐτραγονίσωσαν, δὲν ἐνδύοντο, δὲν εἶχον Ἱσως ὅλας τὰς ἀρετάς, μὴν ἔχοντες κανένα ἐλάττωμα; Ἀπέθανον ἀπὸ πεῖναν Ἱσως οἱ Λάκωνες, ὅποὺ δὲν ἐμεταχειρίζοντο τὸν χρυσόν; Ἡ μήπως δὲν ἡφανίσθη ὅλη ἡ Ἑλλὰς ἐξ αἰτίας του; Δὲν τυραννεῖται μέχρι τῆς σήμερον ἀπὸ αὐτόν; Καί, τέλος πάντων, τὸ ἀνθρώπινον γένος δὲν ἀσχημάθη τόσον ἀπὸ αὐτόν;

Δὲν πωλεῖται Ἱσως ἡ δικαιοσύνη διὰ τοῦ χρυσοῦ; Δὲν ἀγοράζονται Ἱσως οἱ κριταὶ διὰ τοῦ χρυσοῦ; Δὲν σκεπάζει Ἱσως ὁ πλούσιος τὰς ἀνομίας του διὰ τοῦ χρυσοῦ; Δὲν χάνει Ἱσως ὁ πτωχὸς τὰ δίκαια του διὰ τῆς ἐλλείψεως τοῦ χρυσοῦ^[60]; Διατί, τάχατες, νὰ βλέπωμεν ἔνα ἄνθρωπον νὰ ὀρίζῃ ἄλλους ἀνθρώπους, καὶ δέκα ἄνθρωποι νὰ τρέχουν ὅπισθεν εἰς τὸν ἔνα, ὡσὰν νὰ ἦτον αὐτοὶ χοῖροι, καὶ αὐτὸς χοιροβοσκός;

Τί περισσότερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἔχει αὐτός, ὅποὺ τόσον αὐστηρῶς καὶ ὑπερηφάνως κτυπᾷ, ὑβρίζει καὶ καταφρονεῖ τοὺς ἄλλους; Διατί, διατί, ὁ ἔνας νὰ ὀνομάζεται δοῦλος καὶ ὁ ἄλλος κύριος; Διατί ὁ πλούσιος νὰ τρώγῃ, νὰ πίνῃ, νὰ κοιμᾶται, νὰ ξεφαντώνῃ, νὰ μὴν κοπιάζῃ καὶ νὰ ὀρίζῃ, ὁ δὲ πτωχὸς νὰ ὑπόκειται, νὰ κοπιάζῃ, νὰ δουλεύῃ πάντοτε, νὰ κοιμᾶται κατὰ γῆς, νὰ διψῇ, καὶ νὰ πεινᾷ;

Ποία εἶναι ἡ αἰτία, ὡς ἄνθρωποι, παρὰ ἡ ἐφεύρεσις τοῦ χρυσοῦ; Ποία ἀνάγκη μᾶς βιάζει, λοιπόν, νὰ τὸν φυλάττωμεν; Μήπως οἱ ἄνθρωποι ζῶσι μὲ μέταλλα, ἡ μήπως διὰ τοῦ χρυσοῦ καλλιεργεῖται ἡ γῆ; Καὶ διατί τάχατες δὲν ἥθελον ἡμπορέσει νὰ ζήσουν οἱ ἄνθρωποι χωρὶς τὸν χρυσόν; Καὶ τί ἥθελε γίνει ὁ χρυσός, ἀν τοῦ ἔλειπεν ἀπὸ ὅλους ἡ ὑπόληψις^[61]; Καὶ διατί τοσαύτη ὑπόληψις εἰς ἔν μέταλλον^[62];

Δὲν εἶναι Ἱσως ἡ πρώτη καὶ ἡ κυρία πρόξενος τόσων φοβερῶν πλημμελημάτων ὁ χρυσός^[63]; Δὲν πωλεῖται ἡ τιμὴ Ἱσως διὰ τοῦ χρυσοῦ; Δὲν ἀγοράζεται Ἱσως ἡ ἀξιότης δι' αὐτοῦ; Δὲν κλαίει, τέλος πάντων, τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐξ αἰτίας του; Ἐν ἐνὶ λόγῳ δὲν εἶναι πρόξενος τῆς πολιτικῆς ἀνυποφόρου ἀνομοιότητος καὶ τῶν

έξ αύτῆς προερχομένων μυρίων κακῶν; Φεῦ! Βαβαί!...

***

Τώρα λοιπόν, όποù ἔτελείωσεν καὶ ὁ διάλογος τοῦ ἐναντίου, τί μέλλει νὰ εἰπῇ ὁ ἀναγνώστης; Ό ἀναγνώστης ἃς ἀποφασίσῃ, ὅπως τοῦ φανῆ εὔλογώτερον. Μία καλὴ διοίκησις ὅμως ἡμπορεῖ νὰ διορθώσῃ τὴν κατάχρησιν τῶν πλούτων, καὶ ἀν δὲν ἡμπορέσῃ νὰ ἔξαλείψῃ ὅλα τὰ εἰρημένα κακά, ὅποù προξενεῖ ἡ ὑπόληψις τοῦ χρυσοῦ, κὰν θέλει τὰ μετριάσει, ἐπειδή, ἀγαπητοί μου, κάθε δύναμις σκιώδης καὶ ψευδής, ὅσον περισσοτέραν ἐνέργειαν ἔχει εἰς τὴν ἀρχήν της, τόσον περισσότερον καταφρονεῖται εἰς τὸ τέλος, καὶ ἀφοῦ γνωρισθῇ. Ἀλλ’ αὐτὸ εῖναι ἐπιχείρημα μεγάλου ἀνδρός, διότι ὁ καλὸς νομοδότης φέρεται πρὸς τὸν λαόν, ὡς ἄριστός τις ἰατρὸς πρὸς τὸν ἄρρωστον. Καὶ καθὼς ἔτοῦτος, πρὶν δώσῃ τὸ ἰατρικόν, ἔξετάζει πρῶτον τὴν κρᾶσιν τοῦ ἀσθενοῦντος, ὡσὰν ὅποù πολλάκις τὸ ἵδιον ἰατρικόν, ὅποù ἰατρεύει ἔνα, ἡμπορεῖ νὰ βλάψῃ ἄλλον, οὕτως καὶ ὁ νομοδότης, ἀφοῦ ἔξετάσῃ τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθη ἐνὸς γένους καὶ τὸ κλῖμα τῆς κατοικίας του, τότε δίδει ἀναλόγους τοὺς νόμους, ἐπειδὴ τὴν σήμερον εἰς μερικὰ γένη ὁ χρυσὸς εῖναι ἀναγκαιότατος, καὶ ἐνταυτῷ εἰς ἄλλα, ὅχι μόνον ἄχρηστος, ἀλλὰ καὶ ἐπιζήμιος^[64].

Δὲν ἦτον βέβαια ἔτοῦτος ὁ τόπος νὰ ὄμιλήσω διὰ αὐτῶν, ἐπειδὴ περὶ τοιούτων θεμάτων ἡ πρέπει τινὰς νὰ ὄμιλῃ διεξοδικά, ἡ μὲ τελειότητα, ὡσὰν ὅποù ἡ συντομία ἀποβάλλει τὰς ἀναγκαίας ἀποδείξεις. Πλὴν ἐγώ, ἀν ἔσφαλα εἰς τοῦτο, νομίζω νὰ εἶμαι συμπαθισμένος, μὲ τὸ νὰ γράφω, ὅχι διὰ ἐκείνους τῶν ὅποίων πρέπει νὰ εἰπῇ τινὰς ὅλα καὶ διεξοδικῶς, ἀλλὰ πρὸς ἀνθρώπους, οἵτινες γνωρίζουσι τὴν ἀλήθειαν, καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι μαζί μου θέλουσι φωνάξει: «Ἐ! ἂς ἔξαλειφθοῦν, ὅποιαι καὶ ἀν εῖναι, αἱ αἰτίαι τῶν δυστυχιῶν τῆς ἀνθρωπότητος».

***

Ἄς εἰσέλθωμεν τώρα εἰς τὴν διήγησιν τοῦ ἐλληνικοῦ κλήρου, ἡ ὅποίᾳ ὅχι ὀλίγον θέλει μᾶς παραστήσει τὰ κακά, ὅποù προξενεῖ ἡ κατάχρησις τῶν χρημάτων. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, λοιπόν, εύρισκεται ὁ πατριάρχης καὶ ἡ Σύνοδος· ἄλλος πατριάρχης εύρισκεται εἰς Ἀλεξάνδρειαν· ἄλλος εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἄλλος εἰς Ἱερουσαλήμ. Ό πρῶτος ὄνομάζεται οἰκουμενικός. Καὶ ἀν ἄλλο δὲν σημαίνη αὐτὸς ὁ γελοιώδης τίτλος μαζὶ μὲ τοὺς τόσους ἄλλους ὅποù λαμβάνει, φανερώνει ὅμως, ὅτι οἱ ἄλλοι τρεῖς πατριάρχαι ὑπόκεινται εἰς αὐτόν. Αὐτὸς λοιπὸν διαμοιράζει εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τοῦ ὁθωμανικοῦ κράτους, καὶ πολλάκις πέμπει καὶ ἔκεī ὅποù δὲν εῖναι χριστιανοί, τόσας ἔκατοντάδας ἀρχιεπισκόπους, ἔξ ὧν ὁ καθεὶς ἔχει

τέσσαρας ἡ πέντε ἐπισκοπάς, εἰς τὰς ὁποίας πέμπει καὶ αὐτὸς τόσους ἐπισκόπους. Αύτὸς εἶναι τὸ σύστημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, ὃ τρόπος δὲ τῆς διοικήσεως εἶναι ὁ ἀκόλουθος:

Ἡ Σύνοδος ἀγοράζει τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀπὸ τὸν ὄθωμανικὸν ἀντιβασιλέα διὰ μίαν μεγάλην ποσότητα χρημάτων, ἔπειτα τὸν πωλεῖ οὗτινος τῆς δώσῃ περισσότερον κέρδος, καὶ τὸν ἀγοραστὴν τὸν ὄνομάζει πατριάρχην. Αὐτός, λοιπόν, διὰ νὰ ξαναλάβῃ τὰ ὅσα ἐδανείσθη διὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ θρόνου, πωλεῖ τὰς ἐπαρχίας, ἥτοι τὰς ἀρχιεπισκοπάς, οὗτινος δώσῃ περισσοτέραν ποσότητα, καὶ οὕτως σχηματίζει τοὺς ἀρχιεπισκόπους, οἱ ὁποῖοι πωλῶσι καὶ αὐτοὶ εἰς ἄλλους τὰς ἐπισκοπάς των. Οἱ δὲ ἐπίσκοποι τὰς πωλῶσι τῶν χριστιανῶν, δηλαδὴ γυμνώνουσι τὸν λαόν, διὰ νὰ ἐβγάλωσι τὰ ὅσα ἔξωδευσαν. Καὶ οὗτος ἐστὶν ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ἐκλέγονται τῶν διαφόρων ταγμάτων τὰ ὑποκείμενα, δηλαδὴ ὁ χρυσός.

Ο τρόπος δέ, μὲ τὸν ὁποῖον ἐκπληροῦσι τὰς ὑποσχέσεις των πρὸς τὸν λαὸν καὶ πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς νόμους, εἶναι ὁ ἀκόλουθος. Ο πατριάρχης, ἀφοῦ ἡξεύρει νὰ ἀναγνώσῃ δύο κατεβατὰ ἀπὸ τὸ Ψαλτήριον τοῦ Δαβίδ, κρίνεται ἄξιος τοιαύτης ἀρχῆς ἀπὸ τὴν Σύνοδον, αὐτὴ δὲ ἡξεύρει νὰ ἀναγνώσῃ περισσότερον ἀπὸ αὐτὸν καὶ τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων^[65]. Διὰ νὰ γράψῃ, δὲν ἐρωτᾶται ἀν ἡξεύρη, ἐπειδὴ δὲν τοῦ εἶναι ἀναγκαῖον. Μάλιστα, τὸ ὄνομά του τὸ γράφει μὲ τόσα κλωθογυρίσματα - εἰς τὸ ὁποῖον τὸν μιμοῦνται καὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ οἱ ἐπίσκοποι καὶ μερικοὶ πρωτοσύγκελλοι - ὅποὺ καὶ ἀνορθόγραφον ἀν εἶναι, ὅπερ καὶ πιθανώτατον, κανεὶς δὲν τὸ καταλαμβάνει, καὶ διὰ τοῦτο φυλάττει γραμματικούς, νέους προκομμένους, ἔχει δὲ καὶ τὸν πρωτοσύγκελλον καὶ ἀρχιμανδρίτην, οἵτινες ὀπωσοῦν μετριάζουν τὴν θηριότητα τῆς ἀμαθείας τοῦ κυρίου των.

Ἡ πρώτη ἔγνοια τοῦ πατριάρχου, λοιπόν, εἶναι νὰ ἀποκτήσῃ τὴν φιλίαν τῶν φίλων τῆς Συνόδου, ὅπού, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἶναι αἱ γυναῖκες τῶν πρώτων ἀρχόντων, ἥτοι πλουσίων ἀμαθῶν τοῦ Φαναρίου. Καὶ αὐτὸς τὸ κάμνει διὰ δύο αἴτια: Πρῶτον μέν, διὰ νὰ ἡμπορῇ νὰ κλέπτῃ μὲ περισσότερον θάρρος, δεύτερον δὲ νὰ κλέπτῃ διὰ περισσότερον καιρόν, ὡσὰν ὅποὺ αὔτὴ ἡ Σύνοδος ἔχει ὅλα τὰ μέσα εἰς τὴν ὄθωμανικὴν δυναστείαν, καὶ ἔξακολούθως, ὅταν ὁ πατριάρχης, δὲν τῆς ἀρέσκη, εύθὺς τὸν ἔξορίζει. Καὶ δὲν τῆς ἀρέσκει πάντοτε, ὅταν δὲν ὁμογνωμῇ μὲ αὐτήν, καὶ ὅταν δὲν ὑπογράφῃ, χωρὶς νὰ ἀναγνώσῃ ὅτι γράμμα τοῦ παραδώση.

Ο πατριάρχης ἔχει μίαν ἔξουσίαν σκιώδη καὶ ψεύτικην ἐπάνω εἰς τὴν Σύνοδον, ἀλλὰ κανεὶς δὲν τολμεῖ νὰ ἔξορίσῃ κανένα ἀπὸ αὐτήν, ἀν καὶ ὅλα τὰ δίκαια ἥθελε

τὸν βιάσουν, ἐπειδή, τότε, οἱ λοιποὶ εὐθὺς ἔξορίζουν αὐτόν, καὶ βάζουν ἄλλον καὶ ξανακαλεῖ τὸν ἔξορισθέντα σύντροφόν των. Διὰ τοῦτο, πολλάκις ἔτυχε νὰ πατριαρχεύσουν, ποῖος ὀκτὼ μῆνας, ποῖος ἕξ, καὶ ποῖος δύο μόνον. Ἡ ὑπερηφάνεια καὶ διεστραμμένη ψυχὴ αὐτῶν τῶν δώδεκα μωρῶν τῆς Συνόδου τοὺς ἐμποδίζει ἀπὸ τὸ νὰ στοχασθῶσι τὴν φθοράν, ὅποὺ προξενοῦσι εἰς τὸν λαὸν μὲ τὰ μεγαλώτατα ἔξοδα τῶν συχνῶν ἀλλαγῶν τῶν πατριαρχῶν, καὶ ἄλλο δὲν ἐνθυμοῦνται, παρὰ ὅτι, ὅσα ἔξοδεύσουν, τὰ ξαναλαμβάνουν ἀπὸ τὸν νεόφυτον, καὶ πάντοτε μὲ τὸ διάφορόν τους.

Εὔκόλως ἡμπορεῖ νὰ προϊδῇ ὁ ἀναγνώστης τὰ περὶ τῶν ἀρχιεπισκόπων, ὅταν ἡ ἀρχὴ εἶναι τοιαύτη. Ἄς μάθῃ ὅμως, ὅτι αὐτοὶ ὑπερβαίνουσιν καὶ εἰς τὴν ἀμάθειαν καὶ εἰς τὰ κακὰ ἔργα, καὶ τὴν Σύνοδον καὶ τὸν πατριάρχην. Ἐπειδὴ ἡ μὲν Σύνοδος, ὅποὺ ἔξοδεύει, διὰ νὰ κάμη τὸν πατριάρχην ὅπως θέλει, λαμβάνει εὐθὺς ἀπὸ τὸν ἵδιον τὰ ὅσα ἔξωδευσεν, ὁμοίως καὶ ὁ πατριάρχης τὰ ξαναλαμβάνει ἀπὸ τοὺς ἀρχιεπισκόπους διπλᾶ καὶ τριπλᾶ. Ἄλλὰ αὐτοί, ἀφοῦ λάβουν μέρος ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους, τὰ λοιπὰ πρέπει νὰ τὰ ἐβγάλουν ἀπὸ τοὺς χριστιανούς, καὶ εἰς αὐτὸ μιμοῦνται τοὺς ὁθωμανικοὺς διοικητὰς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς των, ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἰς ἄλλο δὲν διαφέρουσι, είμὴ ὅτι οἱ ἀρχιεπίσκοποι πληρώνουν αὐτούς, καὶ αὐτοὶ τοὺς δίδουν τὴν ἄδειαν νὰ κλέψωσιν ὅσα ἡμποροῦσι.

***

Ἡ ἀμάθεια τοῦ λαοῦ ἀκόνισεν τόσον τὰ ἀρχιερατικὰ σπαθία, ὅποὺ κανεὶς δὲν τοὺς ἀντιστέκεται. Μ' ἔν κατεβατὸν μὲ κατάρας, ὅποὺ ἡ πλέον διαβολικὴ διάθεσις φοβερωτέρας βέβαια δὲν ἥθελεν ἡμπορέσει νὰ ἐφεύρῃ, τὸ ὅποιον ὄνομάζουσιν ἀφορισμόν, ἐκδύουσι καὶ πλουσίους καὶ πτωχούς. Καὶ ἀν πολλάκις μ' ἔτερον κατεβατὸν μ' εὐχάς, εὐλογίας καὶ συγχώρησιν, διαλύουσι τὸν ἀφορισθέντα, δι' ἄλλο τέλος δὲν τὸ κάμνουσι, παρὰ διὰ νὰ ἡμπορέσωσι νὰ τὸν ξαναφορίσωσι. Ἐπειδὴ τὸν ἀφορισθέντα δὲν δύνανται νὰ τὸν ξαναφορίσωσι, ἀν πρῶτον δὲν τὸν συγχωρήσωσι^[66]. Μετὰ τὸν ἀφορισμόν, ὅποὺ εἶναι τὸ πρῶτον τους ἄρμα, ἔπονται οἱ ἀγιασμοὶ καὶ τὰ μνημόσυνα^[67]. Καὶ τέλος πάντων, τὸ μεγαλείτερον κέρδος των εἶναι αἱ κληρονομίαι καὶ τὰ χαρίσματα^[68]. Ἀν εἰς αὐτὰ εὕρῃ ἀνθίστασιν, τότε εὐθὺς ἀφορίζει, δὲν δίδει τὴν ἄδειαν τῶν Ἱερέων νὰ βαπτίσουν τὸ γεννηθὲν βρέφος, οὕτε νὰ θάψουν τὸν νεκρόν.

Ἄλλὰ ποῦ νὰ διηγηθῶ, ὅσα ἡ μιαρά των ψυχὴ ἐφευρίσκει! Φθάνει λοιπὸν νὰ ἡξεύρετε, ὅτι, ὅσα καὶ ἀν κάμνωσι, τὰ κάμνοσι διὰ χρημάτων, καὶ πληρώνοντάς

τους τινὰς ἡμπορεῖ νὰ λάβῃ τὴν συγχώρησιν διὰ κάθε ἀμάρτημα. Τόσον ἔβαρβαρώθη καὶ οὐτιδανώθη ἡ κλάσις τῆς Ἱερωσύνης τῶν Ἑλλήνων! Πρὸς τούτοις ὁ ἀρχιεπίσκοπος πωλεῖ τὰς ἐνορίας τῆς πόλεως οὗτινος Ἱερέως θελήσῃ, καὶ ἔπειτα κάμνει ἀργὸν ἢ ἐξορεῖ ὅποιον θέλῃ ἀπὸ αὐτούς, καὶ ξαναπωλεῖ τὴν ἐνορίαν ἄλλου, διὰ νὰ τοῦ κάμη τὸ ἴδιον ὕστερα ἀπ’ ὀλίγον. Κάθε τόσον τοὺς ζητεῖ δάνεια, καὶ ποτὲ δὲν τοὺς τὰ ἐπιστρέφει. Κανεὶς δὲν τολμεῖ νὰ ἀντισταθῇ εἰς τοὺς λόγους του, ἐπειδὴ εὐθὺς τὸν ἀφορίζει καὶ ἔπειτα τὸν ἐξορεῖ καὶ λαμβάνει τὴν περιουσίαν του^[69]. Καὶ οὗτος ἐστὶν ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὄποιον ἐνεργοῦσι τὰ ἡδύτατα ἐντάλματα τοῦ Χριστοῦ.

Πῶς ἄραγε ζῶσιν αὐτοὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι εἰς τὰς μητροπόλεις των καὶ ὅποιαι εἰσὶ αἱ ἀρεταί των; Τρώγοσι καὶ πίνοσι ὡς χοῖροι^[70]. Κοιμῶνται δεκατέσσαρας ὥρας τὴν νύκτα καὶ δύο ὥρας μετὰ τὸ μεσημέρι. Λειτουργοῦσι δύο φορὰς τὸν χρόνον, καὶ ὅταν δὲν τρώγωσι, δὲν πίνωσι, δὲν κοιμῶνται, τότε κατεργάζονται τὰ πλέον ἀναίσχυντα καὶ οὐτιδανὰ ἔργα, ὅποὺ τινὰς ἡμπορεῖ νὰ στοχασθῇ^[71]. Καὶ οὕτως εἰς τὸν βόρβορον τῆς ἀμαρτίας καὶ εἰς τὴν ἰδίαν ἀκρασίαν θησαυρίζουσι χρήματα, καὶ οἱ ἀναστεναγμοὶ τοῦ λαοῦ εἴναι πρὸς αὐτοὺς τόσοι ζέψυρες.

Ο χορὸς τῶν ἐπισκόπων ἔξακολουθεῖ μετὰ τοὺς ἀρχιεπισκόπους. Αὔτοί, πάλιν, εἴναι ἄλλοι λύκοι, ἵσως χειρότεροι ἀπὸ τοὺς πρώτους, ἐπειδὴ κυριεύουσι τοὺς χωρικοὺς καὶ ἴδιώτας. Ἀνεκδιήγητα εἴναι τὰ ἀνομήματά των καὶ ἡ σκληρότης των διαπερνᾶ κατὰ πολλὰ ἐκείνην τῆς ἰδίας παρδάλεως. Αὔτοὶ πέμπουσι τόσους ληστάς, διὰ νὰ εἰπῶ ἔτζι, εἰς τὰ χωρία τῆς ἐπισκοπῆς των, καὶ τοὺς δίδοσι τὸν τίτλον ἢ τοῦ πρωτοσυγκέλλου ἢ τοῦ ἀρχιμανδρίτου ἢ ἄλλου τινὸς τάγματος, οἱ ὅποιοι ἄλλο δὲν ἡξεύρουσι, παρὰ νὰ γράφουν ὄνόματα^[72] τῶν χριστιανῶν μὲ ὅλην τὴν ἀνορθογραφίαν, καὶ νὰ προφέρωσι τὸ «νὰ εἴσαι κατηραμένος», «νὰ ἔχης τὴν εὔχὴν» καὶ «δός μοι».

Αὔτοί, λοιπόν, περιφέρονται εἰς ὅλα τὰ χωρία τῆς ἐπισκοπῆς καὶ μὲ ἄκραν ἀσπλαγχνίαν ἔκδύουσι τοὺς πολλὰ ἀθώους χωριάτας, καὶ μάλιστα τὰς γυναικας. Ὅταν δὲν τοὺς εύρίσκουσι χρήματα, τότε τίνος ἀρπάζουσι ἐν φόρεμα, τίνος ἐν ἔργαλεῖον τῆς γεωργικῆς, τίνος ἐν στολίδι τῆς γυναικός του, καὶ φθάνουσι νὰ τοὺς παίρνουσιν ἔως καὶ τὰ δοχεῖα τῶν φαγητῶν. Ἀπὸ ἄλλους πάλιν λαμβάνουσι τόσα κιλὰ σιτάρι ἢ τόσον κρασί. Ἐν ἐνὶ λόγῳ, τοὺς γυμνώνουσι, καὶ ἔπειτα τοὺς εύλογοῦσι καὶ φεύγουσι. Πολλάκις δὲ περιέρχεται ὁ ἴδιος ἐπίσκοπος εἰς τὰ χωρία, καὶ τότε πλέον ἀκολουθοῦν τὰ χειρότερα. Αὔτος ὁ ἀναίσχυντος καὶ βάρβαρος καὶ

ἀμαθέστατος ἄνθρωπος, ἀφοῦ τρώγει δι’ ὅσας ἡμέρας μένει εἰς τὸ χωρίον ἀπὸ τὴν πτωχὴν κοινότητα, ἀφοῦ ἀρπάζει ὅσα περισσότερα δυνηθῆ, τότε ἀφορίζει ἔνα δύο, καὶ ἄλλους τόσους κάμνει παπάδες, καὶ ἔπειτα φεύγει.

Ο τρόπος δέ, μὲ τὸν ὁποῖον κρίνει ἄξιον, ἔνα χωριάτην, τῆς Ἱερωσύνης, εἶναι ὁ ἀκόλουθος. Πρῶτον τοῦ ζητεῖ ἐκατόν, ἢ περισσότερα, ἢ ὀλιγότερα γρόσια, καὶ τὰ λαμβάνει, ἔπειτα τὸν ρωτᾶ, ἂν ἡξεύρη γράμματα, ἥτοι νὰ γράψῃ καὶ νὰ ἀναγνῶσῃ, ὕστερον τοῦ φέρει τὸ Ψαλτήριον, καὶ αὐτὸς ἀναγινώσκει ἐν κατεβατόν, καὶ εὐθὺς τὸν κάμνει Ἱερέα. Ἡ ἀμάθεια αὐτῶν τῶν Ἱερέων εἶναι ἄκρα, καὶ ἀπὸ αὐτοὺς οἱ περισσότεροι κατὰ συμβεβηκὸς ἀποκαθίστανται ἀρχιμανδρῖται, ἔπειτα δὲ κερδίζοντας, ἀγοράζουν ἐπισκοπάς, καὶ ἔξακολούθως γίνονται ἀρχιεπίσκοποι καὶ ὅχι ὀλίγας φορὰς πατριάρχαι. Ὅθεν, ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐκκλησίας κατάγονται ἀπὸ τὴν ἴδιαν ποταπότητα, καὶ οἱ περισσότεροι εἶναι ἀμαθέστατοι^[73].

Μετὰ τῶν Ἐπισκόπων, λοιπόν, ἔρχονται ἐκεῖνοι οἱ πρωτοσύγκελλοι, οἱ ἀρχιμανδρῖται καὶ οἱ πνευματικοί, οἱ ὁποῖοι στέλλονται ἀπὸ τὰ μοναστήρια – δι’ ᾧν κατωτέρω ρηθήσεται – μὲ κάποιας πανταχούσας^[74]. Αὐτοὶ εἶναι ἀναρίθμητοι, ἐπειδὴ δὲν εύρισκεται πόλις ἢ χωρίον, ὃποὺ νὰ μὴν φυλάττῃ ἢ ἐνα ἢ δύο ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς λαοκλέπτας, οἱ ὁποῖοι παρησιάζονται εἰς τὸν ἀρχιερέα καὶ ἀγοράζουν παρ’ αὐτοῦ τὴν ἄδειαν τοῦ κλεψίματος, καὶ ἔπειτα, μὲ ἄκραν αὐθάδειαν, ἀρχινοῦσιν ἀπὸ ὁσπίτιον εἰς ὁσπίτιον, νὰ ζητοῦσιν ἐλεημοσύνην, καὶ ἐκδύουσιν ἔξοχως τὰς γυναικας, ὅσον ἡμποροῦσι.

Τὸν τρόπον, ὃποὺ μεθοδεύονται, εἶναι ἄξιος γέλωτος ἐνταυτῷ καὶ δακρύων. Αὐτοὶ ἔχουσιν ἐν κιβωτίδιον γεμάτον ἀπὸ ἄνθρωπινα κόκκαλα καὶ κρανία ἀκέραια, τὰ ὁποῖα ἀσημώνοσι, καὶ ἔπειτα ὄνοματίζουσιν, ἄλλα μὲν τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους καὶ ἄλλα τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου. Ἐν ἐνὶ λόγῳ, δὲν ἀφίνουν ἄγιον, χωρὶς νὰ ἔχουν μέρος ἀπὸ τὰ κόκκαλά του^[75]. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς κοκκαλοπωλητὰς ἔξερχονται ἀπὸ τὸ ὅρος τοῦ Ἀθους, ὃποὺ ὄνομάζουν Ἁγιον Ὄρος, εἰς τὸ ὁποῖον εύρισκεται ἡ πηγὴ αὐτῶν τῶν καλογήρων.

Τὰ δὲ μοναστήρια αὐτὰ ἔχουσιν εἰς κάθε πολιτείαν ὑποστατικὰ καὶ ὁσπίτια, τὰ ὁποῖα καλοῦσι μετόχια καὶ τὰ κατοικοῦσιν αὐτοὶ οἱ περιηγηταί. Ἐκεῖ μετροῦσι τὰ κλεφθέντα χρήματα, διὰ νὰ λάβωσιν αὐτοὶ κρυφίως τὰ μισὰ καὶ τὰ λοιπὰ νὰ τὰ ὑπάγωσιν εἰς τὰ μοναστήριά των^[76]. Αὐτὰ τὰ τέρατα λοιπόν, ἐπειδὴ ποτὲ δὲν τοὺς ἔβγαινει ἀπὸ τὸ στόμα τους ἔνας ἀναστεναγμός, συνηθίζουν κατ’ ὀλίγον ὀλίγον εἰς τὴν ἀπάθειαν, καὶ φθάνουσιν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὃπού, ὁ κόσμος καὶ ἀν-

χαλάση, τίποτε δὲν τοὺς μέλει. Εἶναι δὲ κατήγοροι εἰς τὸ ἄκρον, καὶ ἀν εἰς καμμίαν πολιτείαν εὔρεθῇ τινάς, ἢ Ἱερεύς, ἢ λαϊκός, νὰ εἶναι ὁπωσοῦν προκομμένος, αὐτοὶ τὸν ἔχουσι διὰ ἔχθρόν τους ἀθανάσιμον. Τότε περιφερόμενοι εἰς τὰ ὄσπιτια, εύθὺς μὲ ἄκρον ὑποκριτικὸν τρόπον τὸν κακολογοῦσι, τὸν κηρύττουσιν εύθὺς ἀνευλαβῆ καὶ ἀθεον. Ὁ μεγαλείτερος στοχασμός των εἶναι νὰ κρύπτωσι τὴν ἀμάθειάν των, καὶ διὰ τοῦτο ζητοῦσι πάντοτε νὰ συνομιλῶσι μὲ τὰς γυναῖκας.

὾ γλυκύτατε Ἰησοῦ! ὾ δίκαιοι Ἀπόστολοι! ὾ φιλόσοφοι Πατέρες! Ποῦ εἶσθε τὴν σήμερον, νὰ ἰδῆτε τοὺς ἀπογόνους σας, καὶ νὰ συγκλαύσητε, μαζὶ μὲ ὅσους τὴν ἀλήθειαν γνωρίζουσι, διὰ τὴν ἀθλιότητά τους; Ἐσεῖς ἐπαραγγείλετε τὴν νηστείαν, διὰ νὰ χαλινώσητε ὁπωσοῦν τοὺς γαστριμάργους, αὐτοὶ ἀναθεματίζουσι καὶ τοὺς ἀσθενεῖς, ὅταν κρεοφάγωσι. Ἐσεῖς ἐδιωρίσατε τὰς ἐλεημοσύνας, διὰ νὰ στερεώσητε τὴν ἀρετὴν, αὐτοὶ δὲ ἀρπάζουσι καὶ ἀπὸ πλουσίους καὶ ἀπὸ πτωχούς, ὅσα περισσότερα δυνηθῶσι. Ἐσεῖς ἐνομοθετήσετε τὴν ἔξομολόγησιν, διὰ νὰ παρηγορῆτε τοὺς λυπημένους καὶ βασανισμένους, διὰ νὰ νουθετῆτε τοὺς χρείαν ἔχοντας καὶ ἀμαθεῖς, αὐτοὶ δὲ τὴν ἐνεργοῦσι διὰ μόνην περιέργειαν εἰς τὸ νὰ μάθωσιν τὰ ξένα πράγματα, καὶ ἔπειτα νὰ τὰ κοινολογοῦσι, ὅχι μόνον ὅταν τοὺς ὡφελῇ, ἀλλὰ ὅταν δὲν τοὺς βλάπτῃ^[77]. Ἐσεῖς ἐκηρύξατε τὴν ὁμόνοιαν, τὴν ἀδελφότητα, τὴν ὁμοιότητα καὶ τὴν ἐλευθερίαν, αὐτοὶ δὲ διδάσκουσι μὲ τὰ παραδείγματά των τούναντίον. Ἐσεῖς, τέλος πάντων, εἴχετε τὴν ἀρετὴν διὰ ὁδηγόν, αὐτοὶ ἔχουσι τὰ χρήματα.

Τί ἥθελεν εἶπεῖ, στοχάζεσθε, ὡς Ἔλληνες, ὁ Λόγος τῆς Σοφίας, ὁ ἡδύτατος Χριστός, εἰς αὐτοὺς τοὺς ὑπηρέτας του; Ὡ ! ἡ ἀπόφασίς του εἶναι φανερά, καὶ ἅμποτες οἱ ταλαιπωροὶ νὰ διορθωθοῦν ὁπωσοῦν, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν ἄφευκτον ποινὴν τῶν πλημμελημάτων των. Ποῖος δὲν βλέπει, ὡς Ἔλληνες, τὸν ἀφανισμόν, ὃποὺ εἰς τὴν Ἑλλάδα προξενεῖ τὴν σήμερον τὸ Ἱερατεῖον;

Ἐκατὸν χιλιάδες, καὶ ἵσως περισσότεροι, μαυροφορεμένοι^[78] ζῶσιν ἀργοὶ καὶ τρέφονται ἀπὸ τοὺς ἵδρωτας τῶν ταλαιπώρων καὶ πτωχῶν Ἑλλήνων. Τόσαι ἐκατοντάδες μοναστήρια, ὃποὺ πανταχόθεν εὔρισκονται, εἶναι τόσαι πληγαὶ εἰς τὴν πατρίδα, ἐπειδή, χωρὶς νὰ τὴν ὡφελήσουν εἰς τὸ παραμικρόν, τρώγοσι τοὺς καρπούς της καὶ φυλάττουσι τοὺς λύκους, διὰ νὰ ἀρπάζουν καὶ ξεσχίζουν τὰ ἀθῶα καὶ ἱλαρὰ πρόβατα τῆς ποίμνης τοῦ Χριστοῦ^[79]. Ἰδού, ὡς Ἔλληνες, ἀγαπητοί μου ἀδελφοί, ἡ σημερινὴ ἀθλία καὶ φοβερὰ κατάστασις τοῦ ἐλληνικοῦ Ἱερατείου, καὶ ἡ πρώτη αἰτία ὃποὺ ἀργοπορεῖ τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος.

Αύτοί οι ἀμαθέστατοι, ἀφοῦ ἀκούσουν ἐλευθερίαν, τοὺς φαίνεται μία ἀθανάσιμος ἀμαρτία. Τί λοιπὸν διδάσκουσι τὸν ἀπλούστατον λαόν; Τί στοχάζεσθε νὰ λέγωσιν οἱ Ἱεροκήρυκες ἐπ' ἔκκλησίας; Φέρουσιν Ἰσως τὰς παραβολὰς τοῦ Εὐαγγελίου, διὰ νὰ παρακινήσωσιν τοὺς ἀκροατὰς εἰς τὴν ὄμόνοιαν; Ἐξηγοῦσιν Ἰσως τὴν πρώτην καὶ μεγάλην ἐντολὴν τοῦ «Ἄγαπα τὸν πλησίον σου, ὡς ἐαυτόν»; Λέγουσιν Ἰσως ποτέ, ποῖος εἶναι ὁ πλησίον καὶ ποῖος ὁ ξένος; Ἀναφέρουσι ποτὲ τὸ ρητόν: «Μάχου ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος»; Ἐξηγοῦσι ποτὲ τί ἐστὶ πατρίς; Λέγουσι πῶς καὶ πότε καὶ ποῖοι πρῶτον πρέπει νὰ τὴν βοηθήσουν; Φέρουσι ποτὲ τὰ παραδείγματα τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Ἀριστείδους, τοῦ Σωκράτους καὶ ἄλλων μυρίων ἐναρέτων καὶ σοφῶν; Μᾶς εἴπον ποτὲ ποῖοι ἥτον, καὶ πόθεν κατάγονται; Μᾶς ἀνέφερον ποτὲ πῶς διοικεῖται ὁ κόσμος καὶ ὅποια εἶναι ἡ καλλιτέρα διοίκησις; Μᾶς ἐξήγησαν ποτὲ τί ἐστὶ ἀρετή, καὶ ὅποια εἶναι τὰ μέσα διὰ νὰ τὴν ἀποκτήσῃ τινάς, καὶ πότε λάμπει ἡ ἀρετή; Καὶ ποῖος νὰ μᾶς τὰ εἰπῇ, ἀν δὲν τὰ λέγουσιν αὐτοί;

Φεῦ! βαβαὶ τῆς ἀθλιότητός μας! Οἱ Ἱεροκήρυκες ἀρχινοῦν ἀπὸ τὴν ἐλεημοσύνην καὶ τελειώνουν εἰς τὴν νηστείαν^[80]. Πῶς θέλεις λοιπὸν νὰ ἔξυπνήσουν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν ὄμιχλην τῆς τυραννίας; Οἱ Ἱεροκήρυκες, οἱ ὅποιοι ἥτον εἰς χρέος νὰ τοὺς ἀποδείξωσι τὴν ἀλήθειαν, δὲν τὸ κάμνουσι. Ἄλλὰ τί ἀποκρίνονται αὐτοὶ οἱ φιλόζωοι καὶ αὐτόματοι ψευδοκήρυκες: «Ο Θεός, ἀδελφοί, μᾶς ἔδωσεν τὴν τυραννίαν ἐξ ἀμαρτιῶν μας, καὶ πρέπει, ἀδελφοί, νὰ τὴν ὑποφέρωμεν μὲ καλὴν καρδίαν καὶ χωρὶς γογγυσμόν, καὶ νὰ εὐχαριστηθῶμεν εἰς ὅ,τι κάμνει ὁ Θεός». Καὶ ὕστερα ἀπὸ τέτοια ξυλολογήματα λέγουσι καὶ τὸ ρητὸν «Ὄν ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει».

Ὥ ἄνθρωποι, ὄντως βάρβαροι, χυδαῖοι καὶ ἔχθροὶ φανεροὶ τῆς πατρίδος μας καὶ τοῦ Ἰδίου Χριστοῦ, πῶς ἐννοεῖτε ἔτζι ἀνάποδα αὐτὸ τὸ ρητόν, καὶ κάμνετε μὲ τὴν ἀμάθειάν σας καὶ τινὰς νὰ βλασφημῶσι; Δὲν καταλαμβάνετε, ἀνόητοι, ὅτι τὸ «παιδεύω», εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν ἐννοεῖ ποτὲ μὲν τὸ «διδάσκω», ποτὲ δὲ τὸ «τιμωρῶ», καὶ ὅτι εἰς αὐτὸ τὸ ρητὸν ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ ἐννοῇ τὸ «διδάσκω»; Καὶ οὕτως ὁ πατήρ, ἐπειδὴ ἀγαπᾷ τὸν υἱόν του, τὸν διδάσκει, ἥτοι τὸν παιδεύει. Ἄλλ' ἂς τὸ ἐξηγήσωμεν κατὰ τὸ λεξικὸν τῆς ἀμαθείας, καὶ νὰ εἰπῶμεν, ὅτι τιμωρεῖ ἔνας ὅποιον ἀγαπᾷ. Ἄλλα, διατί τὸν τιμωρεῖ; Βέβαια, διὰ νὰ τὸν διορθώσῃ ἀπὸ τὰ σφάλματά του καὶ νὰ τὸν καταστήσῃ χρηστοηθῆ καὶ ἐνάρετον. Πῶς λοιπὸν μπορεῖ νὰ νομισθῇ παιδεία πρὸς τὸ καλὸν ἡ τυραννία, ἡ ὅποια, ὡς ἀνωτέρω ἀπεδείχθη, εἶναι ἔχθρὰ πάσης ἀρετῆς καὶ πρόξενος πάσης κακίας; Πῶς, χυδαῖοι, δὲν τὸ βλέπετε, μόνον ἐκφωνεῖτε ὅ,τι σᾶς ἔλθη εἰς τὴν ἐνθύμησιν, χωρὶς νὰ στοχασθῆτε, ὅτι εἰς τοιαύτας ὑποθέσεις ἡ παραμικρὰ κακοεξήγησις φέρει

ἀνεκδιήγητα καὶ πολυάριθμα κακὰ εἰς τοὺς ἀκροατάς;

”Ισως ὅμως τὸ λέγετε πρὸς παρηγορίαν; ”Ω, κακὸν χρόνον νὰ ἔχητε καὶ ἐσεῖς καὶ ἡ παρηγορία σας! Αύτὴ εἶναι χειροτέρα ἀπὸ τὴν ἴδιαν αἴτιαν τῆς θλίψεως, καὶ εἰς ἄλλο δὲν χρησιμεύει, παρὰ εἰς τὸ νὰ καταστῇ τοὺς Ἐλληνας πάντοτε ἀξίους παρηγορίας. Ἐσεῖς φωνάζετε μὲ ἄκραν ἡσυχίαν καὶ λέγετε: «Ἀγαπητοί, ὁ Θεὸς μᾶς ἔδωσεν τὴν ὄθωμανικὴν τυραννίαν, διὰ νὰ μᾶς τιμωρήσῃ διὰ τὰ ἀμαρτήματά μας, καὶ παιδεύοντάς μας εἰς τὴν παροῦσαν ζωήν, νὰ μᾶς ἐλευθερώσῃ μετὰ θάνατον ἀπὸ τὴν αἰώνιον κόλασιν». Ὡ ἔχθροὶ τῆς ἀληθείας, τουτέστι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ! Δὲν βλέπετε, ὅπού, μὲ αὐτὴν τὴν κακήν σας καὶ ἄτοπον παρηγορίαν, ὑποχρεώνετε τοὺς Ἐλληνας, ἀντὶς νὰ μισήσουν τὴν τυραννίαν καὶ νὰ προσπαθήσουν νὰ ἐλευθερωθοῦν, ἐξ ἐναντίας νὰ τὴν ἀγαπῶσι, καὶ μάλιστα, νὰ νομίζωνται εὔτυχεῖς, πιστεύοντες ἀπὸ ἀπλότητά των, ὅτι παιδεύονται εἰς τὴν παροῦσαν ζωήν, διὰ νὰ ἀποκτήσουν τὸν παράδεισον; Ποῖος Ἐσκαριώτης σᾶς ἔβαλεν εἰς τὸν νοῦν, νὰ προφέρητε τοιαύτην παρηγορίαν, ὅταν δὲν ἡξεύρετε νὰ τὴν ἔξηγήσητε, ὡ ἀναίσχυντοι; Τὰ ἀμαρτήματα, Ἰσως, παιδεύονται μὲ ἄλλα ἀμαρτήματα, ὡ ἄφρονες; Δὲν στοχάζεσθε, πόσον ἀτιμεῖτε καὶ τὸν ἔαυτόν σας καὶ τὴν Ἐκκλησίαν μὲ τοὺς παραλογισμούς σας;

”Οτι ἡ τυραννία εἶναι μισητὴ καὶ ἀπὸ τὸν θεὸν καὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὅτι εἶναι κακόν, ποῖος δὲν τὸ ἡξεύρει; Πῶς ἐσεῖς λοιπὸν τὴν παρασταίνετε σχεδόν - σχεδόν, ὡς ἔνα καλὸν εἰς τοὺς Ἐλληνας; Ποῖος φίλος παρηγορεῖ τὸν φίλον του διὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του, πρὶν ἀπεθάνῃ; Καὶ ἐσεῖς, ὅποὺ ὀνομάζεσθε ὑπερασπιστὰς καὶ φίλοι τῆς ἀνθρωπότητος, παρηγορεῖτε τοὺς Ἐλληνες, ὡσὰν νὰ εἶχαν χάσει τὴν πατρίδα των, καὶ τοὺς νομίζετε ὡσὰν τοὺς Ἐβραίους; Τί ἄλλο λέγουσιν οἱ φίλοι εἰνὸς υἱοῦ, ὅποὺ ἔχει τὸν πατέρα του ἄρρωστον, εἰμὴ ὅτι νὰ ἐλπίζῃ, νὰ κράξῃ ἱατρούς, καὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ τὸν ἱατρεύσῃ; Διατί καὶ ἐσεῖς δὲν λέγετε τὰ ἴδια πρὸς τοὺς Ἐλληνας διὰ τὴν ἀσθενῆ πατρίδα των, ἀλλὰ συμβουλεύετε ὅλον τὸ ἐναντίον ἀπ’ ὅτι τὸ εὐαγγέλιον παραγγέλλει; Ἐσεῖς οὐχί, οὐχί! δὲν εἶσθε ποιμένες, οὕτε ὁδηγοὶ τοῦ φωτός, ἀλλὰ λύκοι, καὶ ἡ καθέδρα τοῦ σκότους εἶσθε, ὡ ψεῦσται καὶ ὑποκριταί. ”Εως πότε ἡ ἀμάθεια θέλει καλύπτει τὴν μιαράν σας ψυχὴν μὲ τὸ ἔνδυμα τῆς ὑποκρισίας;

Φεῦ! ”Ισως τινὰς ἀπὸ αὐτοὺς πάλιν ἀποκριθῆ, ὅτι «πῶς νὰ κηρύξωμεν ἐπ’ ἄμβωνος τὰ τοιαῦτα; Δὲν δυνάμεθα, φοβούμεθα». ”Ε! δοῦλε ἄπιστε τῆς Ἐκκλησίας, δὲν ἀπαρνήθης Ἰσως ἐσὺ τὸν κόσμον, ὅταν ἐνδύθης τὸ φόρεμα τῆς Ἱερωσύνης; Δὲν ἔταξες Ἰσως ἐσύ, ψεῦστα καὶ πλάνε, νὰ θυσιάσῃς τὴν ψυχὴν σου διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν προβάτων σου; Ἀλλὰ ἐγὼ δὲν ζητῶ τόσον ἀπὸ τὴν δειλήν σου ψυχήν! Καὶ

ἐπειδὴ ἐσὺ δὲν τολμεῖς ἐπ' ἄμβωνος νὰ λαλήσῃς τὴν ἀλήθειαν, καθὼς προφασίζεσαι, εἰπέ την κὰν κατὰ μόνας τῶν τόσων καὶ τόσων, ὅποὺ ἔξομολογεῖς, δίδαξέ τους τὸ ἀνθρώπινον εἶναι, δίδαξέ τους τὴν ἀληθῆ πίστιν τῶν χριστιανῶν, μάθε τους ὅποιων εἶναι ἀπόγονοι, ἀπόδειξόν τους πόσων κακῶν πρόξενος εἶναι ἡ τυραννία, καὶ παῦσον μίαν φορὰν ἀπὸ τὴν μονοτονίαν καὶ ταυτολογίαν.

Μὴν λέγης πάντοτε καὶ ὅλων τὰ ἕδια, πάντοτε νηστείαν καὶ ἐλεημοσύνην. Μὴν ὁμοιάζης ἐκείνους τοὺς ἀμαθεῖς ἰατρούς, ὅποὺ εἰς κάθε ἀρρωστίαν διορίζουν τὸ ἕδιον ἰατρικόν. Ἐνθυμήσου μίαν φορὰν διὰ πάντα, ὅτι ὁ Χριστὸς σοῦ παραγγέλλει νὰ ἰατρεύσῃς τὰς ψυχὰς τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ δὲν σοῦ διορίζει τὰ ἕδια μέσα διὰ ὅλους. Εἰπὲ τοῦ πλησίου νὰ δώσῃ ἐλεημοσύνην, ἀλλ᾽ εἰπὲ καὶ τοῦ πτωχοῦ, ὅτι ἡ πτωχεία δὲν εἶναι ἀτιμία. Μὴν οὐτιδανώνετε τὰς ἀπλὰς ψυχὰς τῶν γλυκυτάτων μου Ἑλλήνων μὲ τὰς μωρολογίας σας. Καὶ ἐπειδὴ ἡ κακή μας τύχη σᾶς ἐπολλαπλασίασε, καὶ εἴσθε καὶ τόσον ἀμαθεῖς, προσπαθήσετε κὰν νὰ μὴν βλάπτετε, ἀν δὲν δύνεσθε νὰ ὠφελῆτε, τοὺς ταλαιπώρους χριστιανούς.

Παύσατε, τέλος πάντων, ἀπὸ τὴν λύσσαν τῆς φιλαργυρίας, διὰ νὰ ἀξιωθῆτε τῆς αἰώνιου μακαριότητος τούναντίον δέ, τὸ ἕδιον Εὐαγγέλιον καὶ ὅλοι οἱ Πατέρες σᾶς προμηνύουν τὴν αἰώνιον κόλασιν, καὶ ἀλλοίμονον εἰς ἐσᾶς, καὶ εἰς τόσους ὅποὺ ἔξ αἰτίας σας τιμωροῦνται εἰς τὴν γῆν. Ἀλλ᾽ ἵσως ὅχι ἀργά, θέλει σᾶς δώσουν αὐτοὶ οἱ ἕδιοι τὸν ἀρραβώνα τῆς μελλούσης σας κολάσεως, μὲ τὴν ἐκδίκησιν ὅποὺ ἔναντίον σας θέλει κάμωσι μόνοι των.

὾ ἀδελφοί μου Ἑλληνες, ἵσως δὲν καταλαμβάνετε πόσην δύναμιν ἔχουσι τὰ λόγια τῶν καλογήρων καὶ τῶν πνευματικῶν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀπλουστάτων ἀκροατῶν. Πόσον ὄγληγορώτερα ἥθέλαμεν ἐλευθερωθῆ ἀπὸ τὸν ὄθωμανικὸν ζυγόν, ἀν οἱ πνευματικοὶ δὲν ἦτον ἀμαθεῖς, καθὼς εἶναι, καὶ ἀν ἐδίδασκον εἰς τὴν ἔξομολόγησιν μὲ γλυκὰ λόγια τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀρετήν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ὄμόνοιαν, καὶ ὅλα τὰ μέσα τῆς ἀνθρωπίνης εύτυχίας. Ἀλλὰ πῶς νὰ φωτίσουν οἱ ἐσκοτισμένοι καὶ νὰ διδάξουν οἱ ἀμαθεῖς; Ἄς σιωπήσουν τὸ λοιπόν, ἀν δὲν ἥξεύρουν τί νὰ εἰποῦν.

Καὶ ἐσεῖς, ὡ ἐπίσκοποι καὶ ἀρχιεπίσκοποι, παύσατε, διὰ ὄνομα τοῦ θεοῦ, παύσατε πλέον ἀπὸ τὸ νὰ χειροτονήσετε Ἱερεῖς, καὶ μή, φοβούμενοι νὰ πτωχύνῃ ἡ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ ὑπηρέτας, τὴν γεμίζετε ἀπὸ ἀναξιωτάτους σκλάβους. Παύσατε ἀπὸ τὸ νὰ ἀρπάζητε πλέον, διότι ὅσα ἔχετε σᾶς φθάνουν νὰ ζήσητε ὡς ὁ Χριστὸς ἀγαπᾶ. Μάλιστα δὲ σύ, ὡ πατριάρχα, ὅποὺ ὡς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας σέβεσαι παρὰ πάντων καὶ τιμᾶσαι, προσπάθησον νὰ διορθώσῃς τὰ κακά, ὅποὺ ἐπροξένησεν ἡ

άμελειά σου. ὜κλεξον ἀρχιερεῖς τοὺς σοφοὺς καὶ ἐναρέτους, καταδάφισον ὅλα τὰ μοναστήρια, διὰ νὰ ὀλιγοστεύσης τὰ βάρη τοῦ λαοῦ, διόρθωσον μερικὰς συνηθείας τῆς θρησκείας, ὅποὺ τὴν σήμερον φανερῶς βλάπτουσι κατὰ πολλὰ τοὺς χριστιανούς^[81]. Ὅποχρέωσε ὅλους τοὺς καλογήρους, νὰ ὑπάγουν νὰ σπουδάξουν εἰς τὰ σχολεῖα καὶ νὰ μεταχειρισθοῦν ἐκεῖνον τὸν καιρόν, ὅποὺ ἔξιδεύουσι εἰς τὸ νὰ περιφέρωνται ἀπὸ ὄσπιτιον εἰς ὄσπιτιον, εἰς τὴν μελέτην τῶν σοφῶν τῆς ἐκκλησίας καὶ εἰς τὸν ὄρθὸν λόγον. Πρόσταξε νὰ μένουν τὰ λείψανα τῶν ἀγίων εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ νὰ μὴν ἀποκαταστῶνται εἴδος ἐμπορίου. Ἐμπόδισε τὰ θαύματα, διὰ νὰ ἔξαλείψης τὴν δεισιδαιμονίαν^[82]. Μὴν στοχάζεσαι νὰ φανῆς ἀνευλαβὴς εἰς τὸν Θεὸν διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ ἡ μεγαλειότης Του εἶναι ἄκρα καὶ ἀκατάληπτος· ἡ κτίσις τοῦ Παντὸς εἶναι ἀρκετὴ νὰ ἀποδείξῃ κάθε ἀνθρώπου τὴν παντοδυναμίαν Του, χωρὶς νὰ ἔχῃ χρείαν ἀπὸ τὰ ψευδολογήματα τῶν καλογήρων^[83]. Ὅτι, τέλος πάντων, ἂν παντάπασιν δὲν ἥμπορέσης νὰ τὰ ἔξαλείψης, σμίκρυνε κὰν τὸν ἀριθμὸν τῶν καὶ τὴν ἀναίσχυντον καὶ βάρβαρον κατάχρησιν, ὅποὺ οἱ καλόγηροι τῶν μοναστηρίων ἔκαμαν^[84].

Ἐβγαλε ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκκλησίας τὰς γυναικας, ἥτοι τὰς καλογραίας, διὰ νὰ ὀλιγοστεύσουν τὰ ἀμαρτήματα τῶν καλογήρων^[85]. Καὶ κάμε, τέλος πάντων, μίαν φορὰν τὸ χρέος σου, διὰ νὰ φανῆς πιστὸς δοῦλος καὶ ἐπίτροπος ἀληθὴς τοῦ Χριστοῦ. Τότε τὸ Ἱερατεῖον, ὅποὺ σήμερον ὁ φιλόσοφος καὶ ἐνάρετος κατηγορεῖ καὶ ἀποστρέφεται, θέλει σέβεται καὶ ἐπαινεῖται. Τότε, θέλει ἀποκατασταθῆ ἡ εὔτυχία καὶ ἡ παρηγορία τῶν πιστῶν, ὅχι δὲ ἡ μάστιξ καὶ ἡ λύπη. Καὶ τότε τέλος πάντων – ὅποὺ εἶναι τὸ ἀναγκαιότερον – ἡ τυραννία θέλει ἀδυνατίσει, καὶ πολλὰ εὔκολώτερα θέλει λάμψει εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ εὐαγὲς ἄστρον τῆς ἐλευθερίας.

Ναί, πατριάρχα, ἀρχιεπίσκοποι, ἐπίσκοποι, πνευματικοὶ καὶ ἀπαξάπαντες Ἑλληνες ἀγαπητοί μου, ὅποὺ τὸ ἔνδυμα τῆς Ἱερωσύνης φέρετε, μὴν ἀδημονήσετε ἀπὸ τοὺς λόγους μου, ὅποὺ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ πατριωτικὴ ἀγάπη μου μοὶ ὑπαγόρευσεν. Συγχωρήσατέ με πρὸς τούτοις, ἂν οὕτως σᾶς φανῇ εὔλογον, διὰ τὴν τόλμην καὶ θάρρος, μὲ τὸ ὅποῖον σᾶς ὡμίλησα, καὶ κάμετε μὲ τὸ παράδειγμά σας, νὰ σιωπήση εἰς τὸ ἔξῆς κάθε χριστιανὸς ἀπὸ τὸ νὰ σᾶς συμβουλεύῃ. Μὴν καταδέχεσθε πλέον νὰ σᾶς κράζουν προδότας καὶ λαοπλάνους. Ἐγκαλιασθῆτε τὴν ἀρετήν. Τιμήσετε τοὺς τόσους καὶ τόσους ἐναρέτους Ἱερεῖς, ὅποὺ ἡ πολυτέλεια τῶν θρόνων σας ἀπεδίωξεν εἰς τὰς ἐρημίας. Καλέσετε τὴν ἀξιότητα εἰς τὴν διοίκησιν, καί, ἐν ἐνὶ λόγῳ, εἶσθε εἰς τὸ ἔξῆς ἐκεῖνο ὅποὺ τάζετε νὰ εἶσθε.

Ἐσεῖς δέ, ὡς ἐνάρετοι καὶ σεβάσμιοι ἄνδρες, ἀν καὶ ἀναγνώσετε ποτὲ τοῦτον μου τὸν λόγον, παρακαλῶ σας θερμῶς, νὰ μὴν ὑποψιάσητε εἰς ἔμενα οὕτε ἀνευλάβειαν, οὕτε κακοήθειαν. Ὁ ζῆλος τῆς πατρίδος μου, ὁ ἔρως τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἡ ἐλεεινὴ σημερινὴ κατάστασις τῶν Ἑλλήνων τὸν ἔγραψαν διὰ μέσον μου. Ἐγώ, βέβαια, ἀν δὲν ἐγνώριζα καὶ ἐμμέσως καὶ ἀμέσως πολλοὺς ἐναρέτους σιφοὺς Ἱερεῖς καὶ ἀληθεῖς ἀποστόλους τοῦ Χριστοῦ, δὲν ἥθελα ἀρχίσει ποτὲ νὰ γράψω. Ἔγραψα, διότι ἐλπίζω τὸ περισσότερον ἀπὸ ἐσᾶς. Ἔγραψα, ἐπειδὴ ὅλος μου ὁ σκοπὸς εἶναι πρὸς τὸ καλὸν τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία, ἀγκαλὰ καὶ βεβυθισμένη εἰς τόσα κακά, φυλάττει ὅμως πάντοτε πολυτίμους θησαυροὺς εἰς τὸν κόλπον της, καὶ ἐσεῖς εἴσθε ἐκεῖνοι.

Ναί, σεβάσμιοι πατέρες, μὴν ἀπελπισθῆτε διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς Ἑλλάδος. Μὴν σᾶς τρομάξῃ τὸ μέσον. Ὁ καιρὸς ἥγγικεν, καὶ ἡ Ἑλλὰς ζητεῖ ἀπὸ τὸ Ἱερατεῖον τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερώσεώς της. Προετοιμάσατε τὰς ψυχὰς τῶν χριστιανῶν εἰς τὸ νὰ ἀναστηθῶσι ἀπὸ τὸν βόρβορον τῆς δουλείας, διὰ νὰ δοξασθῆτε καὶ ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ. Μὴν νομίσετε, πρὸς τούτοις, ὡς τέλος, ἀλλ' ὡς ἀρχὴν τοῦ σκοποῦ μου τὸ παρὸν βιβλιάριον.

Ἐσεῖς δέ, ὡς εὐλαβέστατοι Ἱερεῖς, ὅποὺ καὶ τὸ πολύτιμον φόρεμα τῆς διδασκαλίας ἔχετε, καὶ εἰς τὰ σχολεῖα τοὺς νέους διδάσκετε, μὴν ἀμελήσητε καὶ διὰ φωνῆς, καὶ διὰ γραμμάτων, ἀπὸ τὸ νὰ ἀνοίξητε τοὺς ὄφθαλμοὺς τῶν Ἑλλήνων. Ἐσεῖς ἔχετε διὰ τοιοῦτον τέλος τὰ ἀναγκαιότερα μέσα, τὴν ἀρετὴν λέγω καὶ τὴν σοφίαν. Γράψατε καὶ πλατύτερα καὶ σαφέστερα τὴν ἀληθειαν ἀπ' ὅτι ἐγὼ ἔκαμα, καὶ μὴν ἀμφιβάλλετε, ὅτι ἐντὸς ὀλίγου ἡ πατρίς μας θέλει δοξάσει τὰ ὄνόματά σας, καὶ οἱ Ἑλληνες δὲν θέλει φανῶσιν ἀγνώμονες εἰς τὰς χάριτάς σας.

Ἀκροασθῆτε τὰς συμβουλὰς τοῦ νέου Ἰπποκράτους, τοῦ ἐναρέτου φιλοσόφου Ἑλληνος, τοῦ ἐν Παρισίοις, λέγω, κυρίου Κοραῆ. Μιμηθῆτε τὸν ἀξιάγαστον καὶ ἀληθῆ Ἱερέα καὶ ὀπαδὸν τοῦ Χριστοῦ, τὸν ἐν Κερκύρᾳ, λέγω, κὺρο Παπ' Ἀνδρέα. Ἐκριζώσατε τὴν δεισιδαιμονίαν καὶ τὴν ἀμάθειαν μαζί, καὶ θυσιάσατε, ἀν ἡ χρεία τὸ καλῆ, κάθε μερικόν σας καλὸν διὰ τὸ καλὸν τῆς κοινότητος.

Ἄλλα, εἰς τί ὁ πατριωτικὸς ἐνθουσιασμός μου μὲ παρακινεῖ! Ἐγὼ νὰ νουθετήσω τὰ ὑποκείμενά σας; Ἔ, μὴ γένοιτο! Ἐσεῖς πολλὰ καλὰ γνωρίζετε τὸ χρέος σας, καὶ ἐλπίζω ὄγληγορα νὰ τὸ βεβαιωθῶ ἐμπράκτως.

Ίδοὺ λοιπόν, ὡς Ἑλληνες, ὅποὺ ἀρκετῶς ἀπεδείχθη, πόσον τὸ σημερινὸν ἐλληνικὸν Ἱερατεῖον ἐμποδίζει καὶ κρύπτει τὴν ὁδὸν τῆς ἐλευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων, καὶ

αὕτη ἔστιν ἡ πρώτη καὶ μεγαλειτέρα αἰτία, ὅποù μέχρι τῆς σήμερον εύρισκόμεθα ὑπὸ τῆς ὁθωμανικῆς τυραννίας. Μετ' αὐτῆς δὲ ἀκολουθεῖ ἡ δευτέρα αἰτία, ἡ ὅποία, ἂν καὶ δὲν κατέχῃ τὸν πρῶτον τόπον, δὲν εἶναι ὅμως ὀλιγότερον ἐπιζήμιος εἰς τὴν Ἑλλάδα, καθὼς θέλω προσπαθήσει νὰ ἀποδείξω. Αὕτη δὲ εἶναι, ὡς προεῖπον, ἡ ἀπουσία τῶν ἀξιωτέρων ὑποκειμένων τῆς Ἑλλάδος.

***

”Ω, πόσον μοῦ τρέμει ἡ καρδία εἰς ἔτούτην τὴν στιγμήν, ὅποù περὶ αὐτῶν θέλω ὄμιλήσει, φοβούμενος μήπως τοὺς δυσαρέσῃ ἡ ἀλήθεια τῶν λόγων μου, καὶ δὲν καταπεισθῶσι. Τώρα, λέγω, ὅποù πρέπει νὰ τοὺς φανερώσω, καθὼς ἔταξα, τὸ τί πρέπει νὰ κάμωσιν οἱ εὔεργέται τῆς Ἑλλάδος, φοβοῦμαι μήπως δὲν εἰσακουσθῶ. ”Ε, ἂν ἥξευρα, ὅποῖον τρόπον νὰ μεταχειρισθῶ, διὰ νὰ μὴν τοὺς δυσαρέσῃ ἡ ἀλήθεια, ἥθελα κάμει κάθε προσπάθησιν νὰ τὸν ἀποκτήσω.

Ἀκούσατε, λοιπόν, ὅσοι Ἑλληνες εύρίσκεσθε ἔξω ἀπὸ τὴν κοινὴν πατρίδα μας, καὶ ἔσεις οἱ ἕδιοι εὔεργέται αὐτῆς, τὴν ἀλήθειαν γυμνήν. Καὶ μὴν προσμένετε ἀπὸ τὸ κονδύλι μου οὔτε κολακείας, οὔτε ψευδεῖς ἐπαίνους. Διὰ τοῦτο, παρακαλῶ σας, νὰ μὴν ἀδημονήσητε, ἀλλὰ νὰ καταλάβητε τὸ χρέος σας καὶ νὰ τὸ ἔκτελέσητε.

”Ἐλληνες, ἐπιστρέψετε εύθὺς εἰς τὴν πατρίδα σας. Εὔεργέται τῆς Ἑλλάδος, μισεύσετε παραχρῆμα διὰ τὴν πατρίδα σας. Ἰδοὺ τὸ χρέος σας, Ἰδοὺ τὸ ὅ, τι πρέπει νὰ κάμητε, Ἰδοὺ τὸ ὅ, τι σᾶς ἔταξα νὰ σᾶς εἰπῶ. Ἀφοῦ μὲ ἀκρίβειαν ἐπαρίθμησα τοὺς Ἑλληνας, ὅποù εἰς τὰς διαφόρους πόλεις τῆς τε Εύρωπης καὶ Ἀσίας πόρρω τῆς πατρίδος των εύρίσκονται, καὶ ὕφειλον τὸ ἐν τρίτον, διὰ περισσοτέραν ἀσφάλειαν τοῦ λογαριασμοῦ, εῦρον νὰ εἶναι σχεδὸν εἴκοσι χιλιάδες^[86]. Ἀπὸ αὐτάς, λοιπὸν τὰς εἴκοσι χιλιάδας, ἃς λάβωμεν τὸ πέμπτον μέρος, Ἡ, τέλος πάντων, τὸ δέκατον διὰ πραγματευτὰς πλουσίους ἀπὸ χρήματα καὶ ἀπὸ χρηστὰς ἰδέας. ”Οθεν, Ἰδοὺ δύο χιλιάδες Ἑλληνες προκομμένοι καὶ ἀναμφιβόλως ἄξιοι νὰ ἐπιχειρισθοῦν κάθε ὑπόθεσιν μὲ εύτυχὲς ἀποτέλεσμα, καί, ἐν ἐνὶ λόγῳ, τόσοι ὑπερασπισταὶ τῆς πατρίδος. Αὐτοὶ δὲν εἶναι ἀμαθεῖς, αὐτοὶ ἐφωτίσθησαν μὲ τὰς ἀναγκαιοτέρας σπουδάς, καὶ αὐτοὶ ἡμποροῦσαν μὲ τὴν παρουσίαν τους, νὰ εύκολύνουν τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς πατρίδος μας.

”Ἔως τὴν σήμερον, ἵσως, ἡμποροῦσαν νὰ δικαιολογηθῶσι λέγοντες, ὅτι «ἔξενιτεύθημεν, διὰ νὰ συνάξωμεν τὰ φῶτα τῆς μαθήσεως, ὅποù εἰς τὴν πατρίδα μας δὲν εύρισκαμεν, ἔξενιτεύθημεν, διὰ νὰ κερδίσωμεν καὶ νὰ ὠφελήσωμεν τὸ γένος μας». Καλῶς οὖν μέχρι τῆς σήμερον ἐκάματε, ἀλλὰ ποῦ τὸ τέλος τοῦ

σκοποῦ σας; Δὲν ἡξεύρετε Ἰσως, ὅτι τὸ τέλος ἀποφασίζει διὰ καλὴν ἢ κακὴν μίαν ἐπιχείρησιν; Διατί τώρα λοιπόν, ὅποὺ ἀποκτήσατε τὰ ὅσα ἥθελατε, δὲν ἐπιστρέφετε εἰς τὴν πατρίδα σας; Διατί, ἀστοχάστως θαυμάζοντες, λέγετε: «Πῶς νὰ μὴν εὔρεθη ἔως τώρα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐν ἄξιον ὑποκείμενον, διὰ νὰ τὴν ἔλευθερώσῃ;» καὶ ἐνταυτῷ μένετε μακρὰ ἀπὸ αὐτῆν;

Πῶς, λοιπόν, νὰ μὴν ἀγανακτήσῃ ἡ πατρὶς ἐναντίον σας, καὶ ὅποῖν ἔπαινον προσμένετε ἀπὸ τοὺς ὁμογενεῖς σας; Στοχάζεσθε, Ἰσως, καθὼς σᾶς τὸ προεῖπον, νὰ ἔκτελῆτε τὸ χρέος σας, πέμποντες μερικὰ περισσεύματα τῶν πλούτων σας; Ἡ πατρὶς τὰ δέχεται, ναί, μὲ ἵλαρὸν ὅμμα, ἀλλὰ μόνον τὰ δέχεται μὲ τὸ νὰ ἐλπίζῃ νὰ σᾶς ἀπολαύσῃ ἐσᾶς τοὺς ἴδιους. Ἀλλεωτρόπως οὐχὶ ὡς δῶρον θέλει τὰ νομίσει, ἀλλ᾽ ὡς πληρωμὴν κακοῦ ἔργου. Ἔγὼ σᾶς ἀπέδειξα ἀνωτέρω πόσην ὀλίγην ὠφέλειαν, μᾶλλον δὲ ζημίαν, προξενοῦσι τὴν σήμερον εἰς τὴν Ἑλλάδα αἱ εὔεργεσίαι σας. Τί κάμνετε, λοιπόν, καὶ δὲν μισεύετε; τί προσμένετε; Βαβαὶ τῆς ἀπανθρωπότητός σας, ὅσοι καὶ ὅποιοι ἀν εἴσθε ἐσεῖς, ὅποὺ ἀλησμονήσατε τὴν πατρίδα σας! Ἐσεῖς, οὐχί, οὐχί, τέκνα τῆς Ἑλλάδος πλέον μὴν ὄνομάζεσθε^[87], ἀλλὰ τέκνα τῆς κακοηθείας καὶ ἀσωτείας σας.

Τί στοχάζεσθε, ἀδελφοί μου Ἑλληνες, διὰ τοὺς ὁμογενεῖς μας, ὅποὺ πόρρω τῆς Ἑλλάδος εὔρισκονται; Ἰσως πὼς σᾶς συγκλαίουσι; Ἰσως πὼς προσπαθοῦσι νὰ φωτίσωσι τὸ γένος μας; Πιστεύετε, Ἰσως, πὼς πραγματεύονται μὲ σκοπὸν νὰ θυσιάσωσιν ἔπειτα τὰ κέρδη των διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος των; Ὡ, πόσον λανθάνεσθε, ἀν οὕτως νομίζετε!

Οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς οὔτε κὰν σᾶς ἐνθυμοῦνται, οὔτε κὰν ἔρωτῶσι, ἀν ἡ Ἑλλὰς ὑπάρχῃ πλέον. Ἡ πατρὶς αὐτῶν εἶναι καμμία πόρνη, ὁ στοχασμός των εἶναι αἱ τρυφαί, ἡ δὲ συναναστροφή των συνίσταται εἰς ὅτι ἄλλο ἥμπορεῖτε νὰ στοχασθῆτε, καὶ ὅχι ποτὲ διὰ τὴν δυστυχίαν τῆς πατρίδος.

Καὶ τόσον δὲν τοὺς μέλει διὰ τὴν πατρίδα μας, ὥστε ὅποὺ οἱ περισσότεροι προσπαθοῦσι μὲ κάθε κόπον νὰ μιμηθῶσι τὴν κακοήθειαν τῶν ἀλλογενῶν, διὰ νὰ μὴν γνωρίζωνται ὅτι εἶναι Ἑλληνες. Καὶ ἀν ἦτον τρόπος νὰ ἀλλάξουν πατρίδα, ἥθελον ἀγοράσει μίαν ξένην μ' ἔνα ὄφθαλμόν τους. Ὡ ἀληθεῖς ἔχθροὶ καὶ χειρότεροι ἀπὸ τοὺς ἴδιους ὁθωμανοὺς τύραννοι τῆς Ἑλλάδος! Ὡ ἐντροπὴ τοῦ γένους μας καὶ θανατηφόρος πληγὴ τῆς πατρίδος!

Δὲν ἥμπορεῖτε, ὡς Ἑλληνες, νὰ καταλάβητε, ὅσον πρέπει, τὴν ούτιδανότητα τῆς ψυχῆς μερικῶν, μάλιστα τῶν ὅσων διὰ κλοπῆς καὶ πολλῶν χρόνων κολακείας,

ἀπόκτησαν πολλὰ χρήματα. Ὡς θεέ μου, πόσα ξυλολογήματα ἐκφέρουσι παντοτινὰ ἀπὸ τὰ στόματά των, ὅντες ὄντως κόρακες, ἐνδυμένοι μὲ τὰ πτερὰ τοῦ παγωνίου.

Εὔθυς, λοιπόν, ὅποὺ κερδίσωσι χρήματα, χωρὶς νὰ ἀλλάξωσιν ἵδεας, πίπτουσι εἰς τὴν λάσπην τῆς ἀσωτείας καὶ κυλίονται μέχρι θανάτου ὡς οἱ χοῖροι. Ἡ κακοήθεια, ὅποὺ κυριεύει τοὺς ἀλλογενεῖς, εὐθὺς τοὺς παρασταίνει εύρυχωρον ὁδὸν εἰς τὴν ἀπώλειάν τους, ἐν ᾧ μένοσι μὲ ἄκραν ἀδιαφορίαν τε καὶ ἀναισχυντίαν. Ποῦ πατρίς! Ποῦ Ἑλλὰς δι' αύτούς! Αύτοὶ δὲν γνωρίζουν, παρὰ τὴν κατοικίαν τῆς παλλακίδος των, καὶ τὴν Ἑλλάδα Ἰσως τὴν νομίζουσι ἀνάμεσα εἰς τὰ νησία τῆς Ἰνδίας. Ἀν κανεὶς ἀπὸ αύτοὺς καταλαμβάνῃ τὴν γλῶσσαν τὴν ἀλλογενῆ, τότε ἀναγινώσκει μὲ εὐχαρίστησιν τὰ δράματα τοῦ θεάτρου, ἢ διὰ νὰ εἰπῶ καλλίτερα, τὰ ποιήματα χωρὶς νόημα, ἀλλὰ τὸν Πλούταρχον καὶ τὸν Ξενοφῶντα Ἰσως τοὺς νομίζουσιν Ἀμερικάνους.

Τρέχουσι μὲ κάθε ταχύτητα εἰς τὸ θέατρον, νὰ ἀκούσωσι τὸ τραγώδιον μιᾶς γυναικός, ἢ ἐνὸς ἀνδρός, ἢ ἄλλου τινὸς εύνοούχου, καὶ τοὺς ἐφημίζουσι – ἀλλ’ ὅποιος τοὺς διηγηθῇ τὰ βάσανα τῆς πατρίδος, εἶναι τὸ ἕδιον ὡσὰν νὰ τοὺς ἔδερνε, καὶ φεύγουσι πάραυθα. Στέκονται μὲ ἄκραν ὑπομονήν, καὶ πολλάκις χωρὶς εὐχαρίστησιν, νὰ θεωρῶσι τοὺς χοροὺς εἰς τὸ θέατρον καὶ τὰ ἀγάλματα τῆς ἀσωτείας τριγύρωθεν, ἀλλ’ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔξιδεύσουν μίαν ὥραν εἰς ἀνάγνωσιν τῆς πατρικῆς μας Ἰστορίας. Καὶ οὕτως κεχαυνώνονται, εἰς τρόπον, ὅποὺ καθίστανται ἄξιοι συμπονέσεως. Ἀφανίζουσι τὴν ὄγιείαν των μὲ τὴν ἀκρασίαν, φθείροσι τὰ ἥθη των μὲ τὴν ἀσωτείαν, καὶ γίνονται ὄντως χοῖροι, καὶ χειρότεροι ἀκόμη.

Μερικοὶ νέοι μάλιστα, εὐθὺς ὅποὺ ἀλλάξουν τὰ φορέματα τῆς πατρίδος, θέλουσιν ἔξι ἀποφάσεως νὰ φανῶσιν ἀλλογενεῖς καὶ σχεδὸν δὲν καταδέχονται οὕτε κὰν νὰ συναναστρέψωνται εἰς τὴν ὁδὸν μὲ τοὺς ὄμογενεῖς των. Τί στοχάζεσθε νὰ σπουδάζουν οἱ περισσότεροι ἀπὸ ἐκείνους τοὺς νέους, ὅποὺ οἱ ταλαίπωροι γονεῖς των πέμπουσιν εἰς τὰς ἀκαδημίας τῆς Ἰταλίας καὶ Γαλλίας, καὶ ἔξιδεύουσι διὰ τὴν προκοπήν των; Ἰσως τὴν πολιτικήν, τὰ νομικά, τὴν τακτικήν, τέλος πάντων, τὰς ἀναγκαίας ἐπιστήμας διὰ τὸ γένος μας; Οὐχί, ἀδελφοί μου! Αύτοὶ ἢ τὴν ἱατρικήν σπουδάζουσι, ἢ τὰ μυθολογικὰ ποιήματα ἀναγινώσκοσι, ἀπὸ τὰ ὄποια εἶναι περισσότεροι τόμοι εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ Ἰταλίαν παρὰ κολοκύνθια εἰς ὅλην την Πελοπόννησον.

Ἡ ἱατρικὴ διδάσκει πῶς νὰ θεραπεύουν τὸ σῶμα, ἀλλ’ οἱ Ἑλληνες ἔχουν χρείαν ἀπὸ διδασκάλους ἐπιστημῶν. Τὰ μυθολογικὰ δέ, ἔξαιρῶντας πολλὰ ὄλιγα, ἄλλο

δὲν διδάσκουσι, εἴμὴ τὸ πῶς νὰ ἔνδυθῶσι, πῶς νὰ στολισθῶσι^[88], πῶς νὰ ὅμιλῶσι, πῶς νὰ περιπατῶσι, καὶ πῶς νὰ τρώγωσι^[89]. Αύτοί, ἀφοῦ μάθουν νὰ χορεύουν καὶ νὰ τραγωδῶσι, νομίζονται πλέον τέλειοι πολῖται. Ἡ Ἑλλὰς ἄς προσμένη βοήθειαν, αὐτοὶ ὥστόσον προσπαθοῦν νὰ ἡμπορέσουν νὰ κολακεύσουν, χωρὶς ἀνθίστασιν, καμμίαν πόρνην, ἥ, νὰ εἰπῶ καθὼς αὐτοὶ λέγουσι, νὰ ἀποκτήσουν τὴν φιλίαν καμμίας ἀρχοντίσσης, καὶ πλέον ἄλλο δὲν τοὺς μέλει.

Τί νὰ εἰπῶ πάλιν διὰ ἐκείνους, ὅποὺ εἰς ἄλλο δὲν ἀτενίζουσι, παρὰ εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσωσι πολλὰ χρήματα; Αύτοὶ λατρεύουσι μόνον τὰ πλούτη. Δι’ αὐτὰ πωλῶσι καὶ τιμὴν καὶ πατρίδα. Δὲν φροντίζουσι νὰ μάθωσι τίποτες ἄλλο, ὅταν ἡξεύρουσι νὰ γράψωσι μίαν γραφήν, ὅποὺ πολλάκις πρέπει ὁ ἀναγινώσκων νὰ προφητεύῃ τὸ τί ἔννοοῦσεν ὁ γράψας, ἐπειδὴ πολλὰ ὀλίγοι ἡξεύρουσι νὰ γράψωσιν ἐκεῖνα ὅποὺ ὅμιλοῦσι^[90].

Αύτοὶ οἱ χρυσολάτραι εἶναι ὄντως αὐτόματοι, τὰ βιβλία δὲ τῆς μελέτης των εἶναι αἱ ἔφημερίδες^[91], περὶ πατρίδος δέ, οὕτε κὰν ἀναφέρουσι τὸ ὄνομά της^[92]. Ποῖος τολμεῖ νὰ τοὺς ἀναφέρῃ ἐλευθερίαν καὶ λύτρωσιν τῆς Ἑλλάδος; Οἱ νέοι δὲν σὲ ἀκροάζονται, οἱ χρυσολάτραι σὲ νομίζουν τρελλόν. Ἡ ἀπόκρισίς των εἶναι, ὅταν τινὰς τοὺς τὸ προβάλλῃ: «δὲν εἶναι δυνατόν!». «Ἄλλὰ διατί;» τοὺς ἐρωτᾷ τινὰς πάλιν. «Δὲν εἶναι δυνατόν» τοῦ ἀποκρίνονται. Καὶ ἂν χίλιας φορὰς τοὺς ξαναειπῇ τινὰς χίλια δικαιολογήματα, ἄλλας τόσας θέλει ἀκούσει τὴν ἴδιαν ἀπόκρισιν^[93]. Ὅταν αὐτοὶ ζῶσι καλά, ἥ πατρίς των οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅλος ὁ κόσμος ἀν ἀφανισθῇ, δὲν τοὺς μέλει τίποτες^[94]. Ἀλλὰ τί νὰ εἰπῶ διὰ ἐκείνους, ὅποὺ κατὰ δυστυχίαν μας δὲν εἶναι ὀλίγοι, οἱ ὅποιοι, διὰ νὰ ἀποξενωθῶσι παντάπασιν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἀλησμονήσουν ἔως καὶ τὸ ὄνομά της, ἀπεφάσισαν μὲ ἄκραν ἀφροσύνην καὶ ἔλαβον εἰς ξένην γῆν διὰ σύζυγον ἀλλογενῆ γυναικα; Ὡ, ἐντροπὴ ἀνυπόφορος! Δὲν στοχάζεσθε, ὡ ἀχάριστοι υἱοὶ τῆς δυστυχεστάτης πατρίδος μας, τὰ κακὰ ὅποὺ προξενεῖτε, ὅχι μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἔαυτόν σας ἀκόμη; Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὅμογνωμήσης μὲ τὴν σύζυγόν σου, ὅταν εἰς τὸ κυριώτερον εἶσθε τόσον διάφοροι; Καὶ ποῦ εἶναι εύτυχία, ὅπου δὲν εὑρίσκεται ἥ ὅμονοια; Πῶς θέλεις νὰ σὲ ἀγαπήσῃ ἥ συμβία σου καὶ νὰ σὲ τιμήσῃ, ὅταν ἔμπροσθέν σου κατηγορῇ τὸ γένος σου, καὶ ἐσύ, ἀναίσχυντε, τὸ ἀκούης μὲ ἄκραν ἀδιαφορίαν^[95]; Πῶς θέλεις νὰ εὕρῃς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅταν αὐτὴ πωλῇ τὴν τιμὴν σου καί, τὸ χειρότερον, ὅποὺ πολλάκις ἐσὺ δὲν τὸ ἀγνοεῖς; Καὶ πῶς ἡμπορεῖ τινὰς νὰ ἀμφιβάλλῃ μὲ τόσα συχνὰ καὶ καθημερινὰ παραδείγματα, ὅποὺ ἔχει πρὸ

όφθαλμῶν του;

Ποῦ νομίζεις ἐσὺ νὰ εὕρης ἀγάπην εἰς καρδίας διεφθαρμένας; Δέν ἡξεύρεις, Ἱσως, ὅποὺ ἀπὸ πολὺν καιρὸν αἱ γυναῖκες τῶν ἀλλογενῶν προσπαθοῦσι νὰ καταστήσωσι τὴν ἀγάπην μίαν τεχνικὴν τρυφήν, καὶ ὅτι ἐπέτυχον σχεδόν – σχεδὸν τοῦ σκοποῦ των; Ποῦ νὰ δώσῃς ἀκρόασιν καὶ πίστιν, ὡς τυφλὲ καὶ ἀνόητε ἄνθρωπε, εἰς τοὺς πλαστοὺς λόγους της γυναικός σου, ἡ ὁποίᾳ ἀφοῦ ὑπανδρευθῆ μαζί σου, ἄλλο δὲν προσμένει, παρὰ νὰ ἀπεθάνης, διὰ νὰ σὲ κληρονομήσῃ καὶ νὰ λάβῃ ἄλλον ἄνδρα [96]; Πῶς νὰ γεννηθῆ ἀνάμεσόν σας ἐκείνη ἡ θεία ἀλλεπάλληλος κλίσις καὶ φιλία, ὅποὺ στερεοῖ τὴν εὔτυχίαν τοῦ γάμου, εἰς καιρὸν ὅπού, ἀν ἐσὺ ἀρρωστήσῃς, σὲ παραιτεῖ εἰς τὸ κρεβάτι, καὶ αὐτὴ πηγαίνει εἰς τὸ θέατρον;

Ἄλλὰ τί, τί τάχατες σὲ παρακινεῖ νὰ λάβης διὰ γυναῖκα μίαν ἀλλογενῆ; Ὅστερεῖται ἡ Ἑλλάς, Ἱσως, ἀπὸ κοράσια; Ἔφυγεν, Ἱσως, ἡ Ἀφροδίτη ἀπὸ τὸν πρῶτον της ναόν; Τί σὲ ἀποτύφλωσε τόσον, ὅποὺ σοῦ φαίνονται ὥραιότερα τὰ ζωγραφισμένα ἀναιδέστατα πρόσωπα τῶν κακοηθεστάτων ἀλλογενῶν [97], ὡς ἀναίσχυντε καὶ ὄντως γιδοκέφαλε ἀποστάτα τῆς πατρίδος; Νομίζεις, Ἱσως, νὰ σὲ ἐπαινέσουν οἱ ἄλλοι ἀλλογενεῖς; Ἀπατᾶσαι, δύστυχε, πάλιν εἰς τὴν ἴδιαν σου ἀπάτην.

Αὔτοὶ σὲ μισοῦν, σὲ καταφρονοῦν καὶ σὲ περιγελοῦν παντοτινά. Καθεὶς ἀπὸ αὐτοὺς λέγει· «Ίδε τὸν χοῖρον, τὸν χυδαῖον Ἑλληνα, διὰ νὰ μετριάσῃ τὴν ούτιδανότητά του, ἡθέλησε νὰ λάβῃ σύζυγον ἀπὸ τὸ γένος μας. Ἄλλ’ αὐτὸς εἶναι πάντοτε ὁ ἔδιος· τὰ βάρβαρα ἥθη τῆς πατρίδος του δὲν τὰ ἄλλαξεν» [98]. Τί στοχάζεσαι, ὡς ἀληθῆ κακότυχε, πῶς σὲ ἀγαπᾶ ἡ γυναῖκα σου; Μὴν ἀπατᾶσαι, σοῦ τὸ ξαναλέγω! Αὔτη σὲ περιγελᾶ, σὲ ἀτιμάζει, σὲ κλέπτει, καὶ πολλάκις σοῦ ἐτοιμάζει τὸν θάνατον παράκαιρα.

Ἄλλὰ τί ἀποκρίνονται μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ὄντως ἀνοήτους; «Ο ἔρως μ’ ἐπλήγωσε, τὰ θέλγητρά της μ’ ἐσκλάβωσαν, ἡ αἰσθαντική μου καρδία δὲν ἡμπόρεσε πλέον νὰ ἀντισταθῇ». Ω ἀναίσχυντοι καὶ ὄντως μωροί! Ἐγώ, ὅποὺ περὶ πατρίδος καὶ περὶ τῆς ἐλευθερώσεώς της σήμερον γράφω, ἔπρεπε νὰ σᾶς ἀποκριθῶ, ὅτι τὴν σήμερον εἰς τοὺς Ἑλληνας, ὅποὺ εὑρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴν πατρίδα τους, ὁ ἔρως εἶναι τὸ μεγαλείτερόν τους ἀμάρτημα. Ἐγὼ ἔπρεπε νὰ σᾶς ἀποκριθῶ, ὅτι νὰ μὴν ἀγαπᾶτε, παρὰ τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ ἀγαπήσητε ὅτι τυχαίνει. Ἐγώ, τέλος πάντων, ἔπρεπε πρῶτον νὰ ζητήσω τὴν ὡφέλειαν, ὅποὺ ἐκάματε εἰς τὴν πατρίδα σας, καὶ νὰ σᾶς ἀποδείξω ἔπειτα, εἰς τί θέλει σᾶς φέρει ὁ ἔρως σας.

Άλλα τοιαῦτα λόγια δὲν εἶναι διὰ τὰς ἀκοάς σας, οὕτε ἐγὼ θέλω κοπιάσει ματαίως νὰ σᾶς τὰ εἰπῶ, καὶ μόνον σᾶς λέγω, ὅτι ὁ ἔρως γεννᾶται ἀπὸ ἀμοιβαίαν κλίσιν καὶ ἀπὸ μίαν συμπάθειαν καὶ συμφωνίαν εἰς τὰς ἴδεας ἀμφοτέρων. Ὅθεν, ὁ ἐδικός σας δὲν εἶναι ἔρως, ἀλλὰ μία ἄλογος ἐπιθυμία, ὡσὰν ὅποὺ τόσον δύσκολα εἶναι νὰ συμφωνήσουν τὰ ἥθη τῶν Ἑλλήνων μ' ἐκεῖνα τῶν ἀλλογενῶν, ὅσον φανερὸν εἶναι, ὅποὺ ὅσοι ἀλλογενεῖς συζύγους ἔχουσι, ἐξ ἀνάγκης χάνουσι τὰ ἥθη των καὶ δὲν τοὺς μένει ἄλλο ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας, εἰμὴ ἢ ὄνομασία.

Ἐσὺ λοιπόν, τυφλέ, νομίζεις ἔρωτα τὴν ὅρεξιν, ὅποὺ σοῦ ἔξυπνά τὸ χρωματισμένον πρόσωπον μιᾶς παλλακίδος; Δὲν ἡξεύρεις, πὼς ὁ ἔρως εἶναι ὁ πρῶτος ἔχθρὸς τῆς ἀσωτείας, καὶ ἔξακολούθως εἰς τοὺς νῦν εὔγενεῖς τῶν ἀλλογενῶν δὲν εὑρίσκεται, εἰμὴ ἢ εἰκών του; Ἀγνοεῖς ὅτι ὁ γάμος, ὅποὺ ἀποκαταστεῖ ἐντελῶς εύτυχῆ τὸν ἄνθρωπον, εἰς ἄλλο δὲν συντείνει, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ἐκδώσῃ τόσους πολίτας εἰς τὴν πατρίδα καὶ διαυθεντευτάς; Ἄλλ' ἐσεῖς, ἀναίσθητοι, τί δίδετε εἰς τὴν πατρίδα σας; Φεῦ, τόσους ἔχθρούς! Οἱ νιοί σας σᾶς ἀναθεματίζουν καὶ σᾶς νομίζουν ὡς μίαν τους ἐντροπήν^[99].

὾ θανατηφόρος ἔλλειψις τῆς πατρίδος! Πόσους καὶ πόσους διαυθεντευτάς της καὶ ὑπερασπιστάς της ἢ ἀσωτεία καὶ κακοήθεια τῶν ἀλλογενῶν τῆς κλέπτει! Πόσων ποτίζει τὸ βρωμερὸν ὕδωρ τῆς λήθης! Ἄλλοιμονον, ἄλλοιμονον, ὡς Ἑλληνές μου ἀκριβοί, ἂν οἱ ξενιτευμένοι δὲν ἀλλάξουν γνώμην καὶ δὲν ἐνθυμηθοῦν, ὅτι, ὅπου εἶναι ἡ πατρίς, ἐκεῖ καὶ ἡ εύτυχία, καὶ νὰ ἀποδειχθοῦν ἀληθεῖς υἱοὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλὰ τί; Πρέπει νὰ ἀπελπισθῶ ἵσως; Πρέπει, ἵσως, νὰ νομίσω ὅλους τοὺς ξενιτευμένους τόσον ἀναξίους τοῦ ὄνόματός των; Ἔ, μὴ γένοιτο! Ἐγὼ σᾶς γνωρίζω, ἀγαπητοί μου. Δὲν εἴσθε ὄλιγοι ἐσεῖς, ὅποὺ ἐξ ἀνάγκης, διὰ νὰ κερδίσητε τὴν ζωοτροφίαν τῶν φαμελίων σας, ἔξενιτεύθητε, καὶ ὅσα κερδίζετε πέμπετε εἰς τὴν πατρίδα σας. Δὲν εἴσθε ὄλιγοι ἐσεῖς, ὅποὺ ἀφοῦ μὲ τοὺς ἵδρωτάς σας καὶ ἀγχίνοιάν σας ἐκερδίσατε καὶ περισσότερα, ἀποφεύγοντες δὲ τὸ βρωμερὸν παράδειγμα τῶν φιλαργύρων, δαψιλῶς εὐεργετήσατε τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἐπαρηγορήσατε μὲ τὰ φιλάνθρωπα ἔργα σας.

὾ οἱ σας, λοιπόν, οἱ φιλοπάτριδες, καὶ ἐσεῖς ἀκόμη ὅποὺ μέχρι τῆς σήμερον ἔφανήκατε ἀχάριστοι εἰς τὴν πατρίδα, ἀκούσετε δι' ἀγάπην της καὶ διὰ τιμὴν τοῦ ἔαυτοῦ σας, ἀκούσατε προσεκτικῶς τὴν γλυκεῖαν φωνήν της. Ἀνοίξατε τὰ ὡτα τοῦ νοός σας καὶ προσέξετε εἰς τοὺς λόγους τῆς Ἑλλάδος, ἢ ὅποια ἀσθενής καὶ γεμάτη ἀπὸ πληγάς, μὲ θλιβερὰν φωνὴν σᾶς ὄμιλεῖ λέγουσα:

«ὦ Ἑλληνες! Ὡ τέκνα μου! Ποῦ μὲ ἀφήσετε; Πῶς δὲν σᾶς πονεῖ δι' ἐμέ; Διατί μ'

ἐπαρατήσατε; Διατί φεύγετε καὶ δὲν ἐπιστρέφετε πλέον; Τί σᾶς ἔκαμα καὶ δὲν μ' ἔνθυμεῖσθε; Εἰς τί σᾶς ἔβλαψα καὶ δὲν μὲ ἀγαπᾶτε; Ποία μήτηρ ἐστάθη δυστυχεστέρα ἀπὸ ἐμένα; Τί οὖν, ἀγαπητοί; Τί στοχάζεσθε; Τί ἀποφασίζετε;»

Εἶναι ἡ πατρὶς ὅποὺ φωνάζει εἰς τέτοιον τρόπον. Αὕτη εἶναι ὅποὺ κλαίει καὶ ὀδύρεται. Ἡ ἀπουσία σας ποτὲ δὲν τὴν ὥφέλησεν, τώρα ὅμως τὴν ἀφανίζει. Ποῖος ἀπὸ ἐσᾶς δὲν γνωρίζει καλότατα εἰς τίνων χεῖρας εὔρισκεται ἡ οἰκονομία τῆς κάθε πόλεως κατὰ μέρος εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν σήμερον; Ὁποιος ἔχει περισσότερα χρήματα ἢ περισσότερα μέσα εἰς τὸν τύραννον, ἐκεῖνος οἰκονομεῖ καὶ διοικεῖ τοὺς λοιπούς. Ἄλλ' οἱ τοιοῦτοι εἶναι τόσον βάρβαροι καὶ ἀνάξιοι, ὅποὺ μόλις ἡξεύρουν νὰ ζήσουν αὐτοί, ὅχι δὲ νὰ εύτυχίσουν τὴν ζωὴν τῶν λοιπῶν.

Μὴν στοχάζεσθε λοιπόν, πάλιν σᾶς τὸ ξαναλέγω, ὅτι ἐκτελεῖτε τὸ πρὸς τὴν πατρίδα σας χρέος ὅταν πέμπετε μερικὰ χρήματα τῶν συμπατριώτων σας. Ἡ ἀρετή σας εἶναι καλή, ἀλλ' οἱ Ἑλληνες ἔχουσι χρείαν ἀπὸ τὴν παρουσίαν σας. Μὴν δίδετε κακὸν παράδειγμα καὶ τῶν ἄλλων, δι' ἀγάπην τῆς πατρίδος, καὶ νὰ φθάσητε ὕστερον νὰ ἰδῆτε - ὃ μὴ γένοιτο, Θεέ μου! - τὴν Ἑλλάδα ἔρημον. Ἐνθυμηθῆτε, ὅτι τὸ καλὸν δὲν εἶναι δύσκολον νὰ γίνῃ, ἀλλ' ἡ ἀληθὴς ἀξιότης μόνον διδάσκει νὰ γίνεται καθὼς πρέπει. Αἱ εὔεργεσίαι σας εἶναι ἔργον χρηστότατον, ἀλλὰ τί ἄλλο κάμνουσι, εἴμην νὰ παρηγορῶσι μόνον τοὺς δυστυχεῖς Ἑλληνας ὁπωσοῦν, καὶ νὰ τοὺς φυλάττωσιν ὀλίγον ξέμακρα ἀπὸ τὴν ἀπελπισίαν, ἡ ὅποια ἥθελεν σταθῆ ἀληθῶς βιαία, ἀλλὰ ἄφευκτος καὶ βεβαία ὁδὸς τῆς ἐλευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος;

Στοχάζεσθε, μήπως καὶ δὲν κερδίσετε εἰς τὴν πατρίδα, ὅσα κερδίζετε μακρὰ ἀπ' αὐτήν; Ἄλλ' ὅσα ἀν κερδίσητε εἰς τί σᾶς ὥφελῶσι, ἀν εἴσθε ὄρφανοὶ ἀπὸ πατρίδα^[100]; Μήπως δέν ἥθέλατε ἀποκτήσει καὶ εἰς τὴν πατρίδα σας τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, ἀν ὅντως ἥθέλατε προσπαθήσει διὰ τὸ καλόν της καὶ διὰ τὸ καλόν σας; Διατί λοιπὸν τόσας ἀποικίας καὶ αἰωνίους ξεχωρισμοὺς ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς σας καὶ φίλους σας^[101];

”Ισως δὲν σᾶς καλοφαίνεται νὰ τυραννῆσθε, ὡς ἀδελφοί μου, καὶ καταδέχεσθε νὰ τυραννῶνται οἱ συγγενεῖς σας, καὶ ἐσεῖς νὰ τρυφῆτε καὶ νὰ σπαταλᾶτε μακρὰ ἀπὸ αὐτούς; Πῶς ἡμπορεῖτε νὰ σφαλίζετε τοὺς ὄφθαλμούς σας, χωρὶς νὰ σᾶς τρομάζῃ κάθε στιγμὴ ἡ θλιβερὰ εἰκὼν τῆς Ἑλλάδος μὲ τὸ μέσον τῶν ὄνείρων; ”Ισως νομίζετε πὼς ἀπὸ μακρόθεν ὥφελεῖτε περισσότερον, παρὰ ἀν εἴσθαν παρόντες; ”Ω, πόσον λανθάνεσθε, ἀγαπητοί μου. Δὲν ἡξεύρετε, ὅτι μία συμβουλή, μία μόνη λέξις

πολλάκις, ἐκφωνουμένη ἀπὸ ἄνδρας πεπαιδευμένους, ἐνεργεῖ περισσότερον, παρὰ δέκα διδαχαὶ γεγραμμέναι;

Ἡ κατάπεισις γεννᾶται, βέβαια, ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ’ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν, πρέπει τινὰς νὰ τὴν ἐκφωνήσῃ ἐν καιρῷ τῷ δέοντι καὶ πρὸς ἐκείνους, ὅπου περισσοτέραν χρείαν ἔχουσι^[102]. Καὶ ποῖος νὰ ἐκτελέσῃ αὐτὸ τὸ χρηστὸν ἔργον, ὅταν ἐσεῖς λείπετε; Ποῖος νὰ ὁμιλήσῃ εἰς τὰς συνελεύσεις, ὅποὺ τὴν σήμερον συνηθίζουν εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ κάμνουσιν οἱ προεστοὶ τῆς κάθε πολιτείας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν μητρόπολιν, καὶ νὰ διορθώσῃ ὅπωσοῦν τὰς τόσας καὶ τόσας ἀδικίας, ὅποὺ κάμνουσι; Ποῖος, λέγω, νὰ ἀποκριθῇ τοῦ μητροπολίτου, ὅταν ἔξαπλωμένος εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ οἰκίσκου καὶ χαῖδεύοντας τὸ γένειόν του, ἐκφωνῇ κανένα ἀρχιεπισκοπικὸν παραλογισμόν, καὶ οἱ λοιποὶ ὁμοφώνως λέγουσι εὔθὺς τὸ ναί, ἀν ἐσεῖς λείπετε; Ὡ ἀγαπητοί, διατί δὲν τὸ στοχάζεσθε;

Ἄν, λοιπόν, ἔως τὴν σήμερον, ὡ ἀκριβοί μου Ἕλληνες, ἢ ἀπὸ ἄγνοιάν σας ἢ ἀπὸ ἀδιαφορίαν σας ἢ, τέλος πάντων, ἀπὸ μόνην ἀστοχασίαν σας ἐμείνατε ἔξω ἀπὸ τὴν πατρίδα σας, μὴν μένετε περισσότερον, ἀν θέλετε ὅποὺ αἱ μέχρι τοῦ νῦν εὔεργεσίαι σας πρὸς αὐτὴν νὰ μὴν κατασταθῶσι σημεῖα κατακρίσεώς σας.

Μὴν καυχᾶσθε, πρὸς τούτοις, διὰ τὰς εὔεργεσίας ὅποὺ τῆς ἐκάματε, ἐπειδὴ τὸ χρέος σας ζητεῖ περισσότερον, παρὰ τὰ περισσεύματα τῶν πλούτων σας. Τὴν παρουσίαν σας, τὴν συνέργειάν σας ζητεῖ, ὡ Ἕλληνες, καὶ ὅχι ἄλλην βοήθειαν. Μὴν ἀμφιβάλλετε δὲ διὰ τὸ καλὸν τέλος. Ὅπαγετε εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ εἰς ὅλιγον καιρὸν θέλετε αἰσθανθῆ τὴν διαφοράν, ὅποὺ θέλει προξενήσει ἡ παρουσία σας εἰς τὴν κατάστασίν της. Αἱ ἐρμηνεῖαι σας καὶ οἱ ὄρθοὶ στοχασμοί σας θέλουν ξεμακρύνει ἀπὸ τὰς κεφαλὰς τῶν Ἑλλήνων τὴν δεισιδαιμονίαν, αἱ συμβουλαί σας θέλουν ἀποδείξει εἰς τοὺς συμπατριῶτας μας τὸ εἶναι των.

Οἱ Ἕλληνες – ἐσεῖς τὸ ἡξεύρετε – δὲν εἶναι οὕτε Σκῦθαι, οὕτε βάρβαροι, ὅποὺ νὰ χρειασθοῦν πολλοὺς χρόνους, διὰ νὰ καταλάβουν τὸ εἶναι τους. Ἀρκεῖ μόνον, νὰ τοὺς δείξῃ τινὰς τὸ χρέος των, καὶ εὔθὺς τὸ ἐκτελοῦσι. Ἀλλ’ ἔχουν χρείαν ἀπὸ διδασκάλους, ἀληθεῖς φιλέλληνας, ἀπὸ ἀνθρώπους προκομμένους, τέλος πάντων, καὶ ἐσεῖς μόνον εἴσθε ἐκεῖνοι. Μήπως, ἀδελφοί μου, προσμένετε νὰ ἐλευθερωθῆ πρῶτον ἡ Ἑλλάς, καὶ ἐπειτα νὰ ὑπάγητε ἐσεῖς; Τότε εἶναι τὸ ἴδιον, ὡσὰν νὰ ἐλέγετε, ὅτι δὲν θέλομεν νὰ ἐλευθερωθῆ ποτέ^[103]. Θέλετε, ἵσως, νὰ κτίσητε πύργον χωρὶς θεμέλια; Καὶ ποῖος θέλετε νὰ σᾶς ἐλευθερώσῃ τὴν πατρίδα, καὶ ἐσεῖς νὰ λείπητε;

Δὲν ἐντρέπεσθε κανένας ἀπὸ τοὺς ἄλλογενεῖς, ὅπου σᾶς ἀκούουν νὰ λέγητε τὰ τοιαῦτα; Ἄλλ' ἂν οἱ ἄλλογενεῖς, ὑστερημένοι ἀπὸ πατρίδος ἔρωτα, δὲν σᾶς καταφρονοῦν, ὅχι ὅμως οἱ ἕδιοι Ἔλληνες τοὺς μιμοῦνται. Αὐτοὶ θέλει σᾶς ἀναθεματίζουν ἀπὸ τὸ νῦν καὶ εἰς τὸ ἔξῆς, καὶ θέλει σᾶς νομίζουν μὲ κάθε δίκαιον τόσους ἔχθροὺς τῆς πατρίδος. Ὡς τῆς ἀναισχυντίας σας, ἀχάριστα τέκνα τῆς πατρίδος! Καὶ ἀπὸ ποῖον προσμένετε, παρακαλῶ σας, τὴν ἐλευθερίαν; Νὰ σᾶς ἔλθῃ, Ἰσως, φορτωμένη ἀπὸ τὸν ὥκεανὸν μὲ κανένα ἐμπορικὸν πλοῖον, καὶ νὰ τὴν ἐκστρατεύσητε εἰς τὴν Ἑλλάδα; Ἡ προσμένετε νὰ ἐλευθερωθοῦν μόνοι τους, καὶ ἔπειτα νὰ ὑπάγητε ἐσεῖς, νὰ εὕρητε ἔτοιμα τὰ ἀγαθά, καὶ νὰ χαρῆτε πάλιν, κατὰ τὸ συνηθισμένον σας, εἰς τοὺς ἴδρωτας τῶν ἄλλων;

Φεῦ! Τὸ πρῶτον εἶναι ἀδύνατον, καὶ ἀν πάλιν, κατὰ τὸν δεύτερον στοχασμόν σας, δὲν συνεργήσετε καὶ ἐσεῖς εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν τοῦ γένους μας, θέλουσιν ἔκχυθῆ ποταμοὶ αἴματος περισσότερον, παρὰ ἂν εἴσθαν παρόντες. Ἡ ἐλπίδα σας ὅμως εἶναι ματαία. Ἐσεῖς δὲν θέλετε ἀπολαύσει, βέβαια, τὴν πατρίδα σας ἐλευθέραν, καθὼς τώρα δούλην τὴν ἀλησμονήσατε, ἀλλ' ἐξωρισμένοι διὰ παντὸς εἰς βαρβάρους γαίας, δὲν θέλετε ἀναπνεύσει πλέον τὸν ζωηρότατον ἐλληνικὸν ζέφυρα, καὶ τὰ ὄνόματά σας θέλουσι κατασταθῆ λέξεις ἀτιμίας καὶ μίσους εἰς τὰς ἀκοὰς καὶ στόματα τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων.

Ἴσως, τέλος πάντων, προσμένετε νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἐλευθερίαν κανένας ἀπὸ τοὺς ἄλλογενεῖς δυνάστας; Ὡς Θεέ μου! Ἔως πότε, ὦ Ἔλληνες, νὰ πλανώμεθα τόσον ἀστοχάστως; Διατί νὰ μὴν στρέψωμεν καὶ μίαν φορὰν τοὺς ὄφθαλμούς μας εἰς τὰ ἀπελθόντα, διὰ νὰ καταλάβωμεν εὔκολώτερα καὶ τὰ μέλλοντα; Ποῖος ἀγνοεῖ, ὅτι ὁ κύριος στοχασμὸς τῶν ἄλλογενῶν δυνάστων εἶναι εἰς τὸ νὰ προσπαθήσουν νὰ κάμουν τὸ ἕδιόν των ὄφελος μὲ τὴν ζημίαν τῶν ἄλλων;

Καὶ ποῖος στοχαστικὸς ἄνθρωπος ἡμπορεῖ νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὅποιος ἀπὸ τοὺς ἄλλογενεῖς δυνάστας ἥθελε κατατροπώσει τὸν ὄθωμανόν, ἥθελε μᾶς ἀφῆσει ἐλευθέρους; Ὡς, ἀπάτη ἐπιζήμιος! Μὴν εἴσθε, ἀδελφοί μου, τόσον εὔκολόπιστοι. Ἀναγνώσετε τὴν ἱστορίαν καὶ μάθατε, ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἔταξαν τῶν Ἑλλήνων καὶ διαυθέντευσιν καὶ ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἀφοῦ ἐμβῆκαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, εύθὺς τὴν ἐκήρυξαν ἐπαρχίαν τους. Ἰδετε καὶ τὰ τωρινὰ παραδείγματα, ὅπου ἡ πολυποίκιλος στροφὴ τῆς γαλλικῆς στάσεως μᾶς παρασταίνει. Ὁ δυνάστης των μὲ ταξίματα μεγάλα καὶ μὲ τοιαῦτα μέσα, ἀπόκτησεν ὅσα κατὰ τὸ παρὸν ἔχει, καὶ πῶς ἐσεῖς νομίζετε νὰ σᾶς δοθῇ ἡ ἐλευθερία ἀπὸ ἄλλογενεῖς; Πῶς νὰ μὴν εἰπῆ τινάς, ὅτι ὀνειρεύεσθε ἔξυπνοι; Καὶ εἰς τί, παρακαλῶ σας, θεμελιώνετε τὰς ἐλπίδας σας; Εἰς τὴν ἀρετὴν τῶν ἄλλογενῶν δυνάστων Ἰσως; Ἐλπίζετε νὰ κινηθοῦν εἰς σπλάγχνος

έκεινοι διὰ τὰς δυστυχίας τὰς ἔδικάς μας;

Δὲν ἡξεύρετε, ὡς Ἔλληνες, ὅτι ἡ ἀρετὴ τὴν σήμερον δὲν εὑρίσκεται εἰς τοὺς θρόνους; Δὲν ἡξεύρετε, ὅτι οἱ Ἔλληνες μισοῦνται δοῦλοι, ἐπειδὴ ἥθελε τοὺς φθονήσει ἐλευθέρους κάθε μεγάλη δυναστεία ἀπὸ τὰς παρούσας τῶν ἀλλογενῶν; Ἄλλα, τέλος πάντων, ὑποθέτοντας κανένα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς δυνάστας ὁ πωσοῦν φιλέλληνα, δὲν ἡξεύρετε, ὅτι μόνος του δὲν ἤμπορεῖ νὰ κάμη τὸ ούδεν, καὶ ὅτι οἱ ἐπίτροποί του ἡ εἶναι ἔχθροί μας, ἡ εἶναι ἀδιάφοροι, ἡ, τέλος πάντων, ἄσωτοι καὶ διεφθαρμένοι τὰ ἥθη; Τί στοχάζεσθε, τέλος πάντων, ἂν ἡ Ἑλλὰς ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὸν ὄθωμανικὸν ζυγὸν διὰ χειρὸς ἄλλου δυνάστου, νὰ γίνῃ ἀληθῶς εύτυχῆς; Ως ἀλήθεια, ἀλήθεια! Διατί δὲν ἀπομακραίνεις τοιαύτην ἀπάτην ἀπὸ τοὺς Ἔλληνας; Διατί δὲν τοὺς μανθάνεις, ὅτι ὅσοι πατῶσιν εἰς θρόνον εἶναι ὅλοι τύραννοι;

Διατί, ἀδελφοί μου, νὰ θέλωμεν νὰ ἀλλάξωμεν κύριον, ὅταν μόνοι μας ἤμποροῦμεν νὰ ἐλευθερωθῶμεν; Νομίζετε νὰ εἶναι ἐλαφρότερος ὁ ζυγὸς μιᾶς ξένης δυναστείας; Δὲν στοχάζεσθε, ὅτι πάλιν ζυγὸς εἶναι; Στρέψατε τὰ ὡτα σας καὶ τοὺς ὄφθαλμούς σας εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ ἀκούσατε τοὺς γογγυσμούς της, καὶ ἴδατε τὰ δάκρυά της, διὰ νὰ καταλάβητε τί θέλει νὰ εἰπῇ ἐλευθέρωσις ἀπὸ ξένους. Καταδέχεσθε ἐσεῖς νὰ ὁμολογῆσθε χρεῶσται ἀλλογενῶν τῆς ἐλευθερώσεώς σας; Μή, λοιπόν, μὴ ἀγαπητοί μου ἀδελφοί, μὴ δεικνύεσθε τόσον παράφρονες εἰς τὸν ἀναγκαιότερον συλλογισμόν, ἐσεῖς, ὅποὺ τόσον ἀψευδῶς προβλέπετε εἰς τὰς ἔμπορικάς σας ἐπιχειρήσεις τὸ μέλλον, καὶ ἀναγκάζονται οἱ ἴδιοι ἀλλογενεῖς, ὅποὺ μᾶς μισοῦσι, νὰ σᾶς θαυμάζουσι. Μὴν ἀπατᾶσθε, καὶ μὴν τρέφετε καμμίαν ἀπὸ τὰς εἰρημένας ἐλπίδας, ἀλλὰ προβλέπετε τὸ πλέον φανερὸν ἀπὸ κάθε μέλλον, τὴν ἀναγκαίαν, λέγω, ἐπανόρθωσιν τοῦ γένους μας ἀφ' ἔαυτοῦ του, καὶ μὴν ἀργοπορῆτε αὐτὴν μὲ τὴν ἀπουσίαν σας.

Ἐσεῖς δέ, φίλοι μου καὶ σύγχρονοι νέοι, ἀγαπητοί μου Ἔλληνες, ὅποὺ μὲ τόσους κόπους καὶ ἀγρυπνίας διδάσκεσθε τὰς ἐπιστήμας εἰς τὰς ἀκαδημίας τῶν ἀλλογενῶν, καὶ ὅποὺ ἔξ ἀνάγκης ἐγνωρίσατε τί ἐστὶ πατρίς, τῆς ὅποίας ὁ ἔρως σᾶς ἐνθουσιάζει, καὶ ἡδη ἀρχίσατε παντοίοις τρόποις νὰ ξαναδώσητε εἰς τὸ ἔλληνικὸν ὄνομα τὸ παλαιὸν σέβας, ὅποὺ εἶχεν καὶ ἔχασεν, ἐσεῖς, λέγω, ὅποὺ μὲ τὴν φυσικήν σας ἀγχίνοιαν ἀποδεικνύετε φανερῶς τῶν ἀλλογενῶν συμμαθητῶν σας τὸ ἔλληνικὸν πνεῦμα ὅποῖον εἶναι, μὴν βραδύνετε πλέον τὸν μισευμόν σας διὰ τὴν Ἑλλάδα.

Ὑπάγετε νὰ προητοιμάσητε τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν συμπατριώτων μας. Ἡ δόξα σᾶς προσμένει μὲ τοὺς στεφάνους τῆς νίκης εἰς τὰς χεῖρας καὶ μὲ τὰς ἀγκάλας

άνοικτάς. Μὴν ξεχάσετε, ὅτι ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία εῖναι τὸ νὰ ζῇ τινὰς εἰς πολλούς, καὶ αὐτὸ ἀποκτᾶται ὥφελῶντας τους. Σπουδάσατε μὲ ταχύτητα, ὅσοι μέχρι τοῦ νῦν δὲν τὸ ἐπράξατε, τὴν πολεμικὴν τέχνην καὶ μεταχείρισιν τῶν ἀρμάτων. Ἐσεῖς ἔχετε τὴν διάθεσιν ἔξαίρετον. Ἄς διώξωμεν μίαν φορὰν τὸν ὄθωμανδὸν εἰς τὴν Ἀφρικήν, ὡς Ἐλληνές μου, καὶ ἔπειτα θέλετε ἵδει εἰς πόσον ὀλίγους χρόνους ἡ Ἐλλὰς θέλει ξαναλάβει τὴν προτέραν της λάμψιν. Ἄς ἔβγαλωμεν, ἀδελφοί μου, τὴν βρῶμαν, διὰ νὰ αἰσθανθῶμεν τὴν μυρωδίαν τῶν ἀνθῶν. Τὰ μέσα τὴν σήμερον εἶναι ἀρκετά· ἡ μηχανή, τέλος πάντων, εἶναι τελειωμένη. Ἀλλο δὲν λείπει, παρὰ νὰ τὴν κινήσῃ τινάς, καὶ ἔπειτα μόνη της θέλει δουλεύσει.

ΒΙΒΛΙΟ ΠΕΜΠΤΟ Η ΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

Ίδού, λοιπόν, ὡς Ἐλληνες, ἀρκετῶς ἀποδεδειγμένη καὶ ἡ δευτέρα αἰτία τῆς μέχρι τοῦ νῦν ἐπιμονῆς τῆς Ἐλλάδος ὑπὸ τῆς τυραννίας.

Ἄλλο δὲν μοῦ μένει τώρα, παρὰ νὰ ἀποδεῖξω τὴν εὔκολίαν τῆς ἐλευθερώσεώς της, διὰ νὰ τελειώσω τὸν λόγον μου, καὶ ἅμποτες ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ σᾶς καταπείσῃ, καθὼς τὸ ἐλπίζω, διὰ νὰ ἀποδεῖξωμεν ἐμπράκτως τὰ ὅσα μέχρι τοῦδε εἴπον.

***

Πρὶν ὅμως νὰ ἔμβω εἰς τὰς ἐπαριθμήσεις τῶν μέσων καὶ τῶν τρόπων διὰ τοιοῦτον ἐπιχείρημα, θέλω νὰ ἐκβάλω τοὺς ἄκανθας ἀπὸ τὰ ρόδα· λέγω ἐκείνους, ὅπού, διὰ περισσοτέραν δυστυχίαν τοῦ γένους μας, ἡ κακὴ τύχη ἔκαμεν Ἐλληνας, καὶ μόνον ἐγεννήθησαν εἰς τὴν ἐλληνικὴν γῆν, ὅχι δι' ἄλλο, εἰμὴ διὰ νὰ βαστάξωσι περισσότερον καιρὸν τὴν πατρίδα μας ὑπὸ τῆς δουλείας. Αύτοὶ εἶναι ὅλοι ἐκεῖνοι, ὅποὺ κατὰ τύχην ἐκληρονόμησαν ἀρκετὰ χρήματα καὶ περισσότερα ἐλαττώματα, καὶ ζῶσιν εὐχαριστημένοι, χωρὶς ποτὲ νὰ στοχάζωνται τι διὰ τοὺς ἄλλους. Ἐκεῖνοι οἱ αὐτόματοι καὶ οὐτιδανοὶ ἀρχοντες, οἱ φιλάργυροι καὶ ἀμαθεῖς ἀρχιεπίσκοποι. Ἐκεῖνοι οἱ αὐθάδεις καὶ ὄντως βάρβαροι προεστοί. Ἐκεῖνοι οἱ ἀμαθεῖς, ὅποὺ θέλουσι νὰ ἀποκρίνωνται πάντοτε καὶ εἰς κάθε πρόβλημα. Ἐκεῖνοι, ὅποὺ ἀναζητήτως δίδουσι συμβουλὰς πάντοτε καὶ εἰς ὅλους. Ἐκεῖνοι, τέλος πάντων, ὅποὺ μὲ ἄκραν οὐτιδανότητα ψυχῆς, ἀφοῦ πωλήσουν ἐκουσίως τῷ τυράννῳ καὶ τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔχειν τους καὶ τὴν τιμήν τους, καυχῶνται εἰς τὸ νὰ διαφέρωσιν

ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ὅποὺ εῖναι ἀκούσιοι σκλάβοι.

Οἱ τοιοῦτοι, ὡς ἀδελφοί μου, μὴν ἔχοντες ἀρετὴν καμμίαν, καὶ γνωρίζοντες τὸν ἔαυτόν τους ἀναξιώτατον, κρίνουν τὸ ἕδιον καὶ διὰ τοὺς ἄλλους. Πρὸς τούτοις, ἡ ἀπαιδευσία των δὲν τοὺς ἀφήνει νὰ καταλάβωσι τοὺς τόσους καὶ τόσους τρόπους, ὅποὺ οἱ σημερινοὶ Ἐλληνες ἡμποροῦσι νὰ μεταχειρισθῶσι διὰ τὴν ἐλευθερίαν τους, καὶ ἐμποδίζοντάς τους ἐνταυτῷ ἀπὸ τὸ νὰ καταλάβουν τὰς αἰτίας, ὅποὺ βιάζουν, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, τὴν σήμερον τὸ γένος μας νὰ ἐπανορθωθῇ ἐξ ἀποφάσεως, τοὺς ἀποκαταστῶσι εἰς τὰς κεφαλάς των τὴν ὑπόθεσιν τόσον δύσκολον, ὃσον ἀδύνατον πιστεύουσι τὸ νὰ συνεργήσωσιν αὐτοὶ οἱ ἕδιοι. Τὸ δὲ προσωρινὸν καλῶς ἔχειν τους, τοὺς χαλινώνει καὶ τοὺς συνδένει μὲ τὴν δουλείαν, ὅποὺ οὕτε κἄν τὴν αἰσθάνονται, μάλιστα δὲ οὕτε τοὺς δυσαρέσκει, καὶ σχεδὸν - σχεδὸν μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τὴν ἀγαπῶσι, ὡσὰν ὅπού, ἀφοῦ ζῶσιν αὐτοὶ ἀσύδοτοι, ὡς προεῖπον, καὶ τρόπον τινὰ εὔχαριστημένοι, διὰ τοὺς λοιποὺς δὲν τοὺς μέλει τίποτες.

Τί λέγουσι, λοιπόν, αὐτοὶ οἱ βρωμεροὶ καὶ χυδαιότατοι ἄνθρωποι; «Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ νικηθῇ ἐν τόσον μεγάλον βασίλειον; Ἡμεῖς δὲν ἡμποροῦμεν νὰ κυβερνηθῶμεν μόνοι μας. Ποῦ νὰ εὕρωμεν ἔνα ἄλλον βασιλέα τόσον εὔσπλαγχνον, καὶ τόσον καλόν; Τί εἶναι αὐτὴ ἡ ἐλευθερία; Ἡ ἐλευθερία οὕτε ἐστάθη, οὕτε θέλει σταθῆ. Ποῦ νὰ χύσωμεν τόσον αἴμα! Οἱ ὄθωμανοί, εὐθὺς ὅποὺ καταλάβουν, ὅτι ἔχομεν τοιοῦτον σκοπόν, θέλουσι μᾶς ἀποκεφαλίσει ὅλους, ὡς τόσα πρόβατα, καὶ ἔστω ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης... » καὶ ἄλλα παρόμοια, τὰ ὅποια εἰς ἔνα στοχαστικὸν καὶ φρόνιμον ἄνθρωπον, φαίνονται, καθὼς εἶναι, τόσοι μῦθοι, ἀλλ' εἰς τοὺς ἀπλοῦς καὶ εὔκολοπίστους εἶναι τόσοι χρησμοί, καὶ ὡς ἀλάνθαστοι προρρήσεις, καὶ ἐνταυτῷ, ὅποὺ δηλοποιοῦσι τὴν ἄνανδρον καὶ ὅντως ἐβραϊκήν των καρδίαν, ἀπομωρώνουσι καὶ πολλοὺς ἄλλους.

Μήπως εἶνε ἱκανοὶ νὰ καταλάβουν τὸ δίκαιον, διὰ νὰ τοὺς τὸ εἰπῆ τινάς^[104]; Ως ἀδελφοί μου! Αύτοὶ εἶναι τόσον ἀνόητοι, καὶ ἰσχυρογνώμονες, ὅποὺ ὅλοι οἱ Δημοσθένεις τοῦ κόσμου δὲν ἥθελαν ἡμπορέσει νὰ τοὺς καταπείσουν. Νὰ ὄμιλήσῃ τινὰς μὲ αὐτοὺς εἶναι τὸ ἕδιον, ὡσὰν νὰ ἥθελεν νὰ ἀκροάζεται, καὶ νὰ τοὺς ἀποκρίνεται πάντοτε τὸ ναί, μάλιστα ἐκεῖνοι οἱ βρωμοάρχοντες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅποὺ ὅσον ὕφος καὶ ἀλαζονείαν ἔχουσι, ἄλλην τόσην ἀμάθειαν καὶ ἰσχυρογνωμίαν φυλάττουσιν ἐπάνω των, καὶ ἄλλο δὲν ἥξεύρουσιν νὰ εἰπῶσι, εἰμὴ δυσκολίας, ἀπορίας, καὶ ἀμφιβολίας πλῆθος. Ἡ ψυχή των εἶναι τόσον μικρὴ καὶ οὐτιδανή, ὅποὺ οἱ ψύλλοι εἰς τὰ ὅμματά των φαίνονται τόσοι ἀνδριάντες.

Τί, λοιπόν, ήμπορῶ νὰ τοὺς εἰπῶ, διὰ νὰ τοὺς καταπείσω, ὅταν δὲν καταλαμβάνουν τί ἔστι δίκαιον; Νὰ τοὺς κράξω, ἵσως, ἀτίμους; Ἄλλ' αὐτοὶ τὸ ἔχουν διὰ προτέρημα. Νὰ τοὺς ἐνθυμίσω πόσον εἶναι ἀνάξιοι εἰς τὸ νὰ ὠφελήσουν τὴν πατρίδα, καὶ πόσον ἐπιτήδειοι εἰς τὸ νὰ τὴν ζημιώσουν; Ἄλλ' αὐτοὶ καυχῶνται εἰς αὐτό. Νὰ τοὺς ὄνειδίσω, τέλος πάντων, ὡς ἀνελεήμονας, ἀδίκους καὶ σκληρούς; Ἄλλὰ ποῖος ἀπὸ ἐσᾶς δὲν τοὺς γνωρίζει, καὶ δὲν τὸ ἡξεύρει; Αὔτοί, ἀγαπητοί μου, εἶναι, ἐπειδὴ πρέπει νὰ εἶναι· ὡσὰν ὅπού, καθὼς ἡ ἐλευθερία ἔχει τοὺς διαυθεντευτάς της, οὕτως καὶ ἡ τυραννία ἔχει τοὺς ἔδικούς της, καὶ θέλουν χρησιμεύσει διὰ παραδείγματα ἐντροπῆς εἰς τοὺς μεταγενεστέρους.

Οὗτος ὁ πολλὰ ἐνοχλητικὸς καὶ βραχὺς πρόλογος ἥτον πολλὰ ἀναγκαῖος διὰ τὴν ὑπόθεσιν τὴν πλέον μεγάλην δι' ἡμᾶς, ὡς Ἔλληνες, ὅποὺ τώρα ἀρχίζω νὰ ἐρευνήσω, λέγω τὰς αἰτίας, ὅποὺ βιάζουσι, διὰ νὰ εἰπῶ ἔτζι, τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν ὄθωμανικὸν ζυγόν, καὶ τὰ εύκολώτατα μέσα μιᾶς ἀναμφιβόλου ἐπιτεύξεως.

***

Ἀναγνῶστα ἀγαπητέ, ὅποιος καὶ ἂν εἴσαι, σὲ παρακαλῶ, νὰ στοχασθῆς ἀρκετά, πρῶτον μόνος σου τὴν ὑπόθεσιν, καὶ ἐπειτα νὰ ἀναγνώσῃς τοῦτα τὰ ὑστερινὰ κατεβατὰ τοῦ πονήματός μου, νὰ στοχασθῆς, λέγω, ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι κοινόν, ὅτι ἡ τιμή σου, ἡ εύτυχία σου καὶ ἡ ζωή σου κρέμανται ἀπὸ τὸν ὄρθὸν στοχασμόν σου. Πρόσεχε οὖν νὰ μὴν ἀπατηθῆς ἀπὸ ἴσχυρογνωμίαν σου καὶ προδώσῃς εἰς χεῖρας ἔχθρῶν καὶ πατρίδα καὶ συγγενεῖς καὶ εύτυχίαν καὶ τιμὴν καὶ ζωήν.

὾, πόσον τὸ πλῆθος τῶν ἰδεῶν, ὅποὺ εἰς ἐτούτην τὴν στιγμὴν μοῦ παρησιάζονται εἰς τὸν νοῦν, μ' ἐμποδίζουν σχεδὸν ἀπὸ τὸ νὰ τὰς ἐκθέσω καθὼς τυχαίνει, καὶ θέλοντας νὰ γράψω εἰς ὄλιγα λόγια, δοσα εἶναι ἀναγκαῖα καὶ δοσα ὁ ἔρως τῆς πατρίδος μὲ διδάσκει, δὲν θέλω δυνηθῆ, ἵσως, νὰ εἰπῶ τὸ ὄλιγότερον μέρος εἰς πολλὰ κατεβατά. Ἄλλ' ὁ στοχασμός μου, πάλιν σᾶς τὸ ξαναλέγω, δὲν εἶναι νὰ γράψω δι' ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἔχουσι χρείαν νὰ ἀκούσωσι ἐξ ἄλλων ὅλα, δοσοὶ δὲ ἔχουν τὸ πνεῦμα ἔξυπνον, ἀρκοῦσιν εἰς αὐτοὺς καὶ τὰ ὄλιγα. Ἀς ἀναφέρωμεν, λοιπόν, πρῶτον τὰς αἰτίας, ὅποὺ κατασταίνουσιν ἄφευκτον τὴν ἐπανόρθωσιν τοῦ γένους μας, καὶ ἐπειτα, ἐν συντόμῳ, νὰ ἐκθέσωμεν τὰ μέσα καὶ τρόπους διὰ τοιοῦτον ἔργον.

Πρώτη οὖν καὶ κυριωτέρα αἰτία εἶναι τὸ γῆρας τῆς ὄθωμανικῆς τυραννίας. Ἄλλὰ τί λέγω ἐγὼ πρώτη! Αὔτὴ εἶναι καὶ πρώτη καὶ ὕστερη, οὕτε ἄλλη ἡμπορεῖ νὰ ἔχῃ

τόπον, ὅταν εῖναι αὐτή. Ἄς ἐνθυμηθῆ ὁ ἀναγνώστης τὰ προλεχθέντα περὶ τῶν διαφόρων διοικήσεων, καί, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, τῶν πολιτικῶν σωμάτων, ὅτι δηλαδὴ γεννῶνται, αὔξανουσι, γηράζουσι, καὶ τέλος πάντων θνήσκουσι.

Τὸ ὄθωμανικὸν κράτος τὴν σήμερον εὑρίσκεται εἰς τὰ ὄλοισθια τοῦ θανάτου, καὶ ἡμπορεῖ νὰ παρομοιασθῇ εἰς ἐν σῷμα ἀνθρώπινον, κατακρατημένον ἀπὸ ἀποπληξίαν καὶ μὴ ἔχον ἐλευθέραν, εἰμὴ τὴν κεφαλήν, ἡ ὁποία, μὴν λαμβάνουσα τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν ἀπὸ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος, κατ' ὄλίγον ὄλίγον ἀδυνατίζει καί, τέλος πάντων, θνήσκει. Οὕτως καὶ ἡ τυραννία τῶν ὄθωμανῶν τὴν σήμερον, εἰς ἄλλο δὲν γνωρίζεται ὅτι ὑπάρχει, εἰμὴ εἰς τὴν Βασιλεύουσαν. Ἔστω εἰς παράδειγμα ὁ πρώην Τζεζάρ, κυβερνητὴς εἰς τὸ Ἀκρι, ὁ ὁποῖος ὅχι μόνον δὲν ὑπήκουε εἰς τὸν βασιλέα του, ἀλλὰ καὶ ἀντιστέκετο εἰς ὅλας του τὰς προσταγάς, καὶ πολλάκις φανερὰ τὸν ὕβριζε, καὶ διὰ γραμμάτων πάντοτε τὸν ἐπεριγελοῦσε. Ἔστω εἰς παράδειγμα ὁ Πασβάνογλους, ὁ ὁποῖος ἐκήρυξεν πόλεμον ἐναντίον τοῦ βασιλέως του, καὶ ἐνίκησε πάντοτε. Ἔστω πρὸς τούτοις διὰ παράδειγμα ὁ τῶν Ἰωαννίνων τύραννος, ὁ ὁποῖος, ἀγκαλὰ καὶ νὰ μὴν τὸ φανερώνῃ, ὅλοι ὅμως ἀρκετῶς τὸ ἡξεύρουσι ὅτι δὲν φοβεῖται, οὕτε ποτὲ ὑπακούει εἰς τὰς προσταγὰς τοῦ βασιλέως του.

Ποῖος ἀπὸ ἐσᾶς, ἀδελφοί μου, ἀγνοεῖ ἵσως, ὅτι τὰ ἐντάλματα αὐτοῦ τοῦ τυράννου, τέσσαρας ὥρας ἔξω ἀπὸ τὴν Βασιλεύουσαν, δὲν ἀξίζουν τίποτες; Ποῖος δὲν ἡξεύρει τὸ πλῆθος τῶν ἀποστάτων, ὃποὺ ἀφανίζουν τὰ χωρία καὶ τοὺς ὁδοιπόρους μὲ ἀκαταπάύστους κλοπὰς καὶ συνεχεῖς φόνους, χωρὶς νὰ ἡμπορῇ αὐτὸς ποτὲ νὰ τοὺς καταδαμάσῃ μὲ τὰ στρατεύματά του; Ἀλλὰ τί λέγω στρατεύματα; Αὐτὰ δὲν εἶναι ἄλλο, παρὰ μία συνάθροισις τόσων βαρβάρων, χωρὶς τάξιν καὶ χωρὶς τέχνην· οὕτε διαφέρουσιν ἀπὸ τοὺς ἀγρίους τοῦ Καναδᾶ εἰς ἄλλο, εἰμὴ μόνον εἰς τὰ φορέματα^[105].

Πρόσθες καὶ τὸ ἀνεξάλειπτον μῆσος, ὃποὺ εὑρίσκεται ἀναμεταξύ των· μία δυσπιστία, μία ἀμάθεια, ὃποὺ τοὺς ἀποκαταστᾶ χειροτέρους ἀπὸ τὰ ἴδια ἄλογα ζῶα. Εἰς τὴν Βασιλεύουσαν ὁρίζουν περισσότερον οἱ μάγειρες τῶν πρέσβεων καὶ ἐπιτρόπων τῶν ξένων βασιλειῶν, παρὰ οἱ σύγκλητοι τῆς ὄθωμανικῆς αὐλῆς. Ὁ Ἀντιβασιλεὺς προστάζει, καὶ τὰς περισσοτέρας φορὰς δὲν ὑπακούεται. Τί ἄλλο, λοιπόν, φανερώνουν αὐτά, εἰμὴ τὸ γῆρας τῆς τυραννίας καὶ τὸ ἄφευκτον καὶ ὄγληγορον πέσιμόν της; Ποῖος δὲν βλέπει, ὅτι ὁ πρῶτος ὃποὺ παρησιασθῇ, θέλει εἶναι ὁ νικητής^[106];

Ἄς ἔξετάσωμεν τώρα τὰς αίτίας, ὅποὺ ἀποκαταστῶσιν εὔκολον τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν Ἑλλήνων· πρώτη λοιπόν, εῖναι ἡ προχώρησις τοῦ γένους μας εἰς τὰ μαθήματα. Ὡ, πόση διαφορὰ εύρισκεται εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ δέκα χρόνους ἔως τὴν σήμερον! Μεγάλη, ὡς ἀδελφοί μου, μεγαλοτάτη καὶ καθ' ἐκάστην πρὸς τὸ κρεῖττον φέρεται. Τώρα ἄρχισαν αἱ Μοῦσαι νὰ ἀναλάβουν, καὶ πάλιν νὰ ἐπανορθωθῶσιν εἰς τὰ χρυσόχροα ὅρη τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀπόλλων πάλιν ἐμφανίσθη εἰς τὸ ἀρχαῖον του παλάτιον. Δὲν εύρισκεται πόλις τὴν σήμερον, ὅποὺ νὰ μὴν ἔχῃ δύο καὶ τρία σχολεῖα.

Ἐξαλείφθη εἰς τὰ περισσότερα μέρη ἡ δεισιδαιμονία τῶν γραμματικῶν, καὶ οἱ νέοι ἥρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται τὸν ἀξιοτιμώτερον καιρὸν τῆς ζωῆς των εἰς γνώσεις ὀφελίμους, καὶ ὅχι νὰ τὸν ἔξιδεύουν εἰς τὸ νὰ ἐκστηθίζωσι λέξεις. Ἡ Λογικὴ καὶ Φυσικὴ ἄνοιξαν τοὺς ὄφθαλμοὺς τῶν περισσοτέρων· οὕτε οἱ διδάσκαλοι τὴν σήμερον ἔχουσι ἐκείνην τὴν ἐνοχλητικὴν καὶ βραδεῖαν μέθοδον τῆς παραδόσεως, οὕτε οἱ μαθηταὶ φυλάττουσι τὴν ὄκνηρίαν καὶ ἀμέλειαν, ὅποὺ εἶχον, ἀλλ' ἀμφότεροι, μὲ ἄκραν εὐχαρίστησιν καὶ ἐπιμέλειαν ἀντλίζουν ἀπὸ τὴν ἀνεξάντλητον πηγὴν τῆς μαθήσεως ἐκεῖνα τὰ φῶτα, ὅποὺ στολίζουσιν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα καὶ τὸ ἀποδεικνύουσιν ἄξιον τοῦ πλάστου του^[107]. Ἡ πολυμάθεια, τέλος πάντων, ἀπέβαλεν τὴν δισχυρογνωμίαν ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους, καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἐπαυσεν ἐκείνη ἡ ἀδιαφορία, ὅποὺ πρότερον τόσον ἐδειλίαζεν τοὺς ταλαιπώρους νέους, οἵτινες ἐποθοῦσαν νὰ παύσωσι τὴν δίψαν των μὲ τὰ καθαρὰ νάματα τῆς σπουδῆς καὶ σχεδὸν δὲν ἐτολμοῦσαν.

Τὴν σήμερον οἱ σπουδαῖοι, ἀν κατὰ χρέος ἀκόμη δὲν εὐλαβῶνται καὶ δὲν τιμῶνται, δὲν καταφρονῶνται ὅμως, οὕτε περιπαίζονται. Καὶ καθεὶς ἀπὸ τοὺς προεστούς, ἀντὶς νὰ σφαλίσῃ τὸν υἱόν του εἰς τὸ ὄσπιτιόν του, καὶ νὰ τὸν ἀφήσῃ ἀμαθέστατον, μετὰ πάσης τῆς ἐπιμελείας τὸν πέμπει εἰς τὰ σχολεῖα, διὰ νὰ φωτισθῇ.

Εἰς αὐτὰ κράζω διὰ μάρτυρας ὅλους σας, ὡς Ἐλληνες, καὶ μάλιστα ὅσους ἔχουσιν υἱούς^[108]. Τὰ σχολεῖα δὲν εἶναι πλέον ἔρημα ὡς καὶ πρότερον, ἀλλὰ τὸ καθὲν περιέχει πενήντα καὶ ἑκατὸν μαθητάς, οἵτινες ἀφοῦ ἀνέγνωσαν τὸν ἡδύτατον Ξενοφῶντα, τὸν νουνεχῆ Πλούταρχον καὶ τοὺς λοιποὺς ἴστορικοὺς φιλοσόφους τῶν προγόνων μας, ἐγνώρισαν τὸν βόρβορον τῆς τυραννίας καὶ κλαίουσι πικρῶς διὰ τὴν δυστυχίαν τῆς πατρίδος μας. Δὲν προφέρουσι πλέον τὸ ὄνομα τῆς

έλευθερίας μὲ φόβον, μήπως καὶ τοὺς ἀκούσωσιν οἱ προεστοὶ ἢ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς κηρύξουσιν ἀθέους, ὡς πρότερον ἔκαμνον, ἀλλὰ τὸ προφέρουσι μὲ ἐκεῖνο τὸ θάρρος, ὅποὺ οἱ δοῦλοι δὲν ἥμποροῦν νὰ ἔχωσι. Δὲν παύουσιν ἀπὸ τὸ νὰ νουθετῶσι τοὺς ἀμαθεῖς φίλους των, καὶ μὲ τὸ παράδειγμά των ἐπαρακίνησαν ὅλους νὰ στοχασθῶσι μίαν φορὰν καθὼς πρέπει, ὅποὺ μέχρι τῆς σήμερον δὲν τὸ ἔκαμνον.

Ἐν ἐνὶ λόγῳ, διὰ νὰ λάβῃ τὸ πᾶν τὸ ποθούμενον τέλος, ἄλλο δὲν τοὺς λείπει, εἴμὴ ἡ ἔλευθερία. Ἡ ἀγχίνοιά των εἶναι ἀμίμητος. Οἱ Ἕλληνες, ὡς ἀδελφοί μου, ἔχουσι μίαν φυσικὴν διάθεσιν, ὅχι μόνον εἰς τὸ νὰ μιμῶνται, – ὁμιλῶντας γενικῶς – ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ ἐφευρίσκωσι. Οἱ νόες των εἶναι γεννητικοὶ εἰς τὸ ἄκρον, εἰς τρόπον ὅπού, μετὰ τὴν ἐπανόρθωσιν τοῦ γένους μας, δύο χρόνων διάστημα εἶναι ἀρκετώτατον νὰ ξαναδώσῃ εἰς ἡμᾶς τὰς προτέρας μας ἀρετάς.

Πῶς νὰ παραιτήσω τοὺς ἐπαίνους, ὅποὺ τυχαίνουν ἐκείνων τῶν ἡρώων τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὅποιοι μὴν ὑποφέροντες τὰς φοβερὰς τυραννίας τῶν ὄθωμανῶν, ἔκλεγουσιν ἐκείνους ὅποὺ γνωρίζουσιν ἀξιωτέρους καὶ φεύγουσιν εἰς τὰ δάση, διὰ νὰ διαυθεντεύσουν τὴν ἔλευθερίαν των; Ποῦ ἐσπούδαξαν ἐκεῖνοι τακτικήν, διὰ νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἔχθρῶν των, καὶ νὰ τοὺς νικῶσι πάντοτε^[109]; Δὲν ἀποδεικνύουσιν αὐτοὶ φανερὰ καὶ τὴν ἄφευκτον πτῶσιν τῆς ὄθωμανικῆς δυναστείας καὶ τὴν εὔκολίαν τῆς ἐπανορθώσεώς μας; Ἡ μήπως εἶναι ὄλιγοι! Τὴν σήμερον εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα εύρισκονται βέβαια ἀπὸ αὐτοὺς περισσότεροι ἀπὸ δέκα χιλιάδας, τῶν ὅποιων ἡ ἀνδρεία εἶναι ἀδιήγητος καὶ ἡ ἀγάπη διὰ τὴν ἔλευθερίαν τους ἀπερίγραπτος.

Αὐτοὶ οἱ ἡρωες πολλάκις, μὴν ἀπαντῶντες ἔχθρούς, διὰ νὰ λάβωσι μὲ τὴν νίκην τὰ ὅσα τοὺς εἶναι ἀναγκαῖα, ζῶσι δύο καὶ τρεῖς ἡμέρας μὲ νερὸν καὶ χόρτα, καὶ οὕτως δὲν ἔνοχλοῦσι τοὺς χωριάτας εἰς τὸ οὐδέν. Καθεὶς ἀπὸ αὐτοὺς ἀξίζει δέκα ἀρχιστρατήγους ἀλλογενεῖς διὰ τὴν ἔξυπνότητα τοῦ νοὸς καὶ διὰ τὰς πολεμικὰς ἐφευρέσεις, διὰ δὲ τὴν ἀγάπην τῆς ἔλευθερίας καὶ τὴν μεγαλοψυχίαν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τοὺς παρομοιάσῃ τινὰς μὲ κανένα ἀπὸ τοὺς τωρινοὺς ἀρχιστρατήγους

^[110].

Τὰ ἥθη τῶν Ἑλλήνων, πρὸς τούτοις, εἶναι ἄλλη μεγαλειτέρα αἰτία, ὅτι εὔκολος εἶναι ἡ ἐπανόρθωσίς των. Ὄλοι οἱ Ἕλληνες, καὶ μάλιστα οἱ χωρικοί, ἔχουσι μεγαλωτάτην κλίσιν εἰς τὰ ἄρματα^[111]. Σχεδὸν καθεὶς ἀπὸ αὐτοὺς ἔχει δύο καὶ τρία ἄρματα, καὶ εἶναι ἀξιοθαύμαστοι κυνηγοί^[112]. Εἶναι δὲ γενικῶς πεπροικισμένοι ἀπὸ τὴν φύσιν μ' ἐν πνεῦμα γεννητικὸν καὶ ὄρθον. Ἀνάμεσα δὲ εἰς

τὰς φυσικάς των ἀρετάς, διὰ νὰ εἰπῶ ἔτζι, ἡ φιλοξενία εἶναι εἰς αὐτοὺς γενική. Τέλος πάντων φιλόθρησκοι καὶ εἰς τὸ ἄκρον ἐναντίοι τῶν ὄθωμανῶν.

Ἡ αὐτοϊδιότης τῆς τροφῆς των καὶ τὰ καθαρὰ ἀναβρυστικὰ νερὰ ὅπου πίουσι, τοὺς βαστᾶ ἀδιακόπως εἰς μίαν εύρωστίαν καὶ δύναμιν ἔξαίσιον ^[113]. Ἡ εἰλικρινότης καὶ εὐθύτης των εἶναι βέβαια ἀξίαι τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος. Τὸ σέβας των πρὸς τοὺς γέροντας καὶ ἡ ἀγάπη των διὰ τὴν δόξαν εἶναι ὁμοῖαι μὲ τῶν Σπαρτιάτων. Εἶναι λίαν εὔστροφοι, ἀγαποῦσι καταπολλὰ νὰ ἐπιχειρίζωνται κάθε δύσκολον ὑπόθεσιν, καὶ εἶναι περισσότερον ριψοκίνδυνοι, παρὰ δειλοί ^[114].

Ἡ διαγωγή των εἶναι ἐνάρετος, καὶ μὲ τόσην σταθερότητα ὑποφέρουσι τὰ βάσανα τῆς ὄθωμανικῆς τυραννίας, ὅπου φανερὰ ἀποδεικνύεται ἡ ἀνότης τῆς ψυχῆς των· καταφρονοῦσι δὲ εἰς τὸ ἄκρον τοὺς τυράννους των, καὶ ἡ προθυμία των εἰς τὸ νὰ ἐλευθερωθῶσι εἶναι ἄκρα. Ἄλλο δὲν προσμένουν, παρὰ μόνον ἔνα ἀρχιστράτηγον, διὰ νὰ τοῦ γίνουν ὅλοι ὄπαδοί, καὶ νὰ ξαναποκτήσουν τὴν ἐλευθερίαν τους.

Ίσως κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστας, μάλιστα δὲ ἂν εἶναι ἀλλογενὴς – διὰ τοὺς ὄποίους ἔγὼ δὲν γράφω – ἥθελε μὲ κατακρίνει διὰ κόλακα πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς μου, τοὺς ὄποίους τρόπον τινὰ φαίνεται νὰ ἐπαινῶ πολλά. Διὰ τοῦτο λοιπόν, θέλοντας νὰ ἐβγάλω ἀπὸ αὐτοὺς τοιαύτην ἀμφιβολίαν, θέλω προσπαθήσει νὰ ἀποδείξω ἐν συντόμῳ τὰς αἰτίας τοιούτου χαρακτῆρος.

Τὸ νὰ διαφέρωσιν οἱ ἄνθρωποι ἀναμεταξύ των, τόσον κατὰ τὸ σῶμα, καθὼς καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα, οὐδεὶς βέβαια ἀμφιβάλλει. Τρεῖς εἶναι λοιπὸν αἱ αἰτίαι τοιούτου ἀποτελέσματος. Ἡ θέσις μιᾶς ἐπαρχίας ὡς πρὸς τὴν γηίνην σφαῖραν, τὸ κλῖμα καὶ αἱ περιστάσεις. Ἡ μὲν πρώτη προξενεῖ τὴν διαφορὰν εἰς τὰ γένη, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ὁ Ρῶσσος διαφέρει ἀπὸ τὸν Ἀφρικάνον. Ἡ δὲ δευτέρα ἐκτελεῖ τὸ αὐτὸ ἀπὸ πολίτην εἰς πολίτην, καὶ οὕτως ὁ Ἀθηναῖος διαφέρει ἀπὸ τὸν Λακεδαιμονα. Καὶ ἡ τρίτη, τέλος πάντων, εἰς τὴν ὄποίαν αἱ δύο πρῶται πολλὰ συνεισφέρουσι, ἀποκαταστεῖ μεγαλειτέραν τὴν διαφορὰν ἀνάμεσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τοῦτο ὁ εἶς διαφέρει τοῦ ἄλλου.

Ἡ διοίκησις, ἡ θρησκεία, ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων, τὰ ἥθη, καὶ τέλος πάντων ἡ ἔξακολούθησις ἀγνώστων αἰτιῶν, ἥτοι τὸ συμβεβηκός, συνθέτουσι ταύτην τὴν τρίτην αἰτίαν, λέγω, τῶν περιστάσεων. Ὅθεν καὶ εἰς τὴν διαφορὰν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ καθενὸς ἔχει τὸ μεγαλειτέρον μέρος. Ἀδύνατον εἶναι τώρα νὰ ἐπαριθμήσῃ τινὰς ὅλα ἔκεινα, εἰς τὰ ὄποια συνίσταται ἡ διαφορὰ τῶν ἀνθρώπων. Φθάνει, ἐν συντόμῳ, νὰ ἡξεύρωμεν, ὅτι ἡ μὲν θέσις κατὰ μοίρας, ὡσαύτως καὶ τὸ

κλῖμα, ἀποκαταστῶσι τοὺς ἀνθρώπους, ἢ μιᾶς κράσεως ὑγιεστάτης, ἢ ἀδυνάτου, ἐκ τῶν περιστάσεων δὲ ἡ μὲν νομαρχία καταστεῖ τὸν ἄνθρωπον ἄφοβον, εἰλικρινῆ καὶ ἐνάρετον, ἡ τυραννία δὲ δειλόν, πονηρὸν καὶ ὑποκριτήν. Ἡ θρησκεία ὡσαύτως, τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ παραδείγματος χάριν, κατασταίνει τοὺς ὄπαδούς του φιλευσπλάγχνους, φιλοξένους καὶ συμπαθητικούς. Ἡ ἐβραϊκὴ θρησκεία κάμνει τὸν λαὸν μισάνθρωπον. Ἡ ὁθωμανική, τέλος πάντων, τὸν κάμνει αὐτόματον, καὶ οὕτως διὰ τὰς λοιπάς.

Πρὸς τούτοις, τὸ συμβεβηκὸς ἔχει δύναμιν πολλάκις νὰ χαρακτηρίσῃ ἔνα λαόν. Τυχαίνοντας, παραδείγματος χάριν, ἐν γένος εἰς πόλεμον μὲ διάφορα ἄλλα γένη, καὶ νικῶντας τα δύο καὶ τρεῖς φοράς, λαμβάνει βαθμηδὸν ἐν θάρρος τοσοῦτον, ὥστε ὅποὐ μὲ τὸν καιρὸν τοῦ μένει ξεχωριστόν του κτῆμα. Οὕτως ἡκολούθησεν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τὸ ἴδιον μᾶς τὸ βεβαιοῦσιν οἱ Σπαρτιάτες τοῦ νῦν αἰῶνος, λέγω οἱ θαυμαστοὶ Σουλιῶτες, οἱ ὅποῖοι ποτὲ δὲν ἐκαταδέχθησαν νὰ πολεμήσουν τοὺς ἔχθρούς των, ἀν πρότερον δὲν τοὺς ἔβλεπον δεκαπλασίως περισσοτέρους των. Τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ κατὰ μοίρας θέσις αὐτῆς εἶναι ἔξαίρετα. Ὄλη σχεδὸν ἡ Ἑλλὰς εἶναι στολισμένη μὲ λόφους καὶ πεδιάδας θαυμασίας, τὰ περισσότερα χωρία εύρισκονται εἰς ὕψος, ἡ γῆ εἶναι καταπολλὰ καρποφόρος, τὰ νερὰ καθαρώτατα, ὁ ἀὴρ εὔκρατος, δύθεν καὶ γενικῶς οἱ Ἑλληνες εἶναι ὑγιεῖς καὶ εύφυεῖς. Αἱ περιστάσεις δὲ ὅποὐ εἰς τὸν παλαιὸν καιρὸν κατέστησαν τοὺς Ἑλληνας τόσον ἀξιωτέρους ἀπὸ τὰ ἄλλα γένη, τοὺς ἔχαρακτήρισαν διὰ φιλοξένους, μεγαλοψύχους, ζηλωτὰς τῆς πατρίδος των καὶ λατρευτὰς τῆς ἐλευθερίας.

Οἱ Ρωμαῖοι μετὰ τὸν Φίλιππον ὠλιγόστευσαν ὅπωσοῦν τὴν πρώτην των καθαρότητα, οἱ ὁθωμανοὶ δέ, φυλάττοντές τους ὑπὸ τῆς βαρβάρου τυραννίας των, δὲν ἡμπόρεσαν ποσῶς οὕτε νὰ τοὺς φθείρουν τὰ ἥθη, οὕτε νὰ τοὺς ἀλλάξουν τὸν παλαιὸν χαρακτῆρα τους, καὶ τοῦτο διὰ δύο αἴτια. Πρῶτον μέν, ἐπειδὴ οἱ ὁθωμανοὶ εἶναι ἐτερόθρησκοι, καὶ δεύτερον, ὅποὺ οἱ Ἑλληνες, μὴν ἔχοντες εἰς χεῖρας των τὴν διοίκησιν, πάντοτε ἔμειναν οἱ ἴδιοι. Αὐτοί, νομίζοντες τοὺς ὁθωμανοὺς τόσους ξένους τυράννους των, οὕτε εἰς τὰ ἥθη των τοὺς ἐμιμήθησαν, οὕτε εἰς τὸν χαρακτῆρα των. Καὶ ἀν ἡ τυραννία τῶν ὁθωμανῶν ἡφάνισεν τὴν Ἑλλάδα κατ' ἄλλα μέρη, βέβαια δὲν ἡδυνήθη νὰ διαφθείρῃ τὰ ἥθη τῶν κατοίκων της, ὅπού, ἵσως, ἔνας μονάρχης, ἡτοι τύραννος τῆς αὐτῆς θρησκείας καὶ γένους, ἥθελεν κάμει.

Τὰ ἥθη, λοιπόν, καὶ ὁ χαρακτὴρ τῶν Ἑλλήνων προδεικνύει τὴν εὔκολίαν τῆς ἐλευθερώσεώς των. Άλλὰ ἀς στρέψωμεν, τέλος πάντων, τὰ ὅμματά μας εἰς τὰ

παραδείγματα, διὰ νὰ καταπεισθῶμεν εὔκολώτερα. Ἐγὼ ἡμποροῦσα νὰ σᾶς ἀναφέρω χίλια παραδείγματα γενικῶν ἐπαναστάσεων, παλαιῶν τε καὶ νέων εἰς διάφορα μέρη τῆς γῆς, διὰ νὰ σᾶς ἀποδείξω ὅτι, ὅταν μία ἐπανάστασις ἔχει διὰ ὅρον καὶ τέλος τὴν ἐλευθερίαν, ὅταν δηλ. ἡ ὑπόθεσις ἐγγίζει τοὺς περισσοτέρους, πάντοτε εύδοκιμεῖ. Ἄλλ' ἡ διήγησίς των ἥθελεν σταθῆ πολλὰ διεξοδική, ὡσὰν ὅπου ἔπρεπε νὰ ἀναφέρω καὶ τὰς περιστάσεις καὶ τὰ ἐπίλοιπα.

Δόξα οὖν τῇ Ἐλευθερίᾳ, ἔχομεν ἐν παράδειγμα, καὶ μεγάλον καὶ νέον, τὸ ὄποιον εἶναι ἀρκετόν, διὰ νὰ σᾶς καταπείσῃ, χωρὶς νὰ ἔχω χρείαν νὰ ἀντιγράψω τοὺς ἴστορικούς. Τοιοῦτον παράδειγμα τόσον εἶναι ἀξιοθαύμαστον εἰς τὴν ἰδιότητά του, ὃσον μεγαλειτέρα ἥθελε σταθῆ ἡ ἀνοησία ἐκείνων, ὅπου δὲν ἥθελον καταπεισθῆ. Οἱ Σέρβοι μᾶς δίδουν αὐτὸ τὸ μεγάλον παράδειγμα, ὡς Ἐλληνες.

Αὐτοὶ ἡτον ὁ λαὸς ὁ πλέον ἀπλούστατος, καὶ βέβαια καθεὶς ἐστοχάζετο, ὅτι ἀργότερα ἥθελε λάμψει ἡ ἐλευθερία εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη, παρὰ εἰς τὰ ἄλλα. Μ' ὅλον τοῦτο, ὁ θαυμαστὸς στρατηγός των καὶ ἐλευθερωτής των Γεώργιος ἐστάθη ἵκανὸς νὰ ἐπαναστατήσῃ ὅλους τοὺς συμπατριῶτας του, καὶ εἰς τὸ βραχύτατον διάστημα ἔξ μηνῶν νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν πατρίδα του ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῆς ὀθωμανικῆς τυραννίας. Ὡ, πόσα μαθήματα ἔδωσεν καὶ πόσας ἀμφιβολίας διέλυσεν μὲ τὰ ἔργα του ὁ ἀξιάγαστος Γεώργιος εἰς μεταχείρισιν τῶν Ἐλλήνων! Ὡ, πόσον ἀποστόμωσε τοὺς ἀνοήτους καὶ φλυάρους κατὰ τῶν Ἐλλήνων μὲ τὰ κατορθώματά του, καὶ ἐτρόμαξεν τοὺς ἀχρείους ὀθωμανοὺς μὲ τὰ ἄρματα τῆς νίκης καὶ τῆς ἐκδικήσεως!

Ὥ Ελληνες, μάθετέ το διὰ πάντοτε, τὰ ἄρματα τῆς δικαιοσύνης εἶναι ἀνίκητα, καὶ οἱ ὀθωμανοὶ θέλουν φύγει ἀπ' ἔμπροσθεν τῶν ἀρματωμένων Ἐλλήνων. Μὴν ἀλησμονήσητε πρὸς τούτοις, παρακαλῶ, τὸ παντοτινὸν παράδειγμα τῶν θαυμαστῶν Μανιάτων. Ἰδετε ὅτι οἱ ὀθωμανοὶ ποτὲ δὲν ἡμπόρεσαν νὰ τοὺς καταδαμάσουν, οὕτε κὰν νὰ πλησιάσωσι τολμοῦσι πλέον εἰς τὰ σύνορά των. Ἐνθυμηθῆτε, τέλος πάντων, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς νίκης εἶναι ἡ ἀνθίστασις, καὶ ὅτι οἱ Ἐλληνες δὲν εἶναι οὕτε ἄγριοι, οὕτε ούτιδανῆς ψυχῆς, καθὼς οἱ ἔχθροί των ὀθωμανοί.

Ἐγὼ δὲν ἡξεύρω, τί νὰ σᾶς εἰπῶ περισσότερα, χωρὶς νὰ σᾶς ξαναειπῶ τὰ ἴδια. Ἡ ὑπόθεσις εἶναι τόσον φανερά, ὅπου μοῦ κακοφαίνεται τῇ ἀληθείᾳ, νὰ ἡθέλησα νὰ σᾶς τὴν ἀποδείξω. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἀνάμεσα εἰς ἐκείνους ὅποὺ ἀμφιβάλλουν ἀπὸ ισχυρογνωμίαν, ἡ μᾶλλον εἰπεῖν κακογνωμίαν, εύρισκονται τινές, οἱ ὄποιοι ἀμφιβάλλουσιν ἀπὸ ἀμάθειαν, διὰ τοῦτο καὶ μόνον ἀπεφάσισα νὰ παραστήσω τὰς

αίτιας, όποù βιάζουσιν ἐνταυτῷ καὶ εύκολύνουν τὴν ἐπανόρθωσιν τοῦ γένους μας.

***

“Υστερα λοιπὸν ἀπὸ τὰς προειρημένας αἰτίας, όποù ἀνέφερον, μένει ἀκόμη μία, ἡ ὁποία τόσον εἶναι μεγάλη καὶ εύκολονόητος, όποù πρέπει νὰ καταπείσῃ καὶ τοὺς πλέον ἰσχυρογνώμονας: Ποῖος ἀμφιβάλλει, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι τὸ μέρος εἶναι μικρότερον ἀπὸ τὸ ὄλον; Ποῖος πρὸς τούτοις ἀμφιβάλλει, ὅτι μία δύναμις ὡς πέντε νικᾶ μίαν ἄλλην ὡς δύο; Βέβαια οὐδείς. Οἱ Ἕλληνες λοιπὸν πρὸς τοὺς ὄθωμανούς, εἶναι ὡς τὰ ἐπτὰ πρὸς τὸ ἔν, καθὼς ἀνωτέρω ἀπεδείχθη. Καὶ ποῖος, παρακαλῶ σας, τώρα δὲν θέλει καταπεισθῆ ἀπὸ αὐτὴν τὴν δεῖξιν, ὅτι οἱ Ἕλληνες πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ νικήσωσι τοὺς ὄθωμανοὺς; Ποῖος εἶναι ἐκεῖνος, όποù νὰ ἀμφιβάλλῃ καὶ νὰ μὴν εἶναι ὀλοτελῶς ἀναίσθητος; Ἐγὼ θέλω νὰ ἐλπίσω, ὅτι δὲν θέλει εὑρεθῆ κανεὶς τόσον δύσνους καὶ ἀνόητος.

Ω “Ἕλληνες! Ω ἀγαπητοί μου ἀδελφοί! Καὶ ὄλιγότεροι ἀν ἥμεθα ἀπὸ τοὺς ὄθωμανούς, ἀφεύκτως ἡθέλαμεν τοὺς νικήσει, διὰ τὰς τόσας αἰτίας ὅποù ἀνωτέρω εἴπον, πόσῳ μᾶλλον ὅντες ἐπτάκις ἀνώτεροι εἰς τὴν ποσότητα! Οἱ ἔχθροί μας δὲ ὅχι κατὰ τὸν ἀριθμὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ ἥθη, κατὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ κατὰ τὴν μεγαλοψυχίαν, εἶναι ἐκατὸν φορὰς ὑποδεέστεροί μας. Πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴν νικήσωμεν τοὺς ἔχθρούς μας;

Ίσως πάλιν κανένας ἀπὸ ἐκείνους όποù συνηθίζουν νὰ ἐρωτῶσι, χωρὶς νὰ καταλαμβάνωσι, ἡθελεν ἀποκριθῆ: «Ἀν οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα, διατί λοιπὸν μέχρι τῆς σήμερον δὲν τοὺς ἐνίκησαν;» Καὶ πότε ἐπολέμησαν, ἀνόητε ἄνθρωπε, καὶ δὲν τοὺς ἐνίκησαν; Αὔτοὶ οἱ ὀλίγοι φευγάτοι εἰς τὰ δάση, ὅποù καθημερινῶς πολεμοῦσι καὶ νικοῦσι, δὲν εἶναι ἵκανοι ίσως νὰ σοῦ ἀποδείξουν τὴν ἀλήθειαν; Τὰ ἔλληνικὰ πλοῖα, καὶ μάλιστα τῶν Ὑδριώτων, όποù καθημερινῶς μὲ τοὺς ἀλλογενεῖς πειρατὰς ἔχθρούς των πολεμοῦσι, δὲν τοὺς νικοῦσιν ίσως πάντοτε, ἀγκαλὰ καὶ ἀσυγκρίτως μεγαλειτέρους των; Ό Γεώργιος δὲν ἐλευθέρωσεν ίσως τοὺς Σέρβους; Καὶ ποῖος ἀμφιβάλλει, ὅτι ὁ Ρήγας ἡθελεν ἐλευθερώσει τὴν Ἑλλάδα, ἀν ἡ φθονερὰ τύχη μας δὲν ἡθελεν δανείσει τῆς προδοσίας τὸ μιαρὸν ξίφος εἰς τὰς χεῖρας τοῦ σκληροῦ Οίκονόμου;

Ἄλλ’ ίδοὺ πάλιν ἄλλος, ἀπ’ ἐκείνους όποù κρίνουν τὰ πράγματα καθὼς τὰ βλέπουν, καὶ ὅχι καθὼς εἶναι, νὰ λέγῃ: «Ἐ! ἔνας ἦτον ὁ Ρήγας, καὶ ἄλλος δὲν εύρισκεται». Ω, πόσον λανθάνεται, ὅποιος ἔτζι στοχάζεται! Ἐγὼ δὲν θέλω νὰ κάμω τοιαύτην ἀτιμίαν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ μάλιστα τοῦ γένους μας,

πιστεύοντάς το. Καὶ ἂν μέχρι τοῦ νῦν δὲν ἐφάνη, ὅχι διὰ τοῦτο δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἔμφανισθῇ ἐντὸς ὀλίγου; Μόνον οἱ ἀκατάπειστοι ἀς προσμείνουν νὰ ἰδοῦν εἰς τὸν ἵδιον καιρὸν τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἐντροπήν τους.

Ἐσεῖς δέ, ὡς μιμηταὶ τοῦ μεγάλου Ρήγα, ἀκούσατε μερικὰς ἐνθυμήσεις, ὅποὺ τώρα θέλω σᾶς καταγράψει, διὰ νὰ δώσω τέλος τοῦ λόγου μου, καὶ ἐνταυτῷ νὰ ἀποδείξω τὰ μέσα μιᾶς ἐπαναστάσεως καὶ ἐπανορθώσεως τοῦ γένους μας.

Ἐγὼ δὲν νομίζω μ' ἐτοῦτο νὰ σᾶς συμβουλεύσω, ὡς ἀγαπητοί μου, ἐπειδὴ ἡξεύρω, ὅτι ὁ μεγαλείτερος διδάσκαλος εἶναι ὁ ἔρως τῆς πατρίδος, καὶ ἐσεῖς τὸν αἰσθάνεσθε, ὅσον χρειάζεται. Τὸ θέμα ὅμως τὸ καλεῖ, καὶ διὰ τοῦτο σᾶς λέγω, ὅτι ἡ ἀρετὴ πρέπει νὰ εἶναι ὁ ὄδηγὸς τῶν ἐπιχειρημάτων σας. Ὁ σκοπός σας πρὸς τὸ καλὸν τὸ γενικόν, καὶ ὅχι τὸ μερικόν, νὰ ἀποβλέπῃ πάντοτε.

Ἡ φρόνησίς σας θέλει σᾶς διδάξει, πῶς νὰ φυλάξητε τὸ μυστικόν. Ἐγὼ σᾶς ἐνθυμῶ μόνον, ὅτι οἱ προδόται εὑρίσκονται πανταχόθεν. Ἡ ἐμπειρία σας θέλει σᾶς δείξει τὰ εὔκολοφύλακτα χωρία καὶ τοὺς φιλοπάτριδας καὶ ἐναρέτους ἄνδρας, ἐγὼ δὲ σᾶς ἐνθυμῶ πόσον συμφέρουν εἰς τὴν ἐπιχείρησίν σας. Ἐσεῖς δὲν εἶσθε χρυσολάτραι, ἐγὼ δὲ σᾶς ἐνθυμῶ, ὅπόσον οὐτιδανώνει ἡ φιλαργυρία μίαν ἡρωϊκὴν ψυχήν. Ἐσεῖς, τέλος πάντων, ἡξεύρετε πῶς νὰ νικήσητε, ἐγὼ δὲ σᾶς λέγω νὰ καλομεταχειρισθῆτε τὰς νίκας σας.

Μὴν ἀλησμονήσητε τὴν ταχύτητα τοῦ καιροῦ, διὰ νὰ μὴν ἀπερνᾶ οὕτε μία στιγμή, ὅποὺ νὰ μὴν εἶναι στεφανωμένη ἀπὸ τὰ χρηστὰ κατορθώματά σας. Εἶσθε προβλεπτικοί. Βραβεύσατε τὴν ἀξιότητα εἰς ὅποιον ὑποκείμενον τὴν εὔρετε, τιμωρήσετε τὰ ἀμαρτήματα ὁμοίως. Καί, τέλος πάντων, κράξατε πρὸς τοὺς συναδελφούς μας Ἕλληνας καὶ εἴπατε αὐτῶν:

Ίδιού, ἀδελφοί, καιρὸς σωτηρίας. Μὴν σᾶς λυπήσῃ ὄλιγον αἷμα διὰ τὴν ἐλευθερίαν σας καὶ τὴν εύτυχίαν σας. Ποῖος δὲν κόπτει τὸν δάκτυλον, διὰ νὰ ἰατρεύσῃ τὴν χεῖρα του; Λάβετε τὰ σπαθία τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἀς ὄρμήσωμεν κατὰ τῶν δειλῶν ὄθωμανῶν, διὰ νὰ συνθλάσωμεν τὰς ἀλύσους μας. Ἄς εὐχαριστήσωμεν τὸν Θεόν, ὅποὺ δὲν ἐγεννήθημεν ἔνα αἰῶνα πρωτύτερα, ἀλλ' ἐγεννήθημεν εἰς καιρὸν ἐπιτηδειότατον εἰς τὸ νὰ ἐλευθερώσωμεν τὴν πατρίδα μας. Ποία μεγαλειτέρα εὐχαρίστησις διὰ ἔνα ἄνθρωπον ἀπὸ αὐτὴν! Μὴν βραδύνετε λοιπόν, ὡς ἀγαπητοί, τὴν ὑπόθεσιν. Ἄς ξεσπαθώσωμεν μίαν φοράν, καὶ τὸ πρᾶγμα θέλει ἔλθει μόνον του εἰς τὸ τέλος.

Τὸ ὄθωμανικὸν κράτος, πάλιν σᾶς τὸ ξαναλέγω, πρέπει νὰ πέσῃ ἐξ ἀποφάσεως, ἢ

ούτως ἢ οὔτως. Ἀλλοίμονον λοιπὸν εἰς τὸ γένος μας, ἀν κυριευθῆ ἀπὸ ἔτερογενὲς βασίλειον. Τότε οἱ Ἔλληνες δὲν θέλουν μείνει πλέον Ἔλληνες, ἀλλὰ κατ' ὄλιγον ὄλιγον θέλουν διαφθαρῆ τὰ ἥθη των, καὶ θέλομεν μείνει πάλιν δοῦλοι, καὶ δοῦλοι Ἰσως, πάλιν, ἀλευθέρωτοι διὰ πολλοὺς αἰῶνας.

Διὰ τὴν ἀγάπην τῆς τιμῆς μας, στοχασθῆτε το μὲ προσοχήν. Μὴν σᾶς πλανήσουν τὰ ταξίματα τῶν ἐπιτροπῶν καὶ ἀποστολῶν τῶν ξένων βασιλειῶν. Αὔτοὶ εἶναι τόσοι σκλάβοι, καὶ διὰ νὰ μετριάσουν τὴν ἐντροπήν των, προσπαθοῦν νὰ αὐξήσουν τὸν ἀριθμὸν των. Αὔτοὶ δὲν προσκυνοῦσι, εἰμὴ τὸν βασιλέα των καὶ τὸν χρυσόν. Μὴν στοχάζεσθε, ὡς ἀδελφοί μου, ὅτι κανεὶς ἀπὸ αὐτοὺς θέλει θυσιάσει καὶ χρυσὸν καὶ στρατιῶτας, διὰ νὰ διώξῃ τὸν ὁθωμανὸν καὶ νὰ μᾶς ἀφήσῃ ἐπειτα ἐλευθέρους! Ὡ, κάλλιον ἔνας σεισμὸς ἢ ἔνας κατακλυσμὸς νὰ μᾶς ἀφανίσῃ ὅλους τοὺς Ἔλληνας, παρὰ νὰ ὑποκύψωμεν πλέον εἰς ξένον σκῆπτρον.

Διατί, ὡς Ἔλληνες ἀγαπητοί μου, νὰ προσμείνωμεν νὰ μᾶς δανείσῃ ἄλλος ἐκεῖνο, ὅποὺ ἡμεῖς ἔχομεν; Χίλιας φορὰς περισσότερον αἴμα ἥθελεν ἔκχυθῆ, ἀν ἥθελεν εἰσέλθει ξένον σπαθὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, παρὰ ἂν ἥθέλαμεν ἐλευθερωθῆ μόνοι μας.

Μὴν σᾶς δειλιάσῃ πρὸς τούτοις ἢ ἀπειρία μας, ἀλλ' ἵδατε τοὺς Σέρβους^[115]. Ἱδατε ἐνταυτῷ τοὺς νῦν ναύτας τοῦ γένους μας, πῶς, ἀγκαλὰ καὶ ἀγράμματοι, ταξιδεύουν μὲ μεγαλωτάτην εύκολίαν εἰς ὅλας τὰς θαλάσσας, μάλιστα δὲ κάμνουσι μόνοι τους τὰ πλέον ὠραιότατα καὶ ταχύτερα καράβια.

Μὴν στοχάζεσθε λοιπόν, ὅτι χρειάζονται αἰῶνες, διὰ νὰ καλλωπισθῆ τὸ γένος μας καθὼς πρέπει. Ούχι, ὡς Ἔλληνες! Τὸ νὰ ἐλευθερωθῆ καὶ νὰ καλλωπισθῆ εἶναι τὸ αὐτό, καὶ θέλει ἀκολουθήσει εἰς τὸν ἴδιον καιρόν. Μὴν σᾶς φοβίσουν τὰ μέσα, ὅτι λογῆς καὶ ἄν εἶναι· ἀποβλέψατε μόνον εἰς τὸ χρηστὸν τέλος. Ό καλὸς ναύτης ταξιδεύει μὲ ὅλους τοὺς ἀνέμους. Οὔτως καὶ ὁ ἐλευθερωτὴς τῆς Ἑλλάδος, εἰς κάθε περίστασιν, ὅποὺ τὸ τυχὸν διορίσῃ, ἥμπορεῖ πάντοτε νὰ διοικήσῃ καλῶς, ὡσὰν ὅποὺ ὁ σκοπός του εἶναι ἔνας, ἐν τὸ τέλος του, λέγω τὸ κοινὸν ὄφελος.

Ἡ τυραννία τῶν ὁθωμανῶν ηὕξησεν τόσον, ὅποὺ μόνη της προδεικνύει τὸν ἀφανισμόν της. Ἡ Ἐλευθερία ἐπλησίασεν εἰς τὴν προτέραν της κατοικίαν. Ό ἥχος τῆς σάλπιγγος τοῦ Ἀρεως ἔξυπνησεν ἀπὸ τοὺς τάφους των τῶν προγόνων μας τοὺς ἥρωας. Ἰδοὺ ὁ Δημοσθένης, ἀπὸ τὸ ἐν μέρος, θεωρεῖ δεύτερον Φίλιππον εἰς τὸν τύραννον τῆς Ἁπείρου. Ἰδοὺ ὁ Λυκοῦργος βλέπει ἄλλους Σπαρτιάτας εἰς τοὺς Σουλιώτας καὶ Μανιάτας. Ό μέγας Λεωνίδας ἀκούει τὰ τύμπανα τῆς νίκης καὶ εὐφραίνεται. Ό τύραννος τῆς Συρακούζης Διονύσιος βλέπει καὶ αὐτὸς μακρόθεν τὸν τύραννον τῶν ὁθωμανῶν καὶ προβλέπει τὸ τέλος του. Ἡγγικεν ἡ ὥρα, ὡς

“Ελληνες, της ἐλευθερώσεως της πατρίδος μας! Τὸ τέλος τῶν τυράννων εἶναι, ἀδελφοί μου, πασίδηλον! Ὅλοι ἀπὸ τὸν θρόνον μετέρχονται εἰς τὸν Ἀδην μὲ βίαιον θάνατον καὶ δὲν μένει ἀπὸ αὐτοὺς ἄλλο, εἰμὴ τὸ βρωμερὸν ὄνομά των διὰ κατάραν εἰς τὰ στόματα τῶν μεταγενεστέρων.

Ω “Ελληνες! Οἱ ποταμοὶ αἴματος τῶν συγγενῶν μας καὶ φίλων μας, ὅποὺ ἔχύθησαν ἀπὸ τὸ ὄθωμανικὸν σπαθί, ζητοῦσιν ἐκδίκησιν. Τόσοι ἄλλοι, ὅποὺ μέλλουσι νὰ χυθῇ, ζητοῦν βοήθειαν. Ἀλλοίμονον λοιπὸν εἰς τὰ ἀπρόσεκτα πνεύματα, καὶ μακάριοι οἱ συνδρομηταί!

Ναί, ἀγαπητοί μου ἀδελφοί, ἀκόμη μίαν φορὰν διὰ πάντα σᾶς τὸ ἐνθυμῶ, ὅτι καιρὸς τῆς δόξης ἔφθασεν, καὶ κάθε μικρὰ ἀναβολὴ εἶναι ἐπιζήμιος καταπολλὰ εἰς ἡμᾶς. Ἄς τρέξωμεν λοιπὸν ὅλοι μας, ναί, ὅλοι μας, πρὸς κοινὴν ὥφέλειαν. Καὶ ἄμποτες κάγω, σὺν τοῖς λοιποῖς φιλογενέσι μου, νὰ ἀξιωθῶ ὄγληγορα νὰ χύσω τὸ αἷμα μου διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς γλυκυτάτης μου πατρίδος καὶ νὰ αἰσθανθῶμεν ὅλοι μας ἢ τὴν χαρὰν τοῦ Θεμιστοκλέους ἢ τοῦ Ἐπαμεινῶντα.

Ἐ! πόσον γλυκὺ πρᾶγμα εἶναι νὰ ὅμιλῃ τινὰς τὴν ἀλήθειαν! Γλυκύτερον ὅμως καταπολλὰ εἶναι νὰ ἔκφέρῃ εἰς φῶς ἀληθείας ἐπωφελεῖς. Αύτὸ ἐγὼ ἐπροσπάθησα, ἀγαπητοί μου, νὰ ἐκτελέσω καὶ ἐλπίζω νὰ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ μου. Ἀχρηστὸν ἥθελεν εἶναι εἰς ἔνα ἄρρωστον, ἀν δὲ ἰατρός, ἀφίνοντας κατὰ μέρος τὸ πάθος του, ἥθελε τοῦ ὅμιλήσει περὶ ἄλλων παθῶν. Διὰ τοῦτο κάγω, γνωρίζοντας τὴν ἀληθῆ ἀσθένειαν τῆς Ἑλλάδος, περὶ αὐτῆς μόνον ἀπεφάσισα καὶ ὠμίλησα τῶν ἀδελφῶν μου Ἑλλήνων.

Ἀπέδειξα τί ἐστὶ ἐλευθερία. Ἔπειτα ἐφανέρωσα πόσον ἀναγκαῖον ἀπόκτημα εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον· ὅτι μόνον αὕτη τὸν ἀποκαταστεῖ ἄξιον τοῦ ὄνοματός του, ὅντας ὁ δοῦλος ποταπότερος καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια ἄλογα ζῶα.

Τὰ ὄλιγα παραδείγματα ὅποὺ ἀνέφερα ἀπὸ τὴν ἀναρίθμητον ποσότητα, ὅποὺ ἡ ἱστορία μᾶς διηγεῖται, ἀπέδειξαν ὅπόσων μεγάλων κατορθωμάτων εἶναι πρόξενος ἡ ἐλευθερία. Δὲν ἔλειψα ἀπὸ τὸ νὰ σᾶς ἐνθυμίσω τὸ χρέος, ὅποὺ ὁ ἄνθρωπος ἔχει νὰ διαυθεντεύσῃ τὴν Πατρίδα του καὶ τὴν Ἐλευθερίαν του. Τέλος πάντων, ἀγαπητοί μου, ἐπροσπάθησα νὰ σᾶς ἀποδείξω, πόσον εὔκολος εἶναι ἡ ἐπανόρθωσις τῆς Ἑλλάδος.

Ο χαρακτήρ μας, ἡ ποσότης μας, τὰ ἥθη μας, τὸ γῆρας τῆς τυραννίας, τὸ πλῆθος τῶν συνδρομητῶν καὶ ἡ φυγὴ τῆς ἀμαθείας, ἐστάθησαν τὰ ἀναντίρρητα δικαιολογήματά μου. Ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἔδειξα τοῦ καθενὸς ποῦ εύρισκεται ἡ εύτυχία

του. Άμποτες, λοιπόν, όλοι μας νὰ κινήσωμεν πρὸς ἀπάντησίν της, καὶ νὰ ἀξιωθῶμεν ταχέως νὰ δοξάσωμεν τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος, καὶ σκιρτίζοντες νὰ ἀλαλάξωμεν: Ζήτω ἡ Ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων εἰς αἰῶνας αἰώνων! Γένοιτο, γένοιτο!

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

ΑΝΑΜΕΤΑΞΥ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ ΤΟΥ Σ. ΚΑΙ Κ.

Ο ΣΥΓ(ΓΡΑΦΕΥ)Σ. Ἀδελφοί μου, χαίρετε! (τοὺς ἀσπάζεται).

Ο Σ. Δὲν ἡξεύρω πότε θέλει ἀλλάξεις ἴδιωματα. Αύτὰ τὰ φιλιά σου!..

Ο Κ. Τῇ ἀληθείᾳ εἶναι παράξενος· (λέγει πρὸς τὸν Σ.) Εἰς ὅποιον μέρος μὲ ἀπαντήσῃ, εὐθὺς ὁρμεῖ νὰ μὲ φιλήσῃ. Ἔγὼ ὅμως δὲν τὸν ἀφήνω, καὶ πολλάκις...

Ο ΣΥΓ. Διατί, ἀδελφοί μου, σᾶς κακοφαίνεται; Ἐσεῖς γνωρίζετε τὴν καρδίαν μου πόσον εἶναι καταπικραμένη ἀπὸ τὰς καταδρομὰς τῆς τύχης, καὶ θέλετε νὰ μὲ ὑστερήσητε ἀκόμη ἀπὸ αὐτὸ τὸ μόνον καλὸν ὅποὺ μοῦ ἔμεινε! Ἔγὼ σᾶς βεβαιῶ ὅτι, ὅταν σᾶς φιλῶ, αἰσθάνομαι μίαν ἥδυτητα ἀνέκφραστον, καὶ... Ἄλλ' ἂς ἀφήσωμεν τὰ τοιαῦτα. Εἴπετε μοι, παρακαλῶ, ἀναγνώσατε τὸ βιβλίον, ὅποὺ πρὸ ἡμερῶν σᾶς ἔδωσα;

Ο Σ. Τὸ θαυμαστὸν πόνημά σου; (εἰρωνικῶς).

Ο Κ. Τὴν Ἑλληνικὴν Νομαρχίαν; (εἰρωνικῶς).

Ο ΣΥΓ. Ναί.

Ο Σ. [Τὸ ἀναγνώσαμεν].

Ο Κ. [Τὸ ἀναγνώσαμεν].

Ο Σ. Τί λωλαμάδα! Ἡθέλησες καὶ σὺ νὰ δείξης τὴν ἀξιότητά σου, καί, διὰ νὰ εἰπῶ ἔτζι, ἡ ὑπερηφάνειά σου σ' ἐτύφλωσε τόσον, ὅποὺ μὲ τοὺς ἴδιους σου κόπους καὶ μὲ ἔξοδά σου ἡθέλησες νὰ ἀποκτήσης βάσανα. Καὶ ἐνθυμήσου τοὺς λόγους μου.

Ο Κ. Τῇ ἀληθείᾳ, ἂν κανένας ἀπὸ ἐκείνους ὃποὺ ὄνειδίζεις, κατὰ δυστυχίαν, γνωρίσῃ ὃποῖος εἶσαι, ἡμπορεῖ νὰ σὲ βλάψῃ, καὶ ἵσως περισσότερον ἀπ' ὅτι φοβεῖσαι.

Ο Σ. Καὶ ποῖον ἄφησε ἄβριστον; Βασιλεῖς, ἀρχιεπισκόπους, εὐγενεῖς, πλουσίους...

Ο Κ. Ἡθέλησες πρὸς τούτοις, φίλε μου, νὰ ὅμιλήσῃς διὰ πολλὰ πράγματα· καὶ εἰς τόσον μικρὸν βιβλίον, βέβαια, δὲν ἡμπορεῖ τινὰς νὰ εἰπῇ ὅσα χρειάζονται.

Ο Σ. "Ε, κάψε τα, κάψε τα, ἀγαπητέ μου, ὅσα σώματα καὶ ἂν ἐτύπωσες, κάψε καὶ τὸ χειρόγραφον, διὰ νὰ μὴν εὔρης βάσανα.

Ο ΣΥΓ. Νὰ τὰ κάψω! (μὲ ἐνθουσιασμὸν καὶ μεγαλοφώνως). Ὡ Πατρίς! Ὡ Ἑλλάς! Ὡ Ἑλληνες! Ὡ φίλοι μου γλυκύτατοι! (πίπτει λιποθυμισμένος).

Ο Σ. Πῶς ἔμεινεν ἄλαλος! (λέγει πρὸς τὸν Κ.).

Ο Κ. Πῶς ἔκιτρίνισε!

Ο Σ. Μοὶ φαίνεται νὰ δακρύζῃ.

(Ο Κ. τὸν ἀνασηκώνει καὶ μετ' ὁλίγου, ἀναλαμβάνων ὁ συγγραφεύς, λέγει:)

Ο ΣΥΓ. Ὡ Θεέ μου! Εἶσθε ἐσεῖς, ὃποὺ μοῦ λέγετε τοιαῦτα λόγια; "Ε, ἀδελφοί μου, ἐσεῖς βέβαια δὲν εύρισκεσθε εἰς τὰς ἴδιας περιστάσεις ὃποὺ εύρισκομαι ἐγώ, οὕτε αἰσθάνεσθε ὅλον τὸ βάρος τῆς τυραννίας καὶ ὅλας τὰς δυστυχίας τῆς Ἑλλάδος ὅσον ἐγὼ τὰς αἰσθάνομαι. Ἐγώ, ναί! Ἐγὼ δὲν ζῶ, εἴμη ὡς Ἑλλην οὕτε ἄλλο τι ἡμπορεῖ νὰ μοῦ καταστήσῃ ποθητὴν τὴν ζωήν μου, εἴμη ἡ Ἑλλάς. Ἡ καρδία μου εὔθὺς ἀρχίζει νὰ ταράττεται βιαίως, ὅταν ἀκούω τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος μου.

"Ε, φίλοι μου, εἶναι ἀδύνατον νὰ σᾶς παραστήσω τὴν ταλαιπωρίαν τοῦ γένους μας· οὕτε ὅλοι ὑποφέρουσιν ἐξ ἴσου, διὰ νὰ ἡμπορέσουν νὰ αἰσθανθῶσι μὲ τὴν ἴδιαν δύναμιν ὅλοι οἱ Ἑλληνες τὰ ἀνυπόφορα κεντήματα τῆς ἀγανακτήσεως ἐναντίον τῶν τυράννων τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τοῦτο... (οἱ φίλοι του θέλουσι νὰ τὸν ἀντισκόψωσι ἀπὸ τὴν ὅμιλίαν, καὶ ὁ συγγραφεὺς ἔξακολουθεῖ οὕτως:) Ἐγὼ προβλέπω τί θέλετε νὰ μ' ἐρωτήσητε, ὡς ἀγαπητοί μου, καὶ ἵδοὺ ὃποὺ σᾶς προλαμβάνω. Ἀκούσατε λοιπὸν μὲ πᾶσαν εἰλικρίνειαν τὸ πῶς καὶ διατί ἐσύνθεσα αὐτὸν τὸν λόγον μου, καὶ ἐλπίζω νὰ ἀπολαύσω τὴν συγνώμην σας εἰς τὰ ἀκούσια σφάλματά μου καὶ τὴν εύχαριστησίν σας εἰς τὸ ἐπιχείρημά μου.

Περιττὸν μοῦ φαίνεται νὰ σᾶς παραστήσω τὸν χαρακτῆρα μου, ἐπειδὴ οὐδὲὶς ἄλλος καλλιώτερα ἀπὸ ἐσᾶς μὲ γνωρίζει. Δὲν ἀγνοεῖτε πρὸς τούτοις, ὅτι αἱ δυστυχίαι τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸ ἔν μέρος, καὶ ἡ καταδρομὴ τῆς τύχης ἀπὸ τὸ ἄλλον, ηὕξησαν τὰς κατὰ μέρος ἐδικάς μου δυστυχίας εἰς τὸ ἄπειρον. Δι’ ἀρκετοὺς χρόνους, λοιπόν, ἔζησα τυραννημένος ἀπὸ μίαν ἀδιάκοπον ἀμφιβολίαν, ἡ ὅποια μ’ ἐφύλαττε παντοτινὰ καταβεβυθισμένον εἰς θλιβεροὺς στοχασμούς.

Τὰ ψυχικὰ πάθη μου σχεδὸν εἶχον νενεκρωθῆ, καὶ εἰς ἄλλο δεν ἐτελείωνε κάθε στοχασμός μου, παρὰ εἰς τὸ ἀδιακόπως παρ’ ἐμοῦ μελετημένον τέλος. Οὔτε δι’ ἄλλο τίποτε ἐστοχάσθην, εἴμῃ διὰ τὸ πῶς νὰ ἡμπορέσουν νὰ παύσουν αἱ γενικαὶ δυστυχίαι τοῦ γένους μας, ὅποὺ νὰ παύσουν ἔξακολούθως καὶ αἱ ἐδικαίη μου, οὓσαι τόσον ἐνωμέναι ἀλλήλων των, ὥστε ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀναπαυθῇ ὁ φίλος σας, ἐν ὅσῳ σώζεται ἡ τυραννία τῆς Ἑλλάδος. Ὅθεν, μόνον ὁ ἔρως τῆς πατρίδος, μόνον καὶ μόνον αὐτὸς ἐκυρίευεν τὴν ψυχήν μου· οὔτε ἄλλη ἐπιθυμίᾳ ἡμποροῦσε πλέον νὰ ἔχῃ χώραν, αὐτοῦ ὄντος, εἴμῃ τὸ θεῖον δῶρον τῆς φιλίας. Καὶ οὕτως ἡ γλυκεῖα συναναστροφή σας καὶ ἡ ἀνάγνωσις τινῶν συγραφέων μ’ ἐπαρηγοροῦσαν ὁπωσοῦν.

Ἄλλα, φεῦ! Ὄταν εἰς τὴν ἐνθύμησίν μου ἥρχετο ὁ σημερινὸς ὅλεθρος τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ ἀνήκουστα καὶ σχεδὸν ἀπίστευτα βάσανα τῆς πατρίδος μου, εὐθὺς ἔνας παράξενος τρόμος ἀγανακτήσεως μ’ ἐκυρίευεν ὅλον, ὅπού, σᾶς βεβαιῶ, ὡς φίλοι μου, δέν ἡμποροῦσα οὔτε νὰ γράψω, οὔτε νὰ ἀναγνώσω, οὔτε κἄν νὰ ὀμιλήσω. Καὶ μόνος ἔλεγον εἰς τὸν ἔαυτόν μου: «Ἐ, διατί οἱ Ἑλληνες νὰ εἶναι δοῦλοι! Διατί νὰ μὴν ἐλευθερωθοῦν μέχρι τῆς σήμερον! Εἶναι δυνατόν, εἶναι εὔκολον ή ὄχι; Καὶ ἂν εἶναι δυνατόν, ὅποιαι εἰσὶν αἱ αἰτίαι ὅποὺ τὸ ἐμποδίζουσι;»

Καὶ ἀνάμεσα εἰς τὸν λαβύρινθον τοσούτων θλιβερῶν στοχασμῶν, ὅλος ἐνθουσιασμένος ἐλάμβανα τὸ κονδύλι καὶ ὀλίγον χαρτάκι, καὶ ἔγραφα ὅτι ὁ ἐνθουσιασμός μου καὶ ἡ ἀλήθεια τοῦ πράγματος μοὶ ἐπαγόρευεν εἰς ἐκείνην τὴν στιγμήν. Ἀφοῦ δὲ τὸ ἐτελείωνα, ἔρριπτον εἰς ἔν κιβώτιον τὸ γεγραμμένον χαρτίον, καὶ οὕτως ἀναπαύετο ὁπωσοῦν ἡ ψυχή μου.

Τοιουτοτρόπως, ὡς ἀγαπητοί, ἡκολούθησα διὰ πολὺν καιρόν, ὅταν, τέλος πάντων, ἡ ποσότης τῶν αὐτῶν χαρτίων μὲ κατέστησεν περίεργον νὰ τὰ ἀναγνώσω. Ἡρχισα λοιπὸν νὰ ἀναγινώσκω καὶ νὰ τὰ βάνω εἰς τάξιν, ἐπειδή, καθὼς εύκόλως ἡμπορεῖτε νὰ καταλάβητε, δὲν εἶχον τὴν παραμικρὰν εύταξίαν. Ἄλλα εύρηκα γεγραμμένα ἴταλιστί, ἄλλα γαλλιστί, ἄλλα εἰς τὴν γλῶσσαν μας, καὶ ὅλα τόσον κακῶς γεγραμμένα, ὅποὺ μόλις ἡμποροῦσα νὰ τὰ ἀναγνώσω. Ἐνθυμοῦμαι ὅποὺ εἰς

Ἐν κατεβατὸν ὄλόκερον δὲν ἦτον ἄλλο τι γεγραμμένον, εἰμή: «κακὴ ἄνθρωπε καὶ σκληροτράχηλε τύραννε!». Τέλος πάντων, ἀπὸ αὐτὸν τὸ ἄσχημον ὄλον, ἐσύναξα καὶ ἐσύνθεσα αὐτὸν τὸν λόγον, καὶ ἵδοὺ τὸ πῶς ἡκολούθησεν ἡ σύνθεσίς του.

Ο Σ. Διὰ τοῦτο δὲν εὔρισκει τινὰς ἐκείνην τὴν ἀναγκαίαν ἔξακολούθησιν τῶν νοημάτων.

Ο ΣΥΓ. Βέβαια δὲν εἶναι καθὼς ἔπρεπε νὰ ἦτον.

Ο Κ. Ἡ συντομία δὲν συμφωνεῖ ποτὲ μὲ τὰ μεγάλα θέματα.

Ο ΣΥΓ. Ἡ αὐτὴ συντομία μὲ ὑποχρέωσε νὰ βάλω εἰς ὑποσημειώσεις πολλὰ πράγματα, ὅποὺ ἔπρεπε νὰ ὅμιλήσῃ τινὰς εἰς διάφορα ξεχωριστὰ κεφάλαια δι’ αὐτά. Καὶ ἡ συντομία, τέλος πάντων, ὑποχρεώνοντάς με νὰ ἐνώσω βιαίως διάφορα θέματα εἰς ἐν, ἔδωσεν εἰς μερικὰ κατεβατὰ μεγάλην ἐνέργειαν, καὶ εἰς ἄλλα ἄκραν ξηρότητα. Ἀφοῦ λοιπόν, ὡς ἀγαπητοί μου, τὸν ἐσύνθεσα, ἀκούσατε τὸ διατί ἡθέλησα νὰ τὸν τυπώσω. Πρῶτον μέν, διὰ νὰ ὥφεληθοῦν μερικοὶ ὅποὺ ἤθελε τὸν ἀναγνώσουν μὲ ἐκείνην τὴν ἴδιαν ἀγάπην καὶ διάθεσιν τῆς ψυχῆς, μὲ τὴν ὅποιαν ἐγὼ τὸν ἐσύνθεσα. Δεύτερον δέ, διὰ νὰ παρακινήσω τοὺς προκομμένους τοῦ γένους μας νὰ συνθέσουν εἰς τὸ ἕδιον θέμα ἀξιώτερα πονήματα.

Ο Κ. Τῇ ἀληθείᾳ, εἶναι ἀξιον θαυμασμοῦ, πῶς μερικοὶ ὅποὺ διάφορα πονήματά των ἔξεδωκαν εἰς φῶς, κανεὶς σχεδὸν δὲν ὥμιλησε καθὼς πρέπει περὶ τῆς ἐλευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ο ΣΥΓ. Ἐλπίζω, ὡς ἀδελφέ μου, εἰς τὸ ἔξῆς, καὶ μάλιστα ὀγλήγορα, νὰ πληρωθῇ ἡ ἐπιθυμία μας.

Ο Σ. Εἰπέ μας, ὡς φίλε, μόνον δύο αἴτια σ’ ἐπαρακίνησαν νὰ τυπώσης τὸ πόνημά σου, ἢ ἔχεις καὶ κανένα ἄλλο;

Ο ΣΥΓ. Ναί, ὡς φίλοι, ἔχω καὶ τὸ τρίτον καὶ ὕστερον αἴτιον, τὸ...

Ο Σ. Τὸ ὅποιον εἶναι διὰ νὰ ἡθέλησες νὰ δείξης καὶ σὺ τὴν ἀξιότητά σου;

Ο ΣΥΓ. Ούχι, ἀδελφέ, διότι ἤθελα ἀποδείξει, τούναντίον, τὴν ἀναξιότητά μου. Μάλιστα βλέπεις ὅτι δὲν ἔβαλα οὕτε τὸ ὄνομά μου εἰς τὸν τίτλον.

Ο Κ. Μερικοὶ δὲν βάζουν τὸ ὄνομά τους, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὰς κατακρίσεις ὅποὺ τοὺς τυχαίνουν.

Ο Σ. Ούχι, ω̄ Κ. Ό φίλος μας δὲν τὸ ἔβαλεν, διὰ τὰς αἰτίας ὅποὺ ἤξεύρομεν.

Ο ΣΥΓ. Σᾶς βεβαιῶ ὡς ἀδελφός, ὅτι καὶ αἱ αἰτίαι ὅποὺ λέγεις ἂν δὲν ἤθελε ἦτον, μ' ὅλον τοῦτο δὲν ἤθελα τὸ βάλει, ὡς μὴ ἀναγκαῖον. Ἀν ὅμως ἤθελε γράψει τις ἐναντίον...

Ο Σ. Ἔ, δὲν ἔλπίζω νὰ εὔρεθῇ Ἐλλην τις, νὰ γράψῃ ἐναντίον τῆς Ἐλλάδος. Εἰπέ μας τώρα τὸ τρίτον αἴτιον.

Ο ΣΥΓ. Τὸ τρίτον εἶναι, ω̄ ἀδελφοί, ὅπού, ἂν ὁ θάνατος κατὰ δυστυχίαν ἤθελεν μ' ἔμποδίσει ἀπὸ τὸ νὰ ὠφελήσω εἰς τὶ τὴν Ἐλλάδα, καὶ οἱ λόγοι μου νὰ ἀποδείξουν τὴν πρὸς αὐτὴν εὐγνωμοσύνην μου. Καὶ διὰ τοῦτο, σᾶς παρακαλῶ, μὴν...

Ο Κ. Εἰπέ μοι, εἰπέ μοι, σὲ παρακαλῶ, διὰ νὰ μὴν τὸ ἀλησμονήσω. Διατί ἔβαλες εἰς τὸν τίτλον «Ἐλληνικὴ Νομαρχία», ὅταν καθ' αὐτὸ δὲν εἶναι ἄλλο, εἰμὴ ἔνας λόγος...

Ο Σ. Αὐτό, τῇ ἀληθείᾳ, εἶναι σφάλμα ἀσυγχώρητον. Ἐγὼ ἀναγινώσκοντας τὸν τίτλον, ἐνόμιζα νὰ εὕρω τὸν τρόπον τῆς συστήσεως αὐτῆς τῆς διοικήσεως, καί, τούναντίον, εύρηκα ἄλλα.

Ο ΣΥΓ. Ἐχετε δίκαιον εἰς αὐτό, ω̄ ἀδελφοί μοι, καὶ ἐγὼ γνωρίζω τὸ σφάλμα μου, τὸ ἔβαλα ὅμως διὰ...

Ο Κ. Σιωπή, πλησιάζει ὁ...

Ο Σ. Ἔ, νὰ τὸν πάρῃ ἡ κατάρα!

Ο ΣΥΓ. Ύπομονή! Αὔριον ἔτοιμασθῆτε νὰ μοῦ δώσητε τὴν γνώμην σας εἰς πολλὰ ζητήματά μου. Ἔρρωσθε.

1. ^[1] Ἀς θεωρήση, διὰ μίαν στιγμήν, ὁ ἀναγνώστης ἔνα τεχνίτην μὲ ἔξ τέκνα, καὶ τὸν τύραννον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἔπειτα ἄς μὴν καταπεισθῆ, ἂν ἡμπορέσῃ.

2. ^[2] Ἀν ἔνας νέος μεγάλου πνεύματος παρ. χάριν, γεννᾶται ὑπὸ δουλείας υἱὸς ἐνὸς χαλκέως, τί ἄλλο ἡμπορεῖ νὰ γίνῃ, παρὰ ἔνας χαλκεύς; Ἀν ὅμως ὁ αὐτὸς υἱὸς εὔρισκετο εἰς ἐλευθέραν πολιτείαν, τότε εἰς τὰ κοινὰ φροντιστήρια ἤθελε φανῆ μεγαλείτερος ἀπὸ τὸ εἶναι του, καὶ ἔξακολούθως ἤθελεν ἀποκατασταθῆ ὅσον ἡμποροῦσε ἀξιώτερος, καὶ ἥ

πατρὶς δὲν ἥθελε χάσει εἰς αὐτὸν ἔνα διαυθεντευτήν, καὶ αὐτὸς ἥθελεν ἀπεθάνει μεγάλος ἄνθρωπος.

3. ^[3] Τὸ παράδειγμα τοῦ ζυγίου εἶναι ἀρκετὸν νὰ καταπείσῃ καθένα.
4. ^[4] Ὁ πόλεμος τῆς Σαλαμίνης, τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῆς Πλατείας εἶναι ἀρκεταὶ ἀποδείξεις, διὰ νὰ καταπείσουν κάθε νοῦν ἔχοντα ἄνθρωπον.
5. ^[5] Ἀναγκαῖον εἶναι πρὸς τούτοις, νὰ εἶναι γεωμέτρης καὶ γεωγράφος, νὰ γνωρίζῃ τὴν μηχανικήν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ρητορικήν, διὰ τῆς ὅποιας πολλάκις ἀρπάζει τινὰς τὴν νίκην σχεδὸν ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ ἔχθροῦ.
6. ^[6] Οἱ προπάτορές μας ἀνάμεσα εἰς τὰ τόσα ἄλλα μαθήματα, ὅποὺ ἡναγκάζοντο νὰ ἀποκτήσωσι, ἡ μουσική, καὶ ὁ χορός, συναριθμοῦντο ἐκ τῶν ἀναγκαιοτέρων· ὡσὰν ὅπου ὁ ἀρχιστράτηγος διὰ μὲν τῆς μουσικῆς, ἡ ὅποια ἔχει τοιαύτην συνέχειαν μὲ τὰ ψυχικὰ πάθη, ὅποὺ ποτὲ μὲν συγχύζει, ποτὲ δὲ καταπραῦνει, θέλει ἐρεθίζει κατὰ τὴν χρείαν καὶ ἔξυπνᾶ τὸ θάρρος καὶ ἐνθουσιασμὸν τῶν στρατιώτων, διὰ δὲ τοῦ χοροῦ, διὰ τοῦ ὅποίου μανθάνει ὁ ἄνθρωπος νὰ προσαρμόζῃ τὰ βήματα, ἐν καιρῷ, μὲ τὸ μουσικὸν λάλημα, ἡ διὰ νὰ εἰπῶ καλλίτερα, νὰ μετρᾷ μὲ τοὺς πόδας τὸν καιρὸν τοῦ λαλήματος, εἰς τρόπον ὅποὺ τόσον δέκα, ὅσον καὶ χίλιοι, κινοῦνται καὶ περιπατοῦσιν ὅλοι μαζί, καὶ εἰς τὸν αὐτὸν καιρὸν ὁ πρῶτος καθὼς καὶ ὁ ὕστερος, διὰ μέσον του, λέγω, θέλει βιάζει ἢ βραδύνει τὸ περιπάτημα τῶν στρατιώτων του.
7. ^[7] Αὐτὸς ἔχει ὅλα τὰ ἐλαττώματα ὅλων τῶν τυράννων: χωρὶς συνείδησιν, ἄρπαξ, φονεύς, θηλυμανής, ἀρσενοκοίτης, ἀσπλαχνος, σκληρὸς τῇ καρδίᾳ, κλέπτης φοβερός, αἴμοβόρος, ἄδικος τέλος πάντων, καὶ ἀναιδέστατος ὡς οὐδεὶς ἄλλος. Ἡ πονηρία του δέ καὶ ἀδιαντροπία του παρακινοῦσι τοὺς ἀπανθρωποτάτους κόλακάς του, νὰ τὸν νομίζωσι πνευματώδη καὶ ἄξιον.
8. ^[8] Τὰ παιδία, ἐπὶ παραδείγματι, ἐνθυμοῦντο τὰ κοινὰ φροντιστήρια, εἰς τὰ ὅποια ὅλα μαζὶ ἐδιδάσκοντο τὰς ἀρετάς, μὲ κοινὴν εὔχαριστησιν, ἐνθυμοῦντο τὰς γλυκείας καὶ ὄρθας συμβουλὰς τῶν καθηγητῶν των, ἐνθυμοῦντο τὰ βραβεῖα, ὅποὺ ἐλάμβανον εἰς τὰ χρηστὰ ἔργα των, καὶ τοὺς στεφάνους εἰς τὴν προκοπήν των, τὴν ἀγάπην καὶ εὔνοιαν τῶν μεγαλειτέρων, τὰς περιδιαβάσεις των, καὶ τέλος πάντων, μὲ τὴν λέξιν τῆς Πατρίδος ἐνεθυμοῦντο τὴν ἀληθῆ εύδαιμονίαν των. Οἱ νέοι ἐπρόσθετον εἰς τὰ ρηθέντα τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας, τὴν δόξαν τῶν ἀρμάτων, τὴν ἀνωτάτην χαρὰν τῆς κοινῆς ὑπολήψεως, τὴν ἐλπίδα τῆς ταχέας συναριθμήσεώς των εἰς τὸν κατάλογον τῶν συμπολίτων καὶ τῶν

διαυθεντευτῶν τῆς πατρίδος, καὶ τὴν ἀνέκφραστον χαρὰν τῆς φιλίας. Οἱ ἄνδρες, παρομοίως, ἐκτὸς τῶν ρηθέντων, ἐνθυμοῦντο τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν ὥραίων συμβίων των, τοὺς γλυκυτάτους καρποὺς τοῦ γάμου των, καὶ τὰ τοιαῦτα. Οἱ γέροντες, τέλος πάντων, ἐνθυμοῦντο τὴν δικαιοσύνην, τὴν εὐλάβειαν πρὸς τοὺς νόμους καὶ τὸ σέβας εἰς αὐτούς. Ὄλα τὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς των, διὰ μιᾶς λέξεως, ἐπαρησιάζοντο εἰς τὰς ἰδέας των, καὶ ἡ βεβαία ἀθανασία τοῦ ὄντος των εὕφραινε τὰς καρδίας των.

9. ^[9] Ἡ ἐλευθέρα μήτηρ ἐθήλαζε τὰ ἴδια τέκνα της μόνη της καὶ μὲ ἄκραν χαράν, ἀλλ’ ἡ διεφθαρμένη δούλη τῆς Γαλλίας, ἡ καὶ τῆς Ἰταλίας, καὶ μερικαὶ ψευδαρχόντισσες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μόλις καταδέχονται νὰ τῶν ὄμιλήσουν, καὶ σιχαίνονται νὰ τὰ ἀσπασθῶσι. Πολλαὶ ἀπὸ αὐτὰς οὕτε κὰν γνωρίζουσι τὰ τέκνα των, ἐπειδή, εὐθὺς ὅποὺ τὰ γεννῶσι, τ’ ἀρπάζει μία ξένη δούλη, καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὰ μεταφέρουν εἰς τὰ φροντιστήρια, ἡ μᾶλλον εἰπεῖν κολαστήρια, ἀπὸ τὰ ὅποια δὲν ἐβγαίνουν, εἴμὴ μετὰ δεκαπέντε χρόνους. Πῶς λοιπόν, νὰ μὴν παύσῃ εἰς τοὺς νέους ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς των ἀγάπη, ἡ ὅποια γεννᾶται μόνον ἀπὸ τὴν καλοποίειαν; Αἱ τοιαῦται μητέρες, ὅταν ἐνθυμῶνται μόνον τὰ ὄντα καὶ τὸ γένος τῶν τέκνων των, εἶναι ἀρκετόν, μάλιστα περισσόν.
10. ^[10] Ἀπὸ τοῦτο τὸ παράδειγμα ἡμποροῦν, κατὰ τὸ παρόν, νὰ θαυμάζουν ὄλιγότερον τινές, ὅποὺ ἐρωτῶσι, διατί αἱ μοναρχίαι βαστοῦν περισσότερον καιρόν, ἀπὸ τὰς πολιτοκρατίας; Διότι, ἡ μὲν νομαρχία εῖναι ὡς πύργος, ὁ ὅποιος ἡ κατὰ συμβεβηκός, ἡ ἀπὸ πολυχρονιότητα πρέπει νὰ πέσῃ, ἀλλ’ ἡ μοναρχία, οὗσα ὡς ὁ σωρὸς τῶν γκρεμνισμάτων, βέβαια ἥθελε μείνει πάντοτε ἡ αὐτή, ἃν τινες δὲν τὴν ξαναορθώσουν, καθώς, ἀν δὲν ξανακτίσουν τὸν πύργον, μένει πάντοτε ὁ σωρός.
11. ^[11] Οἱ λαοὶ τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐσυνήθισαν τόσον νὰ εἶναι δοῦλοι, ὅποὺ χωρὶς νὰ τρομάζουν εἰς τὸ νὰ ἔξεύρουν, ὅτι ὁ μονάρχης ἡμπορεῖ νὰ κάμη ὅ, τι θέλει, εύχαριστοῦνται μόνον νὰ ἐπαινῶσι κείνους, ὅποὺ δὲν πράττουσι ὅσα κακὰ ἡμποροῦσι.
12. ^[12] Ποῖος φονεύει τὸν ἀδελφόν του, διὰ νὰ τοῦ ἀρπάσῃ τὸ σκῆπτρον. Ποῖος φονεύεται παρὰ τῆς συζύγου του, ἡ ὅποια θέλει νὰ βασιλεύσῃ μόνη της. Ἀλλος φαρμακεύει τὸν πατέρα του, καὶ ἄλλη τὰ ἴδια τέκνα της θανατώνει.
13. ^[13] Αὐτὸς ἔξυπνα τὸ μεσημέρι, σηκώνεται εἰς τὴν μίαν ὥραν, ἔξιδεύει ἄλλην μίαν διὰ νὰ προγευθῇ, ἄλλη μία χρειάζεται διὰ νὰ τὸν ἐνδύσουν, εἰς τὰς τρεῖς τὸν φέρουν εἰς τὴν περιδιάβασιν, εἰς τὰς πέντε ἐπιστρέφει εἰς

τὸ γεῦμα, καὶ μένει ἔως εἰς τὰς ἐπτά. Ἀλλην μίαν ὥραν, βέβαια, τὴν ἔξιδεύει διὰ νὰ πάρῃ τὸν καφφέ, καὶ νὰ εἰπῇ μερικὰ ξυλολογήματα, εἰς τὰς ὄκτὼ ξαναεβγαίνει εἰς περιδιάβασιν, εἰς τὰς ἐννέα ὑπάγει εἰς τὸ θέατρον, εἰς τὰς δώδεκα ἐπιστρέφει εἰς τὸ παλάτιον, καὶ δειπνεῖ ἔως εἰς τὰς δύο, ἐπειτα κοιμᾶται ἔως εἰς τὸ μεσημέρι. Ἰσως τινὰς μοῦ ἀποκριθῆ, ὅτι καθημερινῶς αὐτὰ δὲν ἀκολουθοῦν, ἀλλ’ ἂς στοχασθῆ πρότερον, ὅτι ἐγὼ δὲν ἀνέφερα τὰ ἐλαττώματα των ἀκόμη: Ποῦ τὰ παιγνίδια; Ποῦ ὁ ἔρως; Ποῦ τὸ κυνήγι; Ποῦ οἱ χοροί; Ποῦ αἱ ἀκαδημίαι τῆς μουσικῆς; Ποῦ αἱ ἀδιάκοποι συναναστροφαί; Ποῦ τόσα καὶ τόσα ἄλλα ἐφευρέματα τῆς ὀκνηρίας καὶ βαρβαρότητος; Ποῦ τὰ συχνὰ συμπόσια; Καὶ πῶς εἴναι δυνατὸν νὰ παραιτήσῃ αὐτὸς τόσα καὶ τόσα ἀγαθά, διὰ τὸν ἐνοχλητικὸν καὶ βαρύτατον στοχασμὸν τῆς διοικήσεως; Ἀφήνω πρὸς τούτοις κάθε στοχασμόν, ὅποὺ ὡς ἀνὴρ πρέπει νὰ ἔχῃ διὰ τὴν σύζυγόν του καὶ ὡς πατὴρ διὰ τὰ τέκνα του, ἐπειδὴ τοιαῦται ὑποθέσεις δι’ αὐτὸν εἴναι πολλὰ μικροπρεπεῖς, καὶ ἡ μεγαλειότης του τὸν διορίζει νὰ ἐκλέξῃ ἔνα μοιχὸν δι’ αὐτήν, καὶ ἔνα νόθον πατέρα δι’ αὐτά.

14. ^[14] Ἡ θρησκεία, ὡς Ἐλληνες, ἡ ὁποία συνίσταται εἰς τὸ νὰ δοξάζῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν πλάστην τοῦ παντός, βέβαια εἴναι ἐν ἀπὸ τὰ παλαιότερα συστήματα τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἔξακολούθως οἱ πρῶτοι βασιλεῖς ἐστάθησαν Ἱερεῖς. Αὔξανοντας ὅμως αἱ ἰδέαι τῶν ἀνθρώπων, ἀπεφάσισαν νὰ τιμήσουν τὸν κτίστην τοῦ παντός, ὅχι πλέον μὲ τὴν ἀπλότητα καὶ εἰλικρίνειαν, ἀλλὰ μὲ πομπὴν καὶ πολυτελῆ δῶρα. Εὔθυς, λοιπόν, ἔκτισαν ναούς, καὶ ὑπηρέτας τοῦ ἀφιέρωσαν οὐκ ὀλίγους. Ἄλλ’ αὐτοὶ οἱ ὑπηρέται, ἀπ’ ὀλίγον κατ’ ὀλίγον, ηὔξηθησαν τόσον, καὶ τόσον ἀγνωμόνως ἀντίμειψαν τὸν ἀμαθῆ καὶ εύκολοκατάπειστον λαόν, ὥστε ὅποὺ εἴναι ἀνεκδιήγητα τὰ κακά, ὅποὺ ἐπροξένησαν εἰς τὸν κόσμον, καὶ βέβαια ὁ πλέον σκληρόκαρδος πρέπει νὰ κλαύσῃ, ὅταν ἀναγνώσῃ τὴν ἴστορίαν των.
15. ^[15] Ἀν τινὰς ἐπρόβανε κανενὸς πλουσίου εὐγενοῦς, νὰ τοῦ φονεύσῃ ἡ ἔνα ἄλογον, ἢ δύο δούλους, βεβαιότατα, ὡς Ἐλληνες, ἥθελε προκρίνει νὰ χάσῃ τοὺς δούλους, ἐπειδὴ εὕρισκεν καὶ ἄλλους οὐχὶ δὲ τὸ ἄλογον, ὅποὺ δυσκόλως ἥθελεν ἐπιτύχει ἄλλο παρόμοιον.
16. ^[16] Ω! πόσον ἄξιοι γέλωτος εἴναι, τῇ ἀληθείᾳ, ὅταν τοὺς βλέπῃ τινὰς εἰς τὰς συναναστροφάς των! Ως ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰσφέρουσι καὶ τὰ εῖδωλα τῆς ἀτιμίας των. Ἡ εὐγένειά των δὲ κρίνει πρᾶγμα οὐτιδανόν, τὸ νὰ συντροφεύσῃ ἡ νὰ συνομιλήσῃ ὁ ἄνδρας μὲ τὴν γυναῖκα του, ἀλλὰ κάμνουν ἀλλαγὴν ἀνάμεσόν τους. Ἡ συνομιλία των δὲ συνίσταται, εἰς τὸ νὰ

διηγῆται ὁ ἔνας τοῦ ἄλλου, μὲν μίαν ἀνέκφραστον ὑπομονήν, τὴν ἀξιότητα τοῦ ἐνδυτοῦ του, ἢ τὴν ἀμάθειαν τοῦ παπούτζῆ του, ἢ τὴν ὥραιότητα τῶν ἀλόγων του, καὶ πλέον δὲν σιωπῶσι, παρὰ ὅταν καμμία ἀπὸ τὰς εὐγενεῖς, ἀφοῦ κλωθογυρισθῇ, καὶ μὲν μεταφυσικὴν προητοιμασίαν καταδεχθῇ νὰ εἰπῇ κανένα παραλογισμόν, καὶ τότε, καθεὶς ἀπὸ αὐτούς, βιάζεται νὰ πρωτοειπῇ τὸ ναί, διότι, αὐτοὶ στοχάζονται διὰ χυδαῖον πρᾶγμα, νὰ ἔναντιωθῇ τινὰς εἰς τοὺς ὅρισμοὺς τῶν γυναικῶν, ὃποὺ αὐτοὶ κράζουσι κυρίας των.

17. ^[17] Εἰς μίαν πολιτείαν, παραδείγματος χάριν, ἐτύχαινεν ἔνας κυβερνητὴς καλοηθὴς καὶ δίκαιος, καὶ ἐκεῖνος ὁ λαὸς εὐχαριστεῖτο, εἰς ἄλλην δὲ ὅποὺ ὁ λαὸς ἐτυραννεῖτο, δὲν ἐτολμοῦσαν οἱ κάτοικοι νὰ ὄρμήσουν ἔναντίον τῶν ἔχθρῶν των, ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης διαφορᾶς εἰς τὴν ποσότητα ἀναμεταξὺ τῆς πολιτείας των καὶ τῶν ἄλλων πολιτειῶν.
18. ^[18] Τοὺς σεληνιαζομένους νομίζουσιν ὡς ἀγίους.
19. ^[19] Οἱ νόμοι των τοὺς ἔμποδίζουσι νὰ σπουδάσωσιν ἐπιστήμας, καὶ ἄλλο δὲν ἡξεύρουσιν οἱ φιλόσοφοί των, εἴμῃ νὰ ἀναγνώσωσι μ' εὔκολίαν τὰ ἐντάλματα τοῦ Μωάμεθ.
20. ^[20] Εἰς ἀναπλήρωσιν τοιαύτης ἐλλείψεως, φυλάττει περισφαλισμένας τετρακοσίας ἢ πεντακοσίας παλλακίδας εἰς τὸ εύρυχωρόν του παλάτιον, ὃποὺ ἀρπάζει ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Ἀσίας καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Πρὸς τούτοις, ἡ μιαρά του ψυχὴ καὶ οἱ βάρβαροι νόμοι του τοῦ συγχωροῦσι νὰ ἀτιμάζῃ τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ οὕτως φυλάττει εἰς ἄλλον παλάτιον ἔως διακοσίους νέους ὥραιοτάτους, εἰς τοιαύτην χρῆσιν προσδιωρισμένους.
21. ^[21] Ὄταν διορίζῃ καμμίαν συνέλευσιν εἰς τὸ παλάτιόν του, τότε αὐτὸς δὲν φανερώνεται, ἐπειδὴ φοβεῖται νὰ μὴν τυφλώσῃ τοὺς παρεστηκότας μὲ τὴν λάμψιν τῆς βασιλείας του. Ὅθεν, κρεμᾶ ἀπὸ τὸ παράθυρον τὸ μανίκι τοῦ φορέματός του, καὶ αὐτὸς μένει μέσα νὰ πελεκᾶ μερικὰ ξυλαράκια διὰ νὰ παστρεύῃ τὰ ὡτία του. Ὄταν, πάλιν, ἐβγαίνει εἰς περιδιάβασιν, διὰ νὰ μὴν μιανθῇ ἀπὸ τὴν ούτιδανότητα τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, ὃποὺ αὐτὸς νομίζει κατωτέρας φύσεως καὶ ὅτι νὰ ἔγεννήθησαν ἔξεπίτηδες διὰ νὰ ὑπακούουν εἰς αὐτόν, ἀλλάζει μορφήν, καὶ ἐνδύεται κοινὰ φορέματα, τὸ ὅποῖον τοῦ ὄρίζεται ἀπὸ τοὺς νόμους. Ὅσας φοράς δὲ περιδιαβάζει εἰς τὴν πολιτείαν, ἢ δύο ἢ τρεῖς, πάντοτε, προστάζει νὰ φονευθοῦν, πρὶν ἐπιστρέψῃ, καὶ παραχρῆμα ὁ δῆμιος, ὃποὺ τὸν ἀκολουθεῖ, τοὺς ἀποκεφαλίζει ἐπ' ὅδοῦ.
22. ^[22] Ἐν τινας ἥθελε συγγράψει τὰ ὄνόματα μόνον τῶν ὅσων ὁ νῦν ὀθωμανὸς

τύραννος ἔφόνευσεν ἀδίκως, ἥθελεν ὑπερέβη τοιαύτη καταγραφὴ τὸν παρόντα μου λόγον εἰς τὴν ποσότητα τῶν σελίδων.

23. ^[23] Κάθε φαμελίτης, ὅταν ἔβγαινῃ ἀπὸ τὸ ὄσπιτιόν του, διὰ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν ἀγοράν, νὰ θεωρήσῃ τὰς ὑποθέσεις του, νομίζει τὸ ἕδιον ὡσὰν νὰ ἐπήγαινε εἰς τὸν πόλεμον, μὲ τὸ νὰ μὴν εἴναι βέβαιος, ἀν πλέον ἐπιστρέψῃ· ὅταν δὲ ἐπιστρέψῃ, δὲν ἥμπορεῖ οὕτε τότε νὰ αἰσθανθῇ τὴν γλυκύτητα τῆς συναναστροφῆς τῶν τέκνων του καὶ συγγενῶν του, φοβούμενος εἰς κάθε στιγμὴν νὰ ἴδῃ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του.
24. ^[24] Ἄν κανεὶς κακοποιὸς φθονῇ κανένα πλούσιον, τρέχει εὐθὺς πρὸς τὸν κριτὴν καὶ λέγει ὅτι ἔκεινος νὰ τοῦ χρεωστῇ τόσην ποσότητα. Ὁ κριτής, ἀφοῦ δοξάσῃ πρῶτον τὴν τύχην διὰ τὸ ἄφευκτον μέλλον κέρδος του, κράζει τὸν ἐναγόμενον καὶ τὸν ἔρωτῷ, ἀν ἀληθῶς χρεωστῇ τοῦ ἐνάγοντος ἔκεινην τὴν ποσότητα ὅποὺ τοῦ ζητεῖται, ἀποκρινόμενος δὲ αὐτὸς τὸ ὄχι, τότε ἔρωτῷ τὸν ἐνάγοντα ἀν ἔχῃ μάρτυρας, ὁ ὅποιος λέγει τὸ ναί, καὶ ὁ μωροκριτής τοῦ δίδει καιρὸν τρεῖς ἡμέρας, διὰ νὰ φέρῃ τοὺς μάρτυρας, καὶ τὸν ἐναγόμενον βάζει εἰς φυλακήν. Ἄν μετὰ τρεῖς ἡμέρας ὁ ἐνάγων εὔρῃ καὶ παρησιάσῃ δύο ψευδομάρτυρας, ὁ ἐναγόμενος εἴναι εἰς χρέος νὰ πληρώσῃ ὅσα ἔκεινοι ψευδομάρτυρήσουν ὅτι χρεωστεῖ, ἀν δὲ καὶ δὲν τοὺς φέρῃ, τότε ὁ κριτής ἐλευθερώνει τὸν ἀδικημένον, πλὴν λαμβάνει παρ' αὐτοῦ τὸ δέκατον εἰς τὴν ποσότητα ὅποὺ ἀδίκως τοῦ ἐζητήθη, χωρὶς ποσῶς νὰ τιμωρήσῃ τὸν ψεύστην. Ἄν πάλιν ὁ ἀδικημένος ὀρκισθῇ ὅτι δὲν χρεωστεῖ, τότε οἱ μάρτυρες δὲν χρησιμεύουν, καὶ αὐτὸς δὲν πληρώνει ἄλλο εἴμὴ τὸ δέκατον, εἰς τρόπον ὅπού, ἀν καὶ ἀληθῶς εἴναι χρεώστης, μὲ τὸ ἕδιον μέσον τοῦ ὄρκου δὲν πληρώνει τὸ χρέος του.
25. ^[25] Ἀφοῦ πλύνῃ τὰς χεῖρας καὶ ραντίσῃ τὰ ὑποδήματά του καὶ τὴν κεφαλήν του μὲ ὄλιγον νερόν, αὐτὸς πιστεύει, κατὰ τὴν θρησκείαν του, ὅτι μένει παστρικὸς καὶ ἀκηλίδωτος ἀπὸ κάθε ἀμαρτίαν.
26. ^[26] Περιφερόμενος εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ εἰς τὰς ὁδούς, ἔχει κάθε ἔξουσίαν καὶ δύναμιν νὰ ξυλίσῃ καὶ νὰ φυλακώσῃ ὅποιον θελήσῃ ἀπὸ τοὺς πολίτας, πολλάκις δὲ καὶ θανατώνει, καὶ μένει πάντοτε ἀνερεύνητος. Οἱ βαρβαρώτατοι ὄπαδοί του μὲ ἄκραν ἀσπλαγχνίαν καὶ αὐθάδειαν, ποίον κτυποῦσι, ποίου ἀρπάζουσι χρήματα, ἄλλου φορέματα, ἄλλου εἴδη πραγματειῶν, καὶ κανεὶς δὲν τολμᾶ νὰ τοὺς εἰπῇ κανένα λόγον. Οἱ Θεσσαλονικεῖς καὶ Λαρσινοὶ ὑποφέρουσι κατ' ἀναλογίαν πολλὰ περισσότερον ἀπὸ τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας, ὡσὰν ὅποὺ σχεδὸν καθ'

έκάστην φονεύονται δύο καὶ τρεῖς χριστιανοί.

27. ^[27] Μύριοι εἶναι οἱ τρόποι μὲ τοὺς ὅποίους οἱ σκληροτράχηλοι ὄθωμανοὶ δίδοσι τὸν θάνατον εἰς τοὺς ἀθώους Ἑλληνας, ὁ συχνότερος ὅμως εἶναι τὸ κρέμασμα. Οἱ πλάτανες τῶν Ἰωαννίνων εἶναι ἀδιακόπως πεφορτωμένοι ἀπὸ σώματα νεκρά. Ό σκληρόκαρδος τύραννος Ἀλῆς πολλοὺς ἀπεκεφάλισε μὲ τὸ πριόνι, ἄλλους ἔπινξεν εἰς τὴν λίμνην, ἄλλους ἐφόνευσε, θέτοντας ἐπάνω εἰς τὸ στῆθος των ἀνυπόφορα βάρη, ἄλλους ἔθαψεν ζωντανούς, πολλῶν ἐσύντριψεν τὰς χεῖρας, τοὺς πόδας καὶ ἐπειτα τὴν κεφαλήν, πλῆθος ἐπαλούκωσε, καὶ ἀπὸ δύο Σουλιώτας ὅποι ἐφύλαττεν διὰ ἐνέχυρον, τὸν μὲν ἔνα ἐπρόσταξε καὶ τὸν ἔγδαραν ζωντανόν, τὸν δ' ἔτερον ἐσούβλισαν καὶ ἐπειτα ἔψησαν ζωντανόν.
28. ^[28] Αὔτοὶ οἱ κυβερνηταὶ εἶναι σχεδὸν ὅλοι ἀγράμματοι, ὅταν δὲ συμβαίνῃ ν' ἀπολαύσῃ μία πόλις διὰ κυβερνητὴν κανένα ἀπὸ ἐκείνους τοὺς νέους, ὃποὺ ἔχρησίμευσαν εἰς τὴν ἀσωτείαν τοῦ τυράννου, τότε ἐκείνη ἡ πόλις νομίζεται εύτυχής, διὰ τοιαύτην τιμήν, καὶ ὁ κυβερνητὴς λαμβάνει, μαζὶ μὲ τὸν τίτλον, καὶ τρεῖς οὐρὰς ἀλόγων χάρισμα ἀπὸ τὸν βασιλέα, διὰ σημεῖον μεγαλειότητος.
29. ^[29] Δύο αἴτια τὸν βιάζουσι, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, νὰ πλουτίσῃ μὲ ἀδικίας· τὸ μὲν πρῶτον, εἶναι τὸ παράδειγμα τῶν πρὸ αὐτοῦ, τὸ δὲ δεύτερον, ὁ ἄφευκτος καὶ ταχὺς ἔξορισμὸς ὅποι τὸν προσμένει. Ὁθεν καὶ προσπαθεῖ, ὅσον ὁγληγορώτερα δυνηθῇ, νὰ συνάξῃ περισσότερα χρήματα.
30. ^[30] Ό τῶν Ἰωαννίνων τύραννος, διὰ νὰ ὑπερέβῃ τοὺς ὅμοίους του εἰς τὴν κακίαν, ἀγόρασεν στανικῶς, καὶ χωρὶς ποτὲ νὰ πληρώσῃ, ὅλα τὰ πέριξ ὑπάρχοντα τῶν κατοίκων. Καὶ οὕτως, συνάζει αὐτὸς μόνον τοὺς καρποὺς ὅλης τῆς ἐπικρατείας, ἀφήνοντας τῶν γεωργῶν μόλις ὅσον χρειάζεται διὰ νὰ ζήσουν. Ἀνάμεσα δὲ εἰς τοὺς διαφόρους τρόπους, ὃποὺ ἐπιχειρίζεται, διὰ νὰ ἐκδύῃ τοὺς ὑπηκόους του, ὁ συχνότερος εἶναι ὁ ἀκόλουθος: Ἐκλέγει κανένα ἀπὸ τοὺς δούλους του, καὶ τὸν κάμνει διοικητὴν εἰς ἔνα ἡ εἰς περισσότερα χωρία, πλὴν αὐτὴν τὴν διοίκησιν τοῦ τὴν πωλεῖ ὅσον θέλει. Ὁθεν ἐκεῖνος, διὰ νὰ ἐβγάλῃ τὰ ὅσα ἐπλήρωσε, καὶ νὰ κερδίσῃ, ἀρπάζει πλέον καὶ ἐκδύει φανερὰ ὅλους, ἀλλ' ἀφοῦ πλουτίσῃ, εὐθὺς ὁ τύραννος τὸν κράζει, τὸν βάζει εἰς τὴν φυλακὴν καὶ τοῦ τὰ παίρνει, καὶ ἐπειτα, ἡ τὸν φονεύει, ἡ τὸν ξαναβάνει εἰς τὴν ἴδιαν ἐπιχείρησιν, διὰ τὸ ἴδιον πρῶτον τέλος.
31. ^[31] Ἀπὸ τὴν ἄνωθεν ἐπαρίθμησιν, εὔκόλως φαίνεται, ὑφείλοντας ἀπὸ κάθε

έκατὸν μόνον δεκαπέντε, ὅτι ἄξιοι διὰ τὰ ἄρματα ἀπὸ μὲν τοὺς χριστιανοὺς ἡμποροῦσαν νὰ εἶναι 2.156.250, ἀπὸ δὲ τοὺς ὁθωμανοὺς 543.750. Εἶναι πρὸς τούτοις ἀναγκαῖον νὰ ἔνθυμηθῇ ὁ ἀναγνώστης, ὅτι οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁθωμανοὺς κατοικοῦσιν εἰς τὰς πολιτείας, καὶ ἔξακολούθως δὲν εἶναι ὅσον οἱ χριστιανοὶ ἐπιτήδειοι εἰς τὰ ἄρματα, ἀλλὰ περὶ αὐτῶν κατωτέρω ρηθῆσεται.

32. ^[32] Τοιαύτας καλῶ, ὅσας περιέχουσι μίαν ποσότητα 20 χιλιάδων καὶ ἐπέκεινα κατοίκων.
33. ^[33] Πρός τούτοις, οἱ περισσότεροι τῶν ὁθωμανῶν κατοικοῦσιν εἰς τὰς πολιτείας, καὶ ἔξακολούθως φανερὸν ἀποκαθίσταται, ὅτι οἱ περισσότεροι χωριάτες καὶ γεωργοὶ εἶναι χριστιανοί, καὶ οἱ ἄξιώτεροι διὰ τ' ἄρματα.
34. ^[34] Πασίδηλος εἶναι ἡ φθορὰ ὅποὺ προξενεῖται εἰς τὰ χωρία, ὅταν διέρχωνται τὰ ἄτακτα στρατεύματα τῶν ὁθωμανῶν. Αὔτοὶ οἱ βάρβαροι καὶ σκληροκάρδιοι Ἀλβανῖται, ἀφοῦ λάβωσι ἀπὸ τοὺς ταλαιπώρους χωριάτες ὅσον τοὺς ζητήσουσι, καὶ ἀφοῦ φάγωσιν πλουσιοπαρόχως καὶ γαστριμάργως ὅσα πρόβατα καὶ ἄλλα εὔρωσιν, ἡ ἀχόρταγος ψυχή των ποτὲ δὲν εύχαριστεῖται, καὶ μὲ βίαν τοὺς ἀρπάζουσιν, δὲν λέγω χρήματα, ἐπειδὴ δὲν ἔχουσιν, ἀλλ' ὅτι τοὺς εὔρουσι, καὶ ἀσπλάγχνως ἄλλον τύπτουσι, ἄλλον ὄνειδίζουσι, καὶ πολλοὺς φονεύουσι.
35. ^[35] Ό κύριος, παραδείγματος χάριν, δίδει τὸν σπόρον τοῦ γεωργοῦ, ὁ ὅποῖος, ἀφοῦ δουλεύσῃ μαζὶ μὲ τὴν συμβίαν του καὶ τέκνα του δι' ὅλον τὸν χρόνον, ἀφοῦ, λέγω, ἀφανίσῃ τὰ βόδια του καὶ καταχαλάσῃ τὰ ἔργαλεῖα του, συνάζει, τέλος πάντων, τὸν καρπόν, -καὶ πολλάκις ἡ φύσις δὲν ἀνταποκρίνεται δικαίως εἰς τοὺς κόπους του- τὸν ὅποῖον ἀς ὑποθέσωμεν ὥς 10. Εύθὺς ὁ κύριος τοῦ χωραφίου λαμβάνει τὰ 2/3, καὶ μένουσι 3 1/3. Ό ἐπιστάτης τοῦ χωρίου, ἡ μᾶλλον εἰπεῖν ὁ φανερὸς κλέπτης, ἀρπάζει ἄλλο ἔν, καὶ μένουν 2 1/3. Ό κύριος τοῦ χωραφίου λαμβάνει διὰ τὸν σπόρον 1/3 καὶ οὕτως μένουν τοῦ γεωργοῦ μόνον 2, ἀπὸ τὰ ὅποῖα ἔχει νὰ ζωτραφῇ καὶ νὰ ἔνδυθῇ αὐτὸς καὶ ἡ φαμιλία του. Τοιαύτη περιγραφὴ πρέπει νὰ κινήσῃ εἰς σπλάγχνος τὰς πλέον σκληρὰς καρδίας, καὶ κάθε Ἑλλην πρέπει νὰ κλαύσῃ εἰς τὴν ἀνάγνωσίν της.
36. ^[36] Τὰ συνηθισμένα των φαγητὰ εἶναι ἀγριολάχανα καὶ ψωμὶ ἀπὸ κριθάρι, δύο ἡ τρεῖς φορὰς τὸν χρόνον μόνον τρώγοσι κρέας.
37. ^[37] Ἐκτὸς τῶν εἰρημένων ἀγγαρευμάτων καὶ ἀδιακόπων δοσιμάτων, ὅποὺ ὑποφέρουσι, πρὸς τούτοις ἀπ' ὅσα ξύλα, τυρί, βούτυρον, λάδι καὶ κάθε

ἄλλον εῖδος ἔχουσι, τὰ 9/10 τὰ πηγαίνουσι τοῦ τυράννου καὶ τῶν ὑπ’ αὐτοῦ τυραννούντων.

38. ^[38] Ἐνθυμοῦμαι μίαν φοράν, ὅποὺ ἔτυχα παρών, ὅταν μιὰ γυναίκα χήρα καὶ μὲ πέντε τέκνα ἀνήλικα εἶχεν ὑπάγει νὰ παρακαλέσῃ ἐνα ἄρχοντα, τοῦ ὅποίου τὸ ὄνομα σιωπῶ διὰ ὀλιγοτέραν του ἐντροπήν, διὰ νὰ τῆς κατεβάσουν τὸ δόσιμον, λέγουσα, ὅτι, διὰ νὰ πληρώσῃ τὸ ἀπερασμένον, εἶχεν πωλήσει κάθε περιττὸν στολίδι, ὅποὺ τῆς εἶχεν μείνει, καὶ δὲν εἶχεν ἄλλο τι νὰ πωλήσῃ, διὰ νὰ πληρώσῃ τὰ ὅσα τῆς ἐζητοῦσαν, μάλιστα κλαίουσα ἐφώναζεν, πὼς ἔχει νὰ θρέψῃ καὶ νὰ ἐνδύσῃ τρεῖς θυγατέρας καὶ δύο υἱούς... ὁ σκληρὸς ἄρχων δὲν τὴν ἄφησε νὰ τελειώσῃ τὴν περίοδον, καὶ εὔθυς, ὅποὺ ἤκουσε νὰ λέγῃ, ὅτι ἔχει τόσα παιδία, μὲ ἀνήκουστον βαρβαρότητα καὶ ἀδιαφορίαν τῆς λέγει: «πώλησον δύο ἀπὸ τὰ παιδία σου καὶ πλήρωσον τὸ δόσιμον». Ἐγὼ σιωπῶ, ὁ δὲ ἀναγνώστης ἀς κρίνῃ, ὅπως θελήσῃ.
39. ^[39] Πολλοὶ εύρισκονται στενοχωρημένοι ἀπὸ ξυλίσματα καὶ φοβερισμοὺς τῶν ἀπανθρώπων Ἀλβανίτων, ἐκτὸς τῆς κατοικίας, νὰ τοὺς δίδωσι καὶ τὴν ζωοτροφίαν.
40. ^[40] Εἰς τὰ Ἰωάννινα ἔφερον τὰ ξύλα, τὰς πέτρας καὶ τὴν λάσπην ὅλοι οἱ κάτοικοι χωρὶς ἔξαίρεσιν.
41. ^[41] Εἰς ὅλας τὰς πολιτείας τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἔξοχως εἰς τὰ Ἰωάννινα, κάθε ἡμέραν ὅλοι οἱ συμπολῖται, στέλνουσιν εἰς τοὺς φυλακωμένους καὶ φαγητὰ καὶ ἐνδύματα καὶ κάθε ἄλλον ἀναγκαῖον· ὅταν δὲ κανεὶς ἀδικῆται καὶ κατατρέχεται, κάθε γείτων νομίζει χρέος του νὰ τὸν βοηθήσῃ, ὡς δύναται.
42. ^[42] Ἄς μὴν παραξενευθῇ ὁ ἀναγνώστης ἀπὸ αὐτὴν τὴν πρότασιν, ἀλλ’ ἀς στοχασθῇ ὅτι, ὁσάκις βλέπομεν ἐνα ἐνάρετον νὰ κάμνῃ περισσότερα καλὰ ἀπὸ ἐνα ἄλλον ἐνάρετον, αἵτία εἶναι μόνον καὶ μόνον αἱ περιστάσεις.
43. ^[43] Πολλοὶ ἐνόμισαν καὶ νομίζουν ἐναρέτους τινὰς βασιλεῖς, διὰ τὸ ὅτι ἔκαμον καλὰ πράγματα, χωρὶς νὰ ἐρευνήσουν τὸ ὅτι, τι ἥμποροῦσαν νὰ κάμωσι.
44. ^[44] Οἱ περίεργοι ἀλλογενεῖς, καὶ μάλιστα οἱ Βρεττανοί, περιερχόμενοι εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπαντοῦντες ἐνθεν κακεῖθεν διεσπαρμένα τὰ διάφορα λείψανα τῆς μεγαλειότητός της, εύρισκονται ὑποχρεωμένοι νὰ κράζωσι: «Ἐδῶ ἔσταθη τὸ σχολεῖον τῆς οἰκουμένης». Οἱ δὲ νῦν φιλόσοφοι καὶ

πολυπράγμονες Ἑλληνες, θεωρῶντες ἀναμεταξὺ εἰς τοὺς ταλαιπώρους ὄμογενεῖς μας μερικοὺς ἐναρέτους καὶ ἀξίους ἄνδρας, μὲ κρυφίαν ἡδονὴν κραυγάζουσι: «Ούχι, ούχι, ή Ἑλλὰς δὲν θέλει μείνει διὰ πολὺν καιρὸν ὑπὸ τῆς τυραννίας, ἀλλὰ ταχέως θέλει συντρίψει τὰς ἀλύσους της».

45. ^[45] Ἀλλὰ πῶς, ἵσως τινὰς ἥθελεν εἶπε, εἴναι δυνατὸν ἐν χρηστὸν ἔργον νὰ βλάψῃ; Ἔ, ἀγαπητέ! δὲν εἴναι τὸ ἔργον, ὃποὺ προξενεῖ τὴν ζημίαν, ἀλλ' ἡ περίστασις. Ὁ εὔεργέτης, ἐν ὅσῳ εὔεργετεῖ, νομίζει πὼς κάμνει ὅσον πρέπει, καὶ μένει ἀκίνητος. Ὁ εὔεργετούμενος δέ, ἐν ὅσῳ εὔεργετεῖται, δὲν ἀπελπίζεται, καὶ μένει ὑπὸ τῆς δουλείας. Τὰ χρηστὰ ἔργα πρέπει νὰ τὰ κάμη τινὰς ἐν καιρῷ τῷ δέοντι, καὶ ὅχι ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν, διότι αἱ περιστάσεις πολλάκις ἀνατρέπουσι τὸ καλὸν εἰς κακόν. Ἄν παραδείγματος χάριν ἔνας ἀρχιστράτηγος εἰς τὸν καιρὸν τῆς μάχης ἥθελε προστάξει, φιλευσπλαγχνίᾳ κινούμενος, νὰ περιποιηθοῦν τοὺς πληγωμένους καὶ νὰ ἐνταφιάσουν τοὺς ἀπεθαμένους, βέβαια ἥθελε νικηθῆ ἀπὸ ἕνα ἔχθρον, ὃποὺ δὲν ἥθελε τὸν ὁμοιάσει καὶ ἡ φιλευσπλαγχνίᾳ του, κακῶς ἐνεργημένη καὶ παράκαιρα, προξενεῖ τὴν δυστυχίαν ἐνὸς γένους ὄλοκλήρου.
46. ^[46] Ἄς μὴν τολμήσῃ ὁ ἀναγνώστης, καὶ διὰ τοῦτο τὸν ὄρκίζω ἐμπροσθεν τῆς δικαιοσύνης καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς ἀρετῆς, ἃς μὴν τολμήσῃ, λέγω, ὅποιος καὶ ἀν εἴναι, νὰ μὲ κράξῃ ἀγνώμονα. Ἐγὼ εἴμαι ὑπόχρεως εἰς τοὺς εὔεργέτας τῆς Ἑλλάδος ὅχι ὀλίγον, εἴμαι εὐγνώμων εἰς τὰς χάριτάς των, μαζὶ μὲ ὄλους τοὺς Ἑλληνας. Πόσον ὅμως ἥθελεν ἦτον καλλίτερον, νὰ μὴν ἥθελον ἔχει χρείαν ἀπὸ τὰς εὔεργεσίας των. Ὅποιος ἰατρεύεται ἀπὸ μίαν ἀσθένειαν, εἴναι εὐγνώμων πρὸς τὸν ἰατρόν του, πλὴν ὅλοι παρακαλοῦσι νὰ μὴν λάβωσι χρείαν ἀπὸ τὸν ἰατρόν.
47. ^[47] Δὲν εἴναι ὀλίγοι βέβαια οἱ ὄντως ἄξιοι εὐλαβείας καὶ τιμῆς Ἱερεῖς, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ὁ σεβασμιώτατος καὶ ἐνάρετος ἀνήρ, ὁ σοφώτατος λέγω οἰκονόμος τῶν Ἰωαννίνων κὺρος Κοσμᾶς Μπαλάνου, ὁ ὁσιώτατος καὶ ἐλλογιμώτατος διδάσκαλος εἰς Κερκύραν κύρος Ἀνδρέας Ἱερεύς, καὶ ἄλλοι πολλοί.
48. ^[48] Ο νῦν ἀρχιερεὺς τῶν Ἰωαννίνων εἴναι μοιχὸς καὶ ἀρσενοκοίτης, χωρὶς τὴν παραμικρὰν συστολήν.
49. ^[49] Ἐγὼ εἶδα πολλάκις ἔνα ἀρχιεπίσκοπον εἰς τὴν μέσην τῆς λειτουργίας, νὰ ὑβρίζῃ, νὰ ἀναθεματίζῃ, καὶ νὰ δέρνῃ οὐκ ὀλίγας φορὰς τοὺς παπάδες, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστο τοὺς διακόνους.
50. ^[50] Ἐγὼ ἐγνώρισα ἔνα καλόγηρον τόσον φιλάργυρον, ὃποὺ μὲ τὸ νὰ τοῦ

έκλεφθησαν μερικὰ χρήματα, ὅστερα ἀπὸ ἔνα μῆνα ἀπέθανεν ἀπὸ τὴν θλῖψιν του.

51. ^[51] Ὁ θάνατος κανενὸς ἀριχεπισκόπου ἀποδεικνύει φανερώτατα τὸν βρωμερὸν χαρακτῆρα τῆς Συνόδου. Ἐπειδὴ τότε γεννᾶται ἐν μίσος ἀναμεταξύ των, μεταχειριζόμενος καθεὶς κάθε οὐτιδανώτερον μέσον, ὃποὺ δυνηθῇ, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ ἐκείνην τὴν ἐπαρχίαν, τὸ ὅποῖον ἀκολουθεῖ εἰς ὅποιον δώσῃ περισσότερα χρήματα.
52. ^[52] Αἱ βασιλεύουσαι τῶν νῦν δυναστειῶν ὅλης τῆς γῆς, καὶ αἱ ἐμπορικαὶ πόλεις, διὰ μέσου τοῦ χρυσίου, καὶ τοῦ ἀλλεπαλλήλου παντοτινοῦ δανείσματος, δὲν ξεχωρίζονται πλέον ἀνάμεσόν των, ἐπειδὴ ὅσα εἴδη ἐκφέρει ἡ Αἴγυπτος, εὑρίσκονται εἰς τὴν Ἀμερικήν, καὶ ὅσα ἡ Γαλλία τεχνεύεται, πωλῶνται εἰς τὴν Πετρούπολιν καὶ καθεξῆς.
53. ^[53] Ὁ Α. ἐπὶ παραδείγματι εἶχεν ἐν χωράφιον καὶ ὁ Β. ἐκατὸν πρόβατα. Ὅθεν, ὃ ἔνας ἄλλαζεν μέρος σιταρίου μὲ μέρος μαλλίου τοῦ ἄλλου καὶ ἔζουν ἀμφότεροι εὔχαριστημένοι. Ἐπειτα ἡθέλησαν νὰ δώσουν μίαν ἰδεαστικὴν τιμὴν αὐτῶν τῶν δύο εἰδῶν, καὶ εἶπον, τὸ ἐν κιλὸν σιτάρι νὰ ἀξίζῃ ὡς δύο, καὶ τὸ μαλλὶ ἐνὸς προβάτου ὡς τρία. Ἐπειτα ἔδωσαν τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν τῶν δύο καὶ τῶν τριῶν μὲ τόσας μεταλλένιας μονάδας. Τότε ὁ Γ. ὃποὺ καὶ αὐτὸς ἔσκαπτε τὸ χωράφιόν του, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὸ σιτάρι, βλέποντας ὅτι ἡμποροῦσε νὰ δώσῃ μονάδας καὶ νὰ λάβῃ σιτάρι, τοῦ ἔφανη εὔκολώτερον νὰ πλάσῃ ἀπὸ αὐτὰς παρὰ νὰ σκάψῃ. Ὁ Δ. ὃποὺ δὲν ἥθελεν οὕτε νὰ σκάψῃ, οὕτε νὰ ζητήσῃ τὸ μέταλλον, ἐπιτηδεύθη νὰ ἔφεύρῃ ἐν εἴδος καινούργιον, καὶ ἀφοῦ τὸ ἔτελείωσεν, ἥρεσεν τοῦ Ε. ὃποὺ εἶχεν πολλὰς μονάδας, καὶ εὔθὺς τὰς ἄλλαξεν μ' ἐκεῖνο. Ἰδοὺ λοιπὸν πῶς ἥρχισαν νὰ πληθύνουν τὰ μὴ ἀναγκαῖα πράγματα, τὸ ὅποῖον ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσῃ ἐξ ἀνάγκης, ἐπειδὴ τὸ περισσότερον σιτάρι, παραδείγματος χάριν, δὲν ἦτον ἀναγκαῖον εἰς κανένα, ὡσὰν ὃποὺ ὁ ἀνθρωπος δὲν τρώγει, ἀφοῦ χορτάσῃ· ἀλλ' αἱ μονάδες ηὕξησαν εἰς ἄκρον. Ὅθεν ἔπρεπε νὰ ἀγοράσουν καὶ ἄλλα εἴδη, ἐκτὸς τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων, καθὼς ἡκολούθησεν· καὶ τὴν σήμερον εἶναι περισσότερα τὰ μὴ ἀναγκαῖα εἴδη, ὃποὺ μεταχειρίζονται οἱ ἀνθρωποι, παρὰ αἱ πολιτεῖαι ὅλης τῆς γῆς.
54. ^[54] Οἱ ἀνθρωποι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εὔχαριστοῦνται περισσότερον νὰ ἀκούωσι πράγματα ἰδεαστικά, παρὰ ἀληθῆ, ὡσὰν ὃποὺ τὰ μὴ ἀληθῆ μὲν ἐπιδέχονται κάθε αὔξησιν καὶ ἐλάττωσιν, ὃποὺ ὁ καθεὶς ἥθελε τοὺς δώσει κατὰ τὴν ἀρέσκειάν του, τὰ δὲ ἀληθῆ δὲν ἥμπορεῖ νὰ τὰ νομίσῃ ἀλλέως,

είμὴ καθὼς εῖναι. Ὅθεν, καὶ γενικῶς μία ἀλήθεια προξενεῖ ὄλιγότερον κρότον, παρὰ ἐν ψεῦμα, ὅταν πιστεύεται ὡς μία ἀλήθεια, καθὼς βλέπομεν νὰ ἡκολούθησεν εἰς τὴν ἔφεύρεσιν τοῦ χρυσοῦ.

55. ^[55] Τὸ ἔμποριον ἀποδεικνύει φανερῶς τὴν ἴδεαστικὴν ὑπόληψιν τῶν χρημάτων μὲ τὴν ἔφεύρεσιν τῶν ἀριθμητικῶν χαρτίων, διὰ μέσου τῶν ὁποίων μὲ μίαν κονδυλίαν μελάνι ἥμπορεῖ τινὰς νὰ μετρήσῃ ὅλα τὰ πλούτη τῆς γῆς. Πολλὰ μὲ λυπεῖ, ὅποὺ αἱ περιστάσεις δὲν μοῦ τὸ συγχωροῦσι νὰ ὅμιλήσω τι περὶ ἔμπορίου. Ἰσως ἄλλος τις ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν μου. Ὁ νέος Σοφοκλῆς τῆς Ἰταλίας, εἰς ἐν σατιρικόν του ἐγχειρίδιον ὅμιλῶντας περὶ τοῦ ἔμπορίου καὶ πραγματευτῶν, κατὰ πολλὰ νουνεχῶς τε καὶ ἀστείως λέγει:

»*Questi in cifre numeriche si alteri,*
»*Ad onta nostra, dall' Età future*
»*Faran chiamarci, i popoli de' zeri.*

Vitt. Alfieri

56. ^[56] Πρῶτον δηλαδὴ ἔλεγεν τινὰς ἐν κιλὸν σιτάρι ἀξίζει τρεῖς μονάδας χρυσίου. Ὅστερα ἀπ' ὄλιγον εἶπεν ὅτι καὶ μία ἀρετὴ ἀξίζει δέκα μονάδας, καί, τέλος πάντων τώρα, ἡ λέγομεν, ἡ ὑπονοεῖται ἀφ' ἔαυτοῦ του, ὅτι τρεῖς μονάδες χρυσίου ἀξίζουν ἐν κιλὸν σιτάρι, καὶ δέκα μονάδες ἀξίζουν μίαν ἀρετήν, ὥστε ὅποὺ διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τινὰς πολλὰς ἀρετάς, ἄλλο δὲν τοῦ χρειάζεται, είμὴ νὰ ἔχῃ πολλὰς μονάδας χρυσίου.

57. ^[57] Ἡ Ἀφρικὴ κάθε χρόνον θυσιάζει πλῆθος ἀνθρώπων, ὅποὺ ἡ ἀχόρταγος λύσσσα τῶν ὑπερηφάνων Βρεττανῶν καὶ ἄλλων ἀρπάζει καὶ πέμπει εἰς τὴν Ἀμερικήν, διὰ νὰ σκάπτουν καὶ νὰ ἐβγάζουν αὐτὰ τὰ μέταλλα ἀπὸ τὰ βαθύτατα ἐντόσθια τῆς γῆς. Οἱ ταλαιπωροὶ, ὅταν ἔλευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν θάνατον δέκα ἀπὸ τοὺς ἑκατὸν εἰς ἕνα χρόνον, νομίζονται κατὰ πολλὰ εὔτυχεῖς. Τόσον μεγάλους κόπους, ραβδίσματα, φόνους καὶ πεῖναν ὑποφέρουν. Μάλιστα, πολλάκις εὑρισκόμενοι εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς, κρεμνίζεται τὸ χῶμα καὶ θάπτει ζωντανοὺς πολλὰς ἑκατοντάδας.

58. ^[58] Εἶναι πασίδηλον πόσον νομίζονται ἀξιώτεροι οἱ ἀνάξιοι πλούσιοι ἀπὸ τοὺς ἀξιωτάτους πτωχούς.

59. ^[59] Ἡ πολυτέλεια ἐδίδαξεν ὅποιον εἶχεν πολλὰς μονάδας, ὅχι μόνον νὰ μὴν δουλεύῃ πλέον τὴν γῆν καὶ νὰ μὴν φυλάττῃ τὰ πρόβατα, ἀλλ' οὕτε νὰ

κοιμᾶται, χωρὶς νὰ τοῦ ἔτοιμάσουν τὴν κοίτην, οὕτε νὰ τρώγῃ, χωρὶς νὰ τοῦ ἔτοιμάσουν τὸ φαγὶ καὶ τὰ ἔξῆς. Ὁ δὲ μὴ ἔχων μονάδας, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ, ἡναγκάσθη νὰ ὑπάγῃ εἰς δούλευσιν τοῦ ἔχοντος.

60. ^[160] Ἡ πτώχεια, φεῦ, ἔκνευρώνει καὶ ἀδυνατίζει τὰς πλέον σταθερὰς καὶ ἡρωικὰς ψυχάς, πόσον μᾶλλον τοὺς ἀπλοῦς καὶ ἀθώους νῦν Ἔλληνας, ὅπου τὴν ὑποφέρουσι. Ἐνας πατὴρ δέκα τέκνων, μὴν ἔχων τὴν ἀναγκαίαν κυβέρνησιν, ποῦ δύναται, ἢ ποῦ τοῦ μένει καιρὸς νὰ στοχασθῇ διὰ τὸ μέλλον καλόν, ὅταν τὰ τέκνα του παντοτινὰ τοῦ ζητοῦσι τὸν ἐπιούσιον ἄρτον;
61. ^[161] Ὡ, πόσον ἄξιον γέλωτος θέαμα ἥθελεν σταθῆ, ἀν καθ' ὑπόθεσιν ἥρχετο μία γενικὴ θέλησις τῶν ὅσων δὲν ἔχουν χρυσάφι, νὰ σηκώσουν τὴν ὑπόληψιν ἀπὸ αὐτὸ δι' ὀλίγον καιρόν! Ὡ, τῆς ταλαιπωρίας τῶν πλουσίων! Πόσοι ἀπὸ αὐτοὺς ἥθελον μείνει πάντοτε εἰς τὸ κρεβάτι, μὴ ἔχοντας τὸν δοῦλον, ἢ τὴν δούλην νὰ τοὺς σηκώσῃ! Πόσοι ἥθελον κατακορισθῆ ἐπάνω των, μὴν ἡξεύροντες πῶς νὰ λύσουν τὰ δεσίματα τῶν φορεμάτων των! Πόσοι ἥθελον σκωληκιάσει καθήμενοι, μὴν ἡξεύροντες νὰ περιπατήσουν! Πόσοι ἄλλοι ἥθελον μείνει γυμνοὶ μὴν ἡξεύροντες πῶς νὰ ἐνδυθῶσι! Καὶ ἀναμφιβόλως ἥθελον ἀπεθάνει οἱ περισσότεροι ἀπὸ πεῖναν, μὴν ἔχοντες ποῖον νὰ τοὺς μαγειρεύσῃ. Ὡ, πρᾶγμα γελοιῶδες, ὅποὺ ἥθελεν σταθῆ! Ἀνθρωπότης, ἀνθρωπότης, ἔως πότε νὰ μὴν βλέπης μὲ τὰ ὄμμάτια ἀνοικτά!
62. ^[162] Οἱ γέροντες εὔχονται καὶ λέγουσι τῶν νέων: «Προσπάθησε, τέκνον μου, νὰ γίνης ἀνθρωπος», ἐννοοῦντες, νὰ ἀποκτήσῃ χρήματα. Καὶ πάλιν λέγουσι: «Ο δεῖνας πρὸ τριῶν χρόνων δὲν ἦτον τίποτες, τώρα ἔγινεν ἀνθρωπος», δηλαδὴ ἀπόκτησε χρυσάφι, εἰς τρόπον, ὅποὺ οἱ μὴ ἔχοντες χρυσίον, δὲν νομίζονται παρ' αὐτῶν ἀνθρωποι.
63. ^[163] Οἱ μὴ ἔχοντες χρυσίον προσπαθοῦσι νὰ ἀπολαύσωσι, καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐπιτύχουσι τοῦ σκοποῦ των ταχέως διὰ τὴς ὄρθης ὁδοῦ, ποῖος γίνεται φονεύς, ποῖος προδότης καὶ σχεδὸν ὅλοι κόλακες καὶ κλέπται.
64. ^[164] Ἀγκαλὰ καὶ κοινῶς μία ψευδὴς δύναμις νὰ μὴν ὠφελῇ, μ' ὅλον τοῦτο ἡ συνήθεια πολλάκις κατασταίνει ἀναγκαῖα τὰ πλέον ἄχρηστα πράγματα. Ἐκεῖνοι, δῆμως, ὅποὺ εὔτυχοῦσι διὰ τῶν χρημάτων, ὡς πρὸς τοὺς λοιπούς, ὅποὺ δυστυχοῦσι, εἶναι ὡς ἡ γῆ μας πρὸς τὸ πᾶν. Τὰ χρήματα, τέλος πάντων, ἡμποροῦν νὰ παρομοιασθοῦν εἰς μίαν ράβδον, αἱ δὲ νῦν δυναστεῖαι εἰς τόσους ποδαλγούς. Καί, καθὼς ἔτοῦτοι βαδίζουσιν ὅπωσοῦν

μὲ τὴν βοήθειαν τῶν βακτηριῶν, οὕτως καὶ τὰ νῦν βασίλεια, ὡς διοικήσεις ἀτελεῖς καὶ κακῶς κυβερνημέναι, μόλις βαστῶνται διὰ μέσου τῶν χρημάτων. Ἀλλ’ ἀνίσως ὁ ποδαλγὸς ἰατρευθῆ, δὲν ἔχει πλέον χρείαν ἀπὸ ράβδον, διὰ νὰ ἀκουμβήσῃ· οὕτως καὶ αἱ διοικήσεις, ὅταν διορθωθοῦν, δὲν θέλουν ἔχει πλέον χρείαν ἀπὸ χρήματα.

65. ^[165] Ἄς μὲ συμπαθήσῃ ὁ ἀναγνώστης διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ λόγου, ὡσὰν ὅποὺ ὅλοι οἱ νῦν Ἱερεῖς, ἔξαιρῶντας, ὡς προεῖπον, τινάς, μόλις σπουδάζουν ὄλιγον τὰ γραμματικά, καὶ κανεὶς δὲν γνωρίζει οὕτε τὴν λέξιν «ἐπιστήμη».
66. ^[166] Οἱ ἀφορισμοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἔξοχως εἰς τὰ Ἰωάννινα καὶ Πάτραν, ἥθελαν νομισθῆ εύχαι τῆς λειτουργίας ἀπὸ κανένα ἀλλογενῆ. Τόσον εἶναι συχνοί, καὶ σχεδὸν κάθε Κυριακὴν εἰς κάθε ἐκκλησίαν ἀναγινώσκονται δύο καὶ τρεῖς ἀφορισμοί, πάντοτε δὲ διὰ οὐτιδανωτάτας διαφοράς, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ δύο ἢ τριῶν γροσίων ὑπόθεσιν.
67. ^[167] Αὔτοὶ οἱ ἀναιδέστατοι ἄνδρες, εὐθὺς ὅποὺ ἔλθουν εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπήν των, ὑποχρεώνουν ὅλους τοὺς πολίτας, νὰ τοὺς δεχθῶσιν εἰς τὰ ὄσπιτιά των, διὰ νὰ τοὺς ψάλωσι τὸν ἀγιασμόν, καὶ οὕτως λαμβάνουσι τὴν πληρωμὴν ἀπὸ πενήντα ἔως δέκα γρόσια τὸ ὄλιγότερον. Τὰ δὲ μνημόσυνα συνίστανται εἰς τὸ νὰ λειτουργοῦν διὰ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀποθανόντος, τοῦ ὅποίου ξεθάπτουν τὰ ὄστα καὶ τὰ εὐλογοῦν.
68. ^[168] Ὄταν ἀπεθάνῃ κανένας πολίτης τῆς πρώτης ἢ δευτέρας κλάσεως καὶ τὸ ἀκούση ὁ ἀρχιερεύς, εἶναι δι’ αὐτὸν μία ἀνεκδιήγητος χαρά, ἐπειδή, διὰ νὰ ἡμπορέσουν νὰ τὸν θάψουν, πρέπει, ἀφοῦ πληρώσουν τὸν ὄθωμανὸν τύραννον, νὰ πληρώσουν καὶ τὸν ἀρχιερέα. Ἡ ποσότης ὅμως εἶναι ἀόριστος, πότε δέκα χιλιάδας γρόσια, πότε πέντε, καὶ τὸ ὄλιγότερον χίλια. Ὄταν πάλιν ὁ πολίτης μισεύῃ ἀπὸ τὴν πατρίδα του, πρέπει νὰ δώσῃ ἔνα χάρισμα τοῦ ἀρχιερέως. Ὄταν ἐπιστρέψῃ, πάλιν τοῦ χαρίζει. Ἀλλὰ τί λέγω τοῦ χαρίζει; Καὶ πῶς ἡμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ δῶρον ἐκεῖνο ὅποὺ ζητεῖται μὲ βίαν;
69. ^[169] Ο νῦν Ἰωαννίνων ἔλαβε τὴν αὐθάδειαν νὰ ἀφορίσῃ τὸν ἐνάρετον καὶ φιλόσοφον κὺρο Κοσμᾶ, διὰ νὰ μὴν ἡμπόρεσε νὰ τὸν καταπείσῃ εἰς τὰς κακάς του θελήσεις.
70. ^[170] Ο νῦν Ἰωαννίνων, καθὼς ἥκουσα ἀπὸ ἔναν μάρτυρα αὐτόπτην, εἰς τὸ πρόγευμα τρώγει δύο ὄκαδες γιαούρτι, καὶ εἰς τὸ δειλινὸν μισὴν ὄκα σαρδέλας ξεκοκκαλισμένας, τὰς ὅποιας τρώγει μὲ τὸ χουλιάρι.

71. ^[71] Ό Άρτης, ὁ Γρεβενῶν καὶ ὁ Ἰωαννίνων εἶναι οἱ πρῶτοι προδόται τοῦ τυράννου, καθὼς ὅλοι τὸ γνωρίζουσι. Ο ὄστερος ἀπὸ αὐτοὺς ἱκέτευσεν τὸν τύραννον, καὶ ἐκούρευσεν τὸν ἔγγονά του, ὡς νὰ τοῦ ἐγίνετο νουνός. Ό Άρτης ἥπατησεν καὶ ἐπρόδωσεν τοὺς ἥρωας Σουλιῶτας· εἶναι δὲ καὶ οἱ τρεῖς ἀσελγεῖς, ἃσωτοι εἰς τὸ ἄκρον, μοιχοί, πόρνοι καὶ ἀρσενοκοῖται φανεροί.
72. ^[72] Μίαν φορὰν ἐρώτησα ἔνα παπᾶν χωριάτην, ἔως ἔξηκοντούτην, πόθεν εἶχεν ἀγοράσει τὸ κονδύλι του, τὸ ὅποιον ἦτον λεπτόν, ὡς τὸ μεγαλείτερόν μου δάκτυλον, καὶ μοῦ ἀπεκρίθη, ὅτι τὸ εἶχε κληρονομήσει ἀπὸ τὸν πατέρα του, καὶ ἐπειδὴ εἶχε τρεῖς υἱούς, εἶχε σκοπὸν νὰ τὸ κάμη τρία κομμάτια, καὶ νὰ ἀφῆσῃ ἀπὸ ἔνα τοῦ κάθε υἱοῦ του. Ἀλλος ἔνας, μὲ πλατὺ ράσον, ἥθελησεν νὰ μοῦ ἔξηγήσῃ, ὅτι τὰ μὲν «γενέσια» ἐννοεῖ τὴν γέννησιν, τὰ δὲ «γενέθλια» ἐννοεῖ τὸν θάνατον. Ό Ελλην ἀναγνώστης ἀς μὴν γελάσῃ, ἀλλὰ ἃς κλαύσῃ.
73. ^[73] Ἐνας ἀρχιμανδρίτης, ἀναγινώσκοντας ἐπ’ ἐκκλησίας τὸ εὔαγγέλιον, ἔτυχεν εἰς τὸ τέλος τοῦ κατεβατοῦ τὸ ἀπαρέμφατον ἐπανέρχεσθαι. Όθεν αὐτὸς ἀνέγνωσε τὸ ἐπανερ- ὅπου ἐτελείωνε τὸ κατεβατόν, καὶ ἐπειτα γυρίζοντας τὸ φύλλον ἐπρόφερετο τὸ -χέσθαι, εἰς τρόπον ὅπου ἐρέθισε ἔνα γενικὸν γέλωτα εἰς τοὺς παρεστῶτας.
74. ^[74] Αύταί, αἱ οὕτως καλούμεναι πανταχοῦσαι, εἶναι κάποιαι παρακαλεστικαὶ ἐπιστολαὶ τῶν μοναστηρίων, ὅποὺ τὰς στέλνουν πρὸς τοὺς χριστιανούς, καὶ εἶναι γεγραμμέναι μὲ διάφορα χρώματα καὶ μὲ μεγάλα στοιχεῖα.
75. ^[75] Ἐγώ, ἔως τώρα βέβαια, εἶδα ἔως τέσσαρας κεφαλὰς τοῦ Ἅγίου Χαραλάμπους, ἐπειδή, ὅταν ἀκολουθῇ ἡ πανοῦκλα, τότε κάθε πολιτείᾳ ἔχει ἀπὸ μίαν κεφαλὴν τοῦ Ἅγιου Χαραλάμπους.
76. ^[76] Ἐγὼ ἐγνώρισα ἔνα πνευματικὸν Ἅγιορείτην, ὁ ὅποιος δὲν ἦτον τόσον ἀμαθής, ὅσον ἦτον ὑποκριτής καὶ φιλάργυρος. Πολλάκις, λοιπόν, καυχώμενος μοῦ ἐδιηγεῖτο, ὅτι εἰς εἴκοσι χρόνους ἔκαμεν ἔνα καπιτάλι ἀπὸ ἑκατὸν πενήντα χιλιάδες γρόσια, καὶ εἶχε δοσμένα εἰς τὸ μοναστήριόν του τὰ δύο τρίτα, τὰ δὲ λοιπὰ εἶχε μοιρασμένα εἰς διαφόρους πραγματευτὰς μὲ τὸ διάφορον. Αύτὸς εἶχε τὴν κάραν τοῦ Ἅγιου Θεοδώρου.
77. ^[77] Δὲν εἶναι κρυφόν, ἀλλ’ ὅλοι τὸ ἡξεύρουν, ὅτι εἰς τὰ Ἱωάννινα οἱ

πνευματικοὶ ἀναφέρουσι κάθε ὑπόθεσιν, ὅποὺ ἀκούουσιν ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς εἰς τὸν ἀρχιερέα, καὶ αὐτὸς εὔθὺς κάμνει ἔνα κατάλογον μὲ προσθήκην καὶ τὸν προσφέρει τοῦ τυράννου, εἰς τρόπον ὅποὺ ἡ ἔξομολόγησις, τὴν σήμερον, εἶναι ἐν μέσον προδοσίας.

78. ^[178] Οἱ τοιοῦτοι, ὅντες ἐλεύθεροι ἀπὸ κάθε στοχασμὸν καὶ φροντίδα, χαίρονται ἄκραν ὑγιείαν καὶ τρώγοσι διὰ ἐκατὸν πενήντα χιλιάδας.
79. ^[179] Ὄποιος ἥθελε νὰ συνθέσῃ ἔνα κώδικα εἰς τὰ ἐγκλήματα, καὶ ἥθελε νὰ μὴν παραιτήσῃ κανένα ἀμάρτημα ἀνθρώπινον, ἃς ἥθελεν ὑπάγει εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, καὶ ἀνίσως ἥθελε ἔξετάσει τοὺς ἐκεῖ κατοικοῦντας, ἥθελε κάμει τὸν ἐντελέστερον κώδικα ἀπ’ ὅσους μέχρι τῆς σήμερον ἐφάνησαν.
80. ^[180] Ἀλλο δὲν λέγουσι, ἡ ἄλλο δὲν ἥξεύροσι νὰ εἴπωσι, παρὰ νὰ μὴν φάγη ὁ λαὸς λάδι τὰς Τετράδας καὶ νὰ δώσῃ χρήματα τῶν καλογήρων.
81. ^[181] Ἀναγκαῖον ἦτον νὰ ὀλιγοστεύσῃ ὁ πατριάρχης τὸ πλῆθος τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν νηστειῶν, ἐπειδὴ αἱ μὲν ἑορταὶ ἐμποδίζουσι τὸ κέρδος μὲ τὴν ἀργίαν εἰς τὸν λαόν, καὶ αἱ νηστεῖαι τοῦ ἀφανίζουν τὴν ὑγιείαν. Ὅθεν, τὰς μεγάλας ἑορτὰς ἡμποροῦσε νὰ τὰς διορίσῃ εἰς ὅλας τὰς Κυριακὰς καὶ εἰς ἄλλας ἑορτὰς νὰ δώσῃ τὴν ἄδειαν νὰ δουλεύουν, διὰ δὲ τὰς σαρακοστάς, νὰ τὰς σμικρύνῃ, καὶ τὰς περισσοτέρας νὰ τὰς ἀποβάλῃ. Καὶ τότε ὁ πτωχὸς ζῆ μὲ ὀλιγότερα ἔξιδα, καὶ τρέφεται καλλιότερα. Βέβαια δὲ ὁ ἐντελὴς οἰκονόμος τοῦ παντὸς δὲν θέλει τιμωρήσει τοὺς χριστιανούς, διὰ νὰ ἐπροσπάθησαν τὸ καλόν τους εἰς δόξαν του.
82. ^[182] Πόσον, τῇ ἀληθείᾳ, ἡ ἀμάθεια κατασταίνει τοὺς ἀνθρώπους μωρούς. Οἱ καλόγηροι νομίζουν μὲ τὰ θαύματα νὰ κάμνουν τιμὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ δὲν βλέπουν τὴν ἄκραν ἀτιμίαν ὅποὺ κάμνουσι καὶ εἰς τὸν ἑαυτόν τους καὶ εἰς τὴν θρησκείαν. Θαῦμα ὀνομάζουσιν, ὅταν φαίνεται νὰ ἀκολουθῇ ἐν πρᾶγμα, ὅποὺ κατὰ φυσικὸν τρόπον δὲν ἡμποροῦσε νὰ ἀκολουθήσῃ. Λοιπόν, ἂν αὐτὸ ἀκολουθῇ, εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Θεὸς ξεκάμνει ἐκεῖνο ὅποὺ ἔκαμε, καὶ τὸ κάμνει διαφορετικόν· ὅθεν, ἡ ἐμετανόησεν ὅτι τὸ ἔκαμε, ἡ τὸ ἔκαμεν ἐπὶ τούτου κακόν, διὰ νὰ τὸ κάμη ἐπειτα καλλιότερον. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς δύο τρόπους εἶναι ἀπαίσιος ὁ στοχασμός. Κατὰ μὲν τὸν πρῶτον, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς προβλέπει τὸ μέλλον, καὶ ἡ μετάνοια δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν ἄκραν σοφίαν καὶ ἀλάνθαστον ἔννοιάν του. Κατὰ δὲ τὸν δεύτερον, δὲν εἶναι δυνατόν, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ὅσα ἔκαμεν, τὰ ἔκαμεν καλά.
83. ^[183] Ἰσως ὁ ἀναγνώστης, ἂν εἶναι κανένας καλόγηρος, ὅποὺ νὰ ἔχῃ καμμίαν ὄκα κόκκαλα, μὲ ἀναθεματίσει, καὶ μὲ νομίσει ὅτι δὲν πιστεύω εἰς τὴν

παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ καρδιογνώστης Θεός μου γνωρίζει καλότατα ποῖος ἀπὸ τοὺς δύο μας πιστεύει καλλιότερα, αὐτὸς ὅποι ἀπατᾷ τὸν κόσμον, ἥτις ὁποὺ ξεσκεπάζω τὸ ψεῦδος.

84. ^[84] Ὄταν κανένας ἄρρωστος ἰατρευθῇ, ὁ καλόγηρος τὸ κράζει θαῦμα τοῦ ἀγίου του. Ὄταν γεννήσῃ καμμία γυναῖκα, καὶ τοῦτο θαῦμα τὸ ὄνομάζει. Ὄταν κατέβῃ τινὰς τὴν σκάλαν καὶ δὲν τζακίσῃ τὸν λαιμόν του καὶ αὐτὸς θαῦμα τὸ κράζουσι. Ἀλλὰ ποῖος ἀπεθαίνει χωρὶς νὰ ἔχῃ δύο τρεῖς κασέλας λείψανα ὀλόγυρά του; Ποία γεννᾶ ἥτις ἀπεθαίνει χωρὶς νὰ ἔχῃ τόσας εἰκόνας τριγύρω της; Αὐτοὶ οἱ ἀναίσχυντοι ἔφθασαν νὰ ὄνομάσουν θαῦμα τὸ νὰ παίρῃ ἔνας ἀμαθῆτος καὶ ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὴν δεισιδαιμονίαν εἰς τὰ πανηγύρια τὴν εἰκόνα τοῦ Ἅγιου εἰς τὰς χεῖρας του, καὶ νὰ τρέχῃ ἐνθεν κάκεῖθεν ὡσὰν τρελλός.
85. ^[85] Μία καλογραιοπούλα ἐκοινοποιοῦσεν, ὅτι κάθε βράδυ ἐπήγαινεν ὁ ἀρχαγγελος Γαβριὴλ καὶ ἐσυνομιλοῦσε μαζί της. Αἱ ἄλλαι γυναικες, δι' ὀλίγους μῆνας, τὴν ἐδόξαζον ὡς ἀγίαν, ἀλλ' ἀφοῦ, μετὰ ἐννέα μῆνας, ἐγέννησεν ἐν ἀρχαγγελόπουλον, τότε αἱ ἄλλαι γυναικες τὴν ἐμίσησαν, αὐτὴ δὲ ἐνομίζετο πάντοτε ἀγία ἀπὸ ἀπλότητά της, καὶ ὁ σοφὸς ἔκλαιε διὰ τὴν βαρβαρότητα τῆς ἀνθρωπότητος.
86. ^[86] Τὸ Τεργέστιον, ἡ Ὄδέσσα, ἡ Νίζνα, καὶ αἱ ἄλλαι διάφοροι πόλεις, εἶναι σχεδὸν κατοικημέναι ἀπὸ μόνον Ἑλληνας.
87. ^[87] Γνωρίζω μερικούς, ὁποὺ σχεδὸν – σχεδὸν ἐντρέπονται νὰ λέγωσιν ὅτι εἶναι Ἑλληνες.
88. ^[88] Εἶναι μερικοὶ νέοι, ὁποὺ χρωματίζουσι τὸ πρόσωπόν τους ὡς αἱ πόρναι.
89. ^[89] Μερικοὶ καυχῶνται εἰς πράγματα τόσον μικροπρεπῆ καὶ οὐτιδανά, ὁπού, τῇ ἀληθείᾳ, εἶναι ἄξιοι γέλωτος, καὶ τόσον, ὡστε νὰ τοὺς πτύσῃ τινὰς εἰς τὸ πρόσωπον.
90. ^[90] Ἡ ἐμπορικὴ ἀνταπόκρισις τῶν ἔξω τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι εἰς τὴν γλῶσσαν μας γεγραμμένη, ἀλλ' εἶναι ἐν μῆγμα γλωσσῶν, ὁποὺ προξενεῖ ἀνυπόφορον ἀηδίαν.
91. ^[91] Ω, πόσον γέλωτα προξενοῦσι, ἥτις μᾶλλον εἴπειν λύπην, ὅταν συναναστρέφωνται ἀναμεταξύ των καὶ ὄμιλοῦσι περὶ ἐμπορίου; Ποῖος παρακαλεῖ νὰ ἀκολουθήσῃ πεῖνα, ποῖος προσμένει μὲν χαρὰν τὸν πόλεμον, ἄλλος τὸ ναυάγιον κανενὸς καραβίου, καὶ ἄλλος ἄλλην καμμίαν δυστυχίαν. Ἀξιώτεροι γέλωτος εἶναι ὅμως, ὅταν ὄμιλοῦσι περὶ πολιτικῶν ὑποθέσεων

καὶ φέρουσι τὰς μαρτυρίας τῶν ἔφημερίδων· πολλοὶ δὲ ἀπὸ αὐτοὺς νομίζουσι τὰ ὄνόματα τῶν ποταμῶν τόσας πόλεις, καὶ ἄλλοι δίδουσιν πίστιν εἰς ὅσα εύρισκοσι γεγραμμένα.

92. ^[92] Ή ὁμιλία τῶν χρυσολάτρων ἀρχινᾶ ἀπὸ τὰ βαμπάκια καὶ τελειώνει εἰς τὰ φασούλια, ἡ δὲ τῶν νέων ἀρχινᾶ ἀπὸ τὸ θέατρον καὶ παύει εἰς τὰς γυναικας.
93. ^[93] Εἶναι μερικοί, ὁπού, ἀντὶς νὰ ἀποκριθοῦν πάλιν «δὲν εἶναι δυνατόν!», ὅταν τινὰς τοὺς ἔρωτᾶς «διατί δὲν εἶναι δυνατόν;», τότε λέγουσι «διατὶ ἔτζι!»
94. ^[94] Η εἰρωνία, πρὸς τούτοις, εἶναι τὸ πρῶτον προτέρημά των, καὶ ἐπειδὴ τινῶν μὲν τὸ σέβας, ἄλλων δὲ ἡ ἀμάθεια, ἐμποδίζει κάθε ἐναντιωτικὴν ἀπόκρισιν, αὐτοὶ νομίζουσιν, ὅτι καλῶς λέγουσι ὅτι καὶ ἂν λέγουσι. Καὶ τὰς περισσοτέρας φορὰς δὲν ἀνοίγοσι τὸ στόμα των, χωρὶς νὰ προφέρωσι, ἢ ἐν ψεῦμα, ἢ ἐνα παραλογισμόν.
95. ^[95] Οἱ Ἕλληνες, εὶς μὲν εἶναι πλούσιοι καὶ ἄξιοι, φθονῶνται παρὰ τῶν ἀλλογενῶν, εὶς δὲ πτωχοὶ καὶ ἀνάξιοι, καταφρονῶνται.
96. ^[96] Όσαι ἀλλογενεῖς γυναικες ἔλαβον Ἕλληνας δι’ ἄνδρας, ὅλαι τὸ ἔκαμαν ἐξ ἀνάγκης, ἐπειδὴ ἢ δὲν εὔρηκαν ὄμογενῆ των ἢ δὲν εἶχον ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖναι.
97. ^[97] Παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστην, νὰ μὴν νομίσῃ τὰ λεχθέντα γενικῶς, ἀλλ’ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον· ἐπειδὴ ἀναμεταξὺ εἰς αὐτὰς εύρισκονται μερικαὶ φαμελίαι, ὁποὺ κατοικεῖ ἡ ἴδια τιμὴ καὶ σωφροσύνη.
98. ^[98] Οὕτως ὄνομάζουσιν οἱ ἀλλογενεῖς τῶν Ἕλλήνων τὰ ἥθη καὶ μάλιστα τὴν προσοχὴν των εἰς τὴν διαφύλαξιν τῆς τιμῆς των.
99. ^[99] Μερικὰ γεννήματα τοιούτου μίγματος λαμβάνουν τὸ ἐπίκλην τῆς μητρός των, τόσον δὲν καταδέχονται νὰ κράζωνται υἱοὶ Ἕλλήνων
100. ^[100] Εἶναι μερικοί, ὁποὺ νομίζουν τάχατες, ὅτι δὲν τοὺς μέλει διὰ τὴν πατρίδα των, ἀλλὰ ματαίως προσπαθοῦν νὰ ἀπατήσουν τὴν φύσιν· μία μικρὴ θέρμη, μία διαφορὰ μὲ ἄλλον τινά, καὶ μία ἀνάμνησις τῶν συγγενῶν, ἀρκετῶς ἀποδεικνύει εἰς αὐτοὺς τὴν ἡδύτητα καὶ ἀνάγκην μιᾶς πατρίδος.
101. ^[101] Εἶναι μερικοὶ Ἕλληνες, ὁποὺ δὲν γνωρίζουν τοὺς ἀδελφούς των καὶ τοὺς πατέρας των, καὶ οἱ περισσότεροι ξενιτευμένοι λείπουσι ἀπὸ τὴν πατρίδα των ἢ τριάντα ἢ εἴκοσι ἢ δέκα χρόνους τὸ ὀλιγότερον.

102. ^[102] Φανερὸν εῖναι, ὅτι ὅσοι περισσοτέραν χρείαν ἔχουσι ἀπὸ διδαχῆν, δὲν ἡξεύρουσι γράμματα. Ὅθεν, ἀναγκαία εῖναι ἡ παρουσία τοῦ ὄμιλοῦντος, διὰ νὰ καταπείσῃ τοὺς πεπλανημένους εἰς τὸ ψεῦδος.
103. ^[103] Οἱ περισσότεροι σχεδὸν ἀπὸ τοὺς ξενιτευμένους, ἔχουσιν αὐτὸν τὸν ἄλογον στοχασμόν, καὶ χωρὶς ἐντροπὴν λέγουσι ὅτι, «ὅταν ἐλευθερωθῇ ἡ Ἑλλάς, εὔθὺς θέλομεν μισεύσει δι’ ἑκεῖ». Τόσον ἔχαλινώθησαν ἀπὸ τὴν ψευδευτυχίαν τῶν ἀλλογενῶν!
104. ^[104] Οἱ τοιοῦτοι ἡμποροῦν νὰ παρομοιασθοῦν εἰς τὰς γραίας γυναῖκας, αἱ ὁποῖαι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, θέλουσι νὰ ἔχωσι πάντοτε τὸ δίκαιον, καὶ ὅταν τινὰς τῶν ἀποδείξῃ τὸ ἄδικόν των, αὐταί, εὔθὺς ἀλλάζουσι ὄμιλίαν, καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἡμπορέσῃ τινὰς νὰ τὰς καταπείσῃ.
105. ^[105] Ἔνας ἔχθρὸς τῆς Ἑλλάδος, ἔνας βρωμοάρχων τοῦ Φαναρίου, ἥκουσα ὅτι ἐμεσίτευσε καὶ ἐπροσπάθησε νὰ ἀρχίσῃ νὰ βάλῃ τάξιν εἰς τὰ ὄθωμανικὰ στρατεύματα, καὶ ἥρχισε νὰ τοὺς διδάξῃ καὶ τακτικήν. Ὡ τῆς ἀναισχυντίας του καὶ τῆς κακίας του!
106. ^[106] Εύρισκονται μερικοὶ ὄθωμανοί, ἢ, διὰ νὰ εἰπῶ καλλίτερα, ὅσοι ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ὀπωσοῦν ἄνθρωποι, ὅποὺ δὲν παύουν, ἀπὸ τὸ νὰ λέγωσι ἐν παρρησίᾳ, ὅτι ἔφθασεν τὸ βασίλειόν των εἰς τὸ τέλος του. Οἱ ἔδιοι ἀλλογενεῖς, τὸ βλέπουσι, καὶ ἄλλοι μὲν χαίρονται, ὅσοι τοὺς Ἑλληνας δὲν μισοῦσι, οἱ περισσότεροι ὅμως λυποῦνται.
107. ^[107] Ὡ, πόσον ταχύτερα καὶ εύκολώτερα ἥθελε φωτισθῶσιν οἱ παῖδες τῶν Ἑλλήνων, ἀν αἱ παραδόσεις τῶν ἐπιστημῶν ἐγίνοντο εἰς τὴν ἀπλῆν μας διάλεκτον! Ἀμποτες λοιπόν, νέοι συγγραφεῖς νὰ πλουτίσωσι καὶ τιμήσωσι τὴν γλῶσσαν μας μὲ τὰ πονήματά των, καὶ ἡ Ἑλληνικὴ νὰ μείνῃ μία μάθησις ξεχωριστή, καὶ νὰ νομίζηται ὡς ἔνας στολισμὸς κατὰ μέρος ἐνὸς μαθητοῦ, καὶ ὅχι ποτὲ ἀναγκαῖον μέσον, καθὼς ἦτον, ἔως τὴν σήμερον, εἰς τὸ νὰ σπουδάσῃ τινὰς τὰς ἐπιστήμας. Καὶ διατί νὰ χάσῃ ὁ ταλαίπωρος νέος τρεῖς καὶ τέσσαρας χρόνους εἰς τὴν σπουδὴν μιᾶς γλώσσης -καὶ σχεδὸν νὰ μὴν τὴν μάθῃ!- εἰς καὶ καιρόν, ὅποὺ ἡμποροῦσε μὲ ὄλιγοτέρους κόπους- οὕσα ἡ σπουδὴ μιᾶς γλώσσης ἡ πλέον ἐνοχλητικὴ - καὶ εἰς ὄλιγότερον καιρὸν νὰ σπουδάσῃ καὶ νὰ μάθῃ ἐντελῶς τὰς ἀναγκαιοτέρας τῶν ἐπιστημῶν; Ἄς ἀποδώσωμεν, λοιπόν, αὐτὴν τὴν τυφλότητα μας, μαζὶ μὲ τόσας ἄλλας, εἰς τὴν τυραννίαν, ἡ ὅποια εἶναι ὁ ὅλεθρος τοῦ ὄρθως νοεῖν, καὶ ἄς ἐλπίσωμεν εἰς τὸ ἔξῆς αὐτὴν τὴν διόρθωσιν ἀπὸ ἑκεῖνα τὰ ἄξια ὑποκείμενα, ὅποὺ ἡμποροῦν, ἀφοῦ τὸ εἰπῶσι, νὰ τὸ κάμωσιν ἐνταυτῷ,

έγω δὲ σιωπῶ ἔξ αἰτίας τῆς συντομίας, ὃποὺ εῖμαι στενοχωρημένος νὰ φυλάξω. Τὸ κοινὸν ὄφελος πρέπει νὰ προκρίνεται ἀπὸ τὸ μερικόν, καὶ ἡ ἐλληνικὴ νεολαία δὲν πρέπει νὰ ύποφέρῃ πλέον τοιαύτην ἀνόητον συνήθειαν, ὃποὺ νὰ ζητῇ τὰ ἀφανῆ διὰ τῶν ἀφανῶν, οὕτε μερικοὶ διδάσκαλοι νὰ καυχῶνται παραπολὺ διὰ τὸ ὅτι ἡξεύρουσι τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, οἱ ὅποιοι, τῇ ἀληθείᾳ, ἡμποροῦν νὰ παρομοιασθοῦν μὲ τινάς, οἵτινες ὄντες γυμνοὶ εἰς τὸ σῶμα, φέροσι πολύτιμα καλύμματα εἰς τὴν κεφαλήν. Ἔγὼ ἔγνώρισα ἔνα νέον ὃποὺ εἶχε σπουδάξει δέκα ἔξ χρόνους εἰς τὸ σχολεῖον τῆς Πάτμου, καὶ ᾧτον εἴκοσι ἔξ χρόνων, ὅταν ἐβγῆκεν μὲ τὸ τίτλον τοῦ λογιωτάτου, μ' ὅλον τοῦτο δὲν ἤξευρε νὰ παραστήσῃ πῶς γίνεται ἡ ἔκλειψις τῆς σελήνης. Ἔξευρεν ὅμως ἐκ στήθους ὅλον σχεδὸν τὸ τρίτον τοῦ Γαζῆ.

108. ^[108] Ἡ Ἑλλὰς χρεωστεῖ αὐτὴν τὴν χάριν ἐκείνων τῶν ὄλιγων φιλοπάτριδων, οἱ ὅποιοι ἔθυσίασαν μέρος τῆς περιουσίας των καὶ ἔκτισαν σχολεῖα, πληρώνοντες ὅχι μόνον τοὺς διδασκάλους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἰδίους μαθητάς, ὅταν εἴναι πτωχοί. Ἐπλούτισαν τὰ σχολεῖα μὲ τὰ ἀναγκαιότερα βιβλία, τόσον ἐπιστημονικὰ καθὼς καὶ ἡθικά, ὃποὺ ἔκδωσαν εἰς τύπον, μὲ τὰ ἀναγκαῖα ὅργανα τῆς μαθηματικῆς καὶ φυσικῆς, καί, ἐν ἐνὶ λόγῳ, τὰ πάντα ἐπρόβλεψαν.

109. ^[109] Εἴναι ἄξιον θαυμασμοῦ, ὃποὺ ἔνας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἥρωας μὲ μόνον δέκα ἔξ συντρόφους ἔφυλάχθη πολλοὺς χρόνους ἐλεύθερος εἰς τὰ μέρη τοῦ Ξηρομεριοῦ, καὶ συνεκρότησεν μυρίους πολέμους ἐναντίον πολλῶν ἑκατοντάδων ἔχθρῶν.

110. ^[110] Οἱ νῦν ἀρχιστράτηγοι τῶν ἀλλογενῶν, ἀφοῦ κατὰ συνήθειαν προστάξωσιν ὅσα ἔμαθον νὰ λέγωσι, τότε ἐπιστρέφουσιν εἰς τὰ ὅπισθεν, μὲ πρόφασιν διὰ νὰ μὴν βάλουν εἰς κίνδυνον τὰ στρατεύματα μὲ τὸν χαμὸν τῆς ζωῆς των, καὶ οὕτως πολλάκις κλέπτουσι τὴν τιμὴν μιᾶς νίκης, εἰς τὴν ὁποίαν αὐτοὶ δὲν ἔλαβον ἵσως τὸ παραμικρὸν μέρος, καὶ πάντοτε μὲ τὴν ἀπουσίαν τους προξενοῦσι τὴν σύγχυσιν, ὃποὺ εἴναι πρόδρομος τῆς ἡττας.

111. ^[111] Τὸ μικρὸν παιδάριον ἐνὸς ἥρωος Σουλιώτου, ὃποὺ ὁ τύραννος Ἀλῆς ὡς αἰχμάλωτον ἔφύλαττε εἰς τὴν μητρόπολιν τῶν Ἰωαννίνων μαζὶ μὲ τὴν μητέρα του καὶ ἀδελφάς του, δὲν ὑπέφερνε τοιαύτην φυλακήν, καὶ ἀλλέως δὲν ἤμπόρεσαν νὰ τὸ ἡμερώσουν, παρὰ δίδοντάς του τὰ πολεμικὰ ἄρματα, μὲ τὰ ὅποια παίζοντας ἡσύχασεν.

112. ^[112] Πολλοὶ χωριάτες, μάλιστα δὲ οἱ Σουλιῶτες, τόσον εἶναι ἐπιτήδειοι εἰς τὸ νὰ σημαδεύουσιν μὲ τὸ βόλι, ὅποὺ πολλάκις τὸ περνοῦσι ἀπὸ ἐν δακτυλίδι. Ἔχουσι δὲ καὶ τὴν ὅρασιν τόσον ὄξεῖαν καὶ καθαράν, ὅποὺ βλέπουσι τὴν νύκτα περισσότερον ἀπ’ ὅ,τι βλέπουσιν οἱ ἀκαδημικοὶ τῆς Κρούσκας τὴν ἡμέραν.
113. ^[113] Σχεδὸν εἰς ὅλα τὰ χωρία τῆς Ἑλλάδος δὲν εὑρίσκεται ἰατρός· ἦ, διὰ νὰ εἰπῶ καλλίτερα, δὲν εὑρίσκεται ἄρρωστος.
114. ^[114] Ὁποιος παρατηρήσῃ τὰ παιγνίδια τῶν παίδων καὶ νέων εἰς τὴν Ἑλλάδα, εὔκόλως ἥμπορεῖ νὰ ἔννοήσῃ τὸ ἥρωϊκὸν πνεῦμα των, ὡσὰν ὅποὺ ἡ τύχη δὲν ἔχει τὸ παραμικρὸν μέρος εἰς αὐτά, ἀλλὰ μόνον ἡ ἀνδρεία, καὶ μᾶλλον ἡ ἀγχίνοια. Πρὸς τούτοις τὰ παιδάρια συγκροτοῦν πολέμους ἀναμεταξύ των, τόσον εἰς ὅλα τὰ χωρία σχεδόν, καθὼς καὶ εἰς διαφόρους πόλεις (εἰς τὰς ὁποίας τῶν ὀθωμανῶν τὰ παιδία εἶναι διὰ παραπλήρωσιν καὶ φεύγουν τὰ πρῶτα εἰς τὴν παραμικρὰν στενοχωρίαν). Τὰ ἄρματά των εἶναι τόσα ξύλα, καὶ πολλάκις μεταχειρίζονται καὶ πέτρας. Τόσον τακτικὰ καὶ στοχαστικὰ διαυθεντεύονται καὶ πολεμοῦσι, ὅποὺ εἶναι ὄντως ἄξια θαυμασμοῦ. Πολλάκις ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἀδιάκοπος συγκρότησις βαστᾶ ἔως τρεῖς ὥρας. Φυλάττουσι μὲ πᾶσαν ἀκρίβειαν τοὺς πολεμικούς των νόμους, καὶ ἀν κανένας δὲν ὑπακούσῃ, εὔθὺς οἱ λοιποὶ τὸν ἐκβάλλουν ἀπὸ τὸν κατάλογον τῶν πολεμούντων. Ὅποδέχονται τοὺς αἰχμαλώτους μὲ κάθε καλωσύνην, ἀγκαλὰ καὶ νὰ τοὺς παρηγοροῦσιν εἰρωνικῶς. Αὕταὶ αἱ γυμνάσεις ἀκολουθοῦν εἰς τὰς ἔορτάς, καὶ πάντοτε κρυφίως, ἐπειδὴ ὁ ὀθωμανὸς κυβερνητὴς δὲν τοὺς τὸ συγχωρεῖ ἢ ἀπὸ ἀμάθειαν ἢ ἀπὸ φθόνον. Πολλάκις ἀκολουθεῖ καὶ θάνατος εἰς αὐτὰς τὰς γυμνάσεις. Μ’ ὄλον τοῦτο ἡ φυσικὴ κλίσις τῶν νέων εἰς τὰ ἄρματα δὲν ψηφεῖ οὕτε φοβερισμούς, οὕτε κίνδυνον, καὶ σχεδὸν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα εὑρίσκεται αὐτὴ ἡ συνήθεια.
115. ^[115] Οἱ ἀγαλματοποιὸς προτιμεῖ ἐν μάρμαρον ἀκέραιον καὶ ἀδούλευτον, παρὰ ἐν μισοδουλευμένον. Ἐπειδὴ μὲ τὸ πρῶτον ἥμπορεῖ νὰ κάμῃ ὅ,τι λογῆς ἀγαλμα θελήσῃ, ἀλλὰ μὲ τὸ δεύτερον πρέπει νὰ κάμῃ ὅχι ἐκεῖνο ὅποὺ θέλει, ἀλλ’ ἐκεῖνο ὅποὺ ἥμπορεῖ νὰ γίνῃ. Οὕτω καὶ οἱ νῦν Ἑλληνες, μὴ ὄντες γενικῶς πεπαιδευμένοι, εἶναι εὔκολώτερον νὰ καλοπαιδευθῶσιν, παρὰ ἀν ἦτον κακῶς πεπαιδευμένοι. Ἡ ἐλευθερία εἶναι σχολεῖον εύρυχωρότατον καὶ ἡ θέλησις ὁ πλέον ἐπιτήδειος διδάσκαλος.

Πηγές

+

kke.gr (κείμενο του Νίκου Μπελογιάννη) | phys.uoa.gr/~nektar/history | ethniki.org | iospress.gr | enet.gr | tovima.gr